

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

**Sh.T. Ergasheva, A.K. Ibragimov,
N.K. Rizayev, I.R. Ibragimova**

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI

o‘quv qo‘llanma

Toshkent – 2019

UDK 657(075.8)

KBK

Ergasheva Sh.T., Ibragimov A.K., Rizayev N.K., Ibragimova I.R.
Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDIU,
2019. – 227 b.

Ushbu o‘quv qo‘llanma Oliy ta’lim davlat ta’lim standartlari talablari, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari fani bo‘yicha o‘quv dasturi asosida tuzilgan bo‘lib, oliy ta’limning 5A230901-Buxgalteriya hisobi (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha) hamda 5A230902-Audit (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha) magistratura ta’lim mutaxassisliklari uchun mo‘ljalangan. Unda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo‘yicha Qo‘mita tomonidan ishlab chiqilgan MHXSning mohiyati va qo‘llanilishi, xalqaro standartlar asosida hisobni yuritish va moliyaviy hisobotlarni tuzish hamda taqdim etish masalalari yoritib berilgan.

Mazkur o‘quv qo‘llanma magistratura talabalari uchun “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” fanidan asosiy o‘quv adabiyoti sifatida xorijiy tajriba asosida tayyorlangan bo‘lib, undan boshqa iqtisodiyot ta’lim yo‘nalishi talabalari, xo‘jalik yurituvchi subyektlarning mutaxassislari, ushbu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalanishlari mumkin.

Mas’ul muharrir – i.f.d. professor B.Yu. Xodiyev

Taqrizchilar:

R.O. Xolbekov – i.f.d., prof., Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Buxgalteriya hisobi kafedrasini mudiri,

K.R. Xatamov – i.f.d., prof., O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya
akademiyasi Buxgalteriya hisobi, tahlil va audit kafedrasini mudiri

© - **Toshkent davlat iqtisodiyot
universiteti, 2019.**

MUNDARIJA

	KIRISH.....	5
1-bob	MOLIYAVIY HISOBOTLARNING XALQARO STANDARTLARIGA KIRISHI.....	7
1.1.	Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo'yicha qo'mita (MHXSQ)ning maqsadi va uning tavsifi.....	7
1.2.	Moliyaviy hisobot xalqaro standartlarining birinchi marta qo'llanishi (1-MHXS).....	13
2-bob	MOLIYAVIY HISOBOTLAR XALQARO STANDARTLARI TALABLARIGA MUVOFIQ ASOSIY VOSITALARNI HISOBGA OLIISH (16-BHXS)	21
2.1.	“Asosiy vositalar” 16-BHXSning maqsadi, mazmuni va asosiy qoidalari.....	21
2.2.	Asosiy vositalarni hisobga olish bo'yicha testlar	33
2.3.	Mustaqil tekshirish uchun testlar	44
2.4.	MHXS talablariga muvofiq asosiy vositalarni hisobga olish bo'yicha vazifalar va namunaviy vaziyatlar	49
2.5.	Mustaqil yechish uchun vazifalar	79
3-bob	MOLIYAVIY HISOBOTLAR XALQARO STANDARTLARI TALABLARIGA MUVOFIQ NOMODDIY AKTIVLARNI HISOBGA OLIISH (38-BHXS).....	88
3.1.	“Nomoddiy aktivlar” – 38-BHXSning maqsadi, mazmuni va asosiy qoidalari.....	88
3.2.	Nomoddiy aktivlarni hisobga olish bo'yicha testlar.....	109
3.3.	O'zini o'zi tekshirish uchun testlar.....	122
3.4.	MHXS talablariga muvofiq asosiy vositalarni hisobga olish bo'yicha vazifalar va namunaviy vaziyatlar.....	125
3.5.	Mustaqil yechish uchun vazifalar.....	136
4-bob	MOLIYAVIY HISOBOTLAR XALQARO STANDARTLARI TALABLARIGA MUVOFIQ TOVAR-MODDIY ZAXIRALARNI HISOBGA OLIISH (2-BHXS).....	142
4.1.	“Tovar-moddiy zaxiralar” 2-BHXSning maqsadi, mazmuni va asosiy qoidalari.....	142
4.2.	Tovar-moddiy zaxiralarni hisobga olish bo'yicha testlar.....	149
4.3.	O'zini o'zi tekshirish uchun testlar.....	160
4.4.	MHXS talablariga muvofiq tovar-moddiy zaxiralarni hisobga olish bo'yicha vazifalar va namunaviy vaziyatlar.....	162
4.5.	Mustaqil yechish uchun vazifalar.....	175
5-bob	MOLIYAVIY HISOBOTLAR XALQARO STANDARTLARIGA MUVOFIQ TUSHUMLARNI (<i>Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad</i>) HISOBGA OLIISH (18-BHXS).....	179
5.1.	“Tushum” (<i>Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad</i>) – 18-	

	BHXSning maqsadi, mazmuni va asosiy qoidalari.....	179
5.2.	Daromadlarni hisobga olish bo'yicha testlar.....	186
5.3.	O'zini o'zi tekshirish uchun testlar.....	201
5.4.	MHXS talablariga muvofiq tushumlarni hisobga olish bo'yicha vazifalar va namunaviy vaziyatlar.....	203
5.5.	Mustaqil yechish uchun vazifalar.....	208
6-bob	MOLIYAVIY HISOBOTLAR XALQARO STANDARTLARI TALABLARIGA MUVOFIQ HISOBOTLAR SHAKLINI O'ZGARTIRISH	210
6.1.	Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq buxgalteriya hisobotlari shaklini o'zgartirishning nazariy asoslari.....	210
6.2.	Bosh va shu'ba kompaniyalari hisobotlarini konsolidatsiyalashtirish bo'yicha vazifalar.....	216
6.3.	Mustaqil yechish uchun vazifalar.....	222
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	224

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va iqtisodiy o‘shishning yuqori sur‘atlarini saqlab qolish, jumladan, milliy valyuta va ichki bozordagi narx darajasining barqaror bo‘lishini ta’minlash - eng muhim ustivor vazifamizdir”¹. Shuningdek, xo‘jalik subyektlarini yanada rivojlantirish masalalari 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan ustivor yo‘nalishlarda ham alohida belgilab berilgan².

Mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri jalb etilishi, erkin iqtisodiy zonalarining tashkil etilishi va faoliyat yuritishi buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida tashkil qilishni zarurat qilib qo‘ymoqda. Hozirgi vaqtda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari xo‘jalik subyektlar tomonidan tashqi foydalanuvchilar ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan buxgalteriya axborotini tayyorlashda tobora keng foydalanilmoqda. Bu holat axborotni sifatini oshirish, kapital qiymatini pasaytirish, kapital bozoriga kirishni osonlashtirish kabi bir qator sabablar bilan izohlanadi. Ma’lumki, moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarini bilmasdan turib ushbu standartlarga o‘tib bo‘lmaydi.

Respublika iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlari va sohalarida xorijiy investitsiyalar ishtirokida 4200 dan ko‘proq qo‘shma korxonalar tashkil qilingan. Bu korxonalardan 850 dan ortig‘i Rossiya Federatsiyasiga, 396 tasi Buyuk Britaniya, 242 tasi AQSh, 159 tasi Qozog‘iston, 114 tasi Germaniya va boshqa mamlakatlar investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar hissasiga to‘g‘ri keladi. Shuningdek, erkin iqtisodiy zonalar xajmi ham ortib bormoqda. Tabiiyki, bunday sharoitda buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) asosida tashkil etish va yuritishni talab qiladi.

Zamonaviy buxgalter va har bir rahbar xodim tomonidan bank yoki kompaniyani rivojlanishi va moliyaviy barqarorligini ta’minlashida duch kelinayotgan iqtisodiy muammolarni hal qilishda o‘z buxgalterlariga ishonch hosil qilgani holda, ularni yuqori malakasi va ish tajribalari xalqaro amaliyot, ya’ni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS)ga tayanib eng yaqin yordamchi deb qarashi zarur. Bu esa respublikamiz iqtisodiyoti yanada rivojlanishining muhim omillaridan biriga aylanadi.

Shuningdek, aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining ko‘lami, tarmoq xususiyatlari va yo‘nalishlarini inobatga olgan holda namunaviy tashkiliy-tuzilmani joriy qilish, aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining ochiqligini oshirish, ular tomonidan xalqaro standartlar asosida audit va moliyaviy hisobot axborotini nashr qilish. Alohida ta’kidlab o‘tish joizki, 2015-2018-yillarda barcha aksiyadorlik jamiyatlari yillik moliyaviy hisobotni nashr etishi va Xalqaro audit standartlari hamda Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga muvofiq tashqi audit o‘tkazishni ma’lumot

¹ Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 66 б.

² «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли фармони.

uchun qabul qilish, aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining samaradorligini oshirish va korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish komissiyasi aksiyadorlik jamiyatlarining yillik moliyaviy hisobotini xalqaro standartlarga muvofiq nashr etish jadvalini tasdiqlash” vazifalari belgilab berildi³.

O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS)ning talablari ko‘plab pozitsiyalari bo‘yicha MHXS talablariga juda yaqinlashtirilgan bo‘lsa-da, lekin boshqa, ba‘zan esa asosiy pozitsiyalar bo‘yicha farqlar hamon saqlanib qolmoqda. Eng muhimi shuki, faoliyat yuritayotgan xo‘jalik yurtituvchi subyektlarning katta qismida mavjud bo‘lgan asosiy vositalar, zaxiralar, nomoddiy aktivlar kabi obyektlarni hisobga olishga nisbatan yondashuvlardagi farqlar saqlanib turibdi. O‘z navbatida, transformatsiya tartibotlarini o‘tkazish chog‘ida aksariyat amaliyotchi buxgalterlar aynan ushbu aktivlarni qayta hisoblashiga to‘g‘ri keladi.

Mazkur qo‘llanmani o‘rganishga kirishayotgan o‘quvchiga O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS)ni tashkil etishning asosiy qoidalarini bilishni talab etadi, shuningdek u buxgalteriya hisobi tamoyillari va uning nazariy asoslari, buxgalteriya hisobotlarining tarkibi va tuzilishini yaxshi tasavvur etishi, korxonada faoliyatini moliyaviy tahlil qilish asoslarini bilishi lozim. Qo‘llanmada ma‘lumotlar unchalik an‘anaviy bo‘lmagan, ko‘proq o‘ziga xos case bookni o‘zida namoyon etuvchi usul bilan bayon etilgan. Har bir mavzu bo‘yicha avval o‘quvchiga turli hil test topshiriqlari va vazifalarini yechish taklif etiladi. Agar test savollariga javoblar to‘g‘ri bo‘lib chiqsa (to‘g‘ri javoblar tahlili javobdan keyin keltirilgan), bir necha kichik vazifalar ko‘rinishida, shuningdek bir necha transformatsion (shaklni o‘zgartirish) jadvallarni tuzgan holda hisobotlar shaklni o‘zgartirishga katta vazifa ko‘rinishida taqdim etilgan vaziyatlarni tahlil qilishga o‘tish mumkin. Bundan tashqari, har bir mavzudan keyin mustaqil yechish uchun ko‘p sonli vazifalar va nazariy bilimlarni tekshirish uchun test topshiriqlari keltirilgan.

Mualliflar ushbu nashrni o‘qib chiqish talabalarga, magistrantlarga va katta ilmiy xodim-izlanuvchilarga, mustaqil izlanuvchi-tadqiqotchilarga, tegishli o‘quv kurslarini ishlab chiqib, amaliyotga joriy etayotgan oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilar tarkibiga hamda amaliyot o‘tayotgan, o‘zining yaqin amaliy faoliyatida moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq hisob yuritish va hisobotlar tuzishga o‘tishni mo‘ljallayotgan buxgalterlarga foydali bo‘lishidan umidvor.

O‘quv qo‘llanmada bayon etilgan materiallar yuzasidan barcha xulosa va takliflarni o‘quvchi Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Buxgalteriya hisobi yoki Iqtisodiy tahlil va audit kafedralariga yuborishi mumkin. O‘quvchining ushbu ish yuzasidan fikrini bilish mualliflar uchun qiziqarli bo‘lardi. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarini o‘rganishda muvaffaqiyat tilaymiz.

Mualliflar

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони. 24.04.2015 й. ПФ-4720.

1-bob. MOLIVAVIY HISOBOTLARNING XALQARO STANDARTLARIGA KIRISHI

1.1. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo'yicha qo'mita (MHXSQ)ning maqsadi va uning tavsifi

Bugungi kunda, buxgalteriya hisobining xalqaro standarti sifatida ikkita etalon: Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari – MHXS (International Financial Reporting Standards – IFRS) hamda AQShning Buxgalteriya hisobining umumqabul qilingan qoidalari – BHUQ (Generally Accepted Accounting Principles – GAAP) tan olingan.

Jahon fond bozorlarida listingdan o'tish uchun taqdim qilinadigan moliyaviy hisobot aynan shu ikki standart talablari asosida tayyorlanadi va taqdim etiladi. Bunda shuni e'tiborga olish lozimki, AQSh fond bozori listingiga kirish uchun GAAP (BHUQ) talablari, qolgan fond birjalari uchun esa MHXS talablari asosida moliyaviy hisobot taqdim etiladi.

To'g'ri, AQShning Buxgalteriya hisobining umumqabul qilingan qoidalarida "standart" so'zi mavjud emas. Lekin yuqoridagi standartlarga berilgan ta'riflarga muvofiq, GAAPni buxgalteriya hisobining xalqaro standarti sifatida qarashimiz mumkin. Ko'pgina xorijiy olimlar tomonidan ham GAAP xalqaro standart sifatida tan olinadi.

Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti hisoblangan GAAP yaratilishida Ingliz-sakson buxgalteriya hisobi qoidalari katta manba bo'lib xizmat qilgan. Shu bilan birga, uning nazariy asoslarini ishlab chiqishda mamlakatning, nafaqat buxgalteriya hisobi bilan bevosita shug'ullanuvchi olimlari, balki barcha iqtisodiy yo'nalishda faoliyat yurituvchi mashhur olimlar o'z hissalarini qo'shishgan. Lekin GAAPning rivojlanishida qanchalik ko'p omillar o'z izini qoldirmasin, u pozitivizm ta'siri doirasida shakllandi (pozitivizm-fanning rolini faktlar va hodisalarni yozib borishdangina iborat deb cheklab qo'yadi, ularning mohiyatini tushuntirib berishdan bosh tortadi, u asosan amaliyot va tajribaga tayanadi). Ishonch bilan aytish mumkinki, GAAP AQSh iqtisodiyotining ellik yillik amaliy tajribasining mevasidir.

Amaldagi GAAP Amerika moliyaviy hisobi standartlari bo'yicha Kengash - FASB tomonidan ishlab chiqilmoqda. Unda 7 nafar ekspert faoliyat yuritadi. Shu bilan birga, GAAPni ishlab chiqish va qabul qilishda Amerika qimmatli qog'ozlar va birjalar bo'yicha Komissiyasi (SEC) katta ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, ushbu jarayonlarda Amerika ijtimoiy diplomli buxgalterlar instituti - AICPA, Amerika buxgalterlar assotsiatsiyasi – AAA va Davlat tashkilotlari hisobi uchun standartlar Boshqarmasi - GASB ham faol ishtirok etishadi.

GAAP jahonning boshqa mamlakatlari buxgalteriya hisobi standartlariga qanchalik sezilarli ta'sir ko'rsatmasin, u barcha mamlakatlarni qamrab ololmaydi. U, asosan AQSh fond bozori listingiga kiradigan mamlakatlar uchun talab belgilaydi. Tabiiyki, bunday sharoitda, dunyoning boshqa mamlakatlari uchun buxgalteriya hisobining yangi xalqaro standartlari yaratish zarurati tug'iladi.

Ana shunday omillar ta'siri ostida, hozirda Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari qo'mitasi (MHXSQ) deb nomlangan Buxgalteriya hisobining xalqaro

standartlari qo‘mitasiga (BHXSQ) asos solindi. Ushbu qo‘mitalar tomonidan Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari (BHXS) va Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) ishlab chiqilgan. O‘quvchi to‘liq tasavvurga ega bo‘lishi uchun, biz BHXSQ va MHXSQning faoliyati to‘g‘risida batafsilroq ma‘lumotlar beramiz.

– 1973-yilning 29-iyunida 10 ta yirik mamlakatning (Avstraliya, Kanada, Fransiya, Germaniya, Yaponiya, Meksika, Niderlandiya, Buyuk Britaniya, Irlandiya va Amerika Qo‘shma Shtatlari) buxgalter va auditorlar uyushmasi tomonidan BHXSQga asos solindi.

– 1975-yilda ilk standartlar hisoblangan 1-BHXS (1975-y.) “Hisob siyosati yoritilishi” va 2-BHXS (1975-y.) “Tovar-moddiy zaxiralarni tarixiy qiymat bo‘yicha hisob tizimi doirasida baholanishi va taqdim etilishi”ning yakuniy variantlari chop etilgan.

– 1989-yilda Yevropa buxgalterlar federatsiyasi (EBF) buxgalteriya standartlarining xalqaro uyg‘unlashuvini va BHXSQ faoliyatida Yevropa mamlakatlarining yanada faol qatnashishini qo‘llab-quvvatlaydi. Yevropa buxgalterlar federatsiyasi Kengashi (IFAS) davlat sektori korxonalarini uchun davlat tijorat korxonalarini tomonidan moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda BHXSdan foydalanish majburiyatini yuklaydigan ko‘rsatmalarni tasdiqlaydi.

– 1994-yilda BHXSQni nazorat qilish va moliyalashtirish masalalari bilan shug‘ullanuvchi Maslahat Kengashiga asos solindi.

– 1995-yilda Yevropa Komissiyasi (EK) BHXSQ va QQKXT (Qimmatli qog‘ozlar bo‘yicha komissiyalarning xalqaro tashkiloti) o‘rtasidagi asosiy standartlarni ishlab chiqishni yakunlash to‘g‘risidagi bitimni qo‘llab-quvvatlaydi hamda Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga BHXSni qo‘llash majburiyatini yuklaydi.

– 1996-yilda Qimmatli qog‘ozlar va AQSh birjalari bo‘yicha komissiyasi qimmatli qog‘ozlarni xalqaro bozorlarda joylashtirish maqsadida moliyaviy hisobotni tayyorlashga doir standartlarni tezkor ishlab chiqish borasidagi BHXSQning tashabbusini qo‘llab-quvvatlaydi.

– 1998-yilda “Katta yettilik” mamlakatlarining Moliya vazirlari va Xalqaro valyuta fondi (XVF) “Xalqaro moliyaviy arxitekturani mustahkamlash” maqsadida BHXSni qo‘llab-quvvatlashga chorlaydi.

– 2000-yilda QQKXT o‘z a‘zolariga transmilliy kompaniyalar tomonidan qimmatli qog‘ozlarni xalqaro fond bozorlariga joylashtirilishida BHXSQ standartlaridan foydalanishga ruxsat berishni tavsiya etadi.

– 2000-yilda BHXSQ a‘zolari bo‘lgan tashkilotlar BHXSQni qayta tashkil etish va uning yangi nizomini tasdiqlaydi.

– 2001-yilda MHXSQ tarkibi va qo‘mitaning yangi nomi e‘lon qilinadi. BHXSQ Fondi tashkil etiladi. 2001-yil 1-aprelda MHXSQ BHXSQdan standartlarni chop etish va qabul qilish mas‘uliyatini qabul qilib oladi. MHXSQ amaldagi BHXS va Sharhlash bo‘yicha doimiy qo‘mitani (ShDQ) tasdiqlaydi.

– 2002-yilda Yevropa Ittifoqi tomonidan Yevropa Fond birjasida muomalada bo‘lgan kompaniyalar aksiyalari uchun 2005-yildan boshlab MHXSni qo‘llash majburiyati belgilandi.

- 2002-yilda MHXSQ va Amerika moliyaviy hisobi standartlari bo'yicha kengash - FASB o'rtasida konvergensiya (birlashtirish) to'g'risida bitim imzolandi.
- 2004-yildan boshlab, MHXSQ majlislari Internet orqali uzatilmoqda.
- 2004-yilda MHXSlarning yakuniy variantlari va ShDQning birinchi loyihasi chop etilgan.

- 2005-yilda MHXS va Amerika moliyaviy hisobi standartlari o'rtasidagi farqlarni tushuntirish bo'yicha belgilangan talablarni bekor qilish to'g'risida SECning Harakat rejasi qabul qilingan.

- 2008-yilda QKXT moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda MHXSQ tomonidan qabul qilingan standartlarga qat'iy rioya qilish to'g'risida ko'rsatma berdi.

- 2008-yilda MHXSQ va FASB 2014-yilda ko'pgina mamlakatlar, shu jumladan, AQSh ham MHXSni qabul qilish munosabati bilan konvergensiya bo'yicha qo'shma loyihalarni tezlashtirishga qaror qildi.

- 2008-yilda Amerika ijtimoiy diplomli buxgalterlar instituti – AICPA, o'z "Axloq kodeksi"da MHXSKni buxgalteriya standartlarini belgilovchi tashkilot sifatida tan oldi.

- 2009-yilda MHXSK davlatlar va davlatlararo tashkilotlar vakillaridan iborat Kuzatuv kengashini ta'sis etdi.

- 2010-yilda Vasiylar ikkinchi marta Nizomni qayta ko'rib chiqdilar. Oldingi BHXSQ Fondi nomi MHXSQ Fondi nomiga o'zgartirildi.

Bundan tashqari, o'tkazilgan islohotlardan so'ng, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari qo'mitasining tarkibiga MHXS Fondi va MHXS Kengashi (keyingi matnda Kengash) kiritildi. Bundan tashqari, uning tarkibida Standartlar bo'yicha maslahat kengashi (IFRS Advisory Council), Standartlar bo'yicha Sharh berish bo'yicha qo'mita (IFRIC, IFRS) hamda MHXSni joriy etish bo'yicha tezkor xizmat faoliyat yuritadi.

Yangi tashkil topgan MHXS qo'mitasining tarkibiy tuzilishi 1-chizmada keltirilgan.

O'tkazilgan islohotlardan so'ng standartlar Kengash tomonidan ishlab chiqiladi va qabul qilinadi. Bugungi kunga qadar Kengash tomonidan 13 ta yangi standart (International Financial Reporting Standards – IFRS) ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy etilmoqda.

Kengash 16 a'zoga ega bo'lib, MHXS Fondiga hisobdor hisoblanadi.

MHXS fondi – xususiy sektorning jamiyat manfaatlari maqsadida ishlaydigan, mustaqil, notijorat tashkilot bo'lib, uning asosiy maqsadi:

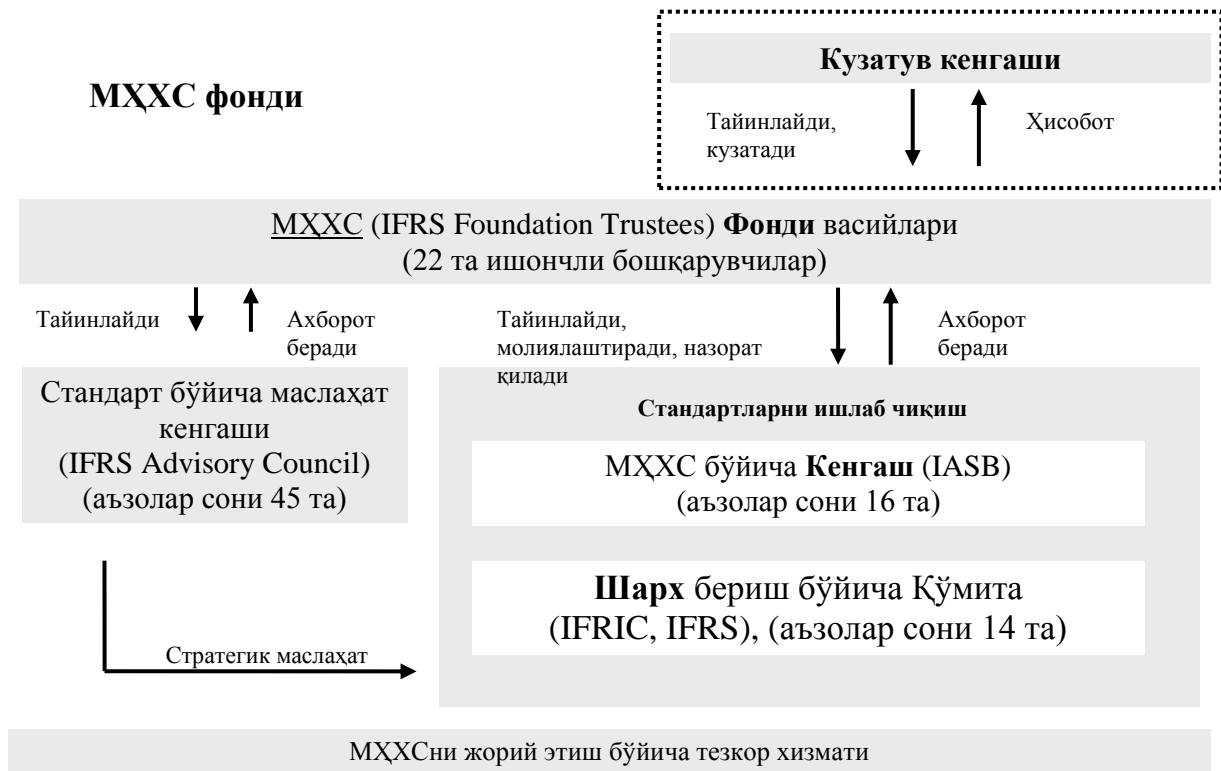
- MHXS standartlarni o'rnatuvchi idora – Kengash tomonidan yuqori sifatli, tushunarli, amalda kuchga ega va xalqaro miqyosda tan olingan moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari yagona to'plamini ishlab chiqish;

- ushbu standartlarning joriy etilishi va qat'iy qo'llanilishini ilgari surish;

- rivojlanayotgan mamlakatlar hamda kichik biznesning moliyaviy hisobot bo'yicha ehtiyojlarini hisobga olish;

- Kengash tomonidan chiqariladigan standart va izohlar bo'lmish Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlarini milliy standartlar va MHXSni konvergensiya (birlashtirish) orqali ilgari surish va ularning qabul qilinishini jadallashtirishdan iborat.

Тартибга солувчи органлар

1-chizma. MHXS fondining tashkiliy tuzilmasi

MHXSQ tomonidan standartlarni qabul qilish bo'yicha qat'iy tartibot tizimi ishlab chiqilgan. MHXSQ standartlarni qabul qilish va ishlab chiqishda qat'iy va oshkoralik tartibotlariga rioya qiladi. MHXSQ va Sharx berish bo'yicha qo'mita majlislari veb-translyatsiya orqali oshkora o'tkaziladi. Standartlarni ishlab chiqish va qabul qilish quyidagi bosqichlardan iborat:

- ishlab chiqilishi lozim bo'lgan mavzu bilan bog'liq savollarni aniqlash va tahlil qilish, moliyaviy hisobot tuzish qoidalarini ushbu savollarga nisbatan qo'llash masalasini ko'rib chiqish;
- buxgalteriya hisobining milliy qoidalari va amaliyotini o'rganish, milliy standartlar o'rnatuvchi idoralar bilan fikrlar almashish;
- Kengash majlisi kun tartibiga ushbu masalani kiritish bo'yicha Maslahat Kengashi va vasiylar bilan kelishish;
- Kengashni maslahat bilan qo'llab-quvvatlash uchun maslahat guruhini tuzish;
- munozarali hujjatlar bo'yicha sharxlar olish uchun ularni nashr qilish;
- ko'pchilik ovoz (60 %) bilan tasdiqlangan standart loyihasini sharxlar olish uchun, MHXSQ a'zolari o'rtasidagi tafovutli fikrlarini ilova qilgan holda nashr qilish;
- Standart loyihasini ma'qullashga asos bo'lgan omillarni nashr qilish;
- munozarali hujjatlar va standart loyihasi muhokamasi bo'yicha olingan sharhlarni oshkora ko'rib chiqish;

- zarur holatlarda ommaviy ma'lumotlarni olish va aniq vaziyatlarda testlar o'tkazish;

- MHXSQ a'zolarining kamida 8 ovozi bilan standartni tasdiqlash;

- standartni qabul qilishda qo'llanilgan asoslar va standart loyihasi bo'yicha olingan sharhlar muhokamasi yoritilgan holda nashr qilish.

MHXS Fondi faoliyatini boshqarish va moliyalashtirilishini ta'minlash uchun javobgar MHXS (IFRS Foundation Trustees) Fondi vasiylari (keyingi matnda Vasiylar) tomonidan amalga oshiriladi. Vasiylar oshkora ravishda davlat idoralarning monitoringi bo'yicha Kengashiga hisob beradilar. Shuningdek, ular MHXS Fondining bilan xalqaro kapital bozorini tartibga soluvchi organlar bilan rasmiy hamkorligini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlarini yaratish o'ta muhim va murakkab vazifa hisoblangani sababli quyidagi besh nufuzli xalqaro tashkilot ham uning faoliyatida faol ishtirok etmoqda.

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (UNO) qoshidagi xalqaro hisob va hisobot standartlari bo'yicha "Hukumatlararo ekspertlar guruhi".

2. Iqtisodiy hamkorlik rivojlanish tashkiloti (OECD).

3. Yevropa Ittifoqi - European Union (EU).

4. Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi - International Federation of Accountants (IFAC).

5. Qimmatli qog'ozlar va birjalar bo'yicha Komissiya xalqaro tashkiloti (IOSCO).

2012-yildan boshlab Vasiylar jahonning barcha mamlakatlari vakillarini qamrab olish maqsadida Yevropa, Shimoliy Amerika, Osiyo/Okeaniya va boshqa barcha qolgan dunyo regionlariga bo'lingan holda faoliyat yuritishmoqda.

Yuqoridagi dalillarga asosan aytishimiz mumkinki, 2001-yildagi Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari qo'mitasida o'tkazilgan islohotlar natijasida BHXSning nomi MHXSga o'zgartirildi. Shunga mos ravishda qo'mitaning nomi ham o'zgargan. Bu esa, ayrim iqtisodchi olimlarimiz tomonidan BHXS va MHXSlarni alohida standartlar sifatida xato talqin qilinishiga sabab bo'lmoqda. BHXS va MHXS yagona standartlar bo'lib, bugungi kunda ular – quyidagilardan iborat:

a) Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari;

b) Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari;

d) MHXSlarni sharhlash bo'yicha qo'mita (MHXSShQ) tomonidan chiqarilgan sharhlar;

e) Sharhlash bo'yicha doimiy qo'mita (ShDQ) tomonidan chiqarilgan sharhlar.

Bu yerda yana shuni ta'kidlash lozimki, Moliyaviy hisobotning konseptual asosi standart hisoblanmaydi. Konseptual asos moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim qilish asoslarini tashkil qiluvchi qoidalarni belgilaydi, ya'ni:

- Kengashga yangi standartlarni ishlab chiqish va amaldagi standartlarni qayta ko'rib chiqishda yordam beradi;

- buxgalteriya hisobi bo'yicha muqobil yondashuvlarni kamaytirish va ularni uyg'unlashtirish uchun asoslar bilan ta'minlaydi;

- auditorlarga moliyaviy hisobotning MHXSga muvofiqligi yoki nomuvofiqligi to'g'risidagi xulosani shakllantirishda yordam beradi;
- moliyaviy hisobot tayyorlovchi xo'jalik subyektlariga MHXSni qo'llashda yordam beradi.

Fikrimizcha, MHXSQda amalga oshirilgan islohotlardan yana bir maqsad, shakl bilan mazmunni moslashtirishdan iborat bo'lgan. Ma'lumki, buxgalteriya hisobi hisob davri bilan bog'liq barcha jarayonlar, ya'ni buxgalteriya hisobiga oid ma'lumotlarni dastlabki tan olish, zarur hollada ularni birlamchi hujjatlarda rasmiylashtirish, ma'lumotlarni hisobvaraqlar va hisob reestrlarida qayd etish va moliyaviy hisobot tayyorlash bosqichlarini qamrab oladi. Albatta, foydalanuvchiga moliyaviy hisobot taqdim etildi. Shu bois, MHXSQ asosan, moliyaviy hisobotga nisbatan talablar belgilaydi. Lekin bundan standartlar birlamchi hujjatlar, hisobvaraqlar va hisob reestrlarini inkor qiladi deb xulosa qilish noto'g'ri. Masalan, transformatsiya usulida milliy hisobotni MHXSga o'girishda hisobvaraqlarda yig'ilgan ma'lumotlardan foydalanishning o'zi ham yuqorida aytilgan fikrni tasdiqlaydi. Birlamchi hujjatlardagi ma'lumotlarsiz, nafaqat moliyaviy hisobot, balki oddiy hisobchilikka asoslangan hisobotlarni ham tuzish mumkin emas.

Hozirda MHXS – buxgalteriya hisobining xalqaro etaloni hisoblanadi, Xalqaro kapital bozorining o'zaro bog'liqligini inobatga olgan holda Moliyaviy Barqarorlik Forumi (Financial Stability Forum) tomonidan MHXS global iqtisodiyotning barqaror faoliyat yuritishi uchun zarur 12 ta global standartning biri sifatida tan olindi. Shu sababli, MHXSni qabul qilayotgan mamlakatlar kundan-kunga ko'payib, u 150 dan ortiq kasbiy uyushmalarni qamrab oldi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010-yil 26-noyabrdagi "2011-2015-yillarda respublika moliya-bank tizimini yanada isloh qilish va barqarorligini oshirish hamda yuqori xalqaro reyting ko'rsatkichlariga erishishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida"gi PQ-1438-sonli qaroriga muvofiq, bank-moliya tizimi buxgalteriya hisobi va hisobotini to'liq MHXSga moslashtirish ishlari olib borilmoqda.

Iqtisodiy adabiyotlarda "Buxgalteriya hisobi xalqaro standartlari" va "Moliyaviy hisobot xalqaro standartlari" kabi atamalar yoki shu nomdagi mavzularda ilmiy maqolalar berilmoqda. Ayrim olimlar ularni aynan bir xil standartlar deb baholasa, ayrimlari esa ularni o'zaro farq qiluvchi turli standartlar, deb talqin qiladilar. Qolaversa, ularning mohiyati to'g'risida ham turlicha fikrlar mavjud.

Standart inglizcha so'z bo'lib, o'zbek tilida me'yor, namuna yoki o'lcham ma'nosini anglatadi. Shuningdek, u o'xshash obyektlarni taqqoslash uchun asos hisoblangan etalon sifatida ham e'tirof etiladi. Standart so'zining huquqiy ma'nosi esa, ma'lum obyektga nisbatan qo'llanuvchi me'yor, qoida va talablar majmuyi mujassamlashgan rasmiy me'yoriy hujjatdir.

Yuqoridagi standart so'zining lug'aviy va huquqiy mazmunlaridan kelib chiqib, "Buxgalteriya hisobi standartlari"ga buxgalteriya hisobini tartibga soluvchi aniq qoidalar to'plami deb ta'rif berishimiz mumkin. "Qoida" so'zi qonun hujjatlarida belgilangan qat'iy normalar yoki jamoatchilik tomonidan qabul qilingan asosiy tamoyillar bo'lishi mumkin. Standart buxgalteriya hisobi obyektiga yoki moliyaviy hisobot elementiga nisbatan aniq talablar o'rnatishi bilan, u buxgalteriya

hisobining umumiy yo‘nalishlarini belgilovchi buxgalteriya hisobi modellaridan farq qiladi.

Jahon olimlari tomonidan Standartlar, Buxgalteriya hisobining nazariy asoslarini yoritadi, Standartlar to‘plami esa buxgalteriya hisobi asoslaridir, deb izoh berish odat tusiga aylangan. Masalan, AQSh olimlari Standartlar moliyaviy hisobotni tuzish qoidalari bo‘lib, umumqabul qilingan tamoyillarni aks ettiradi, deb hisoblashsa, Alan Pizzey (Rossiya Federatsiyasi Buxgalteriya hisobini isloh qilish xalqaro markazi) moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim qilish uchun ishlatiladigan norma yoki standartlar Buxgalteriya hisobi standartlaridir, deb xulosa bergan.

Ko‘rinib turibdiki, olimlar o‘rtasida “Buxgalteriya hisobi standartlari”ning mohiyatini yoritish bo‘yicha jiddiy ziddiyatlar mavjud emas.

Ma‘lumki, Buxgalteriya hisobi standartlari milliy va xalqaro standartlarga bo‘linadi. Barcha mamlakatlarda buxgalteriya hisobini to‘g‘ri va aniq yuritish maqsadida buxgalteriya hisobini tartibga soluvchi tamoyillar va qoidalar, ya‘ni milliy standartlar ishlab chiqilgan. Jumladan, bizning respublikada 1996 yildan beri “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi qonun hamda O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan qabul qilingan 24 ta “Milliy standart”lar amal qilib turibdi.

Global integrallashgan iqtisodiyot sharoitida turli mamlakat xo‘jalik subyektlari, banklari va boshqa moliyaviy korporatsiyalar o‘rtasida iqtisodiy aloqalar o‘rnatiladi. Bu esa, xalqaro hamkorlikdagi subyektlar bir-biriga zid kelmaydigan bir xil tamoyil va qoidalar asosida moliyaviy hisobotni tayyorlash uchun yagona “biznes tili”ga bo‘lgan xalqaro standartlar yaratish talab etiladi.

1.2. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining birinchi marta qo‘llanishi (1-sonli)

Ushbu MHXSning maqsadi tadbirkorlik subyektining MHXSlar bo‘yicha birinchi moliyaviy hisobotlari va ushbu hisobotlar qamrab olgan davrning bir qismi uchun oraliq moliyaviy hisobotlari:

(a) foydalanuvchilar uchun shaffof va taqdim qilingan barcha davrlar uchun qiyoslanuvchan;

(b) buxgalteriya hisobini Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXSlarga) muvofiq yuritish uchun munosib tayanch nuqtasi sifatida xizmat qiladigan;

(v) undan olinadigan nafdan oshmaydigan xarajatlar sarflanib tayyorlanishi mumkin bo‘lgan yuqori sifatli ma‘lumotlarni o‘z ichiga olishini ta‘minlashdan iboratdir.

Qo‘llash doirasi

Tadbirkorlik subyekti ushbu MHXSni: (a) o‘zining MHXS bo‘yicha birinchi moliyaviy hisobotlarida; va (b) u tomonidan MHXS bo‘yicha birinchi moliyaviy hisobotlari qamrab olgan davrning bir qismi uchun BHXS 34-“Oraliq moliyaviy hisobotlar” ga muvofiq taqdim qilinadigan hamma oraliq moliyaviy hisobotlariga nisbatan, agar shunday hisobotlari bo‘lsa, qo‘llashi kerak.

Tadbirkorlik subyektining MHXS bo'yicha dastlabki moliyaviy hisobotlari – tadbirkorlik subyektini o'z moliyaviy hisobotlarining MHXSlarga muvofiqligi to'g'risida aniq va shartsiz bildirib, Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlarini qo'llagan birinchi yillik moliyaviy hisobotlaridir. MHXSlarga muvofiq moliyaviy hisobotlar tadbirkorlik subyektining MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlari hisoblanadi, agar tadbirkorlik subyektini, masalan: (a) oldingi davrlarning eng oxirigisi uchun o'zining moliyaviy hisobotlarini quyidagilarga muvofiq taqdim etgan bo'lsa:

(i) MHXSlarga to'liq bo'lmagan darajada mos keluvchi milliy talablarga muvofiq;

(ii) MHXSlarga barcha jihatdan mos bo'lgan, lekin tadbirkorlik subyektini moliyaviy hisobotlarda ularning MHXSlarga muvofiqligi to'g'risida aniq va shartsiz bildirmagan bo'lsa;

(iii) MHXSlarning ba'zilariga, biroq hammasiga emas, muvofiqlik to'g'risida aniq bildirgan bo'lsa;

(iv) MHXSlarga mos bo'lmagan milliy talablarga muvofiq bo'lib, ushbu hisobotlarda milliy talablar belgilanmagan moddalar ayrim MHXSlar asosida hisobga olingan bo'lsa; yoki

(v) milliy talablarga muvofiq bo'lib, ushbu hisobotlardagi ba'zi summalarning MHXSlarga muvofiq aniqlanadigan summalar bilan qiyoslamasi taqdim etilgan bo'lsa;

(b) moliyaviy hisobotlarni MHXSlarga muvofiq faqat ichki foydalanish uchun tayyorlagan bo'lsa, va ushbu hisobotlarni tadbirkorlik subyektining egalari va boshqa tashqi foydalanuvchilariga taqdim etilmagan bo'lsa;

(v) hisobotlar to'plamini jamlash (konsolidatsiyalash) maqsadida MHXSlarga muvofiq tayyorlagan bo'lsa-da, lekin bunda (2007-yil tahriridagi) 1-sonli BHXS 1 "Moliyaviy hisobotlarni taqdim etish" da belgilangan moliyaviy hisobotlarning to'liq to'plamini tayyorlamagan bo'lsa;

Ushbu MHXS tadbirkorlik subyektini MHXSlarni birinchi marta qabul qilganida qo'llaniladi. U, masalan, quyidagi holatlarda qo'llanilmaydi:

(a) agar tadbirkorlik subyektini oldin moliyaviy hisobotlarni milliy talablarga ko'ra taqdim etish bilan birga ularning yana bir to'plamini MHXSlarga muvofiqlik to'g'risida aniq va shartsiz bildirib taqdim etgan bo'lsa, keyinchalik moliyaviy hisobotlarni milliy talablarga ko'ra taqdim etishni to'xtatsa;

(b) agar tadbirkorlik subyektini otgan yil moliyaviy hisobotlarini milliy talablarga ko'ra taqdim etgan bo'lsa va ushbu moliyaviy hisobotlarda MHXSlarga muvofiqlik to'g'risida aniq va shartsiz bildirgan bo'lsa;

(v) agar tadbirkorlik subyektini o'tgan yil moliyaviy hisobotlarida MHXSlarga muvofiqlik to'g'risida aniq va shartsiz bildirgan bo'lsa-da, auditorlar ushbu moliyaviy hisobotlar bo'yicha tushuntirish paragrafi bilan auditorlik xulosasini bergan bo'lsa.

Oldingi hisobot davrida MHXSlarni qo'llagan tadbirkorlik subyektini, uning eng oxirgi yillik moliyaviy hisobotlarida MHXSlarga muvofiqlik to'g'risida aniq va shartsiz bildirmagan bo'lsa, mazkur MHXSni qo'llashi yoki 8-sonli BHXS "Hisob siyosatlarini, hisoblab chiqilgan baholardagi o'zgarishlar va xatolar" ni retrospektiv

tarzda, xuddi tadbirkorlik subyekti MHXSlarni qo'llashni hech qachon to'xtatmaganidek, qo'llashi kerak.

Tadbirkorlik subyekti ushbu MHXSga muvofiq qo'llamaslikni tanlasa, bunga qaramay, 1-sonli MHXSda belgilangan ma'lumotlarni ochib berish bo'yicha talablar bilan 8-sonli BHXSdagi ma'lumotlarni ochib berish talablarini qo'llashi kerak.

MHXSlarni qo'llovchi tadbirkorlik subyekti tomonidan hisob siyosatlariga kiritiladigan o'zgarishlarga nisbatan mazkur MHXS qo'llanilmaydi. Bunday o'zgarishlarga nisbatan quyidagilar qo'llaniladi: (a) 8-sonli BHXS "Hisob siyosatlari, hisoblab chiqilgan baholardagi o'zgarishlar va xatolar" ning hisob siyosatlaridagi o'zgarishlarga nisbatan talablari; va (b) boshqa MHXSlarning o'tish davriga oid maxsus talablari;

Tan olish va baholash MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobot;

Tadbirkorlik subyekti MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobotni MHXSlarga o'tish sanasiga tayyorlashi va taqdim etishi kerak. Bu sana buxgalteriya hisobini MHXSlarga muvofiq yuritishning boshlanishi hisoblanadi.

Hisob siyosatlari. Tadbirkorlik subyekti MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobotida va uning MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlari qamrab olgan hamma davrlarda bir xil hisob siyosatlarini qo'llashi kerak. Ushbu hisob siyosatlari MHXS bo'yicha birinchi hisobot davrining oxirida kuchga ega hamma MHXSlarga mos kelishi lozim.

Tadbirkorlik subyekti MHXSlarning oldinroq amalda bo'lgan boshqa tahrirlarini qo'llamasligi kerak. Tadbirkorlik subyekti qo'llanilishi hali shart bo'lmagan yangi MHXSni, mazkur MHXSni muddatidan oldin qo'llash ruxsat etilganida, qo'llashi mumkin.

Misol: MHXSlarning eng oxirgi tahririni izchil ravishda qo'llash Dastlabki ma'lumotlar "A" tadbirkorlik subyekting MHXS bo'yicha birinchi hisobot davrining oxiri 2015-yil 31-dekabriga to'g'ri keladi. "A" tadbirkorlik subyekti ushbu moliyaviy hisobotlaridagi qiyosiy ma'lumotlarni faqat bir yil uchun taqdim qilishga qaror qildi. Shuning uchun, uning MHXSlarga o'tish sanasi 2014-yilning 1-yanvarida ish kuni boshiga (yoki, ekvivalent ravishda, 2013-yilning 31-dekabrda ish kuni oxiriga) to'g'ri keladi. "A" tadbirkorlik subyekti o'zining moliyaviy hisobotlarini, 31-dekabrda yakunlanadigan va 2014-yil 31-dekabrighacha bo'lgan (shu jumladan 2014-yilning 31-dekabrini ham o'z ichiga olgan) har yili uchun uning oldingi Buxgalteriya hisobining umumqabul qilingan tamoyillariga (BHUTga) muvofiq taqdim etgan.

Talablarni qo'llash "A" tadbirkorlik subyekti 2015-yilning 31-dekabrda tugaydigan davrlar uchun amalda bo'lgan (kuchga kirgan) MHXSlarni quyidagilarga nisbatan qo'llashi lozim: (a) 2014-yilning 1-yanvar holatiga MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobotni tayyorlashda va taqdim etishda; va (b) 2015-yil 31-dekabr holatiga moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotni (shuningdek, 2014-yil uchun qiyosiy ma'lumotlarni), 2015-yil 31-dekabrda yakunlangan yil uchun umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobot, kapitaldagi

o'zgarishlar to'g'risidagi hisobotni va pul oqimlari to'g'risidagi hisobotni (shuningdek, 2014-yil uchun qiyosiy ma'lumotlarni) hamda ochib beriladigan ma'lumotlarni (shuningdek, 2014-yil uchun qiyosiy ma'lumotlarni) tayyorlashda va taqdim etishda.

Agar yangi MHXSning qo'llanishi shart bo'lmasa, lekin muddatidan oldin qo'llanishiga ruxsat etilsa, "A" tadbirkorlik subyektiga ushbu MHXSni uning MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlarida qo'llash ruxsat etiladi, lekin talab etilmaydi.

Boshqa MHXSlardagi o'tish davriga oid maxsus talablar MHXSlarni qo'llovchi tadbirkorlik subyektini tomonidan hisob siyosatlariga kiritiladigan o'zgarishlarga nisbatan qo'llaniladi; ular MHXSlarni birinchi marta qo'llaydigan tadbirkorlik subyektining MHXSlarga o'tishiga nisbatan qo'llanilmaydi.

Tadbirkorlik subyektini MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobotida:

(a) MHXSlar bo'yicha tan olinishi talab qilingan barcha aktivlar va majburiyatlarni tan olishi kerak;

(b) MHXSlar tan olinishini ruxsat etmaydigan aktiv va majburiyatlarni tan olmasligi kerak;

(v) oldingi BHUTga ko'ra aktiv, majburiyat yoki kapitalning bitta turi sifatida tan olingan, lekin MHXSlarga muvofiq aktiv, majburiyat yoki kapitalning boshqa turi sifatida tan olingan moddalarni qayta tasniflamasligi kerak;

(g) barcha tan olingan aktivlar va majburiyatlarni baholashda MHXSlarni qo'llashi kerak.

Tadbirkorlik subyektini MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobotida qo'llaydigan hisob siyosatlari u oldingi BHUT bo'yicha xuddi shu sanaga qo'llagan hisob siyosatlaridan farq qilishi mumkin. Buning natijasida yuzaga keluvchi tuzatishlar MHXSlarga o'tish sanadan oldin ro'y beruvchi operatsiya va hodisalar natijasida paydo bo'ladi. Shu bois, tadbirkorlik subyektini ushbu tuzatishlarni MHXSlarga o'tish sanasida to'g'ridan-to'g'ri taqsimlanmagan foydada (yoki, o'rinli bo'lsa, kapitalning boshqa toifasida) tan olishi kerak.

Ushbu MHXS tadbirkorlik subyektining MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisoboti hamma MHXSlarga muvofiq bo'lishi talabidan ikkita toifadagi mustasno holatlarini belgilaydi:

(a) MHXSlarning ba'zi jihatlarining retrospektiv qo'llanilishiga yo'l qo'ymaydi.

(b) boshqa MHXSlarning ba'zi talablaridan ozod qiladi.

Boshqa MHXSlarni retrospektiv qo'llashdan istisnolar. Mazkur MHXS boshqa MHXSlarning ayrim jihatlarini retrospektiv tarzda qo'llashni ta'qiqlaydi.

Taxminiy baholovlar. Tadbirkorlik subyektini tomonidan MHXSlarga o'tish sanasida MHXSlarga muvofiq qilingan taxminiy baholovlari ushbu sanada oldingi BHUTlarga muvofiq qilingan taxminiy baholashlariga (hisob siyosatlaridagi farqlarni aks ettirish uchun tuzatishlar kiritilganidan keyin) mos kelishi kerak, agar bu taxminiy baholashlar noto'g'ri ekanligiga obyektiv dalil bo'lmasa.

Tadbirkorlik subyekti oldingi BHUTlar bo'yicha qilingan taxminiy baholovlarga tegishli ma'lumotlarni MHXSlarga o'tish sanasidan keyin olishi mumkin.

Tadbirkorlik subyekti bunday ma'lumot olinishini BHXS 10-“Hisobot davridan keyingi hodisalar” ga muvofiq hisobot davridan keyingi tuzatishlar kiritilishini talab qilmaydigan hodisalar kabi hisobga olishi kerak. Masalan, tadbirkorlik subyektining MHXSlarga o'tish sanasi 2014-yilning 1-yanvari va oldingi BHUTlarga muvofiq 2013-yilning 31-dekabrida qilingan taxminiy baholashning qayta ko'rib chiqilishini talab etuvchi yangi ma'lumot 2014-yilning 15-iyulida olingan deb faraz qilaylik.

Tadbirkorlik subyekti ushbu yangi ma'lumotni o'zining MHXSlar bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobotida aks ettirmasligi kerak (agar taxminiy baholovlar hisob siyosatlaridagi har qanday farqlar bo'yicha tuzatishlar kiritilishini talab etmasa yoki taxminiy baholovlar noto'g'ri ekanligini ko'rsatuvchi obyektiv dalillar bo'lmasa). Aksincha, tadbirkorlik subyekti yangi ma'lumotni 2014-yilning 31-dekabrda yakunlanadigan yil uchun foyda yoki zararda (yoki, o'rinli bo'lsa, boshqa umumlashgan daromadda) aks ettirishi kerak.

Tadbirkorlik subyekti tomonidan MHXSlarga o'tish sanasida oldingi BHUTlarga muvofiq talab qilinmagan taxminiy baholovlar ushbu sanada MHXSlarga muvofiq qilinishi talab etilishi mumkin. 10-sonli BHXSga mos kelish maqsadida, ushbu MHXSlarga muvofiq taxminiy baholovlar MHXSlarga o'tish sanasida mavjud bo'lgan shart-sharoitlarni aks ettirishi kerak. Xususan, ushbu MHXSlarga o'tish sanasida bozor narxlarining, foiz stavkalarining yoki valyuta kurslarining taxminiy baholanishi ushbu sanadagi bozor shart-sharoitlarini aks ettirishi kerak.

MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobotiga nisbatan qo'llaniladi. Shuningdek, ular tadbirkorlik subyektining MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlarida qamrab olingan qiyoslanadigan davrga nisbatan qo'llaniladi. Bunda MHXSlarga o'tish sanasiga havolalar ushbu qiyoslanadigan davr oxiriga havolalar bilan almashtiriladi.

Boshqa MHXSlar talablaridan ozod qiladigan istisnoli holatlar. Tadbirkorlik subyekti bir yoki undan ortiq istisno holatlaridan foydalanishga qaror qilishi mumkin. Tadbirkorlik subyekti ushbu istisnolarni boshqa holatlarning yoki moddalarning ularga o'xshashligi asosida ushbu holatlar yoki moddalarga nisbatan qo'llamasligi kerak.

Korxonalarining joriy faoliyati ma'muriyat tomonidan boshqaruv funksiyalarini safarbar qilish yo'li bilan amalga oshirilib, uning natijalari buxgalteriya hisobi tizimida aks ettiriladi. Korxonadan tomonidan ma'lum vaqt oralig'ida amalga oshirilgan xo'jalik muomalalari to'g'risidagi axborotlar tegishli hisob registrlarida umumlashtiriladi va guruhlangan holda ulardan moliyaviy hisobotlarga o'tkaziladi.

Ushbu MHXS boshqa MHXSlardagi ma'lumotlarni taqdim etish va ochib berish bo'yicha talablardan ozod qilmaydi.

Qiyosiy ma'lumotlar. Tadbirkorlik subyektining MHXS bo'yicha birinchi moliyaviy hisobotlari kamida uchta moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotni, ikkita foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobotni, ikkita

alohida foyda yoki zarar to'g'risidagi hisobotni (agar taqdim etsa), ikkita pul oqimlari to'g'risidagi hisobot va ikkita kapitaldagi o'zgarishlar to'g'risidagi MHXS hisobotni hamda tegishli izohlarni, shu jumladan hamma taqdim etadigan hisobotlarga qiyosiy ma'lumotlarni, o'z ichiga olishi kerak.

MHXSlarga mos kelmaydigan qiyosiy ma'lumotlar va oldingi davrlar uchun umumlashtirilgan ma'lumotlar. Ba'zi tadbirkorlik subyektlari ular MHXSlarga muvofiq to'liq qiyosiy ma'lumotlarni taqdim qilishidan oldingi davrlar uchun tanlangan umumlashtirilgan ma'lumotlarni taqdim etadi. Mazkur MHXS ushbu umumlashtirilgan ma'lumotlarning MHXSlarning tan olish va baholash bo'yicha talablariga mos kelishini talab etmaydi. Bundan tashqari, ba'zi tadbirkorlik subyektlari oldingi BHUTlarga mos qiyosiy ma'lumotlarni hamda 1-sonli BHXSda talab qilingan qiyosiy ma'lumotlarni taqdim etadi. Oldingi davrlar uchun umumlashtirilgan ma'lumotlarni yoki oldingi BHUTlarga mos qiyosiy ma'lumotlarni qamrab olgan har qanday moliyaviy hisobotlar, tadbirkorlik subyekti: (a) oldingi BHUTlarga mos ma'lumotlarni MHXSlarga muvofiq tayyorlanmagan ma'lumotlar deb aniq belgilab qo'yishi kerak; va (b) ularni MHXSlarga mos keltiruvchi asosiy tuzatishlarning xususiyatini yoritib berishi kerak. Tadbirkorlik subyekti ushbu tuzatishlarning raqamlardagi ifodasini keltirishi shart emas.

MHXSlarga o'tish bo'yicha tushuntirishlar. Tadbirkorlik subyekti oldingi BHUTlardan MHXSlarga o'tish uning hisobotida ko'rsatilgan moliyaviy holati, faoliyatining moliyaviy natijalari va pul oqimlariga qanday ta'sir ko'rsatganini tushuntirishi kerak.

MHXSlarni oldingi davrda qo'llagan tadbirkorlik subyekti quyidagilarni yoritib berishi kerak:

- (a) MHXSlarni qo'llashni nima sababdan to'xtatganligini;
- va (b) MHXSlarni nima sababdan qayta qo'llashni boshlaganini.

Tadbirkorlik subyekti 1-sonli MHXS qo'llamaslikka qaror qilganida, u, MHXSlarni ularni qo'llashni hech qachon to'xtatmaganidek, qo'llashga qaror qilgani sabablarini tushuntirishi kerak.

Qiyoslovlar. Tadbirkorlik subyektining MHXS bo'yicha dastlabki moliyaviy hisobotlari quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak: (a) quyidagi sanalarning ikkalasi uchun ham hisobotlarda oldingi BHUTlarga mos ravishda aks ettirilgan kapital bilan MHXSlar talablariga muvofiq kapital o'rtasidagi qiyoslovni: (i) MHXSlarga o'tish sanasi; va (ii) tadbirkorlik subyektining oldingi BHUTlarga mos bo'lgan oxirgi yillik moliyaviy hisoboti taqdim etilgan eng so'nggi davrning oxiri. (b) tadbirkorlik subyektining oxirgi yillik moliyaviy hisobotlari qamrab olgan eng so'nggi davr uchun MHXSlarga muvofiq jami umumlashgan daromadning qiyoslovi. Bunday qiyoslov aynan o'sha davr uchun oldingi BHUTlarga muvofiq shakllangan jami umumlashgan daromaddan, yoki, tadbirkorlik subyekti bunday jami umumlashgan daromadni oldin hisobotlarda ko'rsatmagan bo'lsa, oldingi BHUTlarga muvofiq shakllangan foyda yoki zarardan boshlanishi kerak. (v) agar tadbirkorlik subyektining MHXS bo'yicha moliyaviy holat to'g'risidagi boshlang'ich hisobotida qadsizlanishdan olingan zarar birinchi marta tan olingan yoki qayta tiklangan bo'lsa, tadbirkorlik subyekti tomonidan MHXSlarga o'tish sanasidan boshlanadigan davrda ushbu

qadrsizlanishdan olingan zarar tan olingan yoki qayta tiklanganida BHXS 36-“Aktivlarning qadrsizlanishi” bilan ochib berilishi talab qilingan ma’lumotlarni.

Moliyaviy aktiv yoki moliyaviy majburiyatni belgilash. Tadbirkorlik subyekti oldin tan olingan moliyaviy aktivni haqqoniy qiymatidagi o‘zgarishlar foyda yoki zararda hisobga olinadigan moliyaviy aktiv sifatida belgilashi mumkin. Tadbirkorlik subyekti bunday belgilangan moliyaviy aktivlarning belgilash sanasidagi haqqoniy qiymatini hamda oldingi moliyaviy hisobotlardagi tasniflanishi va balans qiymatini ochib berishi kerak.

Tadbirkorlik subyekti oldin tan olingan moliyaviy majburiyatni haqqoniy qiymatidagi o‘zgarishlar foyda yoki zararda hisobga olinadigan moliyaviy majburiyat sifatida belgilashi mumkin. Tadbirkorlik subyekti bunday belgilangan moliyaviy majburiyatlarning belgilash sanasidagi haqqoniy qiymatini hamda oldingi moliyaviy hisobotlardagi tasniflanishi va balans qiymatini ochib berishi kerak. Haqqoniy qiymatdan shartli tannarx sifatida foydalanish. Agar tadbirkorlik subyekti o‘zining MHXS bo‘yicha moliyaviy holat to‘g‘risidagi boshlang‘ich hisobotida asosiy vositalarning, investitsion mulkning yoki nomoddiy aktivning haqqoniy qiymatini ularning shartli tannarxi sifatida qabul qilsa (foydalansa) ushbu tadbirkorlik subyekti MHXS bo‘yicha moliyaviy holat to‘g‘risidagi boshlang‘ich hisobotining har bir satrida ko‘rsatilgan modda bo‘yicha quyidagilarni o‘zining MHXS bo‘yicha birinchi moliyaviy hisobotlarida yoritib berishi kerak: (a) ushbu haqqoniy qiymatlarining umumiy summasini; va (b) avvalgi BHUTlar bo‘yicha ko‘rsatilgan balans qiymatlariga tuzatishlarning umumiy summasi.

Oraliq moliyaviy hisobotlar Tadbirkorlik subyekti o‘z oraliq moliyaviy hisobotlarini 34-sonli BHXS ga muvofiq uning MHXS bo‘yicha birinchi moliyaviy hisobotlari qamrab olgan davrning bitta qismi uchun taqdim qilganida, u BHXS 34-sonli talablariga qo‘shimcha ravishda quyidagi talablarga rioya qilishi kerak: (a) bunday har bir oraliq moliyaviy hisobot quyidagilarni o‘z ichiga olishi kerak, agar tadbirkorlik subyekti oraliq moliyaviy hisobotni oldingi moliyaviy yilning qiyoslanadigan oraliq davri uchun taqdim etilgan bo‘lsa: (i) ushbu qiyoslanuvchi oraliq davr oxiridagi oldingi BHUTlarga mos bo‘lgan kapitalning ushbu sanaga MHXSlarga mos bo‘lgan kapital bilan solishtirmasini; va (ii) MHXSlarga mos bo‘lgan jami umumlashgan daromadning ushbu qiyoslanadigan oraliq davr uchun (joriy va yil boshidan) jami umumlashgan daromad bilan qiyoslashi.

Bunday qiyoslov aynan o‘sha davr uchun oldingi BHUTlarga muvofiq shakllangan jami umumlashgan daromaddan, yoki, tadbirkorlik subyekti bunday jami umumlashgan daromadni oldin hisobotlarda ko‘rsatmagan bo‘lsa, oldingi BHUTlarga muvofiq shakllangan foyda yoki zarardan boshlanishi kerak. (b) (a) bandida talab qilingan qiyoslovlarga qo‘shimcha, tadbirkorlik subyektining MHXS bo‘yicha birinchi moliyaviy hisobotlari qamrab olgan davrning bitta qismi uchun 34-sonli BHXSga muvofiq birinchi oraliq moliyaviy hisoboti (a) va (b) bandlarida ta’riflangan qiyoslovlarni o‘z ichiga olishi kerak yoki bunday qiyoslovlarni o‘z ichiga olgan chop etilgan boshqa hujjatga havola etishi kerak.

Agar tadbirkorlik subyekti o‘z hisob siyosatlarini o‘zgartirsa yoki ushbu MHXSda belgilangan istisnoli holatlardan foydalanishiga o‘zgartirishlar kiritrsa, u

bunday har bir oraliq moliyaviy hisobotidagi o'zgarishlarni tushuntirib berishi va (a) va (b) bandlari bilan talab qilingan solishtirmalarni yangilashi kerak.

34-sonli BHXS oraliq moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar eng oxirgi yillik moliyaviy hisobotlarni ham olishi mumkin degan farazga asoslangan minimal ma'lumotlarni ochib berishni talab etadi. Biroq, 34-sonli BHXS tadbirkorlik subyektidan "joriy oraliq davrni tushunish uchun muhim bo'lgan har qanday hodisa yoki operatsiyalarni" ham yoritib berishni talab etadi. Shu bois, MHXS'larni birinchi marta qo'llaydigan tadbirkorlik subyekti o'zining oldingi BHUTlarga muvofiq bo'lgan eng oxirgi yillik moliyaviy hisobotlarida joriy oraliq davrini tushunish uchun muhim ma'lumotlarni yoritib bermagan bo'lsa, uning oraliq moliyaviy hisoboti bunday ma'lumotlarni ochib berishi yoki ularni o'z ichiga olgan boshqa chop etilgan hujjatga havola etishi kerak.

2-bob. MOLIYAVIY HISOBOTLAR XALQARO STANDARTLARI TALABLARIGA MUVOFIQ ASOSIY VOSITALARNI HISOBGA OLIISH (16-BHXS)

2.1. “Asosiy vositalar” – 16-BHXSning maqsadi, mazmuni va asosiy qoidalari

Ushbu standartning maqsadi moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar tadbirkorlik subyektining asosiy vositalariga qilgan investitsiyalarini va bunday investitsiyalardagi o'zgarishlar haqidagi ma'lumotlarni tushunishi uchun asosiy vositalarni hisobga olish tartibini belgilab berishdan iboratdir. Asosiy vositalarni hisobga olishda asosiy masalalar bo'lib aktivlarni tan olish, ularning balans qiymatini aniqlash va ular bo'yicha eskirish xarajatlarini va qadrsizlanish bo'yicha zararlarni tan olish hisoblanadi.

Ushbu standart asosiy vositalarni hisobga olishda qo'llanilishi lozim, biroq boshqa standartlar asosiy vositalarni o'zgacha hisobga olishni talab etgan yoki ruxsat etgan hollari bundan mustasno.

Ushbu Standart quyidagilarga nisbatan qo'llanilmaydi:

a) MHXS 5 “*Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat*” ga asosan sotish uchun mo'ljallangan deb tasniflanadigan asosiy vositalar;

b) qishloq xo'jaligi faoliyatiga tegishli biologik aktivlar (BHXS 41 “*Qishloq xo'jaligi*” ga qarang);

v) foydali qazilmalarni qidirish va aniqlashda ushbu foydali qazilmalarning tan olinishi va baholanishi (6-MHXS – “*Foydali qazilmalarni qidirish va aniqlash*”ga qarang); yoki

g) neft, tabiiy gaz va shunga o'xshash qayta tiklanmaydigan resurslar kabi foydali qazilmalarga huquqlar va foydali qazilmalarning zaxiralari.

Biroq, ushbu standart qayd qilingan aktivlarni qazib olish yoki ishlatishda foydalaniladigan asosiy vositalarga nisbatan qo'llaniladi.

Boshqa standartlar asosiy vositalar obyektining ushbu standartdagi yondashuvdan farq qiladigan yondashuv asosida tan olinishini talab etishi mumkin. Masalan, BHXS 17 “*Ijara*” tadbirkorlik subyektidan ijaraga olingan asosiy vosita obyektining u bilan bog'liq bo'lgan risklar va mukofotlar bir tomondan boshqa tomonga o'tkazilishi asosida tan olinishini talab etadi. Biroq, bunday holatlarda ushbu aktivlarni hisobga olishdagi boshqa jihatlar, shu jumladan eskirishni hisobga olish, ushbu standartda belgilangan.

BHXS 40 “*Investitsion mulk*” ga muvofiq investitsion mulkni tannarx bo'yicha hisobga olish modelini qo'llaydigan tadbirkorlik subyektini BHXS 16 da belgilangan tannarx bo'yicha hisobga olish modelidan foydalanishi kerak.

Ushbu standartda quyidagi belgilangan ma'nodagi atamalardan foydalaniladi:

Balans qiymati – har qanday jamg'arilgan eskirish va yig'ilgan qadrsizlanish bo'yicha zararlarni chegirib tashlanganidan so'ng aktivning tan olinadigan summasidir.

Tannarx – bu aktivni uning xaridi yoki qurilishi paytida sotib olish uchun to'langan pul mablag'i yoki pul mablag'i ekvivalentidagi qiymat yoki boshqa turdagi uning evaziga berilgan tovonning haqqoniy qiymati yoki, tegishli hollarda, boshqa

BHXSlarning, masalan BHXSlar 2 “*Aksiyaga asoslangan to‘lov*” ning aniq talablariga muvofiq ushbu aktivning dastlabki tan olinishidagi qiymatdir.

Eskirish hisoblanadigan qiymat aktivning tugatish qiymati chegirilgandagi tannarxi yoki tannarx o‘rniga aks ettiriladigan boshqa qiymatdir.

Eskirish – bu aktivning eskirish hisoblanadigan qiymatini uning foydali xizmat muddati davomida sistematik tarzda xarajatlarga olib borishdir.

Tadbirkorlik subyektiga xos qiymat tadbirkorlik subyektidan aktivdan davomiy foydalanishidan va foydali xizmat muddati oxirida balansdan chiqarishdan yoki majburiyat so‘ndirilganida kutiladigan pul oqimlarining keltirilgan (diskontlangan) qiymatidir.

Xaqqoniy qiymat - bu baholash sanasida bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi odatdagi operatsiyada aktivni sotishda olinishi mumkin bo‘lgan yoki majburiyatni o‘tkazishda to‘lanishi mumkin bo‘lgan narxdir. (MHXS 13 “*Haqqoniy qiymatni baholash*” ga qarang).

Qadrsizlanish bo‘yicha zarar aktivning balans qiymatining uning qoplanadigan qiymatidan oshadigan qismidir.

Asosiy vositalar – quyidagilar uchun mo‘ljallangan moddiy aktivlardir:

a) mahsulotlarni ishlab chiqarish yoki yetkazib berish, yoki xizmatlarni ko‘rsatish, yoki boshqa tomonlarga ijaraga berish, yoki ma‘muriy maqsadlarda foydalanish uchun mo‘ljallangan; va

b) bir davrdan uzoqroq muddat davomida foydalanilishi kutilgan.

Qoplanadigan qiymat – bu aktivning quyidagi qiymatlaridan yuqorirog‘i: sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati va uning foydalanishdagi qiymati.

Aktivning *tugatish qiymati* - bu aktivning chiqib ketishi bo‘yicha baholangan xarajatlar chegirilgan holda, tadbirkorlik subyektidan ayni paytda xuddi aktiv foydali xizmat muddati oxirida kutilgan muddati va holatida bo‘lganidek aktivning chiqib ketishidan oladigan baholangan qiymatidir.

Foydali xizmat muddati bu:

a) aktivning tadbirkorlik subyektidan foydalanishi uchun yaroqli bo‘lishi kutilgan davr; yoki

b) tadbirkorlik subyektidan aktivdan olinishi kutilgan ishlab chiqarish hajmi (miqdori) yoki shunga o‘xshash birliklar soni.

Asosiy vositalar obyektining tannarxi faqatgina quyidagi shartlar bajarilganda aktiv sifatida tan olinadi:

a) tadbirkorlik subyektidan asosiy vosita bilan bog‘liq kelgusi iqtisodiy naf olinishi ehtimoli mavjud bo‘lsa; va

b) aktivning tannarxi ishonchli baholana olsa.

Ehtiyot qismlar, yordamchi va ta‘mirlovchi jihozlar kabi moddalar asosiy vositalar ta‘rifiga mos kelganida ushbu BHXSlarga muvofiq tan olinadi. Aks hollarda bunday moddalar tovar-moddiy zaxiralar sifatida tasniflanadi.

Ushbu standart tan olish uchun o‘lchov birligini, ya‘ni asosiy vosita obyektidan nimadan tashkil topishini belgilab bermaydi. Shuning uchun, tadbirkorlik subyektining o‘ziga xos shart-sharoitlarida tan olish mezonlarini qo‘llash uchun mulohaza qilish talab etiladi. Qoliqlar, asboblardan va moslamalar kabi alohida

ahamiyatli bo‘lmagan moddalarni birlashtirish va tan olish mezonlarini ushbu birlashtirilgan qiymatga nisbatan qo‘llash o‘rinli bo‘lishi mumkin.

Tadbirkorlik subyekti barcha asosiy vositalar bilan bog‘liq xarajatlarni ularning kelib chiqish paytiga qarab ushbu tan olish mezonlari asosida baholaydi. Bunday xarajatlar o‘z ichiga asosiy vosita obyektini sotib olish yoki qurish bilan bog‘liq boshlang‘ich xarajatlarni, hamda asosiy vositani keyinchalik kengaytirish, qandaydir qismini almashtirish yoki unga texnik xizmat ko‘rsatish uchun amalga oshirilgan xarajatlarni qamrab oladi.

Boshlang‘ich xarajatlar. Asosiy vositalar obyektlari xavfsizlik yoki atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadlarida sotib olinishi mumkin. Bu kabi asosiy vositalarni sotib olish mavjud bo‘lgan qandaydir asosiy vosita obyektidan olinadigan kelgusi iqtisodiy nafni bevosita oshirmasa-da, tadbirkorlik subyekti boshqa aktivlaridan kelgusida iqtisodiy naf olishi uchun zarur bo‘lishi mumkin. Bunday asosiy vositalar obyektlari aktiv sifatida tan olinadi, chunki ular yordamida tadbirkorlik subyekti tomonidan ular bilan bog‘liq bo‘lgan aktivlardan kelgusida olinadigan iqtisodiy naf bunday obyektlar sotib olinmaganida olinadigan nafdan ko‘ra ko‘proq bo‘ladi. Masalan, kimyoviy mahsulotlarni ishlab chiqaruvchi korxonada xavfli kimyoviy moddalarni ishlab chiqarish va saqlash bilan bog‘liq ekologik talablarga rioya etish maqsadida yangi kimyoviy moddalar bilan ishlash texnologiyalarini jalb etishi mumkin; tegishli yangi texnologiyalar aktiv sifatida tan olinadi, chunki ularsiz tadbirkorlik subyekti kimyoviy mahsulotlarni ishlab chiqara va sota olmaydi. Biroq, bunday aktiv va u bilan bog‘liq bo‘lgan aktivlarning balans qiymati qadrsizlanganligi BHXS 36 “*Aktivlarning qadrsizlanishi*”ga muvofiq tekshiriladi.

Keyinchalik qilinadigan xarajatlar. 7-banddagi tan olish mezonlariga ko‘ra, tadbirkorlik subyekti asosiy vosita obyektining balans qiymatiga obyektning kundalik xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liq xarajatlarini kiritmaydi. Bunday xarajatlar kelib chiqish paytida foyda yoki zarar tarkibida tan olinadi. Kundalik xizmat ko‘rsatish xarajatlari asosan mehnat haqi va materiallardan tashkil topadi, hamda o‘z ichiga mayda extiyot qismlar qiymatini ham olishi mumkin. Bu kabi xarajatlarning maqsadi ko‘pincha asosiy vositalar obyektiga “joriy xizmat ko‘rsatish va ta‘mirlash” sifatida izohlanadi.

Ayrim asosiy vositalar obyektlarining qismlari muntazam ravishda almashtirilishi talab etilishi mumkin. Masalan, pechning futerovkasi ma‘lum ishlash soatlari o‘tganidan so‘ng almashtirilishi kerak bo‘lishi mumkin, samolyotlardagi o‘rindiqlar va oshxonada kabi asbob-uskunalar samolyotning foydali xizmat muddati davomida bir necha marta almashtirilishi mumkin. Asosiy vositalarning obyektlari binoning ichki devorlarini almashtirish kabi almashtirishlarni kamroq takrorlash yoki takrorlanmaydigan qilib almashtirish maqsadida sotib olinishi mumkin. 7 banddagi tan olish mezonlariga ko‘ra, tadbirkorlik subyekti asosiy vositaning balans qiymatida uning bir qismini almashtirish bo‘yicha xarajatlarni ushbu xarajatlar amalga oshirilgan paytda tan olishi kerak, agar bunda xarajatlar tan olish mezonlariga mos kelsa. Almashtirilgan qismlarning balans qiymati ushbu standartdagi hisobdan chiqarish qoidalariga muvofiq hisobdan chiqariladi.

Asosiy vositalar obyektining ayrim qismlarini almashtirilishi yoki almashtirilmasligidan qat'i nazar, nuqsonlar paydo bo'lganligini aniqlash uchun muntazam ravishda katta ko'lamdagi texnik ko'riklarini o'tkazish shu obyektidan (masalan samolyotdan) foydalanishni davom etishning shartlaridan biri bo'lishi mumkin. Har bir katta ko'lamdagi texnik ko'rik o'tkazilganda, u bo'yicha xarajatlar tan olish mezonlari bajarilganda asosiy vositalar obyektining balans qiymatida qisman almashtirish sifatida tan olinadi. Har qanday oldingi texnik ko'rik bo'yicha xarajatlarning aktivning balans qiymatidagi qoldig'i (ehtiyot qismlardan tashqari) hisobdan chiqariladi. Bunday hisobdan chiqarish oldingi tekshiruv xarajatlari obyekt sotib olinishi yoki qurilishi paytidagi operatsiyada tan olinganligi yoki olinmaganligidan qat'i nazar amalga oshiriladi. Zarur bo'lganda, obyekt sotib olinishi yoki qurilishi paytidagi balans qiymatiga qo'shilgan texnik ko'rik xarajatlarini aniqlashda shu kabi kelgusi tekshiruv xarajatlarning baholangan summasidan foydalanish mumkin.

Aktivni tan olish mezonlariga mos keladigan asosiy vosita obyektini tannarx bo'yicha baholanishi lozim.

Tannarx elementlari. Asosiy vositaning tannarxi quyidagilardan tashkil topadi:

a) savdo chegirmalari va imtiyozlarini chegirgan holda, uning xarid narxi, jumladan import bojlari va sotib olish bilan bog'liq qoplanmaydigan soliqlar.

b) aktivni undan tadbirkorlik subyekting rahbariyati tomonidan ko'zlangan holda foydalanish uchun zarur bo'lgan joy va holatiga olib kelish bilan bog'liq bevosita xarajatlar.

d) asosiy vosita obyektini demontaj qilish va olib tashlash hamda u joylashgan joydagi tabiiy resurslarni qayta tiklash xarajatlarining boshlang'ich bahosi. Tadbirkorlik subyekti asosiy vosita sotib olingan paytda yoki undan ma'lum davr mobaynida tovar-moddiy qimmatliklarni ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lmagan maqsadlarda foydalanish oqibatida ushbu xarajatlar bo'yicha majburiyatni o'z zimmasiga oladi.

Quyidagilar bevosita xarajatlarga misollardir:

a) asosiy vosita obyektini barpo etish (qurish) yoki sotib olish natijasida bevosita hosil bo'ladigan xodimlarga haq to'lash xarajatlari (19-sonli BHXS "Xodimlarning daromadlari" da keltirilganidek);

b) joyni tayyorlash xarajatlari;

d) yetkazib berish va ortish-tushirish bilan bog'liq boshlang'ich xarajatlar;

e) o'rnatish va montaj bo'yicha xarajatlar;

f) aktivning to'g'ri ishlashini sinab ko'rish xarajatlaridan aktivni tegishli joyga va holatga keltirish paytida ishlab chiqarilgan mahsulotni (uskunalarni sinovdan o'tkazishda ishlab chiqarilgan mahsulotlar kabi) sotishdan olingan sof tushumning ayirmasi; va

g) malakali xizmatlar uchun haqlar.

Tadbirkorlik subyekti obyektidan ma'lum bir davr mobaynida tovar-moddiy zaxiralar ishlab chiqarish uchun foydalanishi oqibatida paydo bo'ladigan obyektini demontaj qilish va olib tashlash xamda u egallagan yer maydonida tabiiy resurslarni

qayta tiklash majburiyatlari bo'yicha xarajatlarga nisbatan 2-sonli BHXS *“Tovar-moddiy zaxiralar”* ni qo'llaydi. 2-sonli BHXS yoki 16-sonli BHXS ga mos ravishda hisoblanadigan xarajatlar bo'yicha majburiyatlar 37-sonli BHXS *“Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar”* ga mos ravishda tan olinadi va baholanadi.

Asosiy vositalar obyektiga kirmaydigan xarajatlarga quyidagilar misol bo'la oladi:

- a) yangi ishlab chiqarish obyektini tashkil etish xarajatlari;
- b) yangi mahsulot yoki xizmat turini tatbiq etish bilan bog'liq xarajatlar (shu jumladan, reklama va marketing faoliyati xarajatlari);
- d) tijoratni yangi joyga yoki mijozlarning yangi toifasiga moslashtirish bilan bog'liq xarajatlar (shu jumladan, xodimlarni qayta tayyorlash xarajatlari);
- e) ma'muriy va boshqa umumiy ustama xarajatlar.

Asosiy vositalar obyektidan tadbirkorlik subyekti rahbariyati tomonidan ko'zlangan holda foydalanish uchun zarur bo'lgan joy va holatiga keltirilganida bu obyektning balans qiymatiga qo'shiladigan xarajatlarning tan olinishi to'xtatiladi. Shu bois, obyektidan foydalanish yoki uni boshqa joyga ko'chirishda hosil bo'ladigan xarajatlar shu obyektning balans qiymatiga kiritilmaydi. Masalan, quyidagi xarajatlar asosiy vositalar obyektining balans qiymatiga kiritilmaydi:

- a) rahbariyat tomonidan ko'zlangan holda foydalanish uchun tayyor bo'lgan obyekt haligacha foydalanishga topshirilmagan yoki to'liq quvvatidan past darajada foydalanilganda hosil bo'lgan xarajatlar;
- b) birlamchi operatsion zararlar, masalan obyekt yordamida ishlab chiqarilgan mahsulotga talab hosil bo'lishi davridagilar kabi;
- d) tadbirkorlik subyekti quvvatlarini qisman yoki to'la qayta ko'chirish yoki qayta tashkil etish xarajatlari.

Ayrim operatsiyalar asosiy vositalar obyektini qurish yoki barpo etish bilan bog'liq bo'ladi, ammo bu obyektini undan tadbirkorlik subyekti rahbariyati tomonidan ko'zlangan holda foydalanish uchun zarur bo'lgan joy va holatiga keltirish uchun zarur bo'lmaydi. Bu yordamchi operatsiyalar qurilish yoki barpo etish ishlari davomida yoki undan oldin ro'y berishi mumkin. Masalan, qurilish maydonidan qurilish ishlari boshlanishidan oldin avtostoyanka sifatida foydalanishdan foyda olinishi mumkin. Yordamchi operatsiyalar obyektini rahbariyat tomonidan ko'zlangan holda foydalanish uchun zarur bo'lgan joy va holatiga keltirish uchun zarur bo'lmaganligi sababli, yordamchi operatsiyalar bilan bog'liq daromad va xarajatlar foyda yoki zararining tarkibida tan olinadi va daromad yoki xarajatlarning tegishli guruhlariga kiritiladi.

Xo'jalik usulida qurilgan aktivning tannarxi xuddi sotib olingan aktiv tannarxini aniqlash tamoyillarini qo'llash orqali aniqlanadi. Agar tadbirkorlik subyekti aktivlarni o'zining asosiy faoliyati doirasida sotish uchun barpo etsa, aktivning tannarxi sotish uchun qurilgan aktiv bilan bir xil bo'ladi (2-sonli BHXSga qarang). Shu sababli, bu kabi tannarxlarni aniqlashda xar qanday ichki foyda ayirib tashlanadi. Shunga o'xshash, aktivni xo'jalik usulida qurishda meyoridan ortiq sarflangan material, mehnat, yoki boshqa resurslar xarajati aktivning tannarxiga kiritilmaydi. 23-sonli BHXS *“Qarzlar bo'yicha xarajatlar”* foizlarni xo'jalik usulida

qurilgan asosiy vositalar balans qiymatining bir qismi sifatida tan olish mezonlarini belgilab beradi.

Tannarxni hisoblash. Asosiy vositalar obyektining tannarxi bu tan olish sanasiga ularning pul mablag'laridagi ekvivalentidir. Agar ular uchun to'lovning oddiy tijorat krediti shartlarida sotishga qaraganda muddati kechiktirilgan bo'lib, ular 23-sonli BHXSga muvofiq kapitalizastiya qilinmasa, aktivning pul mablag'laridagi ekvivalenti bilan umumiy to'lov o'rtasidagi farq foiz xarajatlari sifatida kredit davri davomida tan olinadi.

Asosiy vositalarning bir yoki undan ko'p obyektini nomonetar aktiv yoki aktivlarga almashtirish, yoki monetar va nomonetar aktivlarning guruhiga almashtirish orqali sotib olinishi mumkin. Quyida ko'rib chiqilgan qoidalar bitta nomonetar aktivni boshqa nomonetar aktivga almashtirishga hamda yuqoridagi gapda tavsiflangan barcha almashishlarga nisbatan qo'llaniladi. Bunday asosiy vosita obyektining tannarxi uning haqqoniy qiymatida baholanadi, bundan quyidagi holatlar istisno: (a) almashish operatsiya tijorat maqsadlarida foyda olish uchun amalga oshirilayotgan bo'lmasa yoki (b) olingan yoki berilgan aktivning haqqoniy qiymati ishonchli tarzda baholana olmasa. Agar tadbirkorlik subyekti beriladigan aktivni darhol hisobdan chiqara olmasa, olingan aktiv uning haqqoniy qiymatida baholanadi. Agar olingan aktiv haqqoniy qiymatida baholana olmasa, uning tannarxi bo'lib beriladigan aktivning balans qiymati xizmat qiladi.

Tadbirkorlik subyekti almashish operatsiyasi tijorat maqsadlariga ega bo'lishini kelgusi pul oqimlari operatsiyaning natijasini qay darajada o'zgartirishi mumkinligini inobatga olgan holda aniqlaydi. Almashish operatsiyasi tijorat maqsadlariga ega bo'ladi, agar:

a) olingan aktiv bo'yicha pul oqimlarining tuzilishi (ya'ni riski, muddati va summasi) berilgan aktiv bo'yicha pul oqimlarining tuzilishidan farq qilsa; yoki

b) tadbirkorlik subyekti operatsiya ta'sir qilgan faoliyati qismining tadbirkorlik subyektiga xos bo'lgan qiymati almashish natijasida o'zgarsa; va

d) (a) yoki (b) dagi farq almashtiriladigan aktivlarning haqqoniy qiymatiga nisbatan katta bo'lsa.

Almashish operatsiyasi tijorat maqsadlariga ega ekanligini aniqlash uchun, tadbirkorlik subyekti operatsiya ta'sir qilgan faoliyati qismining tadbirkorlik subyektiga xos bo'lgan qiymati soliq solingandan keyingi pul oqimlarini aks ettirishi kerak. Bunday tahlilning natijasi batafsil hisob-kitoblar amalga oshirilmasdan aniq bo'lishi mumkin.

Agar (a) haqqoniy qiymatlarning ishonchli baholanishidagi o'zgaruvchanlik ushbu aktiv uchun katta bo'lmasa yoki (b) haqqoniy qiymatni baholashda diapazon ichidagi turli baholangan qiymatlarning ehtimollik darajalari ishonchli tarzda baholanishi va ishlatilishi mumkin bo'lsa, aktivning haqqoniy qiymatini ishonchli tarzda baholash mumkin bo'ladi. Agar tadbirkorlik subyekti olingan yoki berilgan aktivning haqqoniy qiymatini ishonchli tarzda baholay olsa, olingan aktivning tannarxini baholash uchun berilgan aktivning haqqoniy qiymati olinadi, biroq olingan aktivning haqqoniy qiymati aniqroq holda ayon bo'lolmaydi.

Ijarachi tomonidan moliyaviy ijara kelishuvi bo'yicha olingan asosiy vositaning tannarxi 17-sonli BHXSga muvofiq aniqlanadi.

Asosiy vositaning balans qiymati davlat grantlarining olinishi natijasida 20-sonli BHXS "*Davlat grantlarini hisobga olish va davlar yordamini ochib berish*"ga muvofiq kamaytirilishi mumkin.

Tadbirkorlik subyekti tannarx bo'yicha hisobga olish modelini yoki qayta baholash modelini o'zining hisob siyosati sifatida qabul qilishi kerak va ushbu siyosatni asosiy vositalarning alohida butun turkumiga nisbatan qo'llashi kerak.

Tannarx bo'yicha hisobga olish modeli. Aktiv sifatida tan olinganidan so'ng, asosiy vosita obyekti uning tannarxidan har qanday jamg'arilgan eskirish summasi va har qanday qadrsizlanish bo'yicha yig'ilgan zararlar chegirib tashlangan qiymatda hisobga olinishi kerak.

Qayta baholash modeli. Aktiv sifatida tan olinganidan so'ng haqqoniy qiymati ishonchli tarzda baholanishi mumkin bo'lgan asosiy vosita obyekti qayta baholangan qiymati bo'yicha hisobga olinishi kerak. Bunda uning qayta baholangan qiymati bo'lib uni qayta baholash sanasiga bo'lgan haqqoniy qiymatidan keyinchalik jamg'arilgan eskirish summasi va keyinchalik yig'ilgan qadrsizlanish bo'yicha zararlar chegirilgandagi qiymati hisoblanadi. Aktivning balans qiymati hisobot davri oxiridagi haqqoniy qiymati asosida aniqlanadigan qiymatidan muhim darajada farq qilmasligi uchun qayta baholashlar yyetarlicha muntazam ravishda o'tkazilishi kerak.

Qayta baholashlarning muntazam ravishda takrorlanishi qayta baholanayotgan asosiy vosita obyektining haqqoniy qiymatidagi o'zgarishlarga bog'liq bo'ladi. Qayta baholanayotgan aktivning haqqoniy qiymati uning balans qiymatidan muhim darajada farq qilmasligi uchun keyingi qayta baholashlarni o'tkazish talab etiladi. Ayrim asosiy vositalarning haqqoniy qiymatida ahamiyatli va o'zgaruvchan tebranishlar kuzatilishi mumkin, buning natijasida qayta baholashlarni yillik asosda o'tkazish talab etiladi. Bunday qayta baholashlarni tez-tez o'tkazish haqqoniy qiymati faqatgina ahamiyatsiz darajada o'zgarib turadigan asosiy vositalar obyektlari uchun talab etilmaydi. Aksincha, bunday obyektlar faqatgina uch yoki besh yilda bir marta qayta baholanishi talab etilishi mumkin.

Asosiy vosita obyekti qayta baholanganida, qayta baholash sanasigacha jamg'arilgan har qanday eskirish summasi quyidagi usullarning biri yordamida tuzatiladi:

(a) aktivning yalpi balans qiymatidagi o'zgarishga proporstional tarzda qayta hisoblanadiki, natijada qayta baholashdan so'ng aktivning balans qiymati uning qayta baholangan qiymatiga teng bo'ladi. Ushbu usuldan aktivning qayta tiklash qiymatini aniqlash uchun indeks qo'llanilganida ko'pincha foydalaniladi (13-sonli MHXSga qarang).

(b) aktivning yalpi balans qiymatidan chegirib tashlanadi va sof balans qiymati aktivning qayta baholangan qiymati summasida aks ettiriladi. Ushbu usuldan ko'pincha binolar uchun foydalaniladi.

Jamg'arilgan eskirishni qayta hisoblash yoki chegirib tashlashda yuzaga keladigan tuzatish summasi balans qiymatining qo'payishi yoki kamayishining bir qismini tashkil etadi hamda 39 va 40 bandlarga muvofiq hisobga olinadi.

Agar asosiy vosita obyekti qayta baholansa, ushbu aktiv tegishli bo'lgan asosiy vositalarning butun turkumi ham qayta baholanishi kerak.

Asosiy vositalarning turkumi – bir xil xususiyatga va tadbirkorlik subyekting faoliyatida foydalanish maqsadlariga ega bo'lgan aktivlarning guruhidir. Quyidagilar alohida turkumlarga misoldir:

- a) yer;
- b) yer va binolar;
- d) asbob-uskuna;
- e) kemalar;
- f) samolyot;
- g) transport vositalari;
- h) mebel va jihozlar;
- i) ofis asbob-uskunasi.

Asosiy vositalarning turkumidagi obyektlar aktivlarning ixtiyoriy ravishda turlicha qayta baholanishiga hamda moliyaviy hisobotlarda har xil sanalarga bo'lgan tannarx va qiymatlarning aralashmasi aks ettirilishiga yo'l qo'yimaslik maqsadida bir paytda qayta baholanadi. Biroq, aktivlarning turkumi o'zgaruvchi grafik asosida aktivlar turkumining qayta baholanishi qisqa davr ichida tugallanishi va qayta baholashlar yangilanishi sharti bilan amalga oshirilishi mumkin.

Agar qayta baholash natijasida aktivning balans qiymati oshsa, oshgan qism boshqa umumlashgan daromadda tan olinishi va kapital tarkibidagi boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan hisobvaraqda yig'ilishi lozim. Biroq, oshgan qism foyda yoki zararlarda shu darajada tan olinishi lozimki, bunda oldin aynan shu aktivni qayta baholash natijasida foyda yoki zararda tan olingan uning kamayishi summasi oldin qoplanishi lozim.

Agarda aktivning balans qiymati qayta baholash natijasida kamaysa, kamaygan qism foyda yoki zarar tarkibida tan olinishi lozim. Biroq, kamaygan qism boshqa umumlashgan daromadda ushbu aktiv bo'yicha boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan hisobvarag'ining har qanday kredit saldosi teng miqdorda tan olinishi lozim. Boshqa umumlashgan daromadda tan olingan kamaygan qism kapital tarkibidagi boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan hisobvaraqda yig'ilgan summani kamaytiradi.

Kapitalda boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan hisobvaraqda asosiy vosita obyekti bo'yicha jamlangan summa to'g'ridan-to'g'ri taqsimlanmagan foydaga o'tkazilishi mumkin, qachonki bu aktiv hisobdan chiqarilganida. Jami bunday summa aktivning foydali xizmat muddati tugaganida yoki u balansdan chiqarilganida o'tkazilishi mumkin. Biroq, bu hisobvaraqdagi summaning ma'lum qismi aktiv tadbirkorlik subyekti tomonidan foydalanilayotganida o'tkazilishi mumkin. Bunda o'tkaziladigan summa – aktivning qayta baholangan balans qiymati asosida hisoblangan eskirish summasi bilan aktivning boshlang'ich tannarxi asosida hisoblangan eskirish summasi o'rtasidagi farqqa teng bo'ladi. Boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining

oshgan summasi taqsimlanmagan foydaga o'tkazilganda foyda yoki zararlarda aks ettirilmaydi.

Asosiy vositalarning qayta baholanishi natijasida yuzaga keladigan foyda soliqlariga bo'lgan ta'sir 12-sonli BHXS "*Foyda solig'i*" ga muvofiq tan olinadi va u bo'yicha ma'lumotlar ochib beriladi.

Eskirish. Asosiy vosita obyektining qandaydir qismining tannarxi ushbu obyektning umumiy tannarxiga nisbatan katta bo'lganida, bunday har bir qism bo'yicha eskirish alohida hisoblanishi kerak.

Tadbirkorlik subyekti asosiy vosita obyektini bo'yicha dastlab tan olingan summani uning katta bo'lgan qismlari o'rtasida taqsimlaydi va bunday har bir qism bo'yicha eskirishni alohida hisoblaydi. Masalan, samolyotning korpusi va motori bo'yicha eskirishni alohida hisoblash to'g'ri bo'lishi mumkin, bu samolyot tadbirkorlik subyektining o'zini bo'lishi yoki moliyaviy ijaraga olinganligidan qat'i nazar. Shunga o'xshash, agar tadbirkorlik subyekti asosiy vositalarni operativ ijaraga berish uchun sotib olsa va ushbu operativ ijarada u ijaraga beruvchi bo'lib hisoblansa, ijaraning bozor sharoitlariga nisbatan ijobiy yoki salbiy shartlariga tegishli bo'lgan va ushbu aktivning tannarxida aks ettirilgan alohida summalar bo'yicha eskirishni alohida hisoblash o'rinli bo'lishi mumkin.

Asosiy vosita obyektining katta qismi bo'yicha foydali xizmat muddati va eskirishni hisoblash usuli ushbu aktivning boshqa katta qismi bo'yicha foydali xizmat muddati va eskirishni hisoblash usuli bilan bir xil bo'lishi mumkin. Bunday qismlar eskirish xarajatlarini aniqlash maqsadida guruhlanishi mumkin.

Tadbirkorlik subyekti asosiy vosita obyektining ayrim qismlari bo'yicha eskirishni alohida hisoblaganida, u ushbu aktivning qolgan qismi bo'yicha ham eskirishni alohida hisoblaydi. Qolgan qismi alohida katta bo'lmagan qismlardan iborat bo'ladi. Agar tadbirkorlik subyektining ushbu qismlardan foydalanish rejalari o'zgarsa, obyektning qolgan qismi bo'yicha eskirishni hisoblash uchun uning qismlaridan foydalanish tarzini va/yoki foydali xizmat muddatini to'g'ri aks ettiradigan taxminiy hisoblash usullaridan foydalanish zarur bo'lishi mumkin.

Tadbirkorlik subyekti asosiy vosita obyektining tannarxi ushbu obyektning umumiy tannarxiga nisbatan katta bo'lmagan qismlar bo'yicha eskirishni alohida hisoblashga qaror qilishi mumkin.

Har bir davr uchun eskirish xarajatlari, ular boshqa aktivning balans qiymatiga qo'shilmaganida, foyda yoki zarar tarkibida tan olinishi kerak.

Eskirish xarajatlari odatda foyda yoki zarar tarkibida tan olinadi. Biroq, ba'zida, aktivda mujjasmalashtirilgan kelgusi iqtisodiy naf boshqa aktivlarga ishlab chiqarish jarayonida o'tkaziladi. Bunday holatda, eskirish xarajatlari boshqa aktivlar tannarxining bir qismini tashkil etadi va uning balans qiymatiga qo'shiladi. Masalan, ishlab chiqarish zavodining va asbob-uskunaning eskirishi tovar-moddiy zaxiralarini qayta ishlash qiymatiga kiritiladi (2-sonli BHXSga qarang). Shunga o'xshash, tajriba-konstruktorlik ishlab chiqishda foydalanilgan asosiy vositalarning eskirishi 38-sonli BHXS "*Nomoddiy aktivlar*" ga muvofiq nomoddiy aktivning tannarxida hisobga olinishi mumkin.

Eskirish hisoblanadigan qiymat va eskirish hisoblanadigan davr.

Aktivning eskirish hisoblanadigan qiymati sistematik tarzda uning foydali xizmat muddati davomida taqsimlanishi kerak.

Aktivning tugatish qiymati va foydali xizmat muddati kamida har moliyaviy yilning oxirida qayta ko‘rib chiqilishi kerak va kutishlar oldingi baholashlardan farq qilsa, o‘zgarish (lar) buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o‘zgarish sifatida 8-sonli BHXS *“Hisob siyosatlari, buxgalteriya hisobi maqsadida baholashlardagi o‘zgarishlar va xatolar”* ga muvofiq hisobga olinishi kerak.

Agar aktivning tugatish qiymati uning balans qiymatidan oshmaydigan bo‘lsa, eskirish hattoki aktivning haqqoniy qiymati uning balans qiymatidan ko‘proq bo‘lganida ham tan olinadi. Aktivning ta‘mirlanishi va unga texnik xizmat ko‘rsatilishi u bo‘yicha eskirish hisoblanish zaruratini inkor qilmaydi.

Aktivning eskirish hisoblanadigan qiymati uning tugatish qiymati chegirilganidan so‘ng aniqlanadi. Amaliyotda, aktivning tugatish qiymati ko‘pincha ahamiyatsiz bo‘ladi va shu bois eskirish hisoblanadigan qiymatni hisoblashda muhim bo‘lmaydi.

Aktivning tugatish qiymati aktivning balans qiymatiga teng bo‘lgan yoki undan oshgan summagacha ko‘payishi mumkin. Agar uning tugatish qiymati keyinchalik aktivning balans qiymatidan past bo‘lgan summagacha kamaymasa, aktivning eskirish summasi nolga teng bo‘ladi.

Aktiv bo‘yicha eskirish hisoblanishi ushbu aktiv foydalanish uchun yaroqli va mavjud bo‘lganidan so‘ng boshlanadi, ya‘ni u rahbariyat tomonidan ko‘zlangan holda foydalanish uchun zarru bo‘lgan joy va holatiga keltirilganida. Aktiv bo‘yicha eskirish hisoblanishi aktiv 5-sonli BHXSga muvofiq sotish uchun mo‘ljallangan sifatida tasniflangan (lekin sotish uchun mo‘ljallangan sifatida tasniflangan chiqib ketish guruhiga kiritilgan) sana va aktiv hisobdan chiqarilgan sanadan qaysi biri ertaroq keladigan bo‘lsa, o‘sha sanada to‘xtatilishi kerak. Shuning uchun, eskirish hisoblanishi aktiv to‘xtab qolganida yoki faol foydalanishdan chiqarilganida, toki aktiv bo‘yicha to‘liq eskirish hisoblanmaguncha, to‘xtatilmaydi. Biroq, eskirishni hisoblashning ishlab chiqarish birliklari usulida ishlab chiqarish yo‘qligi tufayli eskirish summasi nolga teng bo‘lishi mumkin.

Aktivda mujassamlashtirilgan kelgusi iqtisodiy nafni tadbirkorlik subyekti asosan undan foydalanish orqali o‘zlashtiradi. Biroq, boshqa omillar, masalan texnik yoki tijorat eskirish yoki aktiv to‘xtab turganida jismoniy eskirish ko‘pincha ushbu aktivdan olinishi mumkin bo‘lgan iqtisodiy nafning kamayishiga olib keladi. Buning natijasida, aktivning foydali xizmat muddatini aniqlashda quyidagi barcha omillar hisobga olinadi:

a) aktivdan ko‘zlangan foydalanish. Foydalanish aktivning hisoblangan quvvati yoki fizik mahsuldorligi asosida aniqlanishi mumkin.

b) aktiv foydalanadigan smenalar soni, uni ta‘mirlash va texnik xizmat ko‘rsatish dasturi, aktiv to‘xtab turganida unga texnik xizmat ko‘rsatish kabi operatsion omillarga bog‘liq bo‘lgan kutilgan jismoniy eskirish.

d) ishlab chiqarishdagi o'zgarishlar yoki takomillashtirishlar yoki aktiv foydalanilishida ishlab chiqarilayotgan mahsulot yoki ko'rsatilayotgan xizmatga bozor talabi o'zgarishi natijasida texnik yoki tijorat eskirish.

e) aktivdan foydalanishga qo'yiladigan yuridik yoki shunga o'xshash cheklovlar, masalan tegishli ijara kelishuvlari muddatining tugashi sanalari.

Aktivning foydali xizmat muddati aktivning tadbirkorlik subyekti uchun kutilgan foydaliligi nuqtai nazaridan aniqlanadi. Tadbirkorlik subyektining aktivlarni boshqarish siyosati aktivlar chiqib ketishini maxsus vaqtdan so'ng yoki aktivda mujassamlashtirilgan kelgusi iqtisodiy nafni ma'lum qismi o'zlashtirilganidan so'ng ko'zda tutishi mumkin. Shuning uchun, aktivning foydali xizmat muddati uning iqtisodiy foydalanish muddatidan qisqaroq bo'lishi mumkin. Aktivning foydali xizmat muddatini baholash tadbirkorlik subyektining o'xshash aktivlar bilan tajribasi asosida mulohaza qilgan holda amalga oshiriladi.

Yer va binolar bir-biridan ajratilishi mumkin bo'lgan aktivlar va ular birgalikda sotib olingan bo'lsa-da, alohida hisobga olinadi. Ayrim istisnolarni hisobga olgan holda, masalan chiqindilar uchun ajratiladigan yerlar sifatida ishlatiladigan karerlar va maydonlarni, yerning foydali xizmat muddati chegaralanmagan va shu bois uning eskirishi hisoblanmaydi. Binolarning foydali xizmat muddati chegaralangan va shuning uchun ular bo'yicha eskirish hisoblanadi. Bino turgan yer maydonining qiymati oshishi binoning eskirish hisoblanadigan qiymatiga ta'sir etmaydi.

Yerning tannarxi unda joylashgan asosiy vositalarning bemontaji va olib tashlanishi, yer maydonidagi tabiiy resurslarni tiklash bo'yicha xarajatlarni o'z ichiga olsa, yer aktivining ushbu qismi bunday xarajatlarni amalga oshirishdan naflar olinishi davrini qamrab oladi. Ayrim holatlarda, yerning o'zi chegaralangan foydali xizmat muddatiga ega bo'lishi mumkin, bunday holatda yer u bo'yicha olinadigan naflarni aks ettiradigan tarzda eskirishi hisoblanishi kerak.

Eskirish hisoblash usuli. Eskirish hisoblash usuli tadbirkorlik subyekti tomonidan aktivdan olinadigan kelgusi iqtisodiy naflar qay tarzda sarflanishini aks ettirishi kerak.

Aktiv bo'yicha qo'llaniladigan eskirish hisoblash usuli kamida har moliyaviy yilning oxirida qayta ko'rib chiqilishi kerak va aktivda mujassamlangan kelgusi iqtisodiy naflar olinishi kutilayotgan tarzda ahamiyatli o'zgarish paydo bo'lganida, ushbu o'zgargan tarzni aks ettirish uchun qo'llaniladigan usul ham o'zgartirilishi kerak. Bunday o'zgarish buxgalteriya hisobi maqsadida baholashdagi o'zgarish sifatida 8-sonli BHXSga muvofiq hisobga olinishi kerak.

Aktivning eskirish hisoblanadigan qiymatini uning foydali xizmat muddati davomida sistematik tarzda xarajatlarga olib borish uchun turli eskirishni hisoblash usullaridan foydalanish mumkin. Ushbu usullar to'g'ri chiziqli (bir tekis maromdagi) usul bo'lib, kamayib boruvchi qoldiq usuli va ishlab chiqarish birligi usulini qamrab oladi. Eskirishni hisoblashning to'g'ri chiziqli usuli aktivning tugatish qiymati o'zgarmaganida aktivning foydali xizmat muddati davomida bir xil (o'zgarmas) summasi xarajatlarga olib borilishiga olib keladi.

Kamayib boruvchi qoldiq usuli qo'llanilganda, aktivning foydali xizmat muddati davomida kamayib boradigan summa xarajatlarga olib borilishiga olib

keladi. Ishlab chiqarish birliklari usuli kutilayotgan foydalanish yoki ishlab chiqarish hajmiga bog'liq bo'lgan summa xarajatlarga olib borilishiga olib keladi. Tadbirkorlik subyekti aktivda mujassamlangan kelgusi iqtisodiy naf qay tarzda sarflanishini aniqroq aks ettiradigan usulni tanlashi kerak. Ushbu usul izchil ravishda davrdan davrga, kelgusi iqtisodiy naf sarflanishi tarzi o'zgarmaganida, qo'llanilishi kerak.

Qadrsizlanish. Asosiy vosita obyektini qadrsizlanganligini aniqlash uchun tadbirkorlik subyekti 36-sonli BHXS "*Aktivlarning qadrsizlanishi*" ni qo'llashi kerak. Ushbu standartda tadbirkorlik subyekti aktivlarning balans qiymatini qanday qilib qayta ko'rib chiqishi, aktivning qoplanadigan qiymatini qanday qilib aniqlashi va qadrsizlanish bo'yicha zararlar qachon tan olinishi va tiklanishi kerakligi tushuntirilgan.

Qadrsizlanish summasining qoplanishi. Qadrsizlangan, yo'qolgan yoki arzonroq berib yuborilgan asosiy vositalar uchun uchinchi tomonlardan olinadigan qoplash summasi u olinishi lozim bo'lganida foyda yoki zarar tarkibida aks ettirilishi kerak.

Asosiy vositalarning qadrsizlanishi yoki yo'qolishi, qoplab berish bo'yicha tegishli da'volar yoki uchinchi tomonlar tarafidan to'lanadigan qoplash summalari, bunday aktivlarning o'rniga keyinchalik yangi aktivlar sotib olinishi yoki qurilishi alohida iqtisodiy hodisalar bo'lib, ular quyidagicha alohida hisobga olinadi:

- a) asosiy vositalarning qadrsizlanishi 36-sonli BHXSga muvofiq tan olinadi;
- b) to'liq eskirgan yoki chiqib ketgan asosiy vositalarning hisobdan chiqarilishi ushbu standartga muvofiq aniqlanadi;
- d) qadrsizlangan, yo'qolgan yoki arzonroq berib yuborilgan asosiy vositalar uchun uchinchi tomonlardan olinadigan qoplash summasi u olinishi lozim bo'lganida foyda yoki zararda aks ettiriladi;
- e) oldingi aktivlar o'rniga qayta tiklangan, sotib olingan yoki qurilgan asosiy vositalarning tannarxi ushbu standartga muvofiq aniqlanadi.

Asosiy vosita obyektining balans qiymati quyidagi holatlarda hisobdan chiqarilishi kerak:

- a) u chiqib ketganida;
- b) undan foydalanishdan yoki uning chiqib ketishidan hech qanday kelgusi iqtisodiy naf kutilmaganida.

Asosiy vositalarni hisobdan chiqarishdan yuzaga kelgan foyda yoki zarar asosiy vosita obyektini hisobdan chiqarilganida foyda yoki zarar tarkibida aks ettirilishi kerak (bunda 17-sonli BHXSda sotish va qayta ijaraga olish bo'yicha boshqa talablar belgilanmagan bo'lsa). Foyda asosiy faoliyatdan daromad sifatida tasniflanmasligi kerak.

Biroq o'zining odatdagi faoliyati doirasida boshqa tomonlarga operativ ijaraga berish maqsadida saqlab turgan asosiy vositalarini muntazam ravishda sotadigan tadbirkorlik subyekti bunday aktivlarni, ular ijaraga berilishi to'xtatilib sotish uchun mo'ljallangan bo'lganida, tovar-moddiy zaxiralarga ularning balans qiymati bo'yicha o'tkazishi kerak. Bunday aktivlarni sotishdan olingan tushumlar daromad sifatida 18-sonli BHXS "*Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad*" ga muvofiq tan olinishi

kerak. Odatdagi faoliyat doirasida sotish uchun mo'ljallangan aktivlar tovar-moddiy zaxiralarga o'tkazilganida 5-sonli BHXS qo'llanilmaydi.

Asosiy vositalar bir necha yo'llar bilan chiqib ketishi mumkin (masalan, sotish orqali, moliyaviy ijara kelishuvini tuzish orqali yoki hadya etish orqali). Bunday aktivning chiqib ketish sanasini aniqlashda tadbirkorlik subyekti tovarlarni sotishdan tushgan daromadlarni tan olish bo'yicha 18-sonli BHXS "Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad" dagi mezonlarni qo'llaydi. Sotish va qayta ijaraga olish orqali aktivlarning chiqib ketishiga nisbatan 17-sonli BHXS qo'llaniladi.

Agarda 7-banddagi tan olish tamoyiliga asosan tadbirkorlik subyekti asosiy vositaning balans qiymatida ushbu aktivning qismini almashtirish tannarxini tan olsa, u eski almashtirilgan qismning balans qiymatini, ushbu qism bo'yicha eskirish alohida hisoblangan yoki hisoblanmaganligidan qat'i nazar, hisobdan chiqaradi. Agarda tadbirkorlik subyekti uchun almashtirilgan qismning balans qiymatini aniqlashning amaliy imkoni bo'lmasa, u almashtirish tannarxidan almashtirilgan qismning qiymati u sotib olinganida yoki qurilganida qancha bo'lganligini ko'rsatadigan ko'rsatkich sifatida foydalanishi mumkin.

Asosiy vosita obyektining hisobdan chiqarilishi natijasida yuzaga keladigan foyda yoki zarar aktivning chiqib ketishidan olinadigan sof tushumlar, agarda bo'lsa, aktivning balans qiymati o'rtasidagi farq sifatida aniqlanishi lozim.

Asosiy vositaning chiqib ketishida uning o'rniga olinadigan tovon dastlab uning haqqoniy qiymatida tan olinadi. Agarda asosiy vosita uchun to'lov kechiktirilsa, olingan tovon dastlab pul mablag'idagi narx ekvivalentida tan olinadi. Tovonning nominal qiymati bilan pul mablag'idagi narx ekvivalenti o'rtasidagi farq 18-sonli BHXSga muvofiq foizli daromad sifatida tan olinadi va bu debitorlik qarz bo'yicha effektiv daromadlilikni aks ettiradi.

2.2. Asosiy vositalarni hisobga olish bo'yicha testlar

Test savollariga javob berishda bitta yoki bir necha to'g'ri javob variantlarini tanlash mumkin.

1. Qanday shartlarni bir vaqtning o'zida bajarishda obyekt moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq asosiy vositalar obyekt sifatida tan olinadi (IAS 16):

a) xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish yoki yetkazib berish uchun, boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlarga ijaraga berish yoxud ma'muriy maqsadlar uchun foydalaniladi;

b) bir davrdan ortiq vaqt mobaynida foydalanish nazarda tutiladi.

d) obyekt uzoq vaqt, ya'ni 12 oydan ortiq muddat yoki agar odatiy operatsion davr 12 oydan ortiq bo'lsa, ushbu davr mobaynida foydalanish uchun mo'ljallangan;

e) xo'jalik yurituvchi subyekt mazkur obyektни keyinchalik qayta sotishni niyat qilmagan;

f) xo'jalik yurituvchi subyekt ushbu obyekt bilan bog'liq iqtisodiy foyda olishi ehtimoli mavjud.

To'g'ri javob:

Mazkur savolga javob berishda IAS 16 va MHXS tamoyillariga amal qilish

zarur. Xususan, IAS 16 standarti asosiy vositalarga nisbatan quyidagi talablarni ilgari suradi: ulardan xo‘jalik yurituvchi subyekt tomonidan tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish yoki yetkazib berish, boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlarga ijaraga berish uchun yoxud ma‘muriy maqsadlar uchun foydalanish, shuningdek, bir davrdan ortiq vaqt mobaynida foydalanish.

Bundan tashqari, IAS 16 standartida aytilishicha, aktiv kompaniya u bilan bog‘liq iqtisodiy foyda olishi ehtimoli mavjud bo‘lgan taqdirdagina asosiy vosita sifatida tan olinadi.

Shuni alohida ta‘kidlash lozimki, aktivlar obyektini faqat u sotish uchun mo‘ljallanmagan holatdagina asosiy vositalarni o‘zida namoyon etadi. Bunda ushbu aktivlarni tan olishda IAS 2 “Zaxiralar” standartiga yoki IFRS 5 “Sotish uchun mo‘ljallangan uzoq muddatli aktivlar va to‘xtatilgan faoliyat” standartiga amal qilish lozim.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javoblar a), b), e), f) bandlarda berilgan.

d) band haqida to‘xtaladigan bo‘lsak, IAS 16 standartida ham, qandaydir boshqa standartda ham asosiy vositalar obyektini bir operatsion davrdan ortiq vaqt mobaynida foydalanish uchun mo‘ljallangan, deb ko‘rsatilmagan, bunga 5-sonli BHMSning 3 (a)-bandida ko‘rsatma mavjud⁴.

2. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq asosiy vositalar obyektining foydali foydalanilish muddatini aniqlashda nimalarni hisobga olish lozim:

a) mazkur xo‘jalik yurituvchi subyekt ushbu aktivdan foydalanish maqsadini ko‘zlagan davr;

b) mazkur xo‘jalik yurituvchi subyekt ham, ayrim boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlar ham ushbu aktivdan foydalanish maqsadini ko‘zlayotgan davr;

d) ushbu aktiv u mazkur xo‘jalik yurituvchi subyekt tomonidan hisobga olingunga qadar foydalanilgan davr;

e) aktivning mazkur xo‘jalik yurituvchi subyekt tomonidan kutilayotgan foydalanilishidan qat‘i nazar ushbu aktivga doir texnik hujjatlarda ko‘rsatilgan muddat;

f) muddat barcha ko‘rsatilgan muddatlar o‘rtasidagi o‘rtacha arifmetik kattalik sifatida aniqlanadi.

To‘g‘ri javob:

Mazkur holatda IAS 16 standartiga amal qilish lozim, u asosiy vositalar obyektining foydali foydalanilish muddatini xo‘jalik yurituvchi subyekt ushbu aktivdan foydalanishni rejalashtirayotgan davr sifatida ta‘riflaydi. Bu shuni anglatadiki, aktiv qandaydir xo‘jalik yurituvchi subyekt tomonidan foydalanilgan vaqt ham, aktiv, mazkur xo‘jalik yurituvchi subyektini istisno etgan holda, barcha keyingi foydalanuvchilar tomonidan hamon foydalaniladigan vaqt ham xo‘jalik yurituvchi subyektning o‘zi tomonidan foydali foydalanilish muddatini aniqlashda hisobga olinmasligi kerak.

Demak, to‘g‘ri javob – a) variant.

O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standarti (BHMS)ida 5-

⁴ Ўзбекистон Республикасининг 5-сонли Бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (БХМС).

sonli BHMSning 3 (e)-bandida ushbu tushunchaning taxminan quyidagi ta’rifi berilgan: “Asosiy vositalar obyektidan foydalanish xo‘jalik yurituvchi subyektga iqtisodiy foyda (daromad) keltiradigan davr foydali foydalanilish muddati hisoblanadi”. Ya’ni baribir faqat aynan mazkur xo‘jalik yurituvchi subyekt obyektidan foydalanishni rejalashtirayotgan davrni hisobga olishi lozim. Biroq amaliyotda muddatlarni aniqlashda, odatda, qandaydir belgilangan ko‘rsatkichlardan (masalan, tasdiqlangan amortizatsiya guruhlariga kiritiladigan asosiy vositalar tasnifidan) foydalaniladi, shuningdek obyekt boshqa mulkdorlar tomonidan foydalanilgan davr ham hisobga olinadi.

3. IAS 16 talablariga muvofiq asosiy vositalar obyektining dastlabki qiymatiga quyidagi xarajatlar kiritiladi:

a) qandaydir chegirmalar yoki qaytarishlar qo‘llanilgunga qadar aktivni xarid qilish narxi. Qo‘lga kiritilgan chegirmalar (yoki narxdan qaytarishlar) summalari xo‘jalik yurituvchi subyektning boshqa daromadlarini (chegirmalarni) tashkil qiladi;

b) barcha chegirmalar va ustamalarni hisobga olgan holda aktivni xarid qilish narxi.

To‘g‘ri javob:

IAS 16 standartining 16-bandiga muvofiq aktivning dastlabki qiymati barcha chegirmalar va qaytarishlarni hisobga olgan holda asosiy vositalar obyektining xarid qilish narxini o‘z ichiga oladi. Mazkur talab ehtiyotkorlik kabi hisobotlarning to‘g‘riligini ochib beruvchi sifatli tavsifga asoslangan. Ya’ni aktivning qiymati hech qachon oshirib yuborilmasligi, xo‘jalik yurituvchi subyekt daromadlarining hajmi esa pasaytirilmasligi kerak.

Buni misol orqali ko‘rib chiqamiz. Xo‘jalik yurituvchi subyekt avtomobilni 10000 shartli birlikka sotib oldi, deylik. Aktivni olish vaqtida to‘lov 100 % amalga oshirilgan taqdirda sotuvchi xaridorga avtomobil qiymatining 5 foizi miqdorida chegirmani taqdim etadi.

a) obyektни xarid qilish operatsiyasini a) variantga muvofiq quyidagi tarzda aks ettirish lozim edi:

1. Dt: “Aylanmadan tashqari aktivlarga qo‘yilmalar (Asosiy vositalar)”;

Kt “Yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitoblar”;

10000 Shartli birlik summasiga – aktiv qiymati shakllantirilgan.

2. Dt: “Yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitoblar”;

Kt: “Hisob-kitob raqamlari”.

9500 shartli birlik summasiga 100 foizlik to‘lov uchun chegirmalarni hisobga olgan holda yetkazib beruvchiga amalga oshirilgan to‘lov aks ettirilgan.

3. Dt: “Yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitoblar”;

Kt: “Boshqa daromadlar”;

500 Shartli birlik summasiga boshqa daromadlar tarkibida xarid qilingan obyekt bo‘yicha chegirmalar hisobga olingan.

b) obyektни xarid qilish operatsiyasini b) variantga muvofiq quyidagi tarzda aks ettirish lozim edi:

1. Dt: “Aylanmadan tashqari aktivlarga qo‘yilmalar (Asosiy vositalar)”;

Kt: “Yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitoblar”;
9500 shartli birlik summasiga aktiv qiymati shakllantirilgan.

2. Dt: “Yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitoblar”;

Kt: “Hisob-kitob raqamlari”.

9500 shartli birlik summasiga 100 foizlik to‘lov uchun chegirmalarni hisobga olgan holda yetkazib beruvchiga amalga oshirilgan to‘lov aks ettirilgan.

Demak, a) variantdan foydalanilgan hollarda biz 10000 shartli birlik miqdoridagi aktiv qiymatiga va 500 shartli birlik miqdoridagi boshqa daromad hajmiga ega bo‘lamiz. b) variantdan foydalanilgan taqdirda esa biz 9500 shartli birlik miqdoridagi aktiv qiymatiga ega bo‘lamiz va boshqa daromadlarga ega bo‘lmaymiz, bu ko‘proq ehtiyotkorlik mezoniga mos keladi.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob – b) variant.

5-sonli BHMSning 8-bandiga muvofiq obyektning dastlabki qiymatiga shartnomaga binoan yetkazib beruvchiga to‘lanadigan summalar, shuningdek obyektни yetkazib berganlik va uni foydalanish uchun yaroqli holatga keltirganlik uchun to‘lanadigan summalar kiritiladi. O‘z navbatida, xaridor yetkazib beruvchiga ushbu summani chegirmalarni hisobga olgan holda to‘lashi tufayli ular ham obyekt qiymatiga kirmaydi. Biroq, 5-sonli BHMS matnida chegirmalarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rsatish va ularni asosiy vositani xarid qilishda hisobga olish tartibi mavjud emas.

4. Asosiy vositaning dastlabki qiymatini shakllantirishda quyidagilar qabul qilinadi:

- a) asosiy vositani xarid qilishda yuzaga keladigan summaviy farqlar;
- b) obyektни undan foydalanish nazarda tutilayotgan joyga yetkazib berish xarajatlari va uni montaj qilish xarajatlari;
- d) ma‘muriy xarajatlar va boshqa ustama xarajatlar;
- e) xodimlarga bevosita aktivni yaratish yoki uni xarid qilish munosabati bilan yuzaga keladigan mukofotlarni to‘lash xarajatlari.

To‘g‘ri javob:

Mazkur savolga javob berish uchun IAS 16, IAS 19 va IAS 21 standartlarining talablarini hisobga olish lozim. Asosiy vositalar obyektни qiymatiga b) va e) bandlarda ko‘rsatilgan xarajatlar kiradi.

Summaviy farqlar hamda ustama xarajatlar asosiy vositalar obyektning qiymatini shakllantirmaydi.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob – b) va e) variant.

5-sonli BHMSning 8-bandiga muvofiq asosiy vositalarni xarid qilish va qurishning haqiqiy xarajatlari to‘lov xorijiy valutadagi (shartli pul birligidagi) summaga ekvivalent summada Markaziy bank kursi bo‘yicha amalga oshirilgan holatlarda yuzaga keladigan summaviy farqlarni hisobga olgan holda aniqlanadi (kamaytiriladi yoki oshiriladi). Summaviy farq deganda, uni buxgalteriya hisobiga qabul qilish sanasi holatiga ko‘ra rasmiy yoki boshqa kelishilgan kurs bo‘yicha hisoblangan, asosiy vositalar obyektning narxini to‘lash bo‘yicha xorijiy valyutada (shartli pul birligida) ifodalangan kreditorlik qarzlarni so‘mda baholash bilan uni qaytarish sanasi holatiga ko‘ra rasmiy yoki boshqa kelishilgan kurs bo‘yicha

hisoblangan ushbu kreditorlik qarzlarni soʻmda baholash oʻrtasidagi farq tushuniladi.

BHMS amaliyotining MHXS talablaridan qiladigan farqlaridan biri ana shundan iborat.

5. Asosiy vositalar obyektining qiymatini shakllantirish quyidagi holatlarda toʻxtatiladi:

a) asosiy vositalar obyektining foydalanish uchun tayyorligi bosqichidan qatʼi nazar u xarid qilingan va korxonaga kelib tushgan vaqtda;

b) asosiy vositalar obyektining foydalanish uchun tayyorligi bosqichidan qatʼi nazar, uning narxi toʻlangan vaqtda;

d) obyekt oʻzining kelgusida foydalaniladigan joyida turgan va foydalanish uchun tayyor boʻlgan vaqtda;

e) asosiy vositalar obyektini olingan hisobot davri tugashi bilan;

f) asosiy vositalar obyektining narxi toʻlangan hisobot davri tugashi bilan.

Toʻgʻri javob:

IAS 16 standartining 20-bandiga muvofiq asosiy vositalar obyektining balans qiymatida xarajatlarni tan olish bunday obyekt kerakli joyga yetkazib berilgan va uning xoʻjalik yurituvchi subyekt rahbariyatining maqsadlariga muvofiq ishlashini taʼminlovchi holatga keltirilgan vaqtda toʻxtatiladi. Obyektning narxini toʻlash faktiga kelsak, hisoblash usulining ehtimoliga muvofiq operatsiyalar pul mablagʻlarining ushbu operatsiya boʻyicha harakatlanishidan qatʼi nazar ular amalda bajarilgan vaqtda aks ettirilishi kerak.

Demak, ushbu savolga toʻgʻri javob – d) variant.

Oʻzbekiston Respublikasi moliyaviy hisobida obyekt qiymatining shakllanishi u asosiy vositalar tarkibiga kiritilgan vaqtda toʻxtaydi. Bunda ushbu masalalar nafaqat 5-sonli BHMS bilan, balki ayrim boshqa hujjatlar, masalan, 24-sonli BHMS bilan ham tartibga solinadi. Xususan, mazkur hujjatning 26-bandida aytilishicha, olingan qarzlarni va kreditlarni boʻyicha xarajatlarni investitsion aktivning dastlabki qiymatiga kiritish aktiv buxgalteriya hisobiga asosiy vositalar obyektini yoki mulkiy majmua (majmuaning mulkini shakllantiruvchi aktivlarning tegishli turlari boʻyicha) sifatida qabul qilingan oydan keyingi oyning birinchi kunida toʻxtatiladi.

6. Asosiy vositalarni yaratish bosqichida yuzaga kelgan (xoʻjalik yurituvchi subyekt amalga oshirgan) mehnatga haq toʻlashning belgilangan normadan ortiqcha sarflari, shuningdek, xomashyo va materiallarning normadan ortiqcha sarflari quyidagi tarzda hisobga olinishi kerak:

a) yaratilayotgan aktivning qiymatiga kiritilishi lozim;

b) ular amalga oshirilgan davrda joriy davr xarajatlariga kiritilishi kerak;

d) kelgusi davrlar xarajatlariga kiritilishi va asosiy vositalar obyektining qiymati bilan parallel ravishda hisobdan chiqarilishi lozim.

e) favqulodda xarajatlar sifatida tan olinishi kerak.

Toʻgʻri javob:

IAS 16 standartining 22-bandiga muvofiq aktivni oʻz kuchi bilan yaratish chogʻida yoʻl qoʻyilgan xomashyo, mehnat yoki boshqa resurslarning belgilangan

normadan ortiqcha sarflari obyektning dastlabki qiymatiga kiritilmaydi. Demak, ushbu xarajatlar tegishli munosabatlar yuzaga kelgan davr xarajatlari kiritilishi kerak.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob – b) variant.

7. Kelib tushgan asosiy vositalar narxi kreditlashning normal shartlaridan ortiq bo‘lgan davrda to‘lansa, aktiv narxidan ortiqcha amalga oshirilgan qo‘shimcha to‘lov qanday hisobga olinadi:

- a) aktiv qiymatining bir qismini tashkil qiladi;
- b) foizlar bo‘yicha daromadlar sifatida hisobga olinadi;
- d) foizlar bo‘yicha xarajatlar sifatida hisobga olinadi.

To‘g‘ri javob:

IAS 16 standartining 23-bandida aytilishicha, agar to‘lov kreditlashning odatdagi shartlaridan ortiq bo‘lgan davrga kechiktirilsa, u holda pul mablag‘lari ekvivalentidagi narx bilan to‘lovning umumiy summasi o‘rtasidagi farq kreditlash davri uchun foiz sifatida tan olinadi.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob – d) variant.

5-sonli BHMS tegishli operatsiyalarning hisobga olinishini nazarda tutmaydi. Barcha to‘lov summasi obyektning narxini to‘lash uchun haqiqiy xarajatlar deb hisoblanadi va asosiy vositalar obyektining qiymatiga kiritiladi.

Ta’kidlash lozimki, IAS 16 standartida ko‘rsatilgan yondashuv aslida bahs-munozarali hisoblanadi va bir xil ma’no kasb etmaydi, chunki IAS 16 standartining o‘sha 23-bandida aytilishicha, “pul mablag‘lari ekvivalentidagi narx bilan to‘lovning umumiy summasi o‘rtasidagi farq, faqat u IAS 23 standartida nazarda tutilgan hisobga olishning muqobil tartibiga muvofiq asosiy vositalar obyektining balans qiymatida tan olinmasa, kreditlash davri uchun foiz sifatida tan olinadi”.

Ya’ni standartning o‘zi summani obyektning qiymatiga kiritish imkoniyatini taqdim etgan holda ushbu ortiqcha to‘lovlarni ikkiyoqlama hisobga olishni nazarda tutadi.

8. Bir asosiy vositalar obyektini boshqasiga almashtirilganda qo‘lga kiritilgan obyekt quyidagi tarzda baholanadi:

- a) qo‘lga kiritilgan aktivning adolatli qiymati bo‘yicha;
- b) qo‘lga kiritilgan aktivning topshiruvchi taraf balansida shakllangan balans qiymati bo‘yicha;
- d) obyekt bepul qo‘lga kiritilganligi bois balansda almashish uchun topshirilgan aktivning qiymati qoladi, yangi aktivning qiymati esa hisobga olinmaydi.
- e) topshirilgan aktiv(lar)ning balans qiymati bo‘yicha, lekin faqat quyidagi holatlarda:

- agar almashish shartnomasiga ko‘ra topshirilgan va qo‘lga kiritilgan aktivning adolatli qiymatini baholashning iloji bo‘lmasa;
- agar almashish bo‘yicha bitim tijorat mazmuniga ega bo‘lmasa.

To‘g‘ri javob:

IAS 16 standartining 24-bandiga muvofiq, almashish shartnomasiga ko‘ra

qo'lg'a kiritilgan asosiy vositalar obyektlari qo'lg'a kiritilgan obyektlarning adolatli qiymati bo'yicha baholanishi kerak. Biroq agar topshirilgan va qo'lg'a kiritilgan aktivning adolatli qiymatini baholashning iloji bo'lmasa, u holda qo'lg'a kiritilgan aktiv topshirilgan aktivning balans qiymati bo'yicha baholanishi lozim.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a) va e) variant.

5-sonli BHMS 11,12-bandining talablariga muvofiq "Majburiyatlarning pul bo'lmagan vositalar bilan ijro etilishini (to'lanishini) nazarda tutuvchi shartnomalar bo'yicha qo'lg'a kiritilgan asosiy vositalarning dastlabki qiymati deb xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan topshirilgan yoki topshirilishi lozim bo'lgan boyliklar qiymati tan olinadi. Xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan topshirilgan yoki topshirilishi lozim bo'lgan boyliklar qiymati taqqoslanadigan holatlarda odatda xo'jalik yurituvchi subyekt shunga o'xshash boyliklarning qiymatini aniqlaydigan narxdan kelib chiqib belgilanadi.

Xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan topshirilgan yoki topshirilishi lozim bo'lgan boyliklar qiymatini belgilashning iloji bo'lmagan hollarda xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan majburiyatlarning pul bo'lmagan vositalar bilan ijro etilishini (to'lanishini) nazarda tutuvchi shartnomalar bo'yicha qo'lg'a kiritilgan asosiy vositalarning qiymati taqqoslanadigan holatlarda shunga o'xshash asosiy vositalar obyektlari xarid qilinadigan narxdan kelib chiqib belgilanadi".

Shunday qilib, amalda 5-sonli BHMSning 11,12-bandlari hisobga olishning faqat bitta variantini nazarda tutadi, bunda qo'lg'a kiritilgan obyekt topshirilgan aktivlar qiymati bo'yicha hisobga olinishi kerak.

9. Obyekt dastlabki marta qo'lg'a kiritilganidan keyin kompaniya uni quyidagi tarzda hisobga oladi:

a) dastlabki qiymati bo'yicha;

b) to'plangan amortizatsiya va obyektning qadrsizlanishidan ko'rilgan zararlar summolari chegirma qilingan holda dastlabki qiymati bo'yicha;

d) obyektни qayta baholash sanasi holatiga ko'ra aniqlangan adolatli narx bo'yicha.

To'g'ri javob:

IAS 16 standartining 29-bandiga muvofiq xo'jalik yurituvchi subyekt o'zining hisob yuritish siyosatining tarkibiy qismi sifatida o'sha standartning 30-bandiga muvofiq dastlabki qiymat bo'yicha hisobga olish modelini yoki 30-bandiga muvofiq qayta baholash modelini tanlashi lozim va tanlangan hisob yuritish siyosatini asosiy vositalarning butun sinfiga nisbatan qo'llashi shart. Demak, xo'jalik yurituvchi subyekt obyektни dastlabki qiymat bo'yicha ham, qayta baholash qiymati bo'yicha ham hisobga olishi mumkin, qayta baholash qiymati sifatida qayta baholash sanasi holatiga ko'ra aniqlangan adolatli narx ishtirok etishi mumkin. Biroq asosiy vositalarni hisobga olish umumiy qoidalariga muvofiq mol-mulk ushbu turining har bir obyektни amortizatsiya qilinishi lozimligi tufayli, o'z navbatida, dastlabki tan olishdan keyin obyektни dastlabki qiymat bo'yicha hisobga olishni davom ettirib bo'lmaydi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – b) va d) variant.

10. Agar asosiy vositalar alohida obyektini qayta baholanayotgan bo'lsa, moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq yana quyidagilar qayta baholanishi lozim:

a) asosiy vositalarning barcha qolgan obyektlari;

b) asosiy vositalarning ushbu toifaga kiruvchi barcha obyektlari;

d) boshqa obyektlar umuman qayta baholanishi shart bo'lmazligi mumkin, ya'ni asosiy vositalarning faqat alohida obyektini qayta baholash, boshqa obyektlarni esa (shu jumladan mazkur sinf obyektlarini) to'plangan amortizatsiya va obyektning qadrsizlanishidan ko'rilgan zararlar summalari chegirma qilingan holda dastlabki qiymat bo'yicha hisobga olishni davom ettirish mumkin;

e) xalqaro standartlar talablariga muvofiq asosiy vositalar obyektlarini, umuman, qayta baholash mumkin emas.

To'g'ri javob:

IAS 16 standartining 36-bandiga muvofiq agar asosiy vositalarning alohida obyektini qayta baholash o'tkazilayotgan bo'lsa, u holda asosiy vositalarning ushbu aktiv joy olgan butun sinfi qayta baholanishi kerak. Bu shuni anglatadiki, mazkur sinfga kirmaydigan asosiy vositalar obyektlari qayta baholanmasligi mumkin, lekin ushbu sinfga kiruvchi asosiy vositalar obyektlari qayta baholanishi lozim. Bunda IAS 16 standartining 37-bandi asosiy vositalar sinflariga alohida misollar keltiradi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – b) variant.

Taxminan ana shunday yondashuv 5-sonli BHMSda nazarda tutilgan. Xususan, 5-sonli BHMSning 24-bandida aytilishicha, qayta baholash asosiy vositalar obyektlarining tiklash qiymatini hozirgi bozor narxlari darajasiga moslash maqsadida ularni vaqti-vaqti bilan aniqlashtirishdir.

Farq shundan iboratki, IAS 16 standarti asosiy vositalar obyektlarini qayta baholashni ikkita usul bilan o'tkazish imkoniyatini nazarda tutadi. Uning 35-bandiga muvofiq qayta baholash sanasi holatiga ko'ra har qanday to'plangan amortizatsiya quyidagi usullardan biri bilan hisobga olinadi:

- aktivning yalpi balans qiymati o'zgarishiga mos ravishda yana qayta baholanadi, bunda qayta baholashdan keyin aktivning balans qiymati uning qayta baholangan qiymatiga tenglashadi. Mazkur usul ko'pincha aktiv indeksatsiyalash yo'li bilan amortizatsiya tiklash qiymati bo'yicha qayta baholangan hollarda qo'llaniladi;

- yalpi balans qiymatiga qarshi chiqarib tashlanadi, sof kattalik esa aktivning qayta baholangan hajmi bo'yicha qayta baholanadi. Ushbu usul ko'pincha binolarga nisbatan qo'llaniladi.

5-sonli BHMSning 25-bandida aytilishicha, asosiy vositalar qayta baholash natijasida hisob va hisobotda joriy qiymat bo'yicha aks ettiriladi. Asosiy vositalarning boshlang'ich qiymati qayta baholanishi mumkin (shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi Hukumati qarorlari bo'yicha vaqti-vaqti bilan). Bunda IAS 16 standartida yechilgan ikkinchi variant qo'llanilmaydi.

11. Asosiy vositalar amortizatsiyasi quyidagi parametrlardan kelib chiqib hisoblanadi:

a) obyektning dastlabki (qoldiq) qiymati bo'yicha (amortizatsiya usuli va uning foydali foydalanilish muddatiga qarab);

b) obyektning dastlabki (qoldiq) qiymati bo'yicha (amortizatsiya usuli va uning iqtisodiy xizmati muddatiga qarab);

d) obyektning tugatilish qiymati va uning foydali foydalanilish muddati;

e) obyektning amortizatsiya qiymati va uning foydali foydalanilish muddati;

f) obyektning amortizatsiya qiymati va uning iqtisodiy xizmati muddati.

To'g'ri javob:

IAS 16 standartining 50-bandiga muvofiq aktivning amortizatsiya qilinayotgan qiymati muntazam ravishda uning foydali xizmat qilish muddatiga taqsimlanishi shart. Bunda amortizatsiya qilinayotgan qiymatni aniqlashda IAS 16 standartining 53-bandida bayon etilgan tartibga amal qilish lozim. Unga binoan aktivning amortizatsiya qilinayotgan qiymati uning tugatish qiymati chegirma qilinganidan keyin aniqlanadi. Amaliyotda aktivning tugatish qiymati, ko'pincha, katta bo'lmaydi va shuning uchun u amortizatsiya qilinayotgan qiymatni hisoblab chiqarishda katta rol o'ynamaydi.

Tugatish qiymatini aniqlash IAS 16 standartining 6-bandiga muvofiq amalga oshiriladi, unda aytilishicha, aktivning tugatish qiymati – xo'jalik yurituvchi subyekt hozirda aktivni sotishdan, agar ushbu aktiv, kutish mumkin bo'lganidek, foydali xizmat qilish muddatining oxirgi yillarida bo'ladigan yosh va holatga yetganida hisobdan chiqarish uchun nazarda tutilayotgan xarajatlar chegirma qilingan holda olishi mumkin bo'lgan hisoblab chiqilgan summa.

Mauyyan xo'jalik yurituvchi subyektda asosiy vositalar obyekti bo'yicha amortizatsiyani baholash uchun iqtisodiy xizmat qilish muddati e'tiborga olinmaydi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – e) variant.

O'zbekiston Respublikasi amaliyotida 5-sonli BHMSda amortizatsiyani hisoblash usullari o'rnatilgan bo'lib, ularga ko'ra amortizatsiyani teng maromli (to'g'ri chiziqli) hisoblash usulida amortizatsiya teng maromda, asosiy vositalarni foydali qo'llash muddati mobaynida, ularning amortizatsiyalanadigan qiymatidan kelib chiqqan holda teng ulushlarda hisoblanadi. Mazkur usulga ko'ra asosiy vositalar obyektining amortizatsiyalanadigan qiymati uning xizmat muddati davomida tegishli xarajatlarga teng maromda hisobdan chiqariladi (taqsimlanadi). Usul amortizatsiya me'yori foydali xizmat muddatining faoliyatiga bog'liqligiga asoslangan. Har bir davr uchun amortizatsiya ajratmalari summasi amortizatsiyalanadigan qiymatni obyektidan foydalanilgan hisobot davrlaridagi soniga bo'lish yo'li bilan hisoblanadi. Amortizatsiyaga nisbatan yondashuvning IAS 16 standartining talablari bilan mustahkamlangan yondashuvdan asosiy farqlaridan biri ana shunda.

12. IAS 16 va IAS 8 standartlarining talablariga muvofiq asosiy vositalar obyekti foydali foydalanilish muddatining o'zgarishi qay tarzda yuz beradi:

a) dastlab obyektning foydali foydalanilish muddati faqat unga katta ta'sir ko'rsatuvchi muhim voqealar natijasida o'zgarishi mumkin;

b) foydali foydalanilish muddati faqat asosiy vositalar obyekti ishlashining dastlab qabul qilingan normativ ko'rsatkichlari xo'jalik yurituvchi subyektni

rekonstruksiyalash yoki modernizatsiya qilish natijasida yaxshilangan (oshirilgan) taqdirdagina o'zgarishi mumkin;

d) obyektning foydali foydalanilish muddati undan foydalanishning butun davri mobaynida o'zgarmasdan qoladi;

e) obyektning foydali foydalanilish muddati kamida har bir moliya yili oxirida qayta ko'rib chiqilishi shart va agar joriy kutishlar avvalgi baholardan farq qilsa, ushbu o'zgarishlar hisobga olishda hisoblash bahosidagi o'zgarish kabi aks ettirilishi darkor.

To'g'ri javob:

IAS 16 standartining 51-bandiga muvofiq obyektning foydali foydalanilish muddati, kamida, har bir moliya yili oxirida qayta ko'rib chiqilishi shart, va, agar joriy kutishlar avvalgi baholardan farq qilsa, ushbu o'zgarishlar hisobga olishda hisoblash bahosidagi o'zgarish kabi aks ettirilishi darkor.

Shu bilan birga, IAS 8 standartining 36-bandiga muvofiq qandaydir hisoblash bahosidagi o'zgarish natijasi uni foyda yoki zararga kiritish yo'li bilan istiqbolli tarzda tan olinishi kerak:

- o'zgarish yuz bergan davrda, agar o'zgarish faqat ushbu davrga ta'sir qilsa;
- o'zgarish yuz bergan davrda va keyingi davrlarda, agar o'zgarish ularning har qaysilariga ta'sir qilsa.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – e) variant.

13. IAS 16 standartining talablariga muvofiq asosiy vositalar obyektini tugatish qiymatining miqdori o'zgarishi mumkinmi:

a) dastlab obyektning tugatish qiymati faqat unga katta ta'sir ko'rsatuvchi muhim voqealar natijasida o'zgarishi mumkin;

b) tugatish qiymati faqat asosiy vositalar obyektini ishlashining dastlab qabul qilingan normativ ko'rsatkichlari xo'jalik yurituvchi subyektni rekonstruksiyalash yoki modernizatsiya qilish natijasida yaxshilangan (oshgan) yoki yomonlashgan (pasaygan) taqdirdagina o'zgarishi mumkin;

d) obyektning tugatish qiymati undan foydalanishning butun davri mobaynida o'zgarmasdan qoladi;

e) obyektning tugatish qiymati, kamida, har bir moliya yili oxirida qayta ko'rib chiqilishi shart va agar joriy kutishlar avvalgi baholardan farq qilsa, ushbu o'zgarishlar hisobga olishda hisoblash bahosidagi o'zgarish kabi aks ettirilishi darkor.

To'g'ri javob:

IAS 16 standartining 51-bandiga muvofiq obyektning tugatish qiymati kamida har bir moliya yili oxirida qayta ko'rib chiqilishi shart va agar joriy kutishlar avvalgi baholardan farq qilsa, ushbu o'zgarishlar hisobga olishda hisoblash bahosidagi o'zgarish kabi aks ettirilishi darkor.

Shu bilan birga, IAS 8 standartining 36-bandiga muvofiq qandaydir hisoblash bahosidagi o'zgarish natijasi uni foyda yoki zararga kiritish yo'li bilan istiqbolli tarzda tan olinishi kerak:

- o'zgarish yuz bergan davrda, agar o'zgarish faqat ushbu davrga ta'sir qilsa;
- o'zgarish yuz bergan davrda va keyingi davrlarda, agar o'zgarish ularning har

qaysilariga ta'sir qilsa.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – e) variant.

14. Asosiy vositalar obyektining amortizatsiyasi, agar uning balans qiymati hisobot sanasi holatiga ko'ra aniqlangan uning adolatli narxidan kam bo'lsa, davom etadimi:

a) obyektning tugatilish qiymati va uning foydali foydalanilish muddatini hisobga olgan holda davom etadi;

b) davom etadi, lekin bunda kamida keyingi moliya yilida amortizatsiya normasi 0,5 koeffitsiyenti bilan qo'llanishi kerak (ya'ni u 2 marta pasaytirilishi lozim);

d) amortizatsiya obyektning adolatli va balans qiymatlari tenglashmagunga qadar to'xtaydi;

e) obyektning balans qiymati mazkur holatda qayta ko'rib chiqilishi va uning adolatli narxigacha yetkazilishi shart, shundan keyin obyektning amortizatsiyasi odatdagi tartibda davom etishi kerak.

To'g'ri javob:

IAS 16 standartining 50-bandiga muvofiq obyektning amortizatsiya qilinayotgan qiymati uning foydali xizmat qilish muddatiga muntazam taqsimlanishi shart. Demak, hatto agar obyektning adolatli narxi qandaydir vaqtda uning balans (qoldiq) qiymatidan yuqori bo'lsa ham (qator holatlarda bu tabiiy hol), amortizatsiyani hisoblash to'xtamaydi.

Boshqa bir masala shundan iboratki, xo'jalik yurituvchi subyekt IAS 16 standarti bilan ruxsat etilgan qayta baholash modeliga muvofiq obyektning balans qiymatini uning adolatli narxigacha yetkazish huquqiga ega bo'ladi (31-band). Biroq, bu umuman obyektning amortizatsiyasi to'xtaganligini anglatmaydi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a) variant.

15. Rejali konservatsiyaga o'tkazilgan asosiy vositalar obyektini bo'yicha amortizatsiyani hisoblash tartibi qanday:

a) amortizatsiya asosiy vositalar obyektining foydali foydalanilish muayyan muddatidan kelib chiqib, oddiy tartibda hisoblanishda davom etadi;

b) amortizatsiya obyekt konservatsiyaga o'tkazilishi bilanoq hisoblanishdan to'xtaydi;

d) amortizatsiya, birinchidan, faqat to'g'ri chiziqli usul bilan, ikkinchidan esa, 0,5 koeffitsiyenti bilan olingan amortizatsiya normasi bo'yicha hisoblanishda davom etadi;

e) amortizatsiya faqat konservatsiya davri 3 oydan ortiq bo'lgan hollardagina hisoblanishdan to'xtaydi.

To'g'ri javob:

IAS 16 standartining 55-bandida aytilishicha, aktivning amortizatsiyasi undan foydalanish imkoniyati paydo bo'lgan vaqtda, ya'ni aktivning joylashgan o'rnini va holati undan xo'jalik yurituvchi subyekt rahbariyatining maqsadlariga muvofiq foydalanilishni ta'minlaydigan vaqtda boshlanadi. Aktivning amortizatsiyasi u tan

olinishi bilanoq to'xtaydi. O'z navbatida, amortizatsiya aktiv to'xtab turganda yoki u faol foydalanishdan chiqarilganda va chiqarib tashlash uchun mo'ljallangan vaqtda to'xtamaydi, u to'liq amortizatsiya qilingan holatlar bundan mustasno.

Shunday qilib, agar konservatsiya rejali xususiyatga ega bo'lsa (xo'jalik yurituvchi subyekt obyektning foydali foydalanilish muddatini dastlabki aniqlash chog'ida konservatsiya muddatini hisobga olsa), u holda bunday obyektning amortizatsiyasi to'xtamaydi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a) variant.

16. IAS 16 standartiga muvofiq asosiy vositalar amortizatsiyasini hisoblashning qanaqa usullariga ruxsat etilgan:

- a) teng hisoblash usuli;
- b) kamayadigan qoldiq usuli;
- d) yillar sonlari yig'indisi usuli;
- e) ishlab chiqarish birliklari usuli;
- f) obyektning noproportsional logarifmik amortizatsiyasi usuli.

To'g'ri javob:

Amortizatsiyani hisoblash usullari IAS 16 standartining 60-62-bandlariga muvofiq tartibga solinadi. Bunda 62-band amortizatsiyani hisoblashning quyidagi usullariga ruxsat etadi:

- teng hisoblash usuli;
- kamayadigan qoldiq usuli;
- ishlab chiqarish birliklari usuli.

Teng hisoblash usuli aktivning foydali xizmat qilish muddati mobaynida, agar bunda uning tugatilish qiymati o'zgarmasa, amortizatsiyaning doimiy summasini hisoblashdan iborat. Kamayadigan qoldiq usuli foydali xizmat qilish muddati mobaynida amortizatsiyani hisoblash summasining kamayishiga olib keladi. Ishlab chiqarish birliklari usuli amortizatsiya summasini nazarda tutilayotgan foydalanishdan yoki nazarda tutilayotgan unumdorlikdan kelib chiqib hisoblashdan iborat.

Xo'jalik yurituvchi subyekt aktivda mujassam etilgan kelgusi iqtisodiy foydalarni iste'mol qilish hisob-kitob sxemasini eng aniq tarzda aks ettiradigan usulni tanlaydi. Tanlangan usul davrdan davrga izchil qo'llaniladi, ushbu kelgusi iqtisodiy foydalarni iste'mol qilish hisob-kitob sxemasida o'zgarish yuz beradigan holatlar bundan mustasno.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a), b), e) variant.

2.3. Mustaqil tekshirish uchun testlar

1. Tugatish qiymati:

1. U xomashyo/temir-tersak qiymati.
2. Kompaniya aktivni uning foydali xizmat qilish muddati oxirida sotgan taqdirda olishi mumkin bo'lgan sof pul summasi.
3. Kompaniya aktivni uning foydali xizmat qilish muddati oxirida sotgan taqdirda olishi mumkin bo'lgan yalpi pul summasi.

2. Aktivning foydali xizmat qilish muddati quyidagi davrga kiradi:

1. Aktiv har qancha mulkdorlar tomonidan foydalanilishi mumkin bo'ladigan butun davrga.
2. Aktiv kompaniya tomonidan foydalanilishi mumkin bo'lgan davrga.
3. 1 va 2 davr oralig'idagi o'rta davrga.

3. Ehtiyot qismlar va asbob-uskunalar xizmat ko'rsatish uchun, odatda, nima sifatida hisobga olinadi:

1. Xarid qilish vaqtida foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda tan olinadigan xarajatlar sifatida.
2. Zaxiralar sifatida.
3. Asosiy vositalar alohida sinfi sifatida.

4. Asosiy ehtiyot qismlar va zaxira xizmati ko'rsatish asosiy vositalar sifatida tasniflanadi, agar:

1. Ulardan kompaniya tomonidan bir davrdan ortiq vaqt mobaynida foydalanish kutilayotgan bo'lsa.
2. Kompaniya biznesni neft sanoati sohasida yuritayotgan bo'lsa.
3. Ushbu ehtiyot qismlar qiymati ular xizmat ko'rsatishi uchun mo'ljallangan asbob-uskunalar qiymatining 20 foizidan ortig'ini tashkil qilsa.

5. Shablonlar, asboblari va shtamlar kabi alohida olib qaralganda katta bo'lmagan aktivlar:

1. Hisobga olinmasligi mumkin.
2. Joriy xarajatlarga kiritilishi mumkin.
3. Hisobga olish uchun bir aktiv sifatida birlashtirilishi mumkin.

6. Joriy ta'mirlash va xizmat ko'rsatish xarajatlari, odatda:

1. Kapitallashtiriladi.
2. Xarajatlarning paydo bo'lishiga qarab foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda xarajatlar sifatida tan olinadi.
3. Kelgusi davrlar xarajatlari sifatida hisobga olinadi.

7. Asosiy texnik ko'riklarni (masalan, samolyotlar uchun) o'tkazish xarajatlari qachon kapitallashtiriladi:

1. Ular hisobotlarda alohida aktiv sifatida aks ettirilishi kerak.
2. Avvalgi texnik ko'rikning qoldiq qiymati hisobdan chiqarilishi lozim.
3. Bu haqida direktorlar kengashini zudlik bilan xabardor qilish darkor.

8. Asosiy texnik ko'riklarni (masalan, samolyotlar uchun) o'tkazish xarajatlari qachon kapitallashtiriladi, birinchi texnik ko'rik to'g'risidagi ma'lumotlar esa mavjud emas:

1. Aktivning balans qiymatidan hech qanaqa chegirmalar amalga oshirilmaydi.
2. Birinchi texnik ko'rik qiymati uchun baholash ma'lumotlaridan foydalanish zarur.
3. Aktivning balans qiymatidan yangi texnik ko'rik qiymatini chiqarib tashlash lozim.

9. Kapitallashtirilishi lozim bo'lgan xarajatlarni tan olish qachon to'xtaydi:

1. Hisobot davri tugaganda.

2. Obyekt joyida turib, o'z yo'nalishi bo'yicha foydalanilganda.

3. To'liq ishlab chiqarish quvvatiga chiqqanidan keyin.

10. Qo'shimcha daromadlar va xarajatlar (masalan, qurilish maydonchasidan vaqtinchalik avtomobillar to'xtab turish joyi sifatida foydalanish):

1. Aktivning balans qiymatida kapitallashtirilishi zarur.

2. Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda tan olinishi kerak.

3. E'tiborga olinmasligi lozim.

11. Kompaniya tomonidan olingan ichki foyda aktivni mustaqil ishlab chiqarishda:

1. Aktivning balans qiymatidan chiqarib tashlanishi lozim.

2. Aktivning foydali xizmat qilish muddati ichida amortizatsiya qilinishi kerak.

3. Aktivning balans qiymatiga kiritilishi darkor.

12. Aktivni ishlab chiqarishda yuzaga keladigan xomashyo, ish haqi yoki boshqa resurslarning normativdan ortiqcha sarf-xarajatlari:

1. Kapitallashtirilishi zarur.

2. Hisobot davri xarajatlari sifatida tan olinishi kerak.

3. Kelgusi davrlar xarajatlari sifatida hisobga olinishi lozim.

13. Asosiy vositalar to'lov muddatini kreditlashning oddiy shartlaridan ortiq davrga kechiktirish sharti bilan xarid qilinayotganda, aktivning narxidan yuqori bo'lgan har qanday qo'shimcha to'lov qaysi modda bo'yicha hisobga olinadi:

1. Asosiy vositalar qiymati.

2. Qarzlarni bo'yicha xarajatlar.

3. Ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari.

14. Bir yoki bir necha aktiv yangi aktivga almashtirilayotganda yangi aktiv qanday baholanadi:

1. Mol-mulkning o'rnini bosish qiymati bo'yicha.

2. Adolatli narx bo'yicha.

3. Qoldiq qiymat bo'yicha.

15. Agar aktivlar bilan almashishda xarid qilinayotgan aktivni adolatli narx bo'yicha baholashning iloji bo'lmasa:

1. U almashtirilayotgan aktivning qiymati bo'yicha baholanadi.

2. U tugatish qiymati bo'yicha baholanadi.

3. Aktiv kapitallashtirilishi mumkin emas.

16. Kompaniya o'zining hisob yuritish siyosatida haqiqiy qiymat yoki qayta baholangan qiymat bo'yicha hisobga olish usulini tanlashi mumkin. Tanlangan hisobga olish usuli:

1. Barcha asosiy vositalarga nisbatan.

2. Asosiy vositalar butun sinfiga nisbatan.

3. Asosiy vositalar obyektlarining aksariyatiga nisbatan **qo'llanilishi kerak.**

17. Haqiqiy qiymat bo'yicha hisobga olishda aktiv:

1. Haqiqiy qiymat bo'yicha.

2. To'plangan amortizatsiya chegirma qilingan holda haqiqiy qiymat bo'yicha.

3. To'plangan amortizatsiya va aktivning qadrsizlanishidan ko'rilgan zararlar chegirma qilingan holda haqiqiy qiymat bo'yicha **hisobga olinadi**.

18. Agar o'xshash aktivning bozor narxi to'g'risida tasdiqlangan ma'lumotlar mavjud bo'lmasa, qayta baholangan qiymat bo'yicha hisobga olishda aktivning adolatli narxini baholash mumkinmi?

1. Yo'q.

2. Ha. Agar u spetsifik aktiv bo'lib, unga o'xshash aktivlar kamdan kam holatlarda sotilsa, u holda aktivning adolatli narxi kelgusi daromadlarning joriy qiymati bo'yicha yoki amortizatsiya chegirma qilingan holda tiklash qiymati bo'yicha baholanadi.

3. Ha. Agar u spetsifik aktiv bo'lib, unga o'xshash aktivlar kamdan kam holatlarda sotilsa, u holda aktivning adolatli narxi indeksatsiya qilish yo'li bilan baholanadi.

19. Qayta baholashlar qanday muddatlarda o'tkazilishi kerak:

1. Har yili.

2. Har 3-5 yilda.

3. Aktivlar adolatli narxidagi o'zgarishlarga qarab.

20. Asosiy vositalar obyektini qayta baholash o'tkazilayotganda qayta baholash sanasi holatiga ko'ra to'plangan amortizatsiya:

1. Aktivning balans qiymati qayta baholashdan keyin uning qayta baholangan qiymati bilan teng bo'lishi uchun aktiv yalpi balans qiymatining o'zgarishiga mutanosib ravishda qayta baholanadi.

2. Aktivning yalpi balans qiymatiga qarshi hisobdan chiqariladi, bunda sof kattalik aktivning qayta baholangan qiymati bo'yicha qayta baholanadi.

3. 1 yoki 2 javob.

21. Aktivlar sinfi qaysi holatda o'zgaruvchi grafik bo'yicha qayta baholanishi mumkin:

1. Qayta baholash qisqa vaqt ichida o'tkazilganda, natijalar esa har doim yangilanib turganda.

2. Aktivlarning faqat bir sinfi baholanganda.

3. Bu buxgalteriya balansida aks etganda.

22. Agar aktivning balans qiymati qayta baholash natijasida oshsa, bu oshish:

1. Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda daromad sifatida tan olinadi.

2. Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda aks ettirish yo'li bilan qayta baholash uchun zaxira sifatida kapital schyotiga kiritiladi.

3. Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda aks ettirilmagan holda qayta baholash uchun zaxira sifatida kapital schyotiga to'g'ridan to'g'ri kreditlanadi.

22. Agar aktivning balans qiymati qayta baholash natijasida kamaysa va bungacha ushbu aktivni qayta baholash zaxirasi yaratilmagan bo'lsa, bu kamayish:

1. Kapitallashtiriladi.

2. Joriy davr xarajatlari sifatida tan olinadi.

3. Favqulodda yoki kutilmagan xarajatlar sifatida tan olinadi.

23. Mablag'larni kapitalda qayta baholash zaxirasi schyotidan taqsimlanmagan foyda schyotiga ko'chirishga qachon ruxsat etiladi:

1. Faqat aktivni o'chirishda.

2. Aktivni o'chirishda va har bir davrda, qayta baholash natijasida olingan summaga hisoblangan amortizatsiya bilan haqiqiy qiymat summasiga amortizatsiya o'rtasidagi farq hisoblansa.

3. Sof zarar mavjud bo'lganida.

24. Davr uchun hisoblangan amortizatsiya qayerda hisobga olinadi:

1. Faqat foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda.

2. Favqulodda moddalar sifatida.

3. Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda yoki boshqa aktiv (masalan, zaxiralar) qiymatining bir qismi sifatida.

25. Aktivning foydali xizmat qilish muddatlaridagi o'zgarishlar:

1. 8-sonli MHXSga muvofiq hisobga olinishi lozim.

2. Zudlik bilan xarajat sifatida tan olinishi kerak.

3. Buxgalteriya balansida aks ettirilishi darkor.

26. Aktivning balans qiymati 1000 shartli birlikni, uning adolatli narxi 12 000 shartli birlikni tashkil qiladi. Amortizatsiya davom etadimi?

1. Yo'q.

2. Ha, aktivning foydali xizmat qilish muddati tugagunga qadar.

3. Ha, lekin amortizatsiya normasi ikki marta kam bo'lishi kerak.

27. Aktivning balans qiymati tugatilish qiymatiga teng. Amortizatsiya davom etadimi?

1. Yo'q.

2. Ha, aktivning foydali xizmat qilish muddati tugagunga qadar.

3. Ha, lekin amortizatsiya normasi ikki marta kam bo'lishi kerak.

28. Muntazam texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash o'telingiz qiymatini saqlab turadi. Amortizatsiya davom etadimi?

1. Yo'q.

2. Ha, aktivning foydali xizmat qilish muddati tugagunga qadar.

3. Ha, lekin amortizatsiya normasi ikki marta kam bo'lishi kerak.

29. Aktivning tugatish qiymati noldan katta. Amortizatsiya davom etadimi?

1. Yo'q.

2. Ha, aktivning foydali xizmat qilish muddati tugagunga qadar, lekin amortizatsiya summasidan tugatilish qiymatining miqdori chegirma qilinadi.

3. Ha, lekin amortizatsiya normasi ikki marta kam bo'lishi kerak.

30. Aktivdan foydalanilmagan taqdirda amortizatsiya to'xtatilishi mumkin.

1. Noto'g'ri.

2. Faqat zavod yopilganda.

3. Faqat ishlab chiqarish hajmi usuli qo'llanilganda.

31. Yer va binolar alohida aktivlar sifatida:

1. Alohida sotilishi mumkin.

2. Yer, odatda, cheksiz foydali xizmat qilish muddatiga ega, binolar esa – yo‘q.
3. Binolar qayta baholanishi mumkin, yer esa yo‘q.

32. Siz binolar solingan yer uchastkasini xarid qilyapsiz. Qayta baholash natijasida yerning qiymati ikki marta oshadi. Amortizatsiya davom etadimi?

1. Yo‘q.
2. Ha, aktivning foydali xizmat qilish muddati tugagunga qadar.
3. Ha, lekin amortizatsiya normasi ikki marta kam bo‘lishi kerak.

33. Agar yer moliyaviy lizingga topshirilayotgan bo‘lsa, amortizatsiya yuz beradimi?

1. Yo‘q.
2. Ha, aktivning foydali xizmat qilish muddati tugagunga qadar.
3. Faqat agar bino mavjud bo‘lsa.

34. Bir qator amortizatsiya usullari qo‘llanilishi mumkinmi? Ushbu usullar to‘g‘ri chiziqli usul, kamayadigan qoldiq usuli va ishlab chiqarish hajmi usulini o‘z ichiga oladi. Amortizatsiya usulini tanlashni quyidagi omillar belgilab beradi:

1. Soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlari.
2. Qiymatning eng past varianti.
3. Aktivdan foydalanishning nazarda tutilayotgan sxemasi.

35. Qadrsizlangan, yo‘qotilgan yoki topshirilgan aktivlar uchun uchinchi taraflardan olingan tovon puli daromadlar tarkibiga kiritiladi:

1. Aktiv yo‘qotilganda.
2. Tovon puli olish uchun asoslar paydo bo‘lganida.
3. Pul mablag‘lari olishda.

36. Aktivning balans qiymatini tan olish (hisobdan chiqarish) qachon to‘xtaydi:

1. O‘chirilganidan keyin.
2. Aktivdan foydalanishdan iqtisodiy foyda olish boshqa kutilmayotganda.
3. Yuqorida sanab o‘tilgan sabablarning har birida.

37. Aktivni sotishdan olingan daromad qanday hisobga olinadi:

1. Kapitaldagi daromad sifatida.
2. Foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda daromad sifatida.
3. Tushum sifatida.

38. Aktivni sotishda yuzaga keladigan daromad yoki zararlar nima hisoblanadi:

1. Pul mablag‘lar bilan olingan tushum.
2. Aktivning balans qiymati chegirma qilingan sof tushum.
3. Aktivning tugatilish qiymati chegirma qilingan sof tushum.

2.4. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq asosiy vositalarni hisobga olish bo‘yicha vazifalar va namunaviy vaziyatlar

1-vazifa:

Asosiy vositalarning dastlabki qiymati 10 000 shartli birlikni tashkil qiladi.

4 yil o'tgach, xo'jalik yurituvchi subyekt asosiy vositalar obyektini sotishni rejalashtirmoqda. Hozirgi vaqtda 4 yil mobaynida foydalanilgan shunga o'xshash asosiy vositaning qiymati 2 500 shartli birlikni tashkil qiladi. Bunda obyektini demontaj qilish bo'yicha jami xarajatlar 500 shartli birlik miqdorida baholanmoqda va ular sotuvchining zimmasida bo'ladi.

Amortizatsiyani to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblash rejalashtirilayotganligini hisobga olgan holda asosiy vositalar objekti bo'yicha amortizatsiya ajratmalarining har yillik miqdorini aniqlang.

Yechish:

IAS 16 standartiga muvofiq dastlabki qiymat va amortizatsiya qiymatini farqlash lozim. Amortizatsiya qilinishi lozim bo'lgan qiymatni hisoblab chiqamiz:

Amortizatsiya qiymati = 10 000 – 2 000 = 8 000 sh.b.

Mos ravishda amortizatsiyaning har yillik miqdori quyidagini tashkil qiladi:

Har yillik amortizatsiya = 2 000 sh.b. = 8 000 sh.b. / 4 yil.

Obyektning foydali foydalanilish muddati tugaganida, uning qoldiq qiymati 2 000 sh.b.ni tashkil qiladi.

2-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyektning hisob yuritish siyosatiga muvofiq avtomobillar 5 yil ichida amortizatsiya qilinadi. Xo'jalik yurituvchi subyekt 30 000 shartli birlikka yangi avtomobil sotib oldi. Ilgari 5 yil mobaynida foydalanishda bo'lgan shunga o'xshash avtomobilning joriy bozor narxi 5 000 shartli birlikni tashkil qiladi.

3 yil o'tganidan keyin tugatilish qiymati 7 000 shartli birlikka teng deb olinadi, chunki ushbu avtomobilning o'rtacha yo'l bosishi avvalgiga qaraganda past ekanligi aniq bo'lib qoldi.

5 yillik muddat tugaganidan keyin xo'jalik yurituvchi subyekt avtomobilni 6 000 shartli birlikka sotadi.

BHMS va MHXS talablariga muvofiq yillar bo'yicha avtomobil qiymatining o'zgarishi tartibini aks ettiring. 5 yillik muddat tugaganidan keyin asosiy vositalar obyektini sotishdan ko'rilgan moliyaviy natijani aniqlang.

Yechish:

Amortizatsiyani hisoblashda va foydali foydalanilish muddatini qayta ko'rib chiqishda bunday qayta ko'rib chiqish u amalga oshirilgan davrdan boshlab perspektiv aks ettiriladi.

Yil	BHMS		MHXS		MHXS va BHMS o'rtasida foydadagi farq
	Xarajatlar (amortizatsiya)	Obyektning qoldiq qiymati	Xarajatlar (amort-ya)	Obyektning qoldiq qiymati	
1	6 000	24 000	5 000	25 000	+1 000
2	6 000	18 000	5 000	20 000	+1 000
3	6 000	12 000	5 000	15 000	+1 000
4	6 000	6 000	4 000	11 000	+2 000
5	6 000	0	4 000	7 000	+2 000
Sotish	Foyda +6 000		Zarar (-1 000)		-7 000

3-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt o'z balansida dastlabki qiymati 11 000 shartli birlikka teng bo'lgan avtomobilga ega. Avtomobilning foydali foydalanilish muddati xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan 300 ming km yo'l bosish deb baholanmoqda.

Avtomobil dvigatel bilan jihozlangan bo'lib, uning bozor narxi avtomobilni xarid qilish sanasi holatiga ko'ra 1 000 shartli birlikni tashkil qildi. Korxonada ushbu dvigatelda uzog'i bilan 150 ming km yo'l bosishi mumkin.

Agar foydali foydalanilish muddati tugaganidan keyin avtomobilning tugatish qiymati 0 shartli birlikka teng bo'lishini hisobga olsak, bosib o'tilgan masofa 75 ming km ni tashkil qilganidan keyin asosiy vositalarning buxgalteriya balansidagi umumiy bahosi qanday bo'ladi?

Yechish:

Obyektlar foydali foydalanilishning turli muddatiga ega bo'lib, bundan tashqari dvigatel avtomobil qiymatining katta qismini tashkil qilganligi bois, tegishli obyektlar, hatto, ular bir obyekt sifatida hisobga olingan taqdirda ham, bir-biriga bog'liq bo'lmagan holda amortizatsiya qilinishi kerak. Bunda:

Avtomobilning amortizatsiya qilinayotgan qiymati dvigatelsiz – 10 000 sh.b.

Dvigatelning amortizatsiya qilinayotgan qiymati – 1 000 sh.b.

U holda, bosib o'tilgan masofa 75 000 km ga yetganida, to'plangan amortizatsiya summasi quyidagini tashkil etishi lozim:

a) avtomobil bo'yicha = $10000 * 75000 / 300000 = 2500$;

b) dvigatel bo'yicha = $1 000 * 75 000 / 150 000 = 500$.

Demak, obyektning buxgalteriya balansidagi umumiy bahosi quyidagini tashkil qiladi:

Umumiy qiymat = $11 000 - 3 000 = 8 000 = 7 500 + 500$.

4-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt o'z balansida dastlabki qiymati 15 000 shartli birlikka teng bo'lgan avtomobilga ega. Avtomobilning foydali foydalanilish muddati xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan 300 ming km yo'l bosish deb baholanmoqda.

Bosib o'tilgan masofa 100 ming kmni tashkil qilganidan keyin, avtomobilning foydali foydalanilish muddati 350 ming kmga teng deb olinadi.

Amortizatsiya avtomobil bosib o'tgan masofaga mutanosib ravishda hisoblanishini hisobga olgan holda 100 ming km dan 200 ming km gacha yo'l bosganlik uchun qancha amortizatsiya summasi hisobdan chiqariladi?

Yechish:

Bosib o'tilgan masofa 100 ming km ga yetganidan keyin avtomobilning qoldiq qiymati 10 000 shartli birlikka teng bo'ladi, chunki hisoblangan amortizatsiya quyidagini tashkil qiladi:

Amortizatsiya = $5 000 \text{sh.b} = 15 000 \text{sh.b} * 100 000 \text{ km} / 300 000 \text{ km}$.

Foydali foydalanilish muddati (mazkur holatda bu baholanayotgan foydali yo'l bosish) 350 000 km gacha o'zgarganligi bois buxgalteriya baholarining ushbu o'zgarishi perspektiv tarzda amalga oshirilishi kerak, ya'ni avvalgi 100 000 km bosib

o'tilgan masofa uchun amortizatsiya korrekcirovka (tuzatish) qilinmasligi kerak va avvalgi 5 000 shartli birlik darajasida qoladi.

Mos ravishda qolgan 250 ming km bosib o'tilgan masofa uchun obyektning 10 000 shartli birlik miqdoridagi qoldiq qiymatini amortizatsiya qilish kerak bo'ladi. Shundan kelib chiqqan holda, 1 000 km bosib o'tilgan masofa uchun amortizatsiya normasi quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Norma}_{1000 \text{ km yo'l bosish}} = 10\,000 \text{ sh.b.} / 250 \text{ ming km} = 40 \text{ sh.b.} / \text{ming km.}$$

Tegishli 100-200 ming km o'rtasidagi keyingi 100 ming km uchun amortizatsiya ko'rinishida hisobdan chiqarilishi lozim.

$$\text{Amortizatsiya} = 100 \text{ ming km.} * 40 \text{ sh.b./ming km} = 4\,000 \text{ sh.b.}$$

5-vazifa:

Asosiy vositaning dastlabki qiymati 10 000 shartli birlikni tashkil qiladi. Obyektning foydali foydalanilish muddati u ishga tushirilayotganda 4 yilga teng deb belgilandi.

Obyektning tugatish qiymati uni xarid qilish vaqtida 2 000 shartli birlikda baholandi.

Obyektdan foydalanish boshlanganidan keyin ikki yil o'tgach, uning foydali foydalanilish muddati 6 yilgacha oshirildi (foydalanish boshlangan vaqtdan e'tiboran). Asosiy vositalar obyektining tugatish qiymati 1 000 shartli birlikkacha qisqartirildi.

Agar amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanishini hisobga olsak, obyektdan foydalanishning oxirgi to'rt yilida amortizatsiyaning har yillik summasi qanday bo'ladi?

Yechish:

Ishga tushirish vaqtida amortizatsiya qilinayotgan qiymat quyidagini tashkil qildi:

$$\text{Amortizatsiya qiymati} = 10\,000 \text{ sh.b.} - 2\,000 \text{ sh.b.} = 8\,000 \text{ sh.b.}$$

Obyektdan foydalanishning dastlabki ikki yili mobaynida 4 000 shartli birlik hisobdan chiqariladi, chunki amortizatsiyaning yillik normasi 25 foizni tashkil qiladi.

Foydalanishning ikkinchi yili nihoyasiga yetgan vaqtda obyektning qoldiq qiymati quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Qoldiq qiymat}_{2 \text{ yil}} = 6\,000 \text{ sh.b.} = 10\,000 \text{ sh.b.} - 4\,000 \text{ sh.b.}$$

Ikkinchi yil nihoyasiga yetgach, amortizatsiya qilinayotgan qiymat quyidagini tashkil qiladi:

$$4\,000 \text{ sh.b.} = 10\,000 \text{ sh.b.} - 4\,000 \text{ sh.b.} - 2\,000 \text{ sh.b.}$$

Baholar o'zgartirilganidan keyin amortizatsiya qilinayotgan qiymat 5 000 sh.b. = 10 000 sh.b. - 4 000 sh.b. - 1 000 sh.b. ni tashkil qiladi. U 4 yil ichida hisobdan chiqarilishi lozim.

Mos ravishda har yili 1 250 shartli birlik hisobdan chiqarilishi kerak.

6-vazifa:

Asosiy vositalar obyektini 50 000 sh.b. – dastlabki qiymatga ega. 4 yildan keyin uni sotish uchun hisobga qo'yish vaqtida 12 000 sh.b. daromad olish rejalashtirilgan.

Bunda obyektning sotishga tayyorlash xarajatlari 2 000 sh.b. ni tashkil qilishi kerak.

1 yildan keyin foydali foydalanilish muddati 6 yilgacha oshadi, chunki obyektidan kutilganidek intensiv tarzda foydalanilmadi.

Foydalanish boshlanganidan keyin ikki yil o'tgach, avtomobil tugatish qiymatining pasayishi oydinlashadi – tushum 9 000 sh.b.ni tashkil qilishi mumkin, obyektning sotishga tayyorlash xarajatlari esa 3 000 sh.b.gacha oshadi. Muddat boshqa qayta ko'rib chiqilmaydi.

Foydalanish boshlanganidan keyin uch yil o'tgach, xo'jalik yurituvchi subyekt obyektidan u to'liq jismoniy eskirgunga qadar foydalanish to'g'risida qaror qabul qiladi. Oxirgi 3 yil mobaynida har yili hisoblanadigan amortizatsiya summasini aniqlang.

Yechish:

Amortizatsiya qiymati (AQ), amortizatsiya summasi (A) va asosiy vositalar obyektini qoldiq qiymati (QQ)ning foydalanish yillari bo'yicha o'zgarish grafigini tuzamiz:

$$AQ_{1 \text{ yil}} = 40\,000 \text{ sh.b.} \quad A_{1 \text{ yil}} = 10\,000 \quad QQ_{1 \text{ yilga}} = 40\,000 \text{ sh.b.}$$

$$AQ_{2 \text{ yil}} = 30\,000 \text{ sh.b.} \quad A_{2 \text{ yil}} = 6\,000 \text{ sh.b.} \quad QQ_{2 \text{ yilga}} = 34\,000 \text{ sh.b.}$$

$$AQ_{3 \text{ yil}} = 28\,000 \text{ sh.b.} \quad A_{3 \text{ yil}} = 7\,000 \text{ sh.b.} \quad QQ_{3 \text{ yilga}} = 27\,000 \text{ sh.b.}$$

Obyektidan foydalanishning 4-6-yillari mobaynida amortizatsiya miqdori quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Amortizatsiya}_{4-6\text{-yillar}} = 27 / 3 = 9 \text{ ming sh.b.}$$

7-vazifa:

Asosiy vositalar obyektini xo'jalik yurituvchi subyektga 2005-yil 10-sentabrda kelib tushadi. Obyekt foydalanish uchun to'liq tayyor holatga keltiriladi va u xarid qilingan kuniyoq foydalanila boshlaydi. Yetkazib beruvchining hisobiga ko'ra obyektning qiymati 5 000 shartli birlikni tashkil qiladi.

Obyekt kelib tushgan vaqtda xaridor pul mablag'lari bilan bog'liq qiyinchiliklarni boshdan kechira boshladi va uning narxini faqat 2005-yil 30-noabrda to'ladi. Yetkazib beruvchi bilan tuzilgan shartnomada obyektning narxini to'lash muddati ham, to'lov muddatini cho'zish shartlari ham ko'rsatilmagan. Iqtisodiyotda foizning normal darajasi bir yilda 20 foizni tashkil qilishini hisobga olgan holda operatsiyani hisobda 10-sentabr va 30-noyabr holatiga ko'ra aks ettiring.

Yechish:

10-sentabrda xo'jalik yurituvchi subyekt asosiy vositalar obyektini qabul qilib oldi va uning narxini kreditlashning normal shartlaridan ortiq vaqt o'tganidan keyin to'lashini taxmin ham qila olmadi. Mos ravishda, 10-sentabrda asosiy vositalar obyektini 5 000 shartli birlik qiymati bo'yicha hisobga olinishi lozim edi.

30-noyabrda obyektning narxi to'langanidan keyin xaridor narxni to'lash muddatini cho'zish kreditlashning normal shartlaridan oshib ketganligini tushunmasligi mumkin emas. Mos ravishda ushbu vaqtga kelib asosiy vositalarning bahosi ham o'zgargan bo'lishi kerak.

To'lov muddati kreditlashning normal shartlaridan ortiq muddatga cho'zilgan davr uchun diskontlash stavkasini hisoblab chiqamiz:

$$\text{Koeffitsiyent}_{2\text{ oy}} = 1,2^{2/12} = 1,0308533$$

U holda kelgusi pul kirimining diskontlangan qiymati quyidagini tashkil qilishi lozim:

$$\text{Diskontlangan qiymat} = 5\,000\text{sh.b} / 1,0308533 = 4\,850,35\text{sh.b.}$$

Bu asosiy vositalar obyektining bahosi bo'ladi, ayni paytda to'lov muddatini kechiktirganlik uchun foizlar to'lash xarajatlari 149,65 shartli birlikni tashkil qiladi.

Mazmunning shakldan ustuvorligi tamoyilining amal qilishi natijasida shartnomada foizlar ko'rsatilmaganligini, umuman, e'tiborga olmaslik darkor.

Obyekt ustidan nazoratni qo'lga kiritish vaqti bilan uning narxini to'lash vaqti o'rtasidagi o'tgan oylarni emas, balki o'tgan kunlarni hisobga olgan holda yanada aniq hisob-kitobni amalga oshirish mumkin.

U holda diskontlash stavkasi quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Koeffitsiyent}_{80\text{ kun}} = 1,2^{80/365} = 1,040770$$

Ushbu holatda kelgusi pul kirimining diskontlangan qiymati 4850,35 shartli birlikni emas, balki quyidagini tashkil qiladi

$$\text{Diskontlangan qiymat} = 5\,000 / 1,040770 = 4\,804,14\text{ sh.b}$$

Mos ravishda, foizli xarajatlar miqdori 195,86 shartli birlikni tashkil qiladi, ya'ni to'lov umumiy summasining to'langan foizlar foydasiga muayyan tarzda qayta taqsimlanishi yuz beradi.

Bunday qayta taqsimlanish foiz stavkasini hisoblash vaqtida qo'llaniladigan darajaning turli ko'rsatkichlari tufayli yuzaga keladi. Masalan, birinchi holatda 2/12 daraja – 0,1(6), ayni paytda 80/365 daraja – 0,2192, ya'ni qiymatlar o'rtasidagi farq 0,0525 ni tashkil qiladi, bu mazkur qiymatlardagi xatoning juda katta ko'rsatkichi hisoblanadi.

8-vazifa:

Avtomobilning dastlabki qiymati 30 000 shartli birlikni tashkil qiladi. Ishga tushirish vaqtida foydali foydalanilish muddati 400 ming km yo'l bosish etib belgilandi. Ishga tushirish vaqtida tugatish qiymati 2 000 shartli birlik miqdorida belgilandi.

Bosib o'tilgan masofa 40 ming km ni tashkil qilganidan keyin avtomobilning balans qiymatini aniqlang.

Yechish:

Ushbu asosiy vositalar obyektining uni ishga tushirish vaqtida shakllangan amortizatsiya qiymatini aniqlaymiz:

$$\text{Amortizatsiya qiymati} = 30\,000\text{ sh.b.} - 2\,000\text{ sh.b.} = 28\,000\text{ sh.b.}$$

Bunda 40 ming km bosib o'tilgan masofa uchun amortizatsiya miqdorini ishlab chiqarilgan mahsulot hajmiga mutanosib ravishda amortizatsiyani hisoblash usulidan kelib chiqib hisoblaymiz:

$$\text{Amortizatsiya}_{40\text{ ming km}} = 28\,000\text{ sh.b.} / 40\,000\text{ km} * 400\,000\text{ km} = 2\,800\text{ sh.b.}$$

U holda asosiy vositalar obyektining qoldiq qiymati bosib o'tilgan masofa 40 000 km ga yetganidan keyin quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Qoldiq qiymati}_{40\text{ ming km}} = 30\,000\text{ sh.b.} - 2\,800\text{ sh.b.} = 27\,200\text{ sh.b.}$$

9-vazifa:

Xo‘jalik yurituvchi subyekt o‘z balansida dastlabki qiymati 50 000 shartli birlikka, hozirgi vaqtdagi qoldiq qiymati 25 000 shartli birlikka va tugatish qiymati 0 shartli birlikka teng bo‘lgan omborxonada binosiga ega. Amortizatsiya butun muddat mobaynida to‘g‘ri chiziqli usul bilan hisoblandi.

Texnik inventarizatsiyani o‘tkazish chog‘ida santexnik quvurlarni to‘liq almashtirish zarurligi aniqlandi. Binoni dastlabki hisobga qo‘yish chog‘ida quvurlar kam foydalanish muddatiga ega bo‘lgan obyekt sifatida ajratilmadi.

Yangi quvurlar konfiguratsiyasi eskilarining konfiguratsiyasiga mutlaq o‘xshash.

Yangi quvurlarning umumiy smeta qiymati 2 000 shartli birlikni tashkil qildi.

Quvurlar almashtirilganidan keyin binoning qoldiq qiymati qanday bo‘ladi (diskontlashni o‘tkazmang)?

Yechish:

Buxgalter hal etishi lozim bo‘lgan birinchi masala – mazkur holatda obyekt modernizatsiya qilinganmi yoki ta‘mirlash o‘tkazilayaptimi. MHXS nuqtayi nazaridan operatsiya mazmunining uning shaklidan ustuvorligi tamoyilini qo‘llash zarur va santexnikaning nosozligi o‘rin tutgan bo‘lsa-da, lekin umumiy qoidaga ko‘ra binoning qiymati uning konstruktsiyasiga kiritilayotgan yangi qismlar qiymatiga oshirilishi va uning konstruktsiyasidan chiqarib tashlangan qismlar qiymatiga kamaytirilishi kerak.

Mazkur vazifani hal etish buxgalterning binoni va uning alohida tarkibiy qismlarini, ushbu holatda, santexnikani baholash borasida professional fikr yuritishiga asoslanadi. Vazifaning shartidan shu narsa ayonki, hozirgi vaqtga kelib binoning yaroqlilik koeffitsiyenti 0,5 ni tashkil qiladi, mos ravishda bino 50 foizga eskirgan.

Bunda binoning santexnikasi 100 foizga eskirganligi ham ma‘lum. Ishga tushirish vaqtida santexnikaning qiymati binoning qiymatidan ajratilmaganligi va alohida tarzda amortizatsiya qilinmaganligi tufayli hozirgi vaqtda santexnikaning qiymati amalda 0 ga teng bo‘lib, u to‘liq almashtirilishni talab qiladi, buxgalteriya hisobi ma‘lumotlariga ko‘ra santexnika muayyan qoldiq qiymatga ega. Mos ravishda buxgalterning professional fikr yuritishi binoning qiymatida santexnikaning qoldiq qiymatini aniqlash va uni ajratishdan iborat bo‘ladi.

Agar buxgalter boshqa hech qanday axborotga ega bo‘lmasa (masalan, u santexnikaning binoni hisobga olish vaqtidagi qiymati haqidagi ma‘lumotga ega emas), u holda obyekt yaroqliligining umumiy koeffitsiyentini hisobga olgan holda santexnikaning qoldiq qiymatini uning hozirgi vaqtdagi qiymatidan ajratish eng mantiqiy hisoblanadi. Hozirgi vaqtda santexnikaning qiymati 2 000 shartli birlikni tashkil qilganligi bois binoning yaroqlilik koeffitsiyentini hisobga olgan holda eski santexnikaning qiymati quyidagini tashkil qiladi: $2\,000\text{sh.b} * 0,5 = 1\,000\text{sh.b}$.

Demak, santexnikani almashtirishda eski santexnikaning qiymati binoning qiymatidan chiqarib tashlanishi (25 000 sh.b. - 1 000 sh.b.), yangi santexnikaning qiymati esa qo‘shilishi kerak. U holda binoning umumiy balans qiymati santexnika almashtirilganidan keyin 26 000 shartli birlikni tashkil qiladi.

10-vazifa:

Ofisning qiymati 3 mln. sh.b.ni tashkil qiladi. Ishga tushirish vaqtida foydali foydalanilish muddati 25 yilga teng deb belgilandi, amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanadi.

5 yildan keyin ofisda 200 ming sh.b. qiymatli pardevor qurildi. Pardevor foydalanishga topshirilayotgan vaqtda aniqlangan uning foydali foydalanilish muddati – 10 yil.

Yana 5 yil o'tgach, eski pardevor yangisiga almashtiriladi, buning uchun yana 150 ming sh.b. sarflanadi. Pardevor qayta qurilganidan keyin ofisning balans qiymatini aniqlang.

Yechish:

Birinchi pardevorni qurish vaqtida ofisning qoldiq qiymati quyidagini tashkil qilishi lozim:

$$\text{Ofisning qoldiq qiymati}_{5 \text{ yildan keyin}} = 3\,000 - 3\,000 * 5 / 25 = 2\,400 \text{ ming sh.b.}$$

Ofisga pardevor qo'shimcha qilinganidan keyin uning qoldiq qiymati quyidagi miqdorgacha oshirilishi kerak:

$$\text{1-pardevorli ofisning qoldiq qiymati} = 2\,400 + 200 = 2\,600 \text{ ming sh.b.}$$

Ofis bilan pardevorda foydali foydalanilish muddatlari bir-biridan katta farq qilishi tufayli asosiy vositalar obyektining ushbu tarkibiy qismlari turlicha amortizatsiya qilinishi lozim:

$$\text{Ofisning amortizatsiyasi}_{5-10 \text{ yil}} = 3\,000 * 5 / 25 = 600 \text{ ming sh.b.}$$

$$\text{Pardevor amortizatsiyasi}_{0-5 \text{ yil}} = 200 * 5 / 10 = 100 \text{ ming sh.b.}$$

$$\text{Ofisning qoldiq qiymati}_{10\text{-yilning oxiri}} = 2\,600 - 600 - 100 = 1\,900 \text{ ming sh.b.}$$

Almashtirish vaqtida eski pardevorning qoldiq qiymati hisobdan chiqarilishi, yangi pardevorning qiymati ofisning qiymatiga qo'shilishi kerak:

$$\text{Yangi pardevorli ofisning qoldiq qiymati} = 1\,900 - 100 + 150 = 1\,950 \text{ ming sh.b.}$$

11-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt 180 ming sh.b.ga "Neksiya" avtomobilini xarid qildi. Avtomobilning foydali foydalanilish muddati xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan uning nazarda tutilayotgan yo'l bosishi hajmi bo'yicha o'rnatilib, 300 ming km ni tashkil qiladi. Bunda dvigatel resursi bor-yo'g'i 150 ming km ni tashkil qiladi, undan keyin xo'jalik yurituvchi subyekt dvigatelni mukammal ta'mirlashni emas, balki uni almashtirishni rejalashtiryapti.

Obyekt bir inventar birligi sifatida, ya'ni yaxlit transport vositasi sifatida hisobga olingan. Asosiy vositalar obyektini qayta baholash o'tkazilmadi.

150 ming km yo'l bosib o'tilganidan keyin dvigatel chindan ham o'z resursini tugatdi va u almashtirilmoqda. Xarid qilinayotgan dvigatelning qiymati 50 ming sh.b.ni, yangi xuddi shunday avtomobilning qiymati esa 250 ming sh.b.ni tashkil qiladi.

Dvigatel almashtirilganidan keyin avtomobilning qiymatini aniqlang.

Yechish:

Xo‘jalik yurituvchi subyekt buxgalteri bir yo‘la bir necha yo‘nalishlar bo‘yicha professional fikr yuritishi lozim:

- dvigatel va avtomobil foydali foydalanilishning turli muddatlariga ega ekanligi va dvigatel avtomobilning muhim qismi hisoblanishi tufayli, ularning amortizatsiyasi mos ravishda turli bazalardan kelib chiqib hisoblanishi darkor;

- avtomobilni xarid qilishda uning qiymatida eski dvigatelning qiymati noma'lum ekanligi bois buxgalter asosli tarzda taxmin qiladigan yagona holat shundan iboratki, xarid qilingan avtomobilda dvigatelning qiymati hozirgi vaqtda yangi avtomobilning qiymatida dvigatelning qiymati qancha foizni tashkil qilsa, shuncha foizni tashkil qilgan.

U holda, dvigatelli avtomobilning qoldiq qiymatini bosib o‘tilgan masofa 150 ming km ga yetganidan keyin, ya’ni dvigatel almashtirilgan vaqtga qadar hisoblab chiqamiz:

Dvigatel qiymati xarid qilingan avtomobilga o‘rnatilgan = $180 * (50 / 250) = 36$ ming sh.b.

Avtomobil amortizatsiyasi dvigatelsiz 150 ming km dan keyin = $144 * 150 / 300 = 72$ ming sh.b.

Dvigatel amortizatsiyasi 150 ming km dan keyin = $36 * 150 / 150 = 36$ ming sh.b.

Mos ravishda 150 ming km dan keyin avtomobilning qoldiq qiymatini aniqlaymiz:

150 ming km dan keyin qoldiq qiymat = $180 - 72 - 36 = 72$ ming sh.b.

Asosiy vositalar obyektining bir muhim qismini almashtirishda eski qismining qoldiq qiymati hisobdan chiqariladi, yangi qismining qiymati esa obyektning qiymatiga qo‘shiladi:

Avtomobilning qoldiq qiymati dvigatel almashtirilganidan keyin = $72 - 0 + 50 = 122$ ming sh.b.

12-vazifa:

Asosiy vositalar obyektining dastlabki qiymati 24 000 sh.b.ni tashkil qiladi. Ishga tushirish vaqtida aniqlangan tugatish qiymati 4 000 sh.b.ni tashkil qildi. Amortizatsiya to‘g‘ri chiziqli usul bilan hisoblanadi. Ishga tushirish vaqtida foydali foydalanilish muddati 5 yilga teng deb belgilandi.

Ishga tushirilganidan keyin 1 yil o‘tgach, asosiy vositalar obyekti 1,2 koeffitsiyent bilan qayta baholanadi. Qayta baholashdan keyin tugatish qiymati 6 000 sh.b. gacha oshadi, foydali foydalanilish muddati esa 4 yilgacha qisqaradi.

Foydalanish boshlanganidan keyin 2-yilda amortizatsiya summasini va 2-yilning oxiri holatiga ko‘ra qoldiq qiymatini aniqlang.

Yechish:

Asosiy vositalar obyektining ishga tushirilayotgan vaqtidagi amortizatsiya qiymatini aniqlaymiz:

Amortizatsiya qiymati ishga tushirish vaqtida = $24\ 000 - 4\ 000 = 20\ 000$ sh.b.

Asosiy vositalar obyektidan foydalanilishning birinchi yili uchun hisoblangan amortizatsiyaning miqdorini aniqlaymiz:

1-yil amortizatsiyasi = $20\ 000 * 0,2 = 4\ 000$ sh.b.

U holda:

Obyektning qoldiq qiymati 1 yil oxirida = 24 000 – 4 000 = 20 000 sh.b.

Qayta baholash natijasida obyektning barcha asosiy qiymat ko'rsatkichlari o'zgaradi:

Obyektning dastlabki qiymati qayta baholashdan keyin = 24 000 * 1,2 = 28 800 sh.b.

To'plangan amortizatsiya qayta baholashdan keyin = 4 000 * 1,2 = 4 800 sh.b.

Obyektning qoldiq qiymati qayta baholashdan keyin = 20 000 * 1,2 = 24 000 sh.b. = 28 800 – 4 800

Obyektidan foydalanish ikkinchi yilining boshi holatiga ko'ra amortizatsiyani hisoblash uchun zarur bo'lgan ko'rsatkichlarni aniqlaymiz:

2-yil boshida amortizatsiya qiymati = 24 000 – 6 000 = 18 000 sh.b.

U o'zgarganidan keyin foydali foydalanilishning qolgan muddati – 3 yil.

U holda asosiy vositalar obyektidan foydalanishning ikkinchi yili uchun amortizatsiyani quyidagicha hisoblab chiqamiz:

Amortizatsiya 2 yil = 18 000 * $\frac{1}{3}$ = 6 000.

Demak, 2-yilning oxiri holatiga ko'ra asosiy vositalar obyektining qoldiq qiymati quyidagini tashkil qiladi:

Qoldiq qiymati 2-yil oxiri = 28 800 – 4 800 – 6 000 = 18 000 sh.b.

13-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekti Toshkent – Buxoro yo'nalishida xizmat ko'rsatish uchun yo'lovchi avtobusini xarid qilmoqda. Avtobusning qiymati 20 mln. sh.b.ni tashkil qiladi. Bunda avtobusdan butun foydali foydalanilish muddati mobaynida olingan sof daromad 5 mln. sh.b.ni tashkil qilganligi bois viloyat mahalliy budjeti unga muntazam tashuvlarni amalga oshirish sharti bilan subsidiya berish orqali xo'jalik yurituvchi subyekti ko'rishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarni qoplaydi.

Subsidiya summasi 6,6 mln. sh.b.ni tashkil qiladi va kompaniya tomonidan belgilangan jadvalga amal qilingan taqdirda avtobusdan foydalanish boshlanganidan keyin 1 yil o'tgach o'tkazib beriladi. Yillik foiz normasi 10 foizni tashkil qiladi.

Avtobusning uni IAS 20-standartida ruxsat etilgan ikkita yondashuv bilan hisobga olishdagi qiymatini aniqlang.

Yechish:

IAS 20 standartining 24-bandiga muvofiq aktivlar jumlasiga kiruvchi davlat subsidiyalari, shu jumladan, adolatli narx bo'yicha ishonchsiz subsidiyalar balansda subsidiyalarni kelgusi davrlar daromadlari sifatida aks ettirish yo'li bilan yoki aktivning balans qiymatiga ega bo'lish uchun uni chiqarib tashlash orqali namoyon etilishi kerak.

Bunda birinchi usulga muvofiq, subsidiya aktivning butun foydali foydalanilish muddati mobaynida doimiy va ratsional asosda daromadlar sifatida tan olinadigan kelgusi davrlar daromadlari sifatida hisobga olinadi.

Ikkinchi usulga ko'ra, subsidiya aktivning balans qiymatiga ega bo'lish uchun amalga oshirilgan hisob-kitob chog'ida chiqarib tashlanadi. Subsidiya har bir davr xarajatlariga kiritiladigan amortizatsiya miqdorini kamaytirish yo'li bilan amortizatsiya qilinayotgan aktivning butun foydali foydalanilish muddati mobaynida daromadlar sifatida tan olinadi.

Tegishli subsidiyani ikkala variant bo'yicha hisobga olamiz, biroq tegishli pul kirimini diskontlash zarurligini ham hisobga olish lozim, chunki subsidiya aktivni olish vaqtida emas, balki muayyan muddat o'tganidan keyin beriladi.

Birinchi holatda aktivning qiymati u uchun to'langan summa bilan aniqlanadi, ya'ni u 20 mln. sh.b.ni tashkil qiladi. Subsidiya summasi kelgusi davrlar daromadlari sifatida tan olinadi va so'ngra proporsional asosda joriy davr daromadlariga hisobdan chiqariladi.

Ikkinchi holatda subsidiya summasi aktivning balans qiymatiga qarshi hisobga olinadi. Biroq subsidiyaning diskontlangan summasi hisobga olinishi lozim:

Diskontlangan subsidiya = 6,6 / 1,1 = 6 mln.

Demak, mos ravishda aktivning qiymati 14 mln. sh.b. darajasigacha kamaytirilishi, foizlar bo'yicha olinadigan daromad esa 0,6 mln. sh.b.ni tashkil qilishi mumkin.

14-vazifa:

Asosiy vositalar obyektining dastlabki qiymati 1000 shartli birlikni tashkil qiladi.

Tugatish qiymati 0 shartli birlikka teng (xo'jalik yurituvchi subyekt obyektidan to'liq jismoniy eskirguncha foydalanishni rejalashtirmoqda).

Foydali foydalanilish muddati 5 yilni tashkil qiladi.

Foydalanish boshlanganidan keyin 2 yil o'tgach obyekt bozor qiymati bo'yicha 1,2 koeffitsiyent bilan qayta baholanmoqda.

Qayta baholashdan keyin obyektining balans qiymati qanday bo'ladi (hisob-kitoblarni ikki xil usul bilan, ya'ni eskirganlikni hisobga olgan holda va eskirganlikni hisobga olmagan holda amalga oshiring)?

Yechish:

Ikki xil usul bilan amalga oshirilgan qayta baholash natijalarini aks ettiruvchi jadvalni tuzamiz.

Ko'rsatkich	Qayta baholashning an'anaviy varianti		Eskirganlikni hisobga olgan holda bozor qiymati bo'yicha qayta baholash	
	Qayta baholashdan oldin	Qayta baholashdan keyin	Qayta baholashdan oldin	Qayta baholashdan keyin
Aktivning dastlabki qiymati, ming sh.b.	1 000	1 200	1 000	720
To'plangan amortizatsiya, ming sh.b.	400	480	400	0
Balans qiymati, ming sh.b.	600	720	600	720
Foydali foydalanilish muddati, yil	5	5	5	5
Yillik amortizatsiya normasi, dastlabki qiymatdan % hisobida	20	20	20	33,(3)
Yillik amortizatsiya summasi, ming sh.b.	200	240	200	240

Obyektni qayta baholash natijalari ana shunday.

15-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt dastlabki qiymati 2 000 sh.b. ga va qoldiq qiymati 1 500 sh.b. ga teng bo'lgan to'rtta ichki modemni avvalgi egasida dastlabki qiymati 3 500 sh.b. ga va qoldiq qiymati 2 200 sh.b. ga teng bo'lgan uchta tashqi modem adolatli narx bilan almashmoqda.

Olingan 1 dona modemning qiymatini aniqlang.

Yechish:

Mazkur holatda aktivdan foydalanish pul kirimining konfiguratsiyasi o'zgarmaydi. Mos ravishda almashish tijorat mazmuniga ega emas deb tan olinishi mumkin.

Ushbu holatda olingan aktivlar berilgan aktivlarning balans qiymati bo'yicha baholanishi mumkin. U holda berilgan aktivlarning umumiy balans qiymatini aniqlaymiz:

Berilgan mulkning balans qiymati = 1 500 * 4 = 6 000 sh.b.

Bunda almashish shartnomasi bo'yicha olingan aktivlardan bir donasining qiymatini aniqlaymiz:

Olingan aktivlar qiymati = 6 000 / 3 = 2 000 sh.b.

16-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt asosiy vositalar obyektini 1 210 ming sh.b. ga xarid qildi. Obyekt 2006-yil mart oyida olindi. Obyektning narxini to'lash bir marta 2006-yil iyunda amalga oshirildi va yillik foiz normasi 46,41 foizni tashkil qiladi.

Xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan to'lov muddatini cho'zish davri foizsiz kreditlashning normal shartlaridan ortiq bo'lgan sharoitda xarid qilingan obyektning qiymatini aniqlang.

Yechish:

Dastlab to'lov muddatini cho'zish davriga to'g'ri keladigan foiz normasini aniqlaymiz.

Foiz stavkasi $_{3\text{ oy}} = 1,4641^{3/12} = 1,1$

Ya'ni foiz normasi 3 oy ichida foizlarning har oylik kapitallashtirilishini hisobga olgan holda 10 foizni tashkil qiladi.

U holda aktivning qiymatini kelgusi pul kirimining diskontlangan qiymati bo'yicha hisoblab chiqamiz va bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyatining taqdim etilishi munosabati bilan foizlar uchun xarajatlar summasini aniqlaymiz:

Obyektning qiymati = 1 210 / 1,1 = 1 100 ming sh.b.

Foizlar uchun xarajatlar = 1 210 - 1 100 = 110 ming sh.b.

17-vazifa:

142800 sh.b. qiymatidagi asosiy vositalar obyektini bank krediti hisobidan xarid qilinmoqda. Kredit bo'yicha foiz yillik 12,683 foizni tashkil qiladi va har oyda qarz qoldig'iga hisoblanadi.

Kredit 2015-yil 20-avgustda jalb qilindi. Asosiy vosita 2015-yil 25-avgustda sotib olinib, omborga kirim qilindi.

Asosiy vositaning narxi 2015-yil 20-sentabrda to'landi. Iqtisodiyotda oylik foiz

normasi 2 foizni tashkil qiladi.

Montaj 2015-yil 25-sentabrda amalga oshirildi va ishga tushirildi.

Xo'jalik yurituvchi subyekt ushbu obyekt bilan bog'liq boshqa xarajatlarga duchor bo'lganligini hisobga olgan holda asosiy vositaning dastlabki qiymatini aniqlang.

Yechish:

Dastlab asosiy vositalar obyektlarini hisobga olish uchun kelgusi pul kirimining diskontlangan qiymatini aniqlaymiz:

Kelgusi pul kirimining diskontlangan qiymati = $142\ 800 / 1,02 = 140\ 000$ sh.b.

1 oy uchun kredit bo'yicha foizlarni aniqlaymiz, umumiy qoidaga ko'ra, obyektning qiymatidagi xarajatlarni kapitallashtirish u asosiy vositalar obyekt sifatida hisobga olingan vaqtda tugaydi, obyekt esa aynan 1 oydan keyin ishga tushiriladi.

Kredit bo'yicha foizlar $_{1\text{oy}} = 142\ 800 * 0,01 = 1\ 428$ sh.b.

Biroq obyektning qiymati pasaytirilib, to'lov bo'lib-bo'lib amalga oshirilishi munosabati bilan uning bir qismi foizlar uchun xarajatlar sifatida tan olinishi tufayli, albatta, obyektning qiymatiga bank krediti bo'yicha foizlarning to'liq summasini kiritish adolatdan bo'lmas edi.

U holda bank krediti bo'yicha foizlarning obyekt qiymatiga kiritilishi lozim bo'lgan ulushini aniqlaymiz:

Obyekt qiymatiga kiritilgan kredit bo'yicha foizlar $_{IAS\ 23\ \text{muqobil yondashuviga}} = 1\ 428 * 140\ 000 / 142\ 800 = 1\ 400$ sh.b.

U holda obyektning qiymati quyidagini tashkil qiladi:

Obyektning qiymati = $142\ 800 - 2\ 800 + 1\ 400 = 141\ 400$ sh.b.

18-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt asosiy vositalar obyektini sotib oldi va uni 2014-yil sentabrda qo'lga kiritdi. Yetkazib beruvchining schyotida ko'rsatilgan obyekt qiymati – 23 954 sh.b., shu jumladan, QQS – (20 %).

Asosiy vositalar obyektining narxi 2014-yil dekabrda to'landi. Yillik foiz stavkasi – 6,1364 %.

Asosiy vositani foydalanish uchun yaroqli holatga keltirish bilan bog'liq qo'shimcha xarajatlar QQSsiz 4 000 sh.b. ni tashkil qiladi.

Obyekt 2014-yil 25-dekabrda ishga tushiriladi.

Foydali foydalanilish muddati 72 oyga teng deb belgilandi. Obyektidan u to'liq jismoniy eskirgunga qadar foydalanish rejalashtirilgan.

1 yil o'tgach, 2016-yil 1-yanvar holatiga ko'ra foydali foydalanilish muddati 60 oygacha qisqaradi. Tugatish qiymati hamon 0 ga teng.

2016-yil yanvarda to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanadigan amortizatsiya summasini aniqlang.

Yechish:

Eng avvalo, obyektning balansga kiritish chog'ida uning dastlabki qiymatini hisoblab chiqamiz. Buning uchun QQSni hisobga olmagan holda obyektning narxini

to'lash bo'yicha kelgusi pul kirimining diskontlangan qiymatini baholaymiz:

Obyektning QSSsiz umumiy qiymati = 23 954 / 1,18 = 20 300 sh.b.

Asosiy vositalar obyektining narxini to'lash bo'yicha kelgusi pul kirimining diskontlangan qiymati = 20 300 / 1,061364^{3/12} = 20 000 sh.b.

Montaj xarajatlarini hisobga olgan holda obyektning qiymati quyidagini tashkil qiladi:

Obyektning dastlabki qiymati = 20 000 + 4 000 = 24 000 sh.b.

Hisobga qo'yish vaqtida foydali foydalanilish muddati 72 oyga teng deb belgilandi, amortizatsiyani hisoblash 2015-yil 1- yanvardan boshlanadi. Obyektdan u to'liq jismoniy eskirgunga qadar foydalanish rejalashtirilganligi bois uning tugatish qiymati 0 ga teng. U holda 2015 yil uchun amortizatsiya quyidagicha hisoblanadi:

Amortizatsiya 2015 yil 12 oy = 24 000 / 72 * 12 = 4 000 sh.b.

Demak, 2015-yilning oxiri holatiga ko'ra obyektning qoldiq qiymati quyidagini tashkil qiladi:

Obyektning qoldiq qiymati 2016- yil 1- yanvar = 24 000 – 4 000 = 20 000 sh.b.

2016-yil 1- yanvar holatiga ko'ra foydali foydalanilish muddati o'tgan 12 oyni hisobga olgan holda 5 yilgacha qisqaradi. Obyektdan yana 48 oy mobaynida foydalanish mumkin. U holda 2016-yil yanvar uchun amortizatsiya quyidagini tashkil qiladi:

Amortizatsiya 2016- yil yanvar = 20 000 / 48 = 416,67 sh.b.

19-vazifa:

“O‘zbekiston havo yo‘llari” aviakomaniyasi 200 mln. sh.b. ga samolyot sotib oldi va u bo'yicha foydali foydalanilish muddatini 10 yilga teng deb belgiladi. Amortizatsiya to'g'ri chiziq usul bilan hisoblanadi.

Obyektdan foydalanish boshlanganidan keyin 2 yil o'tgach, xo'jalik yurituvchi subyekt uning jismoniy va buxgalteriya eskirishining bir-biriga to'g'ri kelmasligiga e'tibor qaratdi va amortizatsiya qilish usulini mahsulot hajmiga (uchish soatlari bazasi) mutanosib usuliga almashtirishga qaror qildi.

Ushbu vaqtga kelib, umumiy uchish vaqti 6 400 soatni tashkil qiladi. Maksimal uchish mumkin bo'lgan vaqt 19 200 soatga teng deb belgilandi.

Keyingi yilda samolyotning uchishi 3 000 soatni tashkil qiladi. 3-yilning oxiri holatiga ko'ra samolyotning balans qiymatini aniqlang.

Yechish:

Samolyotdan ikki yil foydalanilganidan keyin uning qoldiq qiymatini aniqlaymiz:

Qoldiq qiymati 2 yildan keyin = 200 – 200 * 2 / 10 = 160 mln. sh.b.

Shu vaqtga kelib, amortizatsiyani hisoblash usuli qayta ko'rib chiqiladi, bu MHXS talablariga muvofiq faqat perspektiv tarzda tan olinadi, ilgari hisoblangan amortizatsiya o'zgarmasdan qoladi. Bunda ushbu samolyot uchun hali qancha uchish soatlari hajmi qolganligini hisoblaymiz:

Qolgan uchish soatlari amortizatsiya usulini qayta ko'rib chiqish sanasida = 19 200 – 6 400 = 12 800 soat.

U holda samolyotning keyingi 3 000 uchish soatlari uchun amortizatsiya quyidagi miqdorda hisoblanadi:

Amortizatsiya 3-yil; keyingi 3000 uchish soati = $160 \text{ mln.} / 12\,800 \text{ soat} * 3\,000 \text{ soat} = 37,5 \text{ mln. sh.b.}$

20-vazifa:

Xo‘jalik yurituvchi subyekt dastlabki qiymati 200 ming sh.b. ga teng bo‘lgan “Neksiya” rusumli yengil avtomobilga ega. Foydalanish boshlangan vaqtda uning foydali foydalanilish muddati 5 yilga teng deb belgilandi va boshqa qayta ko‘rib chiqilmadi.

Hozirgi vaqtga kelib, avtomobildan 6 yil mobaynida foydalanilmoqda. Uning bozor narxi 25 ming sh.b. ni tashkil qiladi.

Mazkur avtomobil avvalgi egasida dastlabki qiymati 180 ming sh.b.ka, qoldiq qiymati 20 ming sh.b. ka va joriy bozor narxi 30 ming sh.b. ka teng bo‘lgan “Ravon” rusumli avtomobilga almashtirilyapti.

Ravon rusumli avtomobilni balansga kiritishdagi qiymatini aniqlang.

Yechish:

Avtomobildan foydalanishdan pul kirimi konfiguratsiyasi o‘zgarmaydi, mos ravishda almashuv o‘xshash hisoblanadi va umumiy qoidaga ko‘ra olingan obyektning qiymati topshirilgan avtomobilning balans qiymati bo‘yicha baholanishi kerak edi. Biroq almashtirilayotgan avtomobilning balans qiymati 0 ming sh.b.ga teng, chunki uning foydali foydalanilish muddati tugagan.

Shuning uchun ushbu holatda olingan “Ravon” rusumli avtomobilni adolatli narx bo‘yicha, ya’ni 30 ming sh.b. ka baholash o‘rinli.

21-vazifa:

Xo‘jalik yurituvchi subyekt asbob-uskunani 2 yilga ijaraga olib, unga xizmat ko‘rsatish va uni saqlab turish bilan bog‘liq tavakkalchiliklarning katta qismini o‘z zimmasiga oladi. Obyektning joriy bozor narxi 4 000 shartli birlikka teng. Har yillik ijara to‘lovlari 3 200 shartli birlikni tashkil qiladi va ular quyidagi muddatlarda to‘lanadi:

a) yil yakunida;

b) yil boshida.

Yillik foiz normasi 100 foizni tashkil qiladi.

Asosiy vositalar obyektini ijarachisining asosiy qarzi va moliyaviy xarajati summasini aniqlang. Ularning butun ijara davri uchun o‘zgarish grafigini tuzing.

Yechish:

Birinchiidan, ijaraning turini aniqlash zarur. Xo‘jalik yurituvchi subyekt mulk bilan bog‘liq tavakkalchiliklarning katta qismini o‘z zimmasiga olganligi tufayli ijara moliyaviy hisoblanadi.

U holda ijara to‘lovlarining diskontlangan miqdorini aniqlaymiz va uni obyektning joriy bozor narxi bilan solishtiramiz:

A variant:

Ijara to‘lovlarining diskontlangan miqdori $s_{\text{stavka}} = 100\%; k = 2 = 3\,200 / 2 + 3$

$$200 / 2^2 = 2\,400 \text{ sh.b.}$$

Olingan diskontlangan qiymat aktivning joriy bozor narxidan kamligi bois mos ravishda ushbu summa asosiy qarz summasini tashkil qiladi. U holda foizlar umumiy miqdori (moliyaviy sarf-xarajat) quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Moliyaviy sarf-xarajat}_{\text{umumiy}} = 3\,200 * 2 - 2\,400 = 4\,000 \text{ sh.b.}$$

Mos ravishda asosiy qarz summasini qaytarish va moliyaviy ijara bo'yicha foizlar (moliyaviy sarf-xarajat) summasini davrlar o'rtasida taqsimlash grafigini tuzamiz:

Davr	Yilning boshi holatiga ko'ra asosiy qarz, sh.b.	Moliyaviy xarajat (ijara bo'yicha foizlar), sh.b.	Davr mobaynida asosiy qarzni to'lash, sh.b.	Yilning oxiri holatiga ko'ra asosiy qarz, sh.b.
1	2 400	2 400	800	1 600
2	1 600	1 600	1 600	0
Jami:	-	4 000	2 400	-

B variant:

$$\text{Ijara to'lovlarining diskontlangan miqdori}_{\text{Stavka} = 100\%; k = 2} = 3\,200 / 2^0 + 3\,200 / 2^1 = 4\,800 \text{ sh.b.}$$

Mazkur holatda ijara to'lovlarining diskontlangan miqdori mol-mulkning joriy bozor narxidan kam, mos ravishda asosiy qarz summasi 4 800 shartli birlikni, foizlar uchun xarajatlar miqdori esa quyidagini tashkil qilishi darkor:

$$\text{Moliyaviy sarf-xarajat}_{\text{umumiy}} = 3\,200 * 2 - 4\,000 = 2\,400 \text{ sh.b.}$$

To'lovlar grafigini tuzish uchun moliyaviy sarf-xarajatni aniqlashda foydalaniladigan yangi foiz stavkasini chiqarish lozim. Buning uchun quyidagi tenglamani yechamiz:

$$3\,200 / x^0 + 3\,200 / x^1 = 4\,000$$

$$3\,200 / x = 800, \text{ bundan } x = 4$$

Demak, foiz stavkasi 300 foizni tashkil qiladi.

Mos ravishda asosiy qarz summasini qaytarish va moliyaviy ijara bo'yicha foizlar (moliyaviy sarf-xarajat) summasini davrlar o'rtasida taqsimlash grafigini tuzamiz:

Davr	Yilning boshi holatiga ko'ra asosiy qarz, sh.b.	Moliyaviy xarajat (ijara bo'yicha foizlar), sh.b.	Davr mobaynida asosiy qarzni to'lash, sh.b.	Yilning oxiri holatiga ko'ra asosiy qarz, sh.b.
1	4 000	0	3 200	800
2	800	2 400	800	0
Jami	-	2 400	4 000	-

22-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt mol-mulkni 3 yil muddatga moliyaviy ijaraga olayapti. Har yillik ijara to'lovlari 1 331 ming sh.b. ni tashkil qilib, ular har yil oxirida to'lanadi. Obyektning joriy bozor narxi 3 500 ming sh.b. ni tashkil qiladi.

Ijara muddati tugaganidan keyin, ijarachi 119,79 ming sh.b. miqdorida sotib olish to'lovini amalga oshiradi va ushbu to'lov:

- ijaraga beruvchiga kafolatlanmagan to'lov hisoblanadi;
- ijaraga beruvchiga kafolatlangan to'lov hisoblanadi.

Yillik foiz stavkasi 10 foizni tashkil qiladi.

Asosiy qarzni qaytarish grafigini va har bir davrdagi moliyaviy xarajat summasini aniqlagan holda ijarachining ijara to'lovlarini taqsimlash grafigini tuzing.

Yechish:

A variant:

Yillik foiz normasini hisobga olgan holda ijara bo'yicha diskontlangan to'lovlar miqdorini hisoblaymiz:

Ijara to'lovlarining diskontlangan miqdori foiz stavkasi = 10 %; k = 1,1 = $1331 / 1,1 + 1331 / 1,1^2 + 1331 / 1,1^3 = 3\ 310$ ming sh.b.

Ushbu summa obyektning joriy bozor narxidan kam bo'lib, o'z navbatida, moliyaviy ijara bo'yicha asosiy qarz summasini tashkil qiladi.

Ijara bo'yicha to'lovlarni taqsimlash grafigini tuzamiz:

Davr	Yilning boshi holatiga ko'ra asosiy qarz, sh.b.	Moliyaviy xarajat (ijara bo'yicha foizlar), sh.b.	Davr mobaynida asosiy qarzni to'lash, sh.b.	Yilning oxiri holatiga ko'ra asosiy qarz, sh.b.
1	3 310	331	1 000	2 310
2	2 310	231	1 100	1 210
3	1 210	121	1 210	0
Jami:	-	683	3 310	-

B variant:

Yillik foiz normasini hisobga olgan holda ijara bo'yicha diskontlangan to'lovlar miqdorini hisoblaymiz:

Ijara to'lovlarining diskontlangan miqdori foiz stavkasi = 10 %; k = 1,1 = $1\ 331 / 1,1 + 1\ 331 / 1,1^2 + 1\ 331 / 1,1^3 + 119,79 / 1,1^3 = 3\ 400$ sh.b.

Ushbu summa obyektning joriy bozor narxidan kam bo'lib, o'z navbatida, moliyaviy ijara bo'yicha asosiy qarz summasini tashkil qiladi.

Ijara bo'yicha to'lovlarni taqsimlash grafigini tuzamiz:

Davr	Yilning boshi holatiga ko'ra asosiy qarz, sh.b.	Moliyaviy xarajat (ijara bo'yicha foizlar), sh.b.	Davr mobaynida asosiy qarzni to'lash, sh.b.	Yilning oxiri holatiga ko'ra asosiy qarz, sh.b.
1	3 400	340	991	2 409
2	2 409	240,9	1 090,1	1 318,9
3	1 318,9	131,89	1 199,11	119,79
Jami:	-	712,89	3280,21	-

Qarz qoldig'i sotib olish to'lovini kiritish orqali to'lanadi, ushbu to'lov ham ikki qismga bo'linishi kerak:

1. 90 – sotib olish to'lovi;

2. 29,79 – sotib olish to'lovi bo'yicha foiz.

23-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt asosiy vositani xarid qilish uchun 2015-yil yanvarda shartnoma tuzdi va uning narxini fevralda oldindan to'lab berdi. Obyektning qiymati 1 414 213,56 sh.b.ni tashkil qiladi. Obyekt yetkazib beruvchi tomonidan mart oyida yuklab jo'natildi va 2015-yil avgustda olindi. Yillik foiz

normasi 100 foizni tashkil qiladi.

Asosiy vositaning qiymatini va foizlar uchun xarajatlar (daromadlar) miqdorini aniqlang.

Yechish:

Mazkur holatda diskontlashni qo'llashga hojat yo'q, chunki obyekt dastlab hisobga olinib, so'ngra uning narxi to'langan taqdirdagina obyekt kelgusi pul kirimining diskontlangan miqdori bo'yicha baholanadi.

Ushbu holatda to'g'ridan to'g'ri qarama-qarshi vaziyatga duch kelinmoqda, ya'ni dastlab obyektning narxi to'lanib, keyin esa u xo'jalik yurituvchi subyektga yetkazib berilyapti.

Mazkur holatda foizlar bo'yicha hech qanday daromadlar tan olinmaydi va obyektning qiymati 1 414 213,56 sh.b. ni tashkil qiladi.

24-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt obyektни 2015-yil fevralda qo'lga kiritdi. Obyektning qiymati 1 414 213,56 sh.b. ni tashkil qiladi. Obyektning narxi 2015-yil avgustda to'landi. Yillik foiz normasi 100 foizni tashkil qiladi. Asosiy vositaning qiymati va foizlar uchun xarajatlar miqdorini aniqlang.

Yechish:

Ushbu holatda obyektning qiymati kelgusi pul to'lovlarining diskontlangan miqdori bo'yicha aniqlanishi kerak. Yillik foiz normasini hisobga olgan holda u quyidagini tashkil qiladi

Ijara to'lovlarining diskontlangan miqdori foiz stavkasi = 100 %, $k = 2 = 1\,414\,213,56 / 2^{6/12} = 1\,000\,000$ sh.b.

Mos ravishda obyektning qiymati 1 000 000 sh.b. ni, foizlar uchun xarajatlar miqdori esa to'lov bo'lib-bo'lib amalga oshirilishi munosabati bilan quyidagini tashkil qiladi:

Foizlar uchun xarajatlar = 1 414 213,56 – 1 000 000 = 414 213,56 sh.b.

25-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt asosiy vositani xarid qilish uchun 2015-yil martda quyidagi ikkita obligatsiyani chiqardi:

- nominal qiymati 60 ming shartli birlikni, muomalada bo'lish muddati 1 yilni va kupon bo'yicha olinadigan umumiy daromadi 12 ming shartli birlikni tashkil qiluvchi obligatsiya;

- nominal qiymati 40 ming shartli birlikni, muomalada bo'lish muddati 1 yilni va kupon bo'yicha olinadigan umumiy daromadi 10 ming shartli birlikni tashkil qiluvchi obligatsiya.

Obligatsiyalar bo'yicha daromad yilning har choragida teng asosda hisoblanadi.

Xarid qilingan asosiy vositaning qiymati 80 ming shartli birlikni tashkil qiladi. U 2015-yil martda sotib olinib, narxi to'landi va 2015-yil iyunda ishga tushirildi.

Obyektни ishga tushirishga tayyorlash bilan bog'liq boshqa xarajatlar bo'lmaganligini hisobga olgan holda uning ishga tushirish vaqtidagi qiymatini

aniqlang.

Yechish:

Asosiy vositaning qiymati obligatsiyalardan tushgan summaning 80 foizini tashkil qiladi. Mos ravishda uning qiymatiga obyektning ishga tushirish kunida hisoblangan kupon bo'yicha olinadigan daromadning 80 foizi kiritilishi kerak. Bunda shuni hisobga olish lozimki, obligatsiya amal qiladigan 12 oylik muddatning obyekt ishga tushiriladigan vaqtga kelib, bor-yo'g'i 3 oyi o'tdi va mos ravishda obyektning qiymatiga faqat ushbu vaqtga kelib, hisoblangan qarzlarning bo'yicha foizlar kiritilishi mumkin.

U holda obyektning qiymati quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Obyektning qiymati} = 80 + 12 * 3 \text{ oy} / 12 \text{ oy} * 80 \% + 10 * 3 \text{ oy} / 12 \text{ oy} * 80 \% = 84,4 \text{ ming sh.b.}$$

26-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt kompyuterni printer va skanerga almashtirmoqda. Kompyuterning balans qiymati 10 ming sh.b.ni, uning adolatli narxi esa 10,5 ming sh.b.ni tashkil qiladi.

Printer va skanerning avvalgi egasidagi balans qiymati 11 ming sh.b. ni, uning adolatli narxi esa 11,5 ming sh.b. ni tashkil qiladi.

Kompyuterni berayotgan xo'jalik yurituvchi subyekt 2 ming sh.b. miqdorida kompensatsiya to'laydi.

Olingan printer va skanerning umumiy bahosini aniqlang.

Yechish:

Buxgalter mazkur holatda almashuvning xususiyati qandayligi haqida professional fikr yuritishi lozim. Agar buxgalter almashuv ushbu holatda mos kelmaydi deb hisoblasa, berilgan obyektlarga qaraganda olingan obyektlarning funksional yo'nalishi o'zgaradi, u holda mos ravishda obyektlar adolatli narx bo'yicha baholanishi kerak, ya'ni umumiy baho 11,5 ming sh.b. ni tashkil qiladi.

Agar buxgalter almashuv mazkur holatda mos keladi deb hisoblasa (masalan, u barcha ushbu predmetlar bir "hisoblash texnikasi" guruhiga tegishli), u holda mos ravishda olingan predmetlar pul mablag'lari bilan, ya'ni 12 ming sh.b (10 ming sh.b. + 2 ming sh.b.) summasidagi tuzatishlarni (korrektirovkalarni) hisobga olgan holda berilgan obyektlarning balans qiymati bo'yicha baholanishi lozim.

27-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt kompyuterni boshqa kompyuterga almashtirmoqda. Berilgan kompyuterning balans qiymati 10 ming sh.b. ni tashkil qiladi. Bundan tashqari, yangi kompyuter uchun qo'shimcha tarzda tuzatish (korrektirovka) sifatida 2 ming sh.b. pul mablag'lari bilan to'lanadi.

Olingan shaxsiy kompyuterning adolatli narxi 13 ming sh.b. ni tashkil qiladi.

Olingan kompyuterning bahosini ko'rsating.

Yechish:

Buxgalter ushbu holatda almashuvning xususiyati qandayligi haqida professional fikr yuritishi lozim. Mazkur almashuvning mos kelishi aniq bo'lsa

(obyektdan foydalanishdan keladigan pul kirimining konfiguratsiyasi o'zgarmasa), u holda mos ravishda olingan predmet pul mablag'lari bilan, ya'ni 12 ming sh.b. (10 ming sh.b. + 2 ming sh.b.) summasidagi tuzatishlarni hisobga olgan holda berilgan obyektning balans qiymati bo'yicha baholanishi lozim.

28-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt asbob-uskunani 4 yil muddatga moliyaviy ijaraga olmoqda. Moliyaviy ijara bo'yicha to'lovlar grafigi quyidagi tarzda taqdim etilgan:

1-yil – 1 200 ming sh.b.;

2-yil – 1 400 ming sh.b.;

3-yil – 1 700 ming sh.b.;

4-yil – 1 000 ming sh.b.

Yillik foiz stavkasi – 10 %.

Ijara obyektining joriy bozor narxi 4 500 ming sh.b. ni tashkil qiladi.

Ijarachi va ijaraga beruvchining hisobida ijara to'lovlarini taqsimlash grafigini tuzing.

Yechish:

Ijara moliyaviy ekanligi bois, asosiy qarz summasini aniqlash uchun, birinchi galda, eng kam ijara to'lovlarining diskontlangan miqdorini aniqlash va uni ijara obyektining joriy bozor narxi bilan taqqoslash zarur. Mazkur holatda eng kam ijara to'lovlarining diskontlangan miqdori quyidagini tashkil qiladi:

Ijara to'lovlarining diskontlangan miqdori stavka %= 10% =

$$1\ 200 / 1,1^1 + 1\ 400 / 1,1^2 + 1\ 700 / 1,1^3 + 1\ 000 / 1,1^4 = 4\ 208,18 \text{ ming sh.b.}$$

Ushbu miqdor aktivning joriy bozor narxiga qaraganda kichikligi tufayli asosiy qarz summasi ijara to'lovlarining diskontlangan miqdoriga tenglashtiriladi, moliyaviy sarf-xarajat yoki daromadning yillik foiz summasi 10 foizlik ma'lum stavkadan kelib chiqib belgilanadi.

Ijarachining hisobida ijara to'lovlarini taqsimlash grafigi quyidagi ko'rinishga ega:

Davr	Yilning boshi holatiga ko'ra asosiy qarz, ming sh.b.	Moliyaviy xarajatlar (ijara bo'yicha foizlar), ming sh.b.	Davr mobaynida asosiy qarzni to'lash, ming sh.b.	Yilning oxiri holatiga ko'ra asosiy qarz, ming sh.b.
1	4 208,18	420,82	779,18	3 429,00
2	3 429,00	342,90	1 057,10	2 371,90
3	2 371,90	237,19	1 462,81	909,09
4	909,09	90,91	909,09	0,00

Ijaraga beruvchining hisobida kelib tushgan to'lovlarni taqsimlash grafigi quyidagi ko'rinishga ega:

Davr	Yilning boshi holatiga ko'ra asosiy qarz, ming sh.b.	Moliyaviy daromad (ijara bo'yicha foizlar), ming sh.b.	Davr mobaynida asosiy qarzni qaytarish uchun to'lovlar, ming sh.b.	Yilning oxiri holatiga ko'ra asosiy qarz, ming sh.b.
1	4 208,18	420,82	779,18	3 429,00
2	3 429,00	342,90	1 057,10	2 371,90
3	2 371,90	237,19	1 462,81	909,09
4	909,09	90,91	909,09	0,00

29-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan qo'llaniladigan texnologiya ancha eskirib qolgan. Shu vaqt mobaynida xo'jalik yurituvchi subyektning balansida quyidagi aktivlar turadi:

- 1-sex – 3 mln. AQSh dollari;

- 2-sex – 5 mln. AQSh dollari;

- 3-sex – 2 mln. AQSh dollari;

- xo'jalik yurituvchi subyektning ishbilarmonlik nufuzi 2 mln. AQSh dollarini tashkil qiladi.

Kompaniya ishlashda davom etishi mumkin, biroq bunda u zararlar ko'rishi muqarrar: QQSsiz 3 mln. dollar miqdoridagi rejalashtirilayotgan yillik daromad summasida xarajatlar miqdori 3,2 mln. AQSh dollarini tashkil qiladi. Bunda xarajatlarning 50 foizi ish haqi; 20 foizi materiallar; 25 foizi amortizatsiya va 5 foizi boshqa pul xarajatlari ulushiga to'g'ri keladi.

Biroq 3 yildan keyin ushbu asbob-uskunani o'rnatgan kompaniyaning faoliyatiga to'g'ridan to'g'ri taqiq kuchga kiradi. Shundan keyin u ehtiyot qismlarga ajratilishi mumkin, bundan yana 200 ming shartli birlik olinishi mumkin.

Aktivlarning qadrsizlanishini tan olish qanchalik kerakligini aniqlang. Aktivlarning qadrsizlanishidan ko'rilgan zararlar miqdorini aniqlang. Pul kirimini diskontlashni qo'llamang.

Yechish:

Muayyan davr o'tgach, kompaniya faoliyatiga to'g'ridan to'g'ri taqiqning joriy etilishida o'z ifodasini topuvchi aktiv qadrsizlanishining tashqi belgilari va kompaniyaning ma'naviy eskirgan texnologiyani qo'llashida namoyon bo'luvchi aktiv qadrsizlanishining ichki belgilari yaqqol. Demak, aktivni baholash uchun xo'jalik yurituvchi subyekt IAS 36 standarti talablaridan foydalanishi lozim.

Birinchi galda qoplanadigan summani baholaymiz. U hosil bo'ladigan birlikdan foydalanishdan olinadigan sof daromad bilan namoyon etilgan.

Aktivlardan foydalanishdan tushgan tushumlar tarkibiga daromad, ya'ni 3 mln. shartli birlik summasi kiradi.

Xarajatlar (pul chiqimi) tarkibiga quyidagilar kiradi:

- ish haqi – 1,6 mln. shartli birlik;

- moddiy sarf-xarajatlar – 0,64 mln. shartli birlik;

- boshqa pul chiqimi – 0,16 mln. shartli birlik.

Mos ravishda xarajatlar umumiy miqdori 2,4 mln. shartli birlikni tashkil qiladi.

Aktivlar majmuyidan 1 yil mobaynida foydalanganlik uchun sof pul kirimini hisoblab chiqamiz:

Sof pul kirimi = 3 – 2,4 = bir yilda 0,6 mln. shartli birlik.

Mos ravishda aktivlardan uch yil mobaynida foydalanganlik uchun kompaniya quyidagi summani qoplashi mumkin:

Qoplanadigan summa = 0,6 * 3 + 0,2 = 2 mln. shartli birlik.

Qadrsizlanishidan oldin aktivlarning umumiy qiymati ishbilarmonlik nufuzisiz (gudvillsiz) 2 mln. shartli birlik - 10 mln. shartli birlikdan ko'pni tashkil qilganligi bois ishbilarmonlik nufuzi 0 shartli birlikkacha qadrsizlanadi.

Demak, qadrsizlanish koeffitsiyentini boshqa aktivlar (1, 2 va 3-sexlar yig'indisi) bo'yicha baholaymiz:

$$\text{Qadrsizlanish koeffitsiyenti} = 2 / 10 = 0,2$$

U holda aktivlarning qadrsizlanishi natijasida ularning qiymati quyidagi miqdorlargacha kamayadi:

$$\text{- 1-sex} - 3 * 0,2 = 0,6 \text{ mln. shartli birlik;}$$

$$\text{- 2-sex} - 5 * 0,2 = 1 \text{ mln. shartli birlik;}$$

$$\text{- 3-sex} - 2 * 0,2 = 0,4 \text{ mln. shartli birlik;}$$

Pul kirimini hosil qiluvchi aktivlarning umumiy qiymati quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Pul kirimini hosil qiluvchi birlikning umumiy qiymati} = 0,6 + 1 + 0,4 = 2 \text{ mln. shartli birlik.}$$

Bu qoplanadigan summaga mos keladi. Demak, qadrsizlanish taomillari to'g'ri qo'llanilgan.

Aktivlarning qadrsizlanishidan ko'rilgan zararlar quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Qadrsizlanishdan ko'rilgan zararlar} = 2 + 2,4 + 4 + 1,6 = 10 \text{ mln. shartli birlik.}$$

30-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt o'z balansida qoldiq qiymati 100 ming shartli birlikka teng bo'lgan ishlab chiqarish majmuyiga ega. Xo'jalik yurituvchi subyektga ushbu majmuadan joriy konfiguratsiyada foydalanish taqiqlanganligi ma'lum bo'ladi. Agar xo'jalik yurituvchi subyekt qo'shimcha tozalash inshootlarini o'rnatasa, u holda u mazkur jihozdan yana 1 yil mobaynida foydalanishi mumkin. Qo'shimcha inshootlar uchun xarajatlar 20 ming shartli birlikni tashkil qiladi. Ular birinchi oydayoq amalga oshiriladi.

Oylik tushum 20 ming shartli birlikni tashkil qiladi. Oylik kassa xarajatlari 9,8 ming shartli birlikka teng. Foiz normasi foizlar har oyda kapitallashtirilgan holda 1 %/oyni tashkil qiladi.

Aktivlarning qadrsizlanishini qanday hajmda tan olish kerakligini aniqlang.

Yechish:

Muayyan davr o'tgach, kompaniya faoliyatiga to'g'ridan to'g'ri ta'qiqning joriy etilishida o'z ifodasini topuvchi aktiv qadrsizlanishining tashqi belgilari va kompaniyaning takomillashtirilishni talab qiluvchi ma'naviy eskirgan texnologiyani qo'llashida namoyon bo'luvchi aktiv qadrsizlanishining ichki belgilari yaqqol. Demak, aktivni baholash uchun xo'jalik yurituvchi subyekt IAS 36 standarti talablaridan foydalanishi kerak.

Birinchi galda qoplanadigan summani baholaymiz. U hosil bo'ladigan birlikdan foydalanishdan olinadigan sof diskontlangan kirim bilan namoyon etilgan.

Diskontlangan qoplanadigan qiymatning miqdori ishlab chiqarish majmuyining qoldiq qiymatidan kam. O'z navbatida, ishlab chiqarish majmuyining qadrsizlanishini tan olish va uning qiymatini qoplanadigan 94 999,81 sh.b. summasigacha yetkazish, demak, aktivning qadrsizlanishidan ko'rilgan 5 000,19 sh.b. miqdoridagi zararlarni tan olish zarur.

Oy	Sof pul kirimi, sh.b.	Diskontlash koeffitsiyenti	Diskontlangan sof pul kirimi, sh.b.
1	-9 800	1,01	-9 702,97
2	10 200	1,0201	9 999,02
3	10 200	1,030301	9 900,02
4	10 200	1,040604	9 802
5	10 200	1,05101	9 704,95
6	10 200	1,06152	9 608,861
7	10 200	1,072135	9 513,724
8	10 200	1,082857	9 419,529
9	10 200	1,093685	9 326,266
10	10 200	1,104622	9 233,927
11	10 200	1,115668	9 142,502
12	10 200	1,126825	9 051,982
Jami	102 400		94 999,81

31-vazifa:

Asosiy vositalar obyekti 2015-yil martda olindi. Obyektning qiymati yetkazib beruvchining schyoti bo'yicha 120 ming sh.b. ni tashkil qildi.

Obyektning narxi 2015-yil sentabrda to'landi. Yillik foiz normasi – 44 %. Obyekt 2015-yil sentabrda ishga tushirilgan.

Foydali foydalanilish muddati quyidagini tashkil qildi:

A) Milliy moliyaviy hisobda – 60 oy.

B) Milliy soliq hisobida – 75 oy.

D) MHXSda – 60 oy.

Ushbu ma'lumotlar bo'yicha moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari (IAS 12) talablariga muvofiq mazkur aktiv hamda undan foydalanishning birinchi oyida ushbu aktiv bo'yicha xarajatlar munosabati bilan kechiktirilgan soliqlarni hisoblab chiqing.

Yechish:

Soliq solinadigan farqni aniqlaymiz. Buning uchun mazkur asosiy vositalar obyekti bo'yicha amortizatsiya xarajatlarini hisoblab chiqamiz:

Amortizatsiya moliyaviy hisob = $120 / 60 \text{ oy} * 1 \text{ oy} = 2 \text{ ming sh.b.}$

Amortizatsiya Soliq hisobi = $120 / 75 \text{ oy} * 1 \text{ oy} = 1,6 \text{ ming sh.b.}$

Soliq solinadigan farq = $2 - 1,6 = 0,4 \text{ ming sh.b.}$

Ushbu summa asosida 24 foiz miqdoridagi foyda solig'i stavkasini hisobga olgan holda kechiktirilgan soliq aktivini hisoblab chiqamiz.

Kechiktirilgan soliq aktiv BHMS = $0,4 * 0,24 = 0,096 \text{ ming sh.b.}$

Aktivning balans qiymati va uning soliq bazasini IAS 12 standarti talablariga muvofiq aniqlaymiz.

Aktivning dastlabki qiymati kelgusi pul kirimining diskontlangan qiymati bo'yicha aniqlanadi va quyidagini tashkil qiladi:

Qiymat = $120 / 1,44^{6/12} = 100 \text{ ming sh.b.}$

Amortizatsiya MHXS = $100 / 60 \text{ oy} * 1 \text{ oy} = 1,6 \text{ ming sh.b.}$

Amortizatsiya Soliq hisobi = $120 / 75 \text{ oy} * 1 \text{ oy} = 1,6 \text{ ming sh.b.}$

U holda kechiktirilgan soliqlarni hisoblash uchun qo'llaniladigan qoldiq qiymati quyidagini tashkil qiladi:

Qoldiq qiymati $MHXS = 100 - 1,6 = 98,3$ ming sh.b.

Qoldiq qiymati $S_{oliq\ hisobi} = 118,4$ ming sh.b.

Kechiktirilgan soliqlarni IAS 12 standarti talablariga muvofiq hisoblab chiqamiz:

Kechiktirilgan soliq aktivi $= | (98,3) - 118,4 * 0,24 | = 4,816$ ming sh.b.

Ya'ni kechiktirilgan soliqlarni MHXS talablariga muvofiq hisoblashda asosiy vosita uchun to'lovning bir qismi foizlar uchun xarajat sifatida tan olinib, hisobot davrida obyektning qiymatini shakllantirishda hisobga olinmaganligi, lekin aksincha davrning moliyaviy natijasini shakllantirishda hisobga olinmaganligi tufayli kechiktirilgan soliq aktivining summasi ancha katta.

32-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt 2015-yil iyunda qiymati 65 539,80 sh.b. ni tashkil qiluvchi asosiy vositalar obyektini xarid qildi. 3 oy uchun foiz normasi – 31,0796 %. Obyektning narxi 2015-yil sentabrda to'landi.

Ishga tushirish vaqtida obyektning tugatish qiymati 14 ming sh.b. da baholandi. Foydali foydalanilish muddati – 108 oy.

Soliq hisobida obyektning foydali foydalanilish muddati 84 oyga baholangan.

Obyektdan foydalanish boshlanganidan keyin sakkiz oy o'tgach, MHXS bo'yicha kechiktirilgan soliqlarni aniqlang.

Yechish:

Obyektning dastlabki qiymatini aniqlaymiz, undan kelib chiqib, to'lovni kechiktirish faktini hisobga olgan holda xalqaro standartlar talablariga muvofiq obyektning amortizatsiyasi hisoblab chiqiladi:

Obyekt qiymati $MHXS = 65\ 539,8 / 1,310796 = 50\ 000$ sh.b.

Obyekt qiymati $S_{oliq\ hisobi} = 65\ 539,80$ sh.b.

Amortizatsiya summasini MHXS va O'zR Soliq kodeksi talablariga muvofiq hisoblab chiqamiz:

Amortizatsiya $MHXS = 50\ 000 / 108\ oy * 8\ oy = 3\ 703,70$ sh.b.

Amortizatsiya $S_{oliq\ hisobi} = 65\ 539,8 / 84\ oy * 8\ oy = 6\ 241,88$ sh.b.

Ushbu ma'lumotlar asosida aktivlarning qoldiq qiymatini hisoblab chiqamiz, ushbu qiymat IAS 12 standartiga muvofiq kechiktirilgan soliqlarni hisoblash uchun asos bo'ladi:

Qoldiq qiymati $MHXS = 50\ 000 - 3\ 703,70 = 46\ 296,3$ sh.b.

Qoldiq qiymati $S_{oliq\ hisobi} = 65\ 539,8 - 6\ 241,88 = 59\ 292,92$ sh.b.

Kechiktirilgan soliqlarni olingan buxgalteriya va soliq bazalariga muvofiq hisoblab chiqamiz:

Kechiktirilgan soliq aktivi $= | 46\ 296,3 - 59\ 292,92 * 0,24 | = 3\ 120,39$ sh.b.

Mazkur holatda kechiktirilgan soliqlar obyektlar qiymatini shakllantirishning turli tartibi va ularning turli foydali foydalanilish muddatlari munosabati bilan yuzaga keladi.

33-vazifa:

Yangi mahsulot ishlab chiqarishni o'zlashtirish uchun xo'jalik yurituvchi

subyekt **100** ming AQSh dollari qiymatidagi asosiy vositalar obyektini xarid qilishi kerak (xo‘jalik yurituvchi subyekt hisobni milliy valyutada yuritadi). Bunda asbob-uskunalar xarid qilish to‘g‘risida qarorlar qabul qilish vaqtida xo‘jalik yurituvchi subyekt obyektning narxini to‘lash uchun yetarli miqdorda pul mablag‘lariga ega emas edi.

Natijada aylanma mablag‘larini to‘ldirish uchun **2014-yil yanvarda** ikki xil obligatsiya chiqarildi:

1. Nominal qiymati **2 000** ming so‘mni; muomala muddati **1** yilni tashkil qiluvchi; har chorakda ular bo‘yicha **100** ming so‘m miqdorida foizlar hisoblanadigan obligatsiyalar; obligatsiyalarni joylashtirishda **1 800** ming so‘m olindi; samarali foiz stavkasi – **8,0206 %/chorak**.

2. Nominal qiymati **2 500** ming so‘mni; muomala muddati **1** yilni tashkil qiluvchi; har chorakda ular bo‘yicha **150** ming so‘m miqdorida foizlar hisoblanadigan obligatsiyalar; obligatsiyalarni joylashtirishda **2 000** ming so‘m olindi; samarali foiz stavkasi – **12,6791 %/chorak**.

2014-yil fevralda xo‘jalik yurituvchi subyekt xarid qilinadigan asosiy vosita uchun **1 000 ming so‘m** miqdorida birinchi badalni kiritdi. Birinchi badalni kiritish vaqtida dollar kursi **25 sh.b.** tashkil qiladi. Valutadagi summa **40 ming AQSh dollarini** tashkil qiladi.

Yetkazib beruvchi asosiy vositani mazkur xo‘jalik yurituvchi subyektga **2015-yil martda** yuboradi.

Xo‘jalik yurituvchi subyekt asosiy vositani **2015-yil aprelda** oladi. Obyektни olish vaqtida dollarning so‘mga nisbatan kursi **1 AQSh dollari uchun 30 sh.b.ni** tashkil qiladi.

Chiqarilgan obligatsiyalar bo‘yicha foizlarning birinchi qismi to‘langanidan keyin xo‘jalik yurituvchi subyekt qarzning qoldig‘ini asosiy vositalar obyektining yetkazib beruvchisiga (**2015-yil aprelda**) o‘tkazib beradi. Mablag‘larni o‘tkazish vaqtida dollarning so‘mga nisbatan kursi **35 sh.b.** ni tashkil qiladi. Mos ravishda, qarzning qolgan summasi **60** ming AQSh dollari raqami bilan belgilanganligi bois o‘tkaziladigan summa **2 100** ming so‘mni tashkil qiladi. Shundan keyin hisob-kitoblar nihoyasiga yetkazilgan hisoblanadi.

Aprel-may oylarida asosiy vositani ishga tushirishga tayyorgarlik ko‘rish ishlari amalga oshirildi. Bajarilgan ishlar uchun hisob (schyot) **2015-yil mayda 390** ming so‘m miqdorida taqdim etildi. Ushbu schyot bo‘yicha to‘lovlar **2015-yil iyunda 390** ming so‘m miqdorida amalga oshirildi. Oylik foiz normasi o‘sha davrda **3,900256** foizni tashkil qilardi.

Obyektни ishga tushirishga tayyorgarlik ko‘rish ishlarining haqi to‘langanidan keyin darhol u asosiy vosita sifatida (**2015-yil 30-iyunda**) hisobga olindi. Bunda foydali foydalanilish muddati **36** oyga teng deb belgilandi. Ushbu muddat nihoyasiga yetgach, obyektдан joriy narxlarda **150** ming so‘m qiymatidagi ehtiyot qismlarni ajratib olish rejalashtirilgan. Demontaj qilish xarajatlari joriy narxlarda **50** ming so‘mni tashkil qiladi.

2014-yil 1-dekabr holatiga ko‘ra asosiy vositalar obyektни an‘anaviy usulda **1,3** koeffitsiyent bilan qayta baholanadi.

2015-yil 1-yanvar holatiga ko'ra foydali foydalanilish muddati qayta ko'rib chiqildi – u **51** oygacha oshirildi. Shuningdek, asosiy vositalar obyektining tugatish qiymati ham ko'rib chiqildi (ehtiyot qismlar qiymati **500** ming so'mgacha, demontaj qilish xarajatlari **70** ming so'mgacha oshirildi).

2015-yil dekabrda xo'jalik yurituvchi subyektga **2016-yil mart** oyidan boshlab ushbu asbob-uskunadan foydalanish uchun ta'qiq qo'yilganligi haqida ma'lum bo'ldi. Qolgan **2** oy ichida xo'jalik yurituvchi subyekt asbob-uskunadan foydalanish orqali mahsulot ishlab chiqarishdan **3 000** ming so'm miqdorida sof foyda olishi mumkin.

Aktivning qadsizlanishidan ko'rilgan zararni tan olish kerakmi yoki yo'qligini, agar uni tan olish kerak bo'lsa, u holda **2015-yilning oxiri** holatiga ko'ra qanday summada tan olish kerakligini aniqlang.

Yechish:

Obyektning olish vaqtida kreditorlik qarzi miqdori $(3\ 000 - 1\ 000) = 2\ 000$ so'mni tashkil qiladi.

Obyektning olish sanasi holatiga ko'ra uning qiymati **300 000** ming so'mni tashkil qiladi = **100 ming AQSh dollari * 30/\$.**

Obyektning narxini to'liq to'lab bo'lish vaqtida yana **2 100** ming so'm o'tkaziladi, biroq obyektning qiymati hamon **3 000** ming so'mga tengligicha qoladi, chunki asosiy vositalar obyektining qiymatini shakllantirishda umumiy farqlar hisobga olinmaydi.

Obyektning qiymatini chiqarilgan obligatsiyalar bo'yicha hisoblangan foizli xarajatlar miqdoriga oshirish zarur:

A) birinchi obligatsiya bo'yicha jami foizlar **144,37** ming so'm miqdorida hisoblandi;

B) birinchi obligatsiya bo'yicha jami foizlar **253,58** ming so'm miqdorida hisoblandi.

Hisob-kitoblar quyidagi jadvalarda keltirilgan:

1-obligatsiya

Chorak	Foizli xarajatlar umumiy miqdori*	To'langan foizlar	Diskontni hisobdan chiqarish (amortizatsiya)	Diskont qoldig'i	Balansdagi obligatsiya qiymati
0	0	0	0	200	1 800
1	144,37	100,00	44,37	155,63	1 844,37
2	147,93	100,00	47,93	107,70	1 892,30
3	151,77	100,00	51,77	55,93	1 944,07
4	155,93	100,00	55,93	0,00	0,00

* Foizli xarajatlar umumiy miqdori diskontni hisobga olgan holda aniqlanadigan majburiyat (obligatsiya)ning balans qiymatini samarali foiz stavkasiga ko'paytirish orqali hosil bo'ladi.

2-obligatsiya

Chorak	Foizli xarajatlar umumiy miqdori*	To'langan foizlar	Diskontni hisobdan chiqarish (amortizatsiya)	Diskont qoldig'i	Balansdagi obligatsiya qiymati
0	0	0	0	500	2 000
1	253,58	150,00	103,58	396,42	2 103,58
2	266,72	150,00	116,72	279,70	2 220,30
3	281,51	150,00	131,51	148,19	2 351,81
4	298,19	150,00	148,19	0,00	0,00

Obligatsiyalar bo'yicha jami foizlar umumiy miqdori **397,95** ming so'mni tashkil qiladi. Obligatsiyalar aylanmadan tashqari aktivlarni xarid qilish uchun aylanma mablag'lariga ega bo'lish maqsadida chiqarilganligi bois, IAS 23 standartda belgilangan muqobil yondashuvga muvofiq ushbu summalar aylanmadan tashqari aktivlar obyektining qiymatiga kiritilishi mumkin.

Mazkur summa olingan summadan **3 800** ming so'm miqdorida hisoblanadi, ayni paytda asosiy vositani xarid qilish uchun faqatgina **3 100** ming so'm sarflanadi.

U holda asosiy vosita qiymatiga faqatgina **324,64** ming so'm kiritilishi kerak (**397,95 * 3 100/3 800**).

Shundan so'ng obyektning qiymati **3 324,64** ming so'mni tashkil qiladi.

Asosiy vositani ishga tushirishga tayyorgarlik ko'rish ishlari uchun to'lanadigan mablag'lar diskontlashni hisobga olgan holda = $390 / 1,03900256 = 375,36$ ming so'mni tashkil qiladi.

U holda montaj qilinganidan keyin obyektning qiymati = **375,36** ming so'm + **3 324,64** = **3 700** ming so'mni tashkil qiladi.

Ushbu qiymat bo'yicha obyekt asosiy vosita sifatida hisobga olinadi. Mazkur qiymat obyektning amortizatsiya qiymatini hisoblashda ham ishtirok etadi.

Amortizatsiya qiymati = 3700 – (150 – 50) = 3 600 ming so'm.

2014-yil 31-dekabr holatiga ko'ra obyektning qoldiq qiymati **3 100** ming so'mni tashkil qiladi (amortizatsiya qiymati – **3 600**, oylik amortizatsiya – **100** ming so'm, bu vaqtga kelib **6** oy o'tadi).

Qayta baholashdan keyin obyektning dastlabki qiymati **4 810** ming so'mga, to'plangan amortizatsiya **780** ming so'mga teng bo'ladi. Obyektning qoldiq qiymati **4 030** ming so'mni tashkil qiladi.

Foydali foydalanilishning qolgan muddati **45** oyni tashkil qiladi.

Yangi tugatish qiymati – **430** ming so'm. Yangi amortizatsiya qiymati – **3 600** ming so'm.

Demak, 2015-yilga kelib, oylik amortizatsiya **80** ming so'mni tashkil qiladi.

2015-yilning oxiriga kelib esa asosiy vositaning qoldiq qiymati **4 030 – 960 = 3 070** ming so'mga teng bo'ladi.

Qoplanadigan summa **3 000** ming so'mni tashkil qiladi. Demak, u balans qiymatiga qaraganda kamligi tufayli asosiy vositalar obyekt bo'yicha quyidagi summadagi qadrsizlanishdan ko'rilgan zarar tan olinishi kerak:

Qadrsizlanishdan ko'rilgan zarar = 70 ming so'm = 3 070 – 3 000.

34-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt ofis qurilishini amalga oshirmoqda. Birinchi yili qurilish uchun **500** ming sh.b. sarflandi. Korxonaga ushbu qurilish uchun hech qanday maqsadli kredit olmagan, lekin aylanma mablag'larini to'ldirish uchun ikki xil obligatsiya chiqardi:

1. **100** ming sh.b.ka yiliga **10** ming sh.b. miqdorida qat'iy belgilangan daromad keltiruvchi obligatsiya.

2. **200** ming sh.b.ka yiliga **25** ming sh.b. miqdorida qat'iy belgilangan daromad keltiruvchi obligatsiya.

Ular obyekt qurilishi uchun materiallar xarid qilishga yo'naltirildi. Obligatsiyalarni joylashtirishda ularning nominal qiymati hosil bo'ldi (diskontsiz joylashtirish).

Joriy yilda ofis qurilishi natijalari bo'yicha uning qiymatida kapitallashtirilishi mumkin bo'lgan xarajatlar summasini aniqlang:

Yechish:

Mazkur holatda qurilish bittadan ko'p qarz manbasi hisobidan amalga oshirilganligi bois obyektning qiymatida hisobga olinishi mumkin bo'lgan foizlar summasini hisoblash uchun quyidagi formula bo'yicha o'rtacha tortilgan kapitallashtirish stavkasini hisoblab chiqish darkor:

$$\overline{\%}_{\text{kapitallashtirish}} = \frac{\sum_{i=1}^n K_i * r_i}{\sum_{i=1}^n K_i}$$

bu yerda:

K_i – i kredit miqdori;

r_i – i kredit bo'yicha foiz stavkasi miqdori.

1-obligatsiya bo'yicha foizlar stavkasi yillik **10** foizni, 2-obligatsiya bo'yicha esa yillik **12,5** foizni tashkil qiladi.

Ushbu misolda o'rtacha amalangan kapitallashtirish stavkasi quyidagini tashkil qiladi:

Kapitallashtirish stavkasi = ((10 %*100) + (12,5 %*200))/300 = 11,6 %

Mazkur stavkadan kelib chiqib, asosiy vositalar obyektning qiymatida hisobga olinishi mumkin bo'lgan qarzlarning bo'yicha xarajatlar summasini hisoblab chiqamiz:

Kapitallashtirish summasi = 500*11,6 % = 58,3 ming sh.b.

Lekin bu ushbu obligatsiyalar yuzasidan qarzlarning bo'yicha xarajatlarning umumiy yillik miqdoridan katta – **35** ming sh.b.

Demak, faqat **35** ming sh.b. miqdoridagi summa kapitallashtiriladi.

35-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt ofis qurilishini amalga oshirmoqda. Birinchi yili qurilish uchun **500** ming sh.b. sarflandi. Korxonaga ushbu qurilish uchun hech qanday maqsadli kredit olmagan, lekin aylanma mablag'larini to'ldirish uchun ikki xil

obligatsiya chiqardi:

1. **400** ming sh.b. ka yiliga **50** ming sh.b. miqdorida qat'iy belgilangan daromad keltiruvchi obligatsiya.

2. **200** ming sh.b. ka yiliga **20** ming sh.b. miqdorida qat'iy belgilangan daromad keltiruvchi obligatsiya.

Ular obyekt qurilishi uchun materiallar xarid qilishga yo'naltirildi. Obligatsiyalarni joylashtirishda ularning nominal qiymati hosil bo'ldi (diskontsiz joylashtirish).

Joriy yilda ofis qurilishi natijalari bo'yicha uning qiymatida kapitallashtirilishi mumkin bo'lgan xarajatlar summasini aniqlang:

Yechish:

Mazkur holatda qurilish bittadan ko'p qarz manbai hisobidan amalga oshirilganligi bois obyektning qiymatida hisobga olinishi mumkin bo'lgan foizlar summasini hisoblash uchun quyidagi formula bo'yicha o'rtacha tortilgan kapitallashtirish stavkasini hisoblab chiqish darkor:

$$\overline{\%}_{\text{kapitallashtirish}} = \frac{\sum_{i=1}^n K_i * r_i}{\sum_{i=1}^n K_i}$$

bu yerda:

K_i – i kredit miqdori;

r_i – i kredit bo'yicha foiz stavkasi miqdori.

1-obligatsiya bo'yicha foizlar stavkasi yillik **12,5** foizni, 2-obligatsiya bo'yicha esa yillik **10** foizni tashkil qiladi.

Ushbu misolda o'rtacha chamalangan kapitallashtirish stavkasi quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Kapitallashtirish stavkasi} = ((12,5 \% * 400) + (10 \% * 200)) / 600 = 11,6 \%$$

Demak, qurilish obyektining qiymatiga quyidagi miqdordagi qarzlarni bo'yicha xarajatlar summasi kiritiladi:

$$\text{Kapitallashtirish summasi} = 500 * 11,6 \% = 58,3 \text{ ming sh.b.}$$

Bu qarzlarni bo'yicha hisoblangan xarajatlar summasidan kam (**70** ming sh.b.), demak, faqat aynan **58,3** ming sh.b miqdoridagi summa kiritiladi.

Qolgan **11,6** % miqdoridagi summa joriy davr xarajatlarga kiritiladi.

36-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt o'z faolitini amalga oshirayotgan mamlakat iqtisodiyoti giperinflyastiyani boshdan kechirmoqda.

Xo'jalik yurituvchi subyekt balansiga tuzatishlar qilinmasidan oldin, u quyidagi ko'rinishga ega edi:

**Qayta hisoblab chiqish o‘tkazilishidan oldin xo‘jalik yurituvchi
subyektning boshlang‘ich balansi**

Aktiv / passiv turi	Yil boshida	Yil oxirida
Pul aktivlari	200	500
Pulsiz aktivlar	800	1500
Balans (jami aktivlar)	1 000	2 000
Kapital	400	500
Pulli majburiyatlar	400	800
Pulsiz majburiyatlar	200	700
Balans (jami passivlar)	1 000	2 000

Narxlarning umumiy yillik indeksi 1,24 ni tashkil qiladi. U IAS 29-“Giperinflyatsiya sharoitida hisobga olish” standartida ta’riflangan sharoitga mos keladi va qayta hisoblab chiqish uchun indeks sifatida foydalanilishi mumkin.

Shu bilan birga, qaysi davrda hisobot yilining oxiri holatiga ko‘ra xo‘jalik yurituvchi subyekt aktivlari va passivlarining o‘zgarishi yuz berganligi haqida ma’lumotlar mavjud:

Ishonchsiz aktivlar (700 ming sh.b. ka oshdi) iyunda hosil bo‘ldi – indeks 1,24^{6/12}. Tegishli aktivlar chiqarib tashlanmadi.

Yil oxiri holatiga ko‘ra mavjud bo‘lgan ishonchsiz majburiyatlar sentabrda hosil bo‘ldi – indeks 1,24^{9/12}. Bunda yil boshida mavjud bo‘lgan barcha majburiyatlar bajarildi.

Kapitalning o‘sishi (+100 ming sh.b.) noyabrda yuz berdi – indeks 1,24^{1/12}. Kapitalning kamayishi yuz bermadi.

IAS 29 standarti talablarini hisobga olgan holda buxgalteriya balansi ma’lumotlarini qayta hisoblab chiqing. Monetar daromadni aniqlang.

Yechish:

Qayta hisoblab chiqish birinchi marta amalga oshirilayotganligi hamda inflyatsiya shu yili yuzaga kelganligini hisobga olgan holda buxgalteriya balansi moddalarini qayta hisoblab chiqamiz. Bunda o‘tgan yil ko‘rsatkichlari qiyosiy ekanligini va narxlarning umumiy indeksi bo‘yicha qayta hisoblab chiqilayotganligini hisobga olamiz.

**Xo‘jalik yurituvchi subyekt buxgalteriya balansini buxgalteriya balansining
ma’lumotlari bo‘yicha qayta hisoblab chiqish va monetar daromadni hisoblash**

Aktiv / passiv turi	Yil boshida	Yil oxirida
Pul aktivlari	$200 * 1,24 = 248$	500
Pulsiz aktivlar	$800 * 1,24 = 992$	$800 * 1,24 + 700 * 1,24^{6/12} = 1\,771,5$
Balans (jami aktivlar)	1240	2271,5
Kapital	$400 * 1,24 = 496$	$400 * 1,24 + 100 * 1,24^{1/12} = 597,8$
Pulli majburiyatlar	$400 * 1,24 = 496$	800
Pulsiz majburiyatlar	$200 * 1,24 = 248$	$700 * 1,24^{3/12} = 738,7$
Balans (jami passivlar)	1 240	2 136,5
Monetar daromad	0	+135

Shunday qilib, xo‘jalik yurituvchi subyekt aktivlari va passivlarining tarkibi turlicha ekanligi bois monetar daromad 135 ming sh.b. ni tashkil qildi.

2.5. Mustaqil yechish uchun vazifalar

1. Xo‘jalik yurituvchi subyekt omborxonasi binosini unga tutash yer uchastkasi bilan birgalikda ijaraga olmoqda va tavakkalchilikning katta qismini o‘z zimmasiga oladi. Ijara uchun dastlabki badal **200000** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Ijara to‘lovining butun davri uchun ijara to‘lovlarining umumiy miqdori **2000000** ming sh.b. ni, shu jumladan, asosiy ijara to‘lovi **1600000** ming sh.b. ni (dastlabki badalni hisobga olgan holda), foizlar bo‘yicha ijara to‘lovlari **400000** sh.b. ni tashkil qiladi.

Diskontlashni o‘tkazmang.

Yerning adolatli narxi ijaraga olinayotgan mol-mulk umumiy qiymatining **75** foizini tashkil qiladi. Omborxonasi binosining qiymatini aniqlang.

2. Asosiy vositaning dastlabki qiymati **10000** shartli birlikni tashkil qiladi. **4** yil o‘tgach, xo‘jalik yurituvchi subyekt asosiy vositalar obyektini sotishni rejalashtirmoqda. Hozirgi vaqtda **4** yil mobaynida foydalanishda bo‘lgan shunga o‘xshash asosiy vositaning qiymati **2500** shartli birlikni tashkil qiladi. Bunda demontaj qilish bo‘yicha barcha xarajatlar sotuvchining zimmasida bo‘ladi – ular **500** shartli birlik miqdorida baholanmoqda.

Amortizatsiyani to‘g‘ri chiziqli usul bilan hisoblash rejalashtirilayotganligini hisobga olgan holda amortizatsiya ajratmalarining yillik miqdorini aniqlang.

3. Xo‘jalik yurituvchi subyekt dastgoh ijaraga olmoqda va u bilan bog‘liq tavakkalchilikning katta qismini o‘z zimmasiga oladi. Ijara muddati – **3** yil.

Yillik to‘lovlar **2000** shartli birlikni tashkil qilib, har bir muddat oxirida qayta hisoblab chiqiladi.

Iqtisodiyotda foiz normasi yillik **10** foizni tashkil qiladi.

Ijarachi ijaraning butun davri mobaynida o‘zida hisobga olishi lozim bo‘lgan moliyaviy xarajat (foizlar uchun xarajat)ning umumiy summasini aniqlang.

4. Asosiy vositalar obyektining dastlabki qiymati **1000** shartli birlikni tashkil qiladi. Tugatish qiymati **0** shartli birlikka teng (xo‘jalik yurituvchi subyekt obyektidan u to‘liq jismoniy eskirguncha foydalanishni rejalashtirmoqda). Foydali foydalanilish muddati **5** yilni tashkil qiladi.

Obyektidan foydalanish boshlanganidan keyin **2** yil o‘tgach, u (eskirishni hisobga olgan holda) tiklash qiymati bo‘yicha **1,25** koeffitsiyent bilan qayta baholanadi.

Qayta baholashdan keyin obyektning balans qiymati qanday bo‘ladi?

5. Asosiy vositalar obyektidan foydalanishning **ikkinchi** yili holatiga ko‘ra xo‘jalik yurituvchi subyekt **70** ming shartli birlik darajasida balans qiymatiga ega. Ishga tushirish vaqtida foydali foydalanilishning umumiy muddati **12** yilga teng deb belgilandi va qayta ko‘rib chiqilmadi. Ishga tushirish vaqtida obyektning tugatish qiymati **20** ming shartli birlikka teng deb baholandi va u ham qayta ko‘rib chiqilmadi. Amortizatsiyani hisoblash usuli – to‘g‘ri chiziqli usul. Asosiy vositaning dastlabki qiymatini aniqlang.

6. “O‘zbekiston havo yo‘llari” aviakomaniyasi joriy bozor narxi **20** mln. sh.b. ga teng bo‘lgan samolyotni dastlabki qiymati **30** mln. sh.b.ka, almashuv shartnomasini tuzish vaqtidagi qoldiq qiymati **18** mln. sh.b. ka va joriy bozor narxi

21 mln. sh.b.ka teng bo'lgan vertolyot bilan almashmoqda. Vertolyot yuk tashish uchun foydalanilganligini, samolyot esa yo'lovchi tashish uchun foydalanilishini hisobga olgan holda olingan samolyotning balans qiymatini aniqlang.

7. Xo'jalik yurituvchi subyekt dastlabki qiymati **200** ming sh.b. ka teng bo'lgan avtomobilga ega. Avtomobil foydalanishga topshirilayotgan vaqtda belgilangan uning umumiy foydali foydalanilish muddati **5** yilni tashkil qilgani holda hozirgi vaqtga kelib, undan **4** yil mobaynida foydalanildi. Foydali foydalanilish muddati qayta ko'rib chiqilmadi. Amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblandi. Tugatish qiymati **0** darajali deb tan olindi va boshqa tuzatishlar qilinmadi. Hozirgi vaqtda xo'jalik yurituvchi subyekt avtomobildan keyingi foydalanishni rejalashtirmayapti va ommaviy axborot vositalarida avtomobilni sotish to'g'risida e'lon berdi. O'tkazilgan bozor tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, shunga o'xshash avtomobillarning joriy bozor narxi **45** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Sotish xarajatlari **8** ming sh.b darajasida nazarda tutilmoqda. Avtomobilni sotish to'g'risida qaror qabul qilinganidan keyin uning xo'jalik yurituvchi subyekt balansidagi bahosini aniqlang.

8. Xo'jalik yurituvchi subyekt asosiy vositani shartli birliklar (sh.b.)da ifodalangan narx bo'yicha sotib olmoqda. Obyektning narxi u olinganidan keyin 25 kun o'tgach, sh.b. da to'lanadi. Obyektning narxi 20 ming sh.b. ni tashkil qiladi. Obyekt olinayotgan vaqtda valyutalar kursi 25 sh.b. ni, obyektning narxini to'lash vaqtida valyutalar kursi 26 sh.b. ni, obyektning narxini to'lash vaqtida valyutalar kursi 24 sh.b. ni tashkil qiladi. Xo'jalik yurituvchi subyektning funksional valyutasi sh.b. ekanligini hisobga olgan holda asosiy vositaning uni hisobga olish vaqtidagi qiymatini aniqlang.

9. Yog'ochga ishlov beruvchi dastgohning dastlabki qiymati **50** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Uni ishga tushirish vaqtida tugatish qiymati **14** ming sh.b. miqdorida baholandi. Foydali foydalanilish muddati **4** yilga teng deb belgilandi. Amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanadi. Ishga tushirilganidan keyin bir yil o'tgach, dastgohning ishga tushirish vaqtida nazarda tutilganiga qaraganda faolroq eskirishi natijasida uning foydali foydalanilish muddati o'zgarmagan holda tugatish qiymati **11** ming sh.b.kacha qisqardi. Dastgohdan foydalanishning ikkinchi yilidagi amortizatsiya miqdorini aniqlang.

10. 2015-yil martda xo'jalik yurituvchi subyekt avtotexnikani yetkazib berish narxini to'ladi. Uni yetkazib berish 2015-yil sentabrda amalga oshirildi. To'lov summasi **95,238** ming sh.b. ni tashkil qildi. Yillik foiz normasi foizlar har oyda kapitallashtirilgan holda **10,25** foizni tashkil qiladi. Asosiy vositalar obyektining uni hisobga olish vaqtidagi qiymatini aniqlang.

11. Avtomobilning dastlabki qiymati **260** ming sh.b.ni tashkil qiladi, uni foydalanishga topshirilayotgan vaqtda tugatish qiymati **20** ming sh.b. miqdorida baholandi. Foydali foydalanilish muddati **4** yilga teng deb belgilandi. Amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanadi. Hisobot sanasi holatiga ko'ra avtomobil boshqa xo'jalik yurituvchi subyektga operatsion ijaraga topshirilgan. Avtomobilni operatsion ijaraga topshirish vaqtida u **1** yil mobaynida foydalanishda bo'lgan. Hisobot sanasi holatiga ko'ra avtomobil **3** oy mobaynida ijarada bo'lgan. Hisobot sanasi holatiga ko'ra avtomobilning adolatli narxi **170** ming sh.b. miqdorida baholandi. Xo'jalik

yurituvchi subyektning hisob yuritish siyosatida ko'rsatilishicha, xo'jalik yurituvchi subyekt asosiy vositalarni qayta baholashni amalga oshirmaydi. Hisobot sanasi holatiga ko'ra avtomobilning qiymatini aniqlang.

12. Moliyaviy ijara shartnomasi bo'yicha ijara to'lovlarining yillik umumiy summasi **2500** ming sh.b.ni tashkil qiladi. Ijara to'lovlari moliyaviy ijaraning har yili oxirida to'lanadi. Samarali foiz stavkasi **10** foizni tashkil qiladi. Moliyaviy ijara shartnomasi **5** yillik muddatga tuzilgan. Asosiy qarzni to'lash bo'yicha to'lovlar va foizlar uchun xarajatning umumiy miqdorini aniqlang.

13. Moliyaviy ijara shartnomasi bo'yicha ijara to'lovlarining yillik umumiy summasi **2400** ming sh.b.ni tashkil qiladi. To'lovlar har chorak oxirida teng miqdorda to'lanadi. Samarali foiz stavkasi yillik **8,24322** foizni tashkil qiladi. Moliyaviy ijara shartnomasi **2** yilga tuzilgan. Asosiy qarzni to'lash bo'yicha to'lovlar va foizlar uchun xarajatning umumiy miqdorini aniqlang.

14. Xo'jalik yurituvchi subyekt asosiy vositani **115** ming sh.b. miqdoridagi qoldiq qiymati bo'yicha sotmoqda. Xaridor bilan tuzilgan shartnoma bo'yicha tushum summasi ikki qismga bo'linadi: **85** ming sh.b. obyekt topshirilganidan keyin darhol to'lanadi, **30** ming sh.b. esa obyekt topshirilganidan keyin 3 oy o'tgach to'lanadi. Oylik foiz normasi foizlar har oyda kapitallashtirilgan holda 1 foizni tashkil qiladi. Asosiy vositaning sotishdan olinadigan daromad summasini aniqlang.

15. Xo'jalik yurituvchi subyekt teplovoz xarid qildi. Texnik hujjatlarga muvofiq teplovozning foydali foydalanilish muddati **20** yilni tashkil qiladi. Bunda dizel dvigatelining foydali foydalanilish muddati **10** yilni tashkil qiladi. Tegishli muddatlar xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan foydali foydalanilish muddatlari sifatida qabul qilindi. Teplovozning qiymati **10000** ming sh.b.ni, shu jumladan, dvigatelning qiymati **2000** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Tugatish qiymati **0** ming sh.b. ka teng deb belgilandi va boshqa qayta ko'rib chiqilmadi. Teplovoz asosiy vositalar yagona obyekt sifatida hisobga olindi. Obyektdan **2** yil mobaynida foydalanilganidan keyin uning qoldiq qiymatini aniqlang.

16. Xo'jalik yurituvchi subyekt dastlabki qiymati **200** ming sh.b. ka teng bo'lgan avtomobilni sotib oldi. Foydali foydalanilish muddati **4** yilga teng deb belgilandi. MHXS bo'yicha hisob yuritish siyosatiga muvofiq xo'jalik yurituvchi subyekt obyektни foydali foydalanilish muddati yillarining soni yig'indisi usuli bo'yicha amortizatsiya qilmoqda. Obyektdan foydalanishning **1**-yili oxirida uning qoldiq qiymatini aniqlang.

17. Xo'jalik yurituvchi subyekt dastlabki qiymati **120** ming sh.b.ka teng bo'lgan asbob-uskunani sotib oldi. Ishga tushirish vaqtida foydali foydalanilish muddati **5** yilga teng deb, tugatish qiymati **20** ming sh.b miqdorida belgilandi. Amortizatsiya to'g'ri **chiziqli usul** bilan hisoblanadi. Ishga tushirilganidan keyin bir yil o'tgach, nazarda tutilgandagiga qaraganda kamroq faol foydalanish natijasida foydali foydalanilish muddati **6** yilgacha oshirildi, tugatish qiymati **25** ming sh.b. kacha oshdi. Obyektdan foydalanishning ikkinchi yilida amortizatsiya summasi va ikkinchi yilning oxiri holatiga ko'ra uning qoldiq qiymatini aniqlang.

18. Xo'jalik yurituvchi subyekt avtomobilni sotdi. Xaridordan pul mablag'lari 2015-yil **fevralda 200** ming sh.b. miqdorida olindi. Avtomobil xaridorga 2015-yil

mayda sotildi. Yillik foiz normasi **107,36** foizni tashkil qiladi. Asosiy vositani sotishdan olinadigan daromad miqdorini aniqlang.

19. Xo‘jalik yurituvchi subyekt balansida dastlabki qiymati **200** ming shartli birlikka, shu jumladan, g‘ildiraklar juftligining qiymati **40** ming shartli birlikka teng bo‘lgan temiryo‘l vagoni turibdi. Ishga tushirish vaqtida vagonning foydali foydalanilish muddati **1000** ming km.ga, g‘ildiraklar juftliginiki esa **500** ming km.ga teng deb belgilandi. Amortizatsiya bosib o‘tilgan masofaga mutanosib tarzda hisoblash usuli bilan hisoblanadi. Vagonning tugatish qiymati **40** ming shartli birlikka, g‘ildiraklar juftligining tugatish qiymati **4** ming shartli birlikka teng. Vagon yaxlit birli sifatida hisobga olingan. Hozirgi vaqtga kelib, vagon bosib o‘tgan masofa **125** ming km ni tashkil qiladi. Vagonning hozirgi vaqtdagi balans qiymatini aniqlang.

20. Xo‘jalik yurituvchi subyekt avtomobildan operatsion ijara shartnomasi bo‘yicha foydalanadi. Yillik ijara to‘lovlari 121 ming sh.b. ni tashkil qiladi va har yil oxirida to‘lanadi. Ijara muddati – 2 yil. Yillik foiz normasi 10 foizni tashkil qiladi. Asosiy qarzning miqdorini (ijaraga olingan asosiy vositaning uni ijarachining balansiga qo‘yishdagi qiymatini) aniqlang.

21. Asosiy vositalar obyektidan foydalanish **ikkinchi** yilining oxiri holatiga ko‘ra xo‘jalik yurituvchi subyekt uning **40** ming shartli birlik darajasidagi balans qiymatiga ega. Ishga tushirish vaqtida umumiy foydali foydalanilish muddati **10** yilga teng deb belgilandi va boshqa qayta ko‘rib chiqilmadi. Ishga tushirish vaqtida obyektning tugatish qiymati **20** ming shartli birlikka teng deb baholandi va u ham boshqa qayta ko‘rib chiqilmadi. Amortizatsiya to‘g‘ri chiziqli usul bilan hisoblanadi. Asosiy vositaning dastlabki qiymatini aniqlang.

22. Xo‘jalik yurituvchi subyekt asosiy vositani 2015-yil yanvarda xarid qildi. Yetkazib beruvchining schyotida ko‘rsatilgan summa 273 ming sh.b. ni tashkil qildi. Asosiy vositalar obyektining narxi 2015-yil aprelda o‘sha summada to‘landi. Yillik foiz normasi $\approx 21,551$ foizni tashkil qiladi. Asosiy vositaning qiymatini va foizlar uchun xarajat miqdorini aniqlang.

23. Xo‘jalik yurituvchi subyekt dastlabki qiymati **200** ming sh.b. ka teng bo‘lgan avtomobilga ega. Avtomobilni foydalanishga topshirilayotgan vaqtda belgilangan umumiy foydali foydalanilish muddati **5** yilga teng bo‘lgani holda, hozirgi vaqtga kelib, u **4** yil mobaynida foydalanishda bo‘lgan. Foydali foydalanilish muddati boshqa qayta ko‘rib chiqilmadi. Amortizatsiya to‘g‘ri chiziqli usul bilan hisoblandi. Tugatish qiymati **0** darajali deb tan olindi va boshqa tuzatishlar qilinmadi. Hozirgi vaqtda xo‘jalik yurituvchi subyekt avtomobildan keyingi foydalanishni rejalashtirmayapti va ommaviy axborot vositalarida avtomobilni sotish to‘g‘risida e‘lon berdi. O‘tkazilgan bozor tadqiqotlari shuni ko‘rsatdiki, shunga o‘xshash avtomobillarning joriy bozor narxi **35** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Sotish xarajatlari keltirilmagan. Avtomobilni sotish to‘g‘risida qaror qabul qilinganidan keyin uning xo‘jalik yurituvchi subyekt balansidagi bahosini aniqlang.

24. Xo‘jalik yurituvchi subyekt asosiy vositani shartli birliklarda ifodalangan narx bo‘yicha sotib olmoqda. Obyektning narxi ham u olinganidan keyin 15 kun o‘tgach, shartli birliklarda to‘lanadi. Obyektning narxi 20 ming sh.b.ni tashkil qiladi. Obyekt olinayotgan vaqtda valyutalar kursi 25 sh.b. ni, obyektni asosiy vosita sifatida

hisobga olish vaqtida valyutalar kursi 26 sh.b. ni, obyektning narxini to'lash vaqtida valyutalar kursi 24 sh.b. ni tashkil qiladi. Xo'jalik yurituvchi subyektning funksional valyutasi sh.b. ekanligini hisobga olgan holda asosiy vositaning uni hisobga olish vaqtidagi qiymatini aniqlang.

25. Xo'jalik yurituvchi subyekt obyektни moliyaviy ijara shartnomasi bo'yicha sotib oldi. Shartnomaning muddati – 2 yil. Ijara to'lovlarining yillik umumiy summasi **220** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Ijara to'lovlari har yilning boshida to'lanadi. Asosiy vositalar tegishli obyektning bozor narxi **420** ming sh.b.ka teng. Samarali foiz stavkasi **5** foizni tashkil qiladi. Moliyaviy ijara bo'yicha asosiy qarz miqdorini va foizlar uchun xarajatlar miqdorini aniqlang.

26. Xo'jalik yurituvchi subyekt **250** ming sh.b. ka dastgoh xarid qildi. Ishga tushirish vaqtida foydali foydalanilish muddati **7** yilga teng deb, tugatish qiymati esa **40** ming sh.b. miqdorida belgilandi. Amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanadi. Foydalanilish boshlanganidan keyin **1** yil o'tgach, dastgoh jismonan ko'proq eskirganligi ayon bo'lib qoldi va shuning uchun hisoblab chiqilgan bahoni qayta ko'rib chiqish to'g'risida qaror qabul qilindi, buning natijasida foydali foydalanilish muddati umumiy tarzda **6** yilgacha, tugatish qiymati esa **20** ming sh.b. kacha qisqartirildi. Obyektdan foydalanilishning ikkinchi yilida amortizatsiya summasini aniqlang.

27. Hisobot sanasi holatiga ko'ra balans qiymati bo'yicha xo'jalik yurituvchi subyekt aktivlari to'g'risida quyidagi ma'lumotlar mavjud: 1-sex – aylanmadan tashqari aktivlar qiymati – **3000** ming shartli birlik; 2-sex – aylanmadan tashqari aktivlar qiymati – **2000** ming shartli birlik; Gudvill – **1000** ming shartli birlik.

Hisobot sanasi holatiga ko'ra aktivlarni sotishning adolatli narxi **7000** ming shartli birlikni, lekin ularning foydalanilish bahosi bor-yo'g'i **2500** ming shartli birlikni tashkil qilishi to'g'risida ma'lumotlar mavjud. Aktivlarning qadrsizlanishi taomillarini qo'llashning maqsadga muvofiqligini va zarur hollarda 1-sex, 2-sex va gudvillning yangi balans qiymatini aniqlang.

28. Yuk tashish bilan shug'ullanuvchi xo'jalik yurituvchi subyekt reys vaqtida haydovchilar bilan dispetcherlar o'rtasidagi aloqani ta'minlash uchun uyali telefonlarni radiostansiyalarga almashtirmoqda (uyali telefonlardan ham ilgari ushbu maqsadlarda foydalanilgan). Topshirilayotgan uyali telefonlarning balans qiymati **100** ming sh.b.ni tashkil qiladi. Topshirilayotgan uyali telefonlarning adolatli narxi **80** ming sh.b. ka teng. Topshirilayotgan tomonda radiostansiyalarning balans qiymati **70** ming sh.b. ni, radiostansiyalarning adolatli narxi esa **90** ming sh.b.ni tashkil qiladi. Olingan radiostansiyalarning bahosini aniqlang.

29. Boshqa sohaga qayta ixtisoslashtirish chog'ida xo'jalik yurituvchi subyekt balans qiymati **300** ming sh.b. ka va adolatli narxi **400** ming sh.b. ka teng bo'lgan ikkita avtobusni avvalgi egasida balans qiymati **250** ming sh.b. ka va adolatli narxi **220** ming sh.b. ka teng bo'lgan **3** ta mikroavtobusga almashtirishga majbur bo'ldi. Topshirilgan avtobuslar ilgari xodimlarni ulgurji bitimlar o'rtasida tashish uchun xizmat transporti sifatida foydalanildi. Olingan mikroavtobuslar esa sotuvchilarni chakana savdo nuqtalari o'rtasida tashish uchun foydalaniladi. **1** dona mikroavtobusning balansga qo'yiladigan qiymatini aniqlang.

30. Xo‘jalik yurituvchi subyekt asosiy vositalar obyektini **2015-yil martda** xarid qildi. Yetkazib beruvchining scheti (hisobi)da ko‘rsatilgan summa **121344,3** sh.b. ni tashkil qiladi. Asosiy vositalar obyektining narxi **2015-yil iyunda** to‘landi. Uning foiz normasi quyidagi foizlarni tashkil qilar edi: aprelda martga nisbatan **2 %**; mayda aprelga nisbatan **5 %**; iyunda mayga nisbatan **3 %**.

Asosiy vositaning qiymatini va asosiy vositani xarid qilish bo‘yicha foizlar xarajatlari miqdorini aniqlang.

31. Xo‘jalik yurituvchi subyekt asosiy vositalar obyektidan foydalanishni to‘xtatdi va uni sotishni mo‘ljallab turibdi. Asosiy vositalar obyektining dastlabki qiymati **150** ming sh.bni, undan foydalanish vaqtida to‘plangan amortizatsiya summasi **50** ming sh.bni tashkil qiladi. Xo‘jalik yurituvchi subyekt aktivni kontrakt bo‘yicha sotmoqchi, kontraktni **1,5** yildan keyin amalga oshirish nazarda tutilmoqda. Tuzilgan kelishuvga muvofiq, obyektini sotishning adolatli narxi **115** ming sh.bni tashkil qiladi, sotish xarajatlari **16** ming sh.b. darajasida nazarda tutilmoqda. Samarali foiz stavkasi yillik **10** foizni tashkil qiladi. Asosiy vositalar obyektining hozirgi vaqtdagi balans qiymatini aniqlang.

32. Xo‘jalik yurituvchi subyekt sayr qilishga mo‘ljallangan katerni moliyaviy ijaraga oldi. Moliyaviy ijara muddati **5** yilni tashkil qiladi. Har yillik ijara to‘lovlari **1200** ming sh.b. ni tashkil qilib, ular har yil oxirida to‘lanadi; yillik samarali foiz stavkasi **10** foizni tashkil qiladi. Ijara obyektining adolatli narxi **5000** ming sh.bni tashkil qilishini hisobga olgan holda asosiy qarz miqdorini va foizlar uchun xarajatlar miqdorini aniqlang.

33. Xo‘jalik yurituvchi subyekt asosiy vositalar obyektini 2015-yil **yanvarda** xarid qilib, uning narxini 2015-yil **mayda** to‘ladi. Har oylik foiz stavkasi **1** foizni tashkil qiladi. To‘lov summasi **119669,46** sh.b. ni tashkil qilganligini hisobga olgan holda asosiy vositaning qiymati va foizlar uchun xarajatlar miqdorini aniqlang.

34. Moliyaviy ijara bo‘yicha har yillik ijara to‘lovlarining miqdori **1464,1** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Moliyaviy ijaraning muddati – **5** yil. To‘lovlar moliyaviy ijara davridagi har yilning boshida to‘lanadi. Yillik foiz stavkasi **10** foizni tashkil qiladi. Ijara obyektining adolatli narxi **6150** ming sh.b. ni tashkil qilishini hisobga olgan holda ijara bo‘yicha asosiy qarz miqdori va foizlar uchun xarajatlar miqdorini aniqlang.

35. Xo‘jalik yurituvchi subyekt o‘z mulkida bo‘lgan to‘rtta qo‘l randasini yog‘ochga ishlov beruvchi ko‘chmas dastgohga almashtirdi. Randalar yordamida xo‘jalik yurituvchi subyekt yog‘ochga yupqa ishlov berishni amalga oshirar edi. Dastgohdan ham shu maqsadda foydalanish ko‘zda tutilgan. 1 ta randaning dastlabki qiymati **8000** sh.b. ni tashkil qiladi. Foydalanilgan vaqt mobaynida to‘plangan amortizatsiya summasi **3000** sh.b./randaga teng. 1 ta randaning adolatli narxi **6000** sh.b.ni tashkil qiladi. Yog‘ochga ishlov beruvchi dastgohning dastlabki qiymati avvalgi egasida **28000** sh.b. ni tashkil qilar edi. Obyektini topshirish vaqtiga kelib to‘plangan amortizatsiya summasi **13000** sh.b. ka teng bo‘ldi, dastgohning adolatli narxi uni topshirish vaqtida **18000** sh.b.ni tashkil qildi. Olingan ko‘chmas dastgohning uni balansga kiritishdagi narxini aniqlang.

36. Aviakompaniya o'z balansida foydalanishga topshirish vaqtida eng ko'p uchish soati **10000** soat qilib belgilangan samolyotga ega. Samolyotning dastlabki qiymati – **2200** ming shartli birlik. Uning tugatish qiymati uchish hajmi 2000 soatga yetganidan keyin – **200** ming shartli birlik. Mumkin bo'lgan eng ko'p uchish soati **12000** soatgacha tuzatishlar qilinadi (foydalanishning butun vaqti mobaynida). Keyingi hisobot davri mobaynida samolyot yana **1000** soat uchdi. Obyektning qoldiq qiymatini aniqlang (umumiy uchish – **3000** soat).

37. Xo'jalik yurituvchi subyekt **2** ta bank krediti ko'rinishida jalb etilgan mablag'lar hisobidan omborxonada binosini qurmoqda. Smetaga muvofiq qurilish qiymati **2000** ming sh.b.ni tashkil qiladi, shu jumladan, birinchi yilda bajarilgan qurilish ishlari dalolatnomalariga muvofiq kreditlar hisobidan moliyalangan **1800** ming sh.b. qiymatidagi ishlar tan olindi. Kreditni qaytarish muddati – **12** oy, ushbu vaqt mobaynida omborxonada qurib bitkazilmadi. Birinchi kredit summasi **1100** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Birinchi kredit bo'yicha 1 yilda foizlar miqdori **120** ming sh.b. ni tashkil qildi. Ikkinchi kredit summasi **1300** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Ikkinchi kredit bo'yicha 1 yilda foizlar miqdori **130** ming sh.b. ni tashkil qildi. Kreditlar, shu jumladan, ular bo'yicha foizlar summaları o'z vaqtida qaytarildi. Qurilishning birinchi yili yakunlariga ko'ra (kreditlar qaytarilishi bilan) kreditlar bo'yicha foizlarning qancha summasi qurilayotgan asosiy vositaning qiymatiga kapitalizatsiya qilinishi mumkinligini aniqlang.

38. Xo'jalik yurituvchi subyekt asosiy vositani uni xarid qilish uchun ajratilgan davlat subsidiyasi mablag'laridan foydalangan holda sotib oldi. Asosiy vositaning qiymati **1500** ming sh.b. ni, subsidiya miqdori **434,6** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Subsidiyalash shartlariga ko'ra subsidiya summasi obyekt olinganidan keyin **6** oy o'tgach o'tkaziladi. Yillik foiz normasi **12,36** foizni tashkil qiladi. Olingan asosiy vositalar obyektining qiymatini MHXSda ruxsat etilgan ikkita usulda aniqlang.

39. Ishga tushirish vaqtida asosiy vositaning dastlabki qiymati **20000** sh.b. ni tashkil qildi. Ishga tushirish vaqtida foydali foydalanilish muddati **3** yilga teng deb belgilandi. Ushbu muddat tugaganidan keyin obyektни **2500** sh.b. ka sotish rejalashtirilgan. Demontaj qilish xarajatlari **500** shartli birlikni tashkil qilishi mumkin. Ishga tushirilganidan keyin 1 yil o'tgach, foydali foydalanilish muddati **4** yilgacha oshirildi. Qolgan parametrlar o'zgarmasdan qoldi. Obyektdan foydalanishning **ikkinchi** yilida amalga oshiriladigan amortizatsiya ajratmalari summasini hamda foydalanishning **ikkinchi** yili oxiridagi obyektning balans qiymatini aniqlang.

40. Umumiy qiymati **60000** shartli birlikni tashkil qiladigan ishlab chiqaruvchi birlikning tarkibiga qoldiq qiymati **10000** shartli birlikka teng bo'lgan yuk avtomobili kiradi. Hisobot sanasi holatiga ko'ra ishlab chiqaruvchi birlikning adolatli narxi **20000** shartli birlikni, undan foydalanishdan olinishi mumkin bo'lgan sof daromad miqdori **30000** shartli birlikni tashkil qiladi. Yuk avtomobilining hisobot sanasi holatiga ko'ra bahosini aniqlang.

41. Xo'jalik yurituvchi subyekt **150** ming sh.b. qiymatdagi asosiy vositani xarid qilmoqda va uning narxini bank krediti mablag'lari hisobidan to'laydi. Kreditni jalb qilish vaqtida xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy ahvoli ancha omonat edi, bank xo'jalik yurituvchi subyektни kredit tavakkalchiligi darajasi bo'yicha 4-

guruhga kiritdi va unga kreditlar bo'yicha oshirilgan stavkani tayinladi. Xususan, asosiy qarz summasining yillik **10** foizi darajasidagi samarali foiz stavkasida, korxonaga uchun kredit bo'yicha stavka asosiy qarz summasining yillik **15** foizini tashkil qildi. Asosiy vositani xarid qilish uchun jalb etilgan kredit summasi **160** ming sh.b. ka teng. Kredit jalb etilgan vaqtdan boshlab to obyekt hisobga olingunga qadar **1** yil vaqt o'tdi. Asosiy vositalar obyektining qiymatida kapitallashtirilishi mumkin bo'lgan foizlar summasini ko'rsating.

42. Xo'jalik yurituvchi subyekt oziq-ovqat mahsulotlarini shaharlararo tashishda foydalanish uchun muzlatkich (refrijerator)li yuk avtomobilini ilgari oziq-ovqat mahsulotlarini shahar chegarasida qisqa masofalarga tashishda foydalanilgan **2** ta furgonli yuk avtomobiliga almashtirmoqda. Har bir furgonning dastlabki qiymati **20** ming shartli birlikni, almashish vaqtiga kelib, to'plangan amortizatsiya summasi **har bir furgon** bo'yicha **4** ming shartli birlikni tashkil qildi. Almashish sanasi holatiga ko'ra furgonlarning sotilish narxi **har bir furgon** uchun **15** ming shartli birlikni tashkil qiladi. Olinadigan muzlatkichning balans qiymati uning avvalgi egasida **35** ming shartli birlikni, muzlatkichning adolatli narxi **36** ming shartli birlikni tashkil qiladi. Muzlatkichning uning yangi egasi balansiga kiritishdagi bahosini aniqlang.

43. Xo'jalik yurituvchi subyekt asosiy vositani 2015-yil fevralda sotib oldi, uning narxini esa 2015-yil noyabrda to'lash ko'zda tutilgan. To'lov summasi **173,03** ming shartli birlikni tashkil etishi kerak. Yillik foiz stavkasi yillik **46,41** foizni tashkil qilishini hisobga olgan holda asosiy vositalar obyektining qiymatini aniqlang.

44. Qoldiq qiymatining umumiy miqdori **2500** ming shartli birlikni tashkil qiluvchi ishlab chiqarish birligining tarkibiga **500** ming shartli birlik miqdoridagi balans qiymatiga ega bo'lgan tokar dastgohlari kiradi. Hisobot sanasi holatiga ko'ra ishlab chiqarish birligining ehtimoliy sotilish narxi **2800** ming shartli birlikni, ayni paytda undan foydalanish qiymati **2000** ming shartli birlikni tashkil qiladi. Tokar dastgohlari guruhining hisobot sanasi holatiga ko'ra bahosini aniqlang.

45. Xo'jalik yurituvchi subyekt balans qiymati sotilish sanasi holatiga ko'ra **25000** shartli birlikka teng bo'lgan asosiy vositalar obyektini **33600** shartli birlikka sotmoqda. Asosiy vosita yangi egasiga 2015-yil **25-mayda** topshirildi. Shartnomaga muvofiq asosiy vositaning narxi 2015-yil **25-noyabrda** to'lanishi kerak. Yillik foiz normasi **10,25** foizni tashkil qiladi. Asosiy vositani sotishdan olinadigan daromad miqdorini va asosiy vositani sotish operatsiyasi bo'yicha foizlardan olinadigan daromadlar miqdorini aniqlang.

46. Asosiy vosita **25000** shartli birlik qiymatidagi obligatsiyalarni chiqarishdan olingan mablag'lar hisobidan xarid qilindi. Xarid qilingan tegishli asosiy vositani ishga tushirishdan oldingi vaqt mobaynida hisoblangan foizlar **1200** shartli birlikni tashkil qildi. Obligatsiya hisobidan xarid qilingan asosiy vositaning qiymati **22500** shartli birlikka teng. Asosiy vositalar obyektining qiymatida kapitallashtirilishi mumkin bo'lgan foizlar miqdorini ko'rsating.

47. Xo'jalik yurituvchi subyekt mulkka egalik qilish va uni tasarruf etish bilan bog'liq tavakkalchiliklarning katta qismini o'z zimmasiga olmagan holda iqtisodiy xizmat qilish umumiy muddati **10** yil bo'lgan obyektini **3** yil muddatga ijaraga

olmoqda. Yillik ijara to'lovlari **1500** shartli birlikni tashkil qiladi va ular har yil oxirida to'lanadi. Samarali foiz stavkasi **10** foizni tashkil qiladi. Aktivning adolatli narxi uni ijaraga topshirish sanasi holatiga ko'ra **4000** shartli birlikni tashkil qilganligini hisobga olgan holda ijara obyekti ijarachining balansiga qanaqa qiymat bo'yicha yetkazib berilishi lozimligini aniqlang.

48. Aktivni asosiy vosita sifatida hisobga olishda uning dastlabki qiymati **10000** shartli birlikni, tugatish qiymati **2000** shartli birlikni tashkil qildi, foydali foydalanilish muddati **5** yilga teng. Foydalanishning birinchi yili nihoyasiga yetgach, tugatish qiymati **1400** shartli birlikkacha kamayadi, foydali foydalanilish muddati **4** yilgacha qisqaradi, bu obyektidan intensivroq foydalanish bilan bog'liq. Foydalanishning ikkinchi yilning oxiri holatiga ko'ra obyektning qoldiq qiymatini aniqlang.

49. Yog'ochga ishlov beruvchi dastgohning dastlabki qiymati **100** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Uni ishga tushirish vaqtida tugatish qiymati **28** ming sh.b. miqdorida baholandi. Foydali foydalanilish muddati **4** yilga teng deb belgilandi. Amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanadi. Ishga tushirilganidan keyin **1** yil o'tgach, dastgohning ishga tushirish vaqtida nazarda tutilganiga qaraganda faolroq eskirishi natijasida uning foydali foydalanilish muddati o'zgarmagan holda tugatish qiymati **22** ming sh.b. kacha qisqardi. Dastgohdan foydalanishning ikkinchi yilidagi amortizatsiya miqdorini aniqlang.

50. Xo'jalik yurituvchi subyekt 2015-yil martda avtotexnikani yetkazib berish narxini to'ladi. Yetkazib berish 2015-yil sentabrda amalga oshirildi. To'lov summasi **105,218** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Yillik foiz normasi foizlar har oyda kapitallashtirilgan holda **9,25** foizni tashkil qiladi. Asosiy vositalar obyektining uni hisobga olish vaqtidagi qiymatini aniqlang.

51. Avtomobilning dastlabki qiymati **220** ming sh.b. ni tashkil qiladi, uni foydalanishga topshirilayotgan vaqtda tugatish qiymati **20** ming sh.b. miqdorida baholandi. Foydali foydalanilish muddati **4** yilga teng deb belgilandi. Amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanadi. Hisobot sanasi holatiga ko'ra avtomobil boshqa xo'jalik yurituvchi subyektga operatsion ijaraga topshirilgan. Avtomobilni operatsion ijaraga topshirish vaqtida u **1** yil mobaynida foydalanishda bo'lgan. Hisobot sanasi holatiga ko'ra avtomobil **3** oy mobaynida ijarada bo'lgan. Hisobot sanasi holatiga ko'ra avtomobilning adolatli narxi **180** ming sh.b. miqdorida baholandi. Xo'jalik yurituvchi subyektning hisob yuritish siyosatida ko'rsatilishicha, xo'jalik yurituvchi subyekt asosiy vositalarni qayta baholashni amalga oshirmaydi. Hisobot sanasi holatiga ko'ra avtomobilning qiymatini aniqlang.

52. Moliyaviy ijara shartnomasi bo'yicha ijara to'lovlarining yillik umumiy summasi **3500** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Ijara to'lovlari moliyaviy ijaraning har yili oxirida to'lanadi. Samarali foiz stavkasi **10** foizni tashkil qiladi. Moliyaviy ijara **4** yil muddatga tuzilgan. Obyektning bozor narxi **11500** ming sh.b. ni tashkil qilishini hisobga olgan holda asosiy qarzni qaytarish bo'yicha to'lovlar umumiy miqdori va foizlar uchun xarajatlarni aniqlang.

3-bob. MOLIYAVIY HISOBOTLAR XALQARO STANDARTLARI TALABLARIGA MUVOFIQ NOMODDIY AKTIVLARNI HISOBGA OLIISH (38-sonli BHXS)

3.1. “Nomoddiy aktivlar” 38-sonli BHXSning maqsadi, mazmuni va asosiy qoidalari

Ushbu standartning maqsadi boshqa standart qamrab olmagan nomoddiy aktivlar uchun buxgalteriya hisobining yondashuvini belgilashdan iboratdir. Ushbu standart tadbirkorlik subyektidan nomoddiy aktivni u faqatgina belgilangan mezonlarga javob berganida tan olishni talab etadi. Ushbu standart nomoddiy aktivlarning balans qiymatini qanday baholashni belgilaydi va nomoddiy aktivlar to‘g‘risida muayyan ma‘lumotlar ochib berilishini talab etadi.

Ushbu standart nomoddiy aktivlarni hisobga olishda qo‘llanishi lozim, bundan quyidagilar mustasno:

- a) boshqa standart qo‘llash doirasidagi nomoddiy aktivlar;
- b) 32-sonli BHXS *“Moliyaviy instrumentlar: taqdim etish”*da ta‘riflangan moliyaviy aktivlar;
- d) aktivlarning qidiruvi va baholanishini tan olish hamda baholash (6-sonli MHXS – *“Foydali qazilmalarni qidirish va zaxiralarini baholash”*ga qarang);
- e) foydali qazilmalar, neft, tabiiy gaz va shunga o‘xshash qayta tiklanmaydigan resurslarni qayta ishlash va qazib olish xarajatlari.

Agar boshqa standart nomoddiy aktivning ma‘lum turi uchun buxgalteriya hisobi tartibini belgilasa, tadbirkorlik subyekti mazkur standart o‘rniga o‘sha standartni qo‘llaydi. Masalan, mazkur standart quyidagilar uchun qo‘llanilmaydi:

- a) tadbirkorlik subyekti tomonidan oddiy biznes faoliyatida sotish uchun egalik qilinayotgan nomoddiy aktivlar (2-sonli BHXS *“Tovar-moddiy zaxiralar”* va 11-sonli BHXS *“Qurilish shartnomalari”* ga qarang);
- b) muddati uzaytirilgan solik aktivlari (12-sonli BHXS *«Foyda soliqlari»*ga qarang).
- d) 17-sonli BHXS *«Ijara»*ning qo‘llash doirasidagi ijaralar;
- e) xodimlarga haq to‘lashdan yuzaga keladigan aktivlar (19-sonli BHXS – *«Xodimlarning daromadlari»*ga qarang).

f) 32-sonli BHXSda ta‘riflangan moliyaviy aktivlar. Ba‘zi moliyaviy aktivlarning tan olinishi va baholanishi 10-sonli MHXS – *“Jamlangan (konsolidatsiyalashgan) moliyaviy hisobotlar”*, 27-sonli BHXS – *«Alohida moliyaviy hisobotlar”* va 28-sonli BHXS – *«Qaram tadbirkorlik subyektlaridagi va qo‘shma korxonalaridagi investitsiyalar”*da qamrab olingan.

d) Biznes birlashuvida sotib olingan gudvill (3-sonli MHXS *«Biznes birlashuvlari»*ga qarang).

h) 4-sonli MHXS *«Sug‘urta shartnomalari»*ni qo‘llash doirasidagi sug‘urta shartnomalari asosidagi sug‘urtachining shartnomaviy huquqlaridan kelib chiqadigan muddati uzaytirilgan xarid xarajatlari va nomoddiy aktivlar. 4-sonli MHXS ushbu nomoddiy aktivlar uchun emas, balki ushbu muddati uzaytirilgan xarid xarajatlari uchun aniq ma‘lumotlar ochib berilishi talablarini belgilaydi. Shu tufayli mazkur

standartdagi ma'lumotlarni ochib berish bo'yicha talablar ushbu nomoddiy aktivlar uchun qo'llaniladi.

i) 5-sonli MHXS – «*Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va davom ettirilmaydigan faoliyat*»ga muvofiq sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan (yoki sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhiga kiritilgan) uzoq muddatli nomoddiy aktivlar.

Ba'zi nomoddiy aktivlar moddiy ko'rinishda saqlanishi mumkin, masalan: kompakt disk (kompyuter dasturi misolida), huquqiy hujjatlar (litsenziya yoki patent misolida) yoki film. Nomoddiy va moddiy jihatlarga ega aktivni 16-sonli BHXS – «*Asosiy vositalar*» bo'yicha hisobga olinishi yoki mazkur standart bo'yicha nomoddiy aktivlar sifatida hisobga olinishini aniqlash uchun, tadbirkorlik subyekti qaysi jihat ahamiyatliroqligini baholashda hukm chiqarishdan foydalanadi. Masalan, aniq bir kompyuter dasturisiz faoliyat ko'rsatmaydigan kompyuter nazorat qiladigan uskuna uchun kompyuter dasturi tegishli ehtiyot qismning ajralmas qismidir va u asosiy vosita sifatida hisobga olinadi. Aynan shu yondashuv kompyuterning operatsion tizimiga nisbatan qo'llaniladi. Qachonki dastur tegishli ehtiyot qismning ajralmas qismi bo'lmasa, kompyuter dasturi moddiy aktiv sifatida hisobga olinadi.

Shu bilan birga, mazkur standart reklama, trening, biznesni boshlash, tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish faoliyatlari bo'yicha xarajatlar uchun qo'llaniladi. Tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish faoliyatlari bilimni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Shu tufayli ushbu faoliyatlar natijasi moddiy ko'rinishdagi aktivga (masalan, namuna) olib kelishiga qaramasdan, aktivning moddiy jihati uning nomoddiy qismiga ikkilamchidir, ya'ni unda bilim singdirilgandir.

Moliyaviy ijara holatida asosdagi aktiv moddiy yoki nomoddiy bo'lishi mumkin. Dastlab tan olingandan so'ng, ijaraga oluvchi moliyaviy ijara kelishuvi asosida egalik qilinayotgan nomoddiy aktivni mazkur standartga muvofiq hisobga oladi. Tasviriy filmlar, video tasmalari, yozma asarlar, qo'lyozmalar, patentlar va mualliflik huquqlari kabi moddalar uchun litsenziyalash kelishuvlari asosidagi huquqlar 17-sonli BHXSda qo'llash doirasidan chiqarilgandir va mazkur standart qo'llash doirasidadir.

Agar faoliyat yoki operatsiyalar shunchalik maxsuslashtirilib, boshqacha yondashuv zarur bo'ladigan buxgalteriya hisobini qo'llashga olib kelsa, mazkur standartning qo'llash doirasidan istisno bo'lishi mumkin. Bunday masalalar qazib olish sohasida – neft, gaz va mineral depozitlarni qidiruv yoki qayta ishlash va qazib chiqarish xarajatlarini hisobga olishda hamda sug'urta shartnomalari holatlarida yuzaga keladi. Shu tufayli, mazkur standart bunday faoliyatlardagi xarajatlar va shartnomalar uchun qo'llanilmaydi. Biroq mazkur standart qazib olish sohasida yoki sug'urtachilar tomonidan foydalanilgan boshqa nomoddiy aktivlar (masalan, kompyuter dasturi) va sarflangan boshqa xarajatlar (masalan, biznesni boshlash xarajatlari) uchun qo'llaniladi.

Ushbu standartda quyidagi belgilangan ma'nodagi atamalardan foydalaniladi:

Amortizatsiya – nomoddiy aktivning eskirish hisoblanadigan qiymatini uning foydali xizmat muddati davomida sistematik tarzda xarajatlarga olib borishdir.

Aktiv resurs bo‘lib, u:

- a) oldingi hodisalar natijasida tadbirkorlik subyekti tomonidan nazorat qilinadi;
- b) undan tadbirkorlik subyekti tomonidan kelgusida iqtisodiy naf olinishi kutiladi.

Balans qiymati shunday qiymatki, bunda aktiv har qanday jamg‘arilgan amortizatsiya va yig‘ilgan qadrsizlanish bo‘yicha zararlarni chegirilgandan so‘ng moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobotda tan olinadi.

Tannarx aktivni uning xaridi yoki qurilishi paytida sotib olish uchun to‘langan pul mablag‘i yoki pul mablag‘i ekvivalentidagi qiymat yoxud boshqa turdagi uning evaziga berilgan tovonning haqqoniy qiymati, shuningdek, tegishli hollarda, boshqa BHXS larning, masalan 2-sonli BHXS – “*Aksiyaga asoslangan to‘lov*” ning aniq talablariga muvofiq ushbu aktivning dastlabki tan olinishidagi qiymatdir.

Eskirish hisoblanadigan qiymat aktivning tugatish qiymati chegirilgandagi tannarxi yoki tannarx o‘rniga aks ettiriladigan boshqa qiymatidir.

Tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish tijorat maqsadlarida ishlab chiqarish yoki foydalanishni boshlashdan oldin, yangi yoki sezilarli tarzda takomillashgan materiallar, uskunalar, tovarlar, jarayonlar, tizimlar yoki xizmatlarni ishlab chiqarish rejasiga yoki dizayniga nisbatan tadqiqot topilmalarini yoxud boshqa bilimlarni qo‘llashdir.

Tadbirkorlik subyektiga xos qiymat tadbirkorlik subyekti tomonidan aktivdan davomiy foydalanishidan va foydali xizmat muddati oxirida balansdan chiqarishdan yoki majburiyat so‘ndirilganida kutiladigan pul oqimlarining keltirilgan (diskontlangan) qiymatidir.

Haqqoniy qiymat baholash sanasida bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi odatdagi operatsiyada aktivni sotishda olinishi mumkin bo‘lgan yoki majburiyatni o‘tkazishda to‘lanishi mumkin bo‘lgan narxdir. (13-sonli MHXS “*Haqqoniy qiymatni baholash*” ga qarang).

Qadrsizlanish bo‘yicha zarar aktivning balans qiymati uning qoplanadigan qiymatidan oshadigan qismidir.

Nomoddiy aktiv moddiy – ashyoviy mazmunga ega bo‘lmagan aniqlanadigan nomonetar aktiv.

Monetar aktivlar egalikdagi pul mablag‘lari va qat’iy belgilangan yoki aniqlanadigan pul miqdorlarida olinadigan aktivlardir.

Tadqiqot yangi ilmiy yoki texnik bilimga va tushunchaga erishish istiqbolini ko‘zlab amalga oshirilgan asl va rejalashtirilgan izlanishdir.

Nomoddiy aktivning *tugatish qiymati* aktivning chiqib ketishi bo‘yicha baholangan xarajatlar chegirilgan holda, tadbirkorlik subyekti ayni paytda xuddi aktiv foydali xizmat muddati oxirida kutilgan muddati va holatida bo‘lganidek aktivning chiqib ketishidan oladigan baholangan qiymatidir.

Foydali xizmat muddati :

a) aktivning tadbirkorlik subyekti tomonidan foydalanishi uchun yaroqli bo‘lishi kutilgan davr;

b) tadbirkorlik subyekti tomonidan aktivdan olinishi kutilgan ishlab chiqarish hajmi (miqdori) yoki shunga o‘xshash birliklar soni.

Nomoddiy aktivlar. Tadbirkorlik subyektlari nomoddiy aktivlar, masalan, ilmiy yoki texnik bilim, yangi jarayonlar yoki tizimlar dizayni va amalga oshirilishi, litsenziyalar, intellektual mulk, bozor bilimi va savdo mulklarini (jumladan, brend nomlari va chop etish nomlari) sotib olish, takomillashtirish, saqlash yoki yaxshilashda tez-tez resurslarni kengaytiradilar yoki majburiyatlarni tan oladilar. Ushbu keng ko'lamni qamrab oladigan oddiy misollarga kompyuter dasturi, patentlar, mualliflik huquqlari, tasviriy filmlar, mijozlar ro'yxatlari, ipotekaga xizmat ko'rsatish huquqlari, baliq ovlash litsenziyalari, import kvotalari, franchayzinglar, mijoz yoki ta'minotchi aloqalari, mijoz sodiqligi, bozor ulushi va marketing huquqlarini keltirish mumkin.

Qayd qilingan moddalarning barchasi ham nomoddiy aktivning ta'rifi, masalan, aniqlangan ekanligi, resurs ustidan nazorat va kelgusi iqtisodiy naflarning mavjudligiga to'g'ri kelmaydi. Agarda modda mazkur Standartni qo'llash doirasida nomoddiy aktiv ta'rifini qanoatlantirmasa, uni sotib olish yoki ichki yaratish xarajatlari ular sarflangan paytda xarajatlar sifatida tan olinadi. Biroq, agarda modda biznes birlashuvida sotib olingan bo'lsa, u xarid sanasida gudvillning ma'lum qismini tashkil etadi.

Aniqlanganlik. Nomoddiy aktiv ta'rifi uni gudvilldan farqlash uchun nomoddiy aktivni aniqlanadigan bo'lishini talab etadi. Biznes birlashuvida tan olingan gudvill biznes birlashuvida sotib olingan boshqa aktivlardan keladigan kelgusi iqtisodiy naflarni ifoda etuvchi aktiv bo'lib, u alohida aniqlanmaydi va tan olinmaydi. Kelgusi iqtisodiy naflar sotib olinganda aniqlanadigan aktivlar yoki alohida olganda moliyaviy hisobotlarda tan olinmaydigan aktivlardan birgalikda foydalanishdan kelishi mumkin.

Aktiv aniqlanadigan hisoblanadi, agar:

a) ajratiladigan bo'lsa, masalan, tadbirkorlik subyektidan ajratish va bo'linish yoki alohida yoki tegishli shartnoma, aniqlanadigan aktiv yoki majburiyat bilan birga sotilishi, o'tkazilishi, litsenziya sifatida berilishi, ijaraga berilishi yoki almashinishi imkoniga ega bo'lsa, bunda tadbirkorlik subyekti buni amalga oshirishni ko'zlaganligidan qat'i nazar;

b) shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlar natijasida yuzaga kelsa, bunda ushbu huquqlar o'tkaziladigan yoki tadbirkorlik subyektidan yoxud boshqa huquqlar va majburiyatlardan ajratilishidan qat'i nazar.

Nazorat. Agarda tadbirkorlik subyekti asosiy resursdan oqib keladigan kelgusi iqtisodiy naflarni olish va boshqalarning ushbu manfaatlarga ega bo'lishini cheklash imkoniyatiga ega bo'lsa, tadbirkorlik subyekti aktivni nazorat qiladi. Tadbirkorlik subyekting nomoddiy aktivdan keladigan kelgusi iqtisodiy naflarni nazorat qilish imkoniyati, odatda, huquqiy kuchga ega yuridik huquqlar negizida bo'ladi. Yuridik huquqlar mavjud bo'lmaganda, nazoratni namoyish etish qiyinroqdir. Biroq huquqning yuridik kuchga egaligi nazorat uchun zarur shart emas, chunki tadbirkorlik subyekti kelgusi iqtisodiy naflarni ayrim boshqa usullar bilan nazorat qilishi mumkin.

Agar, masalan, bilim yuridik huquq bilan himoyalangan, jumladan, mualliflik huquqi, savdo kelishuvi cheklovi (ruxsat etilgan joyda) yoki maxfiylikni saqlash uchun xodimlarning yuridik majburiyati bilan himoyalangan bo'lsa, bozor va texnik

bilim kelgusi iqtisodiy naflarni o‘shishiga olib kelishi mumkin. Tadbirkorlik subyekti ushbu manfaatlarni nazorat qiladi.

Tadbirkorlik subyekti malakali xodimlar guruhiga ega bo‘lishi mumkin va trening orqali kelgusi iqtisodiy naflarga olib boradigan malakali xodimlarni aniqlay olishi mumkin. Tadbirkorlik subyekti shuni ham ko‘zda tutishi mumkinki, xodimlar tadbirkorlik subyekti faoliyatida o‘z ko‘nikmalarini namoyish etishda davom etishi mumkin. Biroq, tadbirkorlik subyekti odatda malakali xodimlar guruhidan va treningdan keladigan kutilgan kelgusi iqtisodiy naflar ustidan yetarli bo‘lmagan nazoratga ega bo‘lishi mumkin va natijada ushbu moddalar nomoddiy aktiv ta‘rifini qanoatlantirmasligi mumkin. Shu sababli, bunda u undan foydalanish va kelgusi iqtisodiy naflar olish bo‘yicha yuridik huquq bilan himoyalanmaguncha va ta‘rifning ayrim qismlarini qanoatlantirmaguncha, muayyan boshqaruv va texnik qobiliyat nomoddiy aktiv ta‘rifini qanoatlantirmaslik ehtimoli mavjud.

Tadbirkorlik subyekti mijozlar portfeli yoki bozor ulushiga ega bo‘lishi mumkin va tadbirkorlik subyekti, mijoz bilan aloqalar va ularning sodiqligini hosil qilish harakatlari tufayli mijozlar tadbirkorlik subyekti bilan savdo olib borishni davom ettirishini kutishi mumkin. Biroq himoya qilishning yuridik huquqlari yoki nazoratning boshqa yo‘llari, mijozlar bilan aloqalar yoki tadbirkorlik subyektiga mijozlarning sodiqligi mavjud bo‘lmaganda, tadbirkorlik subyekti nomoddiy aktiv ta‘rifini qanoatlantiradigan darajada mijoz aloqalari va sodiqligidan (masalan, mijozlar portfeli, bozor ulushlari, mijoz bilan aloqalar va sodiqlik) keladigan kutilgan iqtisodiy naflar ustidan yetarlicha nazoratga ega emas. Mijoz aloqalarini himoya qilishning yuridik huquqlari mavjud bo‘lmaganda, bir xil yoki o‘xshash noshartnomaviy mijoz aloqalari (biznes birlashuvi qismidan tashqari) bo‘yicha ayirboshlash operatsiyalari shuni tasdiqlaydiki, tadbirkorlik subyekti bunga qaramasdan, mijoz bilan aloqalardan oqib keladigan kutilayotgan kelgusi iqtisodiy naflarni nazorat qila oladi. Chunki bunday ayirboshlash operatsiyalari yana shuni tasdiqlaydiki, mijoz bilan aloqalar ajraladigan hamda ushbu mijoz bilan aloqalar nomoddiy aktiv ta‘rifini qanoatlantiradi.

Kelgusi iqtisodiy naflar. Nomoddiy aktivdan kelib tushadigan kelgusi iqtisodiy naflar tovarlar yoki xizmatlar sotuvi, xarajat tejashlaridan yoki tadbirkorlik subyekti tomonidan aktivdan foydalanishdan yuzaga keladigan boshqa daromadlarni qamrab olishi mumkin. Masalan, ishlab chiqarish jarayonida intellektual mulkdan foydalanish kelgusi daromadlarni ko‘paytirmagan holda kelgusi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishi mumkin.

Moddani nomoddiy aktiv sifatida tan olish tadbirkorlik subyektidan modda quyidagilarni qanoatlantirishini namoyish etishini talab etadi:

- a) nomoddiy aktiv ta‘rifini;
- b) tan olish mezonlarini.

Ushbu talab nomoddiy aktivni sotib olish yoki ichki yaratishda sarflangan hamda qismni qo‘shish, almashtirish yoki unga xizmat ko‘rsatishda sarflangan xarajatlarga nisbatan qo‘llaniladi.

Alohida sotib olingan nomoddiy aktivlar uchun tan olish mezonini qo‘llashni qamrab oladi, biznes birikmasida sotib olingan nomoddiy aktivlar uchun ularning

qo'llanishini qamrab oladi. Davlat grantlari orqali sotib olingan nomoddiy aktivlarning dastlabki baholanishini qamrab oladi, nomoddiy aktivlarni ayirboshlash va ichki yaratilgan gudvillni hisobga olishni qamrab oladi. Ichki yaratilgan nomoddiy aktivlarni dastlabki tan olish va baholashni qamrab oladi.

Nomoddiy aktivlarning xususiyati shundaki, ko'p hollarda ularga qo'shimcha qilinadigan aktiv yoki almashtiriladigan qism bo'lmaydi. Demak, keyingi xarajatlarning ko'pchiligi ushbu standartdagi nomoddiy aktivning ta'rifi va tan olish mezonini qanoatlantirish o'rniga amaldagi nomoddiy aktivda mujassamlangan kutilgan kelgusi iqtisodiy naflarni saqlashi mumkin. Shu bilan birga, odatda, keyingi xarajatlarni bevosita butun biznesga nisbatan ma'lum nomoddiy aktivga tegishli ekanligini aniqlash qiyinroqdir. Shu tufayli faqat kamdan kam hollarda keyingi xarajatlar – sotib olingan nomoddiy aktivning dastlabki tan olingandan yoki ichki yaratilgan nomoddiy aktiv tugagandan keyingi sarflangan xarajatlar – aktivning balans qiymatida tan olinadi. 63-bandga muvofiq, brendlar (tashqi sotib olingan yoki ichki yaratilgan bo'lishiga qaramasdan), titul nomlari, nashr nomlari, mijozlar ro'yxatlari va mohiyatan o'xshash moddalar bo'yicha keyingi xarajatlar sarflanganda doimo foyda yoki zararda tan olinadi. Bunga sabab shuki, bunday xarajatlar butun biznesni rivojlantirishga yo'naltiriladigan xarajatlardan farqlana olinmaydi.

Nomoddiy aktiv tan olinishi lozim, faqatgina agar:

a) tadbirkorlik subyekti tomonidan nomoddiy aktiv bilan bog'liq kelgusi iqtisodiy naf olinishi ehtimoli mavjud bo'lsa;

b) aktivning tannarxi ishonchli baholana olsa.

Aktivning foydali xizmat muddati davomida mavjud bo'ladigan iqtisodiy sharoitlar majmuyi bo'yicha rahbariyatning eng yaxshi baholashini aks ettiradigan oqilona va tasdiqlovchi farazlardan foydalangan holda, tadbirkorlik subyekti kutilgan kelgusi iqtisodiy naflarning ehtimolini baholashi lozim.

Tadbirkorlik subyekti aktivdan foydalanishdan keladigan kelgusi iqtisodiy naflar oqimining aniqlik darajasini baholashda malakali mulohaza qilishdan foydalanadi, bunda dastlabki tan olish paytida mavjud dalillarga, ko'proq tashqi dalillarga asoslanadi. Nomoddiy aktiv dastlab tannarxda baholanishi lozim.

Alohida sotib olish. Odatda, tadbirkorlik subyekti nomoddiy aktivni alohida sotib olishda to'laydigan narx aktivda mujassamlangan kutilayotgan kelgusi iqtisodiy naflarning tadbirkorlik subyekti tomonidan olinishi ehtimoli to'g'risidagi kutilishlarni aks ettiradi. Boshqacha qilib aytganda, iqtisodiy naflar oqimining vaqti yoki summasi bo'yicha noaniqlik mavjud bo'lishidan qat'i nazar, tadbirkorlik subyekti iqtisodiy naflar olinishini kutadi. Shu tufayli 21(a)-banddagi ehtimollikni tan olish mezonini alohida sotib olingan nomoddiy aktivlar uchun doimo qanoatlantirilgan deb inobatga olinadi.

Shu bilan birga, alohida sotib olingan nomoddiy aktivning tannarxi odatda ishonchli baholanadi. Xususan, qachonki aktivning sotib olinishida o'rniga beriladigan tovon pul mablag'i yoki boshqa monetar aktivlar shaklida bo'lsa, bunday holat yuz beradi.

Alohida sotib olingan nomoddiy aktivning tannarxi quyidagilarni qamrab oladi:

a) savdo chegirmalari va imtiyozlarini chegirgan holda, uning sotib olish narxini, jumladan, import bojlari va sotib olish bilan bog‘liq qoplanmaydigan soliqlarni;

b) aktivdan ko‘zlangan foydalanishga tayyorlash uchun sarflangan har qanday bevosita xarajatlarni.

Quyidagilar bevosita xarajatlarga misoldir:

a) aktivni ishchi holatiga keltirish bo‘yicha bevosita yuzaga keladigan xodimlarga to‘lanadigan haq bo‘yicha xarajatlar (19-sonli BHXSda ta‘riflangandek);

b) aktivni ishchi holatiga keltirish bo‘yicha bevosita yuzaga keladigan professional haqlar;

d) aktiv to‘g‘ri ishlayotganligini tekshirish bo‘yicha xarajatlar.

Quyidagilar nomoddiy aktivning tannarxida hisobga olinmaydigan sarflarga misoldir:

a) yangi mahsulot yoki xizmatning namoyish xarajatlari (shu jumladan, reklama va sotish bo‘yicha choralarga xarajatlar);

b) yangi joyda yoki yangi mijozlar bilan biznesni amalga oshirish xarajatlari (jumladan, xodimlar uchun trening xarajatlari);

d) ma‘muriy va boshqa umumiy ustama xarajatlar.

Qachonki nomoddiy aktiv rahbariyat ko‘zlagandek ishlay oladigan holatga keltirilganda, nomoddiy aktivning balans qiymatida xarajatlarni tan olish to‘xtatiladi. Shu tufayli nomoddiy aktivdan foydalanish yoki uni boshqa joyga ko‘chirish bilan bog‘liq xarajatlar uning balans qiymatiga kiritilmaydi. Masalan, quyidagi xarajatlar nomoddiy aktivning balans qiymatiga kiritilmaydi:

a) nomoddiy aktiv rahbariyat ko‘zlagandek ishlay oladigan holatga keltirilgan, lekin foydalanilmagan paytda sarflangan xarajatlar;

b) aktivning mahsulotiga talab shakllanayotgan davrdagi zararlar kabi dastlab ko‘rilgan operatsion zararlar.

Ayrim operatsiyalar nomoddiy aktivni tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bilan bog‘liq holda sodir bo‘ladi, ammo ular nomoddiy aktivni rahbariyat ko‘zlagandek ishlay oladigan holatga keltirish uchun zarur emas. Ushbu ikkinchi darajali operatsiyalar tajriba-konstruktorlik ishlab chiqishdan oldin yoki tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish davomida sodir bo‘lishi mumkin. Ikkinchi darajali operatsiyalar aktivni rahbariyat ko‘zlagandek ishlay oladigan holatga keltirish uchun zarur bo‘lmaganligi tufayli ikkinchi darajali operatsiyalar bo‘yicha daromadlar va tegishli xarajatlar bevosita foyda yoki zararda tan olinadi va ular daromad va xarajatning tegishli tasniflariga kiritiladi.

Agarda nomoddiy aktiv uchun to‘lov odatiy kredit shartlari doirasidan tashqarida kechiktirilsa, uning qiymati pul mablag‘idagi narx ekvivalentiga teng bo‘ladi. Mazkur qiymat bilan jami to‘lovlar orasidagi farq 23-sonli BHXS – “*Qarzlar bo‘yicha xarajatlar*” ga muvofiq kapitalizastiya qilinmaguncha, kredit davri mobaynida foizli xarajat sifatida tan olinadi.

Biznes birlashuvining qismi sifatida sotib olish. 3-sonli MHXS – “*Biznes birlashuvlari*” ga muvofiq, agarda nomoddiy aktiv biznes birlashuvi jarayonida sotib

olinsa, ushbu nomoddiy aktivning tannarxi xarid sanasidagi uning haqqoniy qiymatiga teng bo'ladi.

Nomoddiy aktivning haqqoniy qiymati aktivda mujassamlangan kutilayotgan kelgusi iqtisodiy naflarning tadbirkorlik subyekti tomonidan olinishi ehtimoli to'g'risidagi kutishlarni aks ettiradi. Boshqacha qilib aytganda, iqtisodiy naflar oqimining muddati yoki summasi bo'yicha noaniqlik mavjud bo'lishidan qat'i nazar, tadbirkorlik subyekti iqtisodiy naflar olinishini kutadi. Shu tufayli biznes birlashuvi jarayonida sotib olingan nomoddiy aktivlar uchun 21(a)-banddagi ehtimollikni tan olish mezoni doimo qanoatlantirilgan deb inobatga olinadi. Agar biznes birlashuvi jarayonida sotib olingan aktiv ajraladigan bo'lsa yoki shartnomaviy boshqa yuridik huquqlar natijasida yuzaga kelsa, aktivning haqqoniy qiymatini ishonchli baholash uchun yetarlicha ma'lumot mavjud bo'ladi. Shu tufayli, biznes birlashuvi jarayonida sotib olingan nomoddiy aktivlar uchun ishonchli baholash mezoni doimo qanoatlantirilgan deb inobatga olinadi.

Mazkur standart va 3-sonli MHXS (2008-yilda o'zgartirilgan)ga muvofiq, aktiv sotib olinayotgan tadbirkorlik subyekti tomonidan biznes birlashuvidan oldin tan olingan bo'lishidan qat'iy nazar xaridor xarid sanasida sotib olinayotgan tadbirkorlik subyekti nomoddiy aktivini gudvilldan alohida tarzda tan oladi. Bu shuni anglatadiki, agarda loyiha nomoddiy aktiv ta'rifini qanoatlantirsa, xaridor aktivni gudvilldan alohida tarzda sotib olinayotgan tadbirkorlik subyekti tugallanmagan tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish loyihasining aktivi sifatida tan oladi. Tadbirkorlik subyekti tugallanmagan tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish loyihasi jarayoni nomoddiy aktiv ta'rifini qanoatlantiradi, qachonki u:

a) aktiv ta'rifini qanoatlantirsa;

b) aniqlanadigan, ya'ni ajraladigan bo'lsa yoki shartnomaviy boshqa yuridik huquqlar natijasida yuzaga kelsa.

Biznes birlashuvi jarayonida sotib olingan nomoddiy aktiv. Agar biznes birlashuvi jarayonida sotib olingan nomoddiy aktiv ajraladigan bo'lsa yoki shartnomaviy boshqa yuridik huquqlar natijasida yuzaga kelsa, aktivning haqqoniy qiymatini ishonchli baholashda yetarlicha ma'lumot mavjud bo'ladi. Qachonki nomoddiy aktivning haqqoniy qiymatini hisoblashda foydalaniladigan baholar uchun turli xil ehtimollarga ega bo'lishi mumkin bo'lgan natijalar kengligi mavjud bo'lsa, ushbu mavhumlik aktivning haqqoniy qiymatini hisoblashda inobatga olinadi.

Biznes birlashuvi jarayonida sotib olingan nomoddiy aktiv ajraladigan bo'lishi mumkin, biroq u faqatgina tegishli shartnoma, aniqlanadigan aktiv yoki majburiyat bilan birga ajraladigan bo'lishi mumkin. Bunday holatlarda xaridor nomoddiy aktivni gudvildan alohida tarzda, biroq tegishli modda bilan birga tan oladi.

Alohida aktivlarning foydalanish muddati bir xil bo'lganda, xaridor bir-birini to'ldiruvchi nomoddiy aktivlar guruhini yagona aktiv sifatida tan olishi mumkin. Masalan, "Brend" va "Brend nomi" atamaları savdo belgilari va boshqa belgilar uchun sinonimlar sifatida foydalaniladi. Biroq "Brend" va "Brend nomi" atamaları umumiy marketing atamaları bo'lib, ular, odatda, bir-birini to'ldiruvchi aktivlar,

masalan, savdo belgisi (yoki xizmat belgisi) va uning tegishli savdo nomi, formulalari, tarkiblari va texnologik ekspert bilimlariga nisbatan foydalaniladi.

Sotib olingan tugallanmagan tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish loyihasi bo'yicha navbatdagi xarajatlar. Tadqiqot yoki tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish xarajati:

a) alohida yoki biznes birlashuvida sotib olingan va nomoddiy aktiv sifatida tan olingan tugallanmagan tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish loyihasiga tegishli;

b) ushbu loyihani sotib olgandan so'ng sarf qilingan xarajat bo'lib, hisobga olinishi lozim.

Alohida yoki biznes birlashuvida sotib olingan va nomoddiy aktiv sifatida tan olingan tugallanmagan tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish loyihasi bo'yicha navbatdagi xarajatlar:

a) agar u tadqiqot xarajati bo'lsa, sarflangan paytda xarajat sifatida tan olinadi;

b) agar u 57-banddagi nomoddiy aktiv sifatida tan olish mezonini qanoatlantirmaydigan tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish xarajati bo'lsa, sarflangan paytda xarajat sifatida tan olinadi;

d) agar u 57-banddagi tan olish mezonini qanoatlantiradigan tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish xarajati bo'lsa, sotib olingan tugallanmagan tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish loyihasining balans qiymatiga kiritiladi.

Aktivlarning davlat granti yordamida olinishi. Ba'zi hollarda nomoddiy aktiv davlat granti yordamida bepul yoki o'rniga nominal tovonni berish evaziga olinishi mumkin. Bunday holat davlat tadbirkorlik subyektiga nomoddiy aktivlar, masalan, aeroportdagi qo'nish huquqlari, radio yoki televideniye stansiyalarini boshqarish litsenziyalari, import litsenziyalari yoki kvotalari yoxud boshqa cheklangan resurslardan foydalanish huquqlarini taqdim etganda yoki ajratganda yuz berishi mumkin. 20-sonli BHXS – *“Davlat grantlarini hisobga olish va davlat yordamini ochib berish”*ga muvofiq, tadbirkorlik subyektini ham nomoddiy aktivni, ham grantni dastlab haqqoniy qiymatda tan olishni tanlashi mumkin. Agar tadbirkorlik subyektini dastlab haqqoniy qiymatda tan olmaslikni tanlasa, tadbirkorlik subyektini dastlab nominal qiymatda tan oladi (20-sonli BHXS tomonidan ruxsat etilgan muqobil yondashuv) va bunga aktivni ko'zda tutilgan foydalanish holatiga keltirish bilan bevosita bog'liq har qanday xarajatlar qo'shiladi.

Aktivlarni ayirboshlash. Bir yoki bir necha nomoddiy aktivlar nomonetar aktiv yoxud aktivlar yoki monetar va nomonetar aktivlar birikmasi evaziga sotib olinishi mumkin. Quyida keltirilgan mulohaza bir nomonetar aktivni boshqasiga ayirboshlashga tegishlidir, biroq u yuqorida qayd etilgan barcha ayirboshlashlarga nisbatan ham qo'llaniladi. (a) Ayirboshlash operatsiyasi tijorat maqsadlariga ega bo'lmaguncha yoki (b) qabul qilingan aktivning ham topshirilgan aktivning ham haqqoniy qiymati ishonchli baholanmaguncha, bunday nomoddiy aktivning qiymati haqqoniy qiymatda baholanadi. Hattoki, agar tadbirkorlik subyektini topshirilgan aktivni tan olishni tezda to'xtata olmasa ham, sotib olingan aktiv xuddi shu usulda baholanadi. Agar sotib olingan aktiv haqqoniy qiymatda baholanmasa, uning qiymati topshirilgan aktivning balans qiymatida baholanadi.

Tadbirkorlik subyekti ayirboshlash operatsiyasi tijorat maqsadlariga egaligini operatsiya natijasida uning kelgusi pul oqimlari qanchalik darajada o'zgarishi kutilishini inobatga olgan holda aniqlaydi. Ayirboshlash operatsiyasi tijorat maqsadlariga ega, agar:

a) qabul qilingan aktiv bo'yicha pul oqimlarining tarkibiy tuzilmasi (masalan, xatar, muddat va summa) topshirilgan aktiv bo'yicha pul oqimlarining tarkibiy tuzilmasidan farq qilsa;

b) tadbirkorlik subyekti faoliyatining operatsiya ta'sir qilgan qismining tadbirkorlik subyektiga xos qiymati ayirboshlash natijasida o'zgarsa;

d) (a) yoki (b) dagi tafovut ayirboshlangan aktivlarning haqqoniy qiymatiga nisbatan katta bo'lsa.

Ayirboshlash operatsiyasi tijorat maqsadlariga ega ekanligini aniqlash uchun, tadbirkorlik subyekti faoliyatining operatsiya ta'sir qilgan qismining tadbirkorlik subyektiga xos qiymati soliqlardan so'nggi pul oqimlarini aks ettirishi lozim. Ushbu tahlillarning natijasi tadbirkorlik subyekti batafsil hisob-kitoblarni amalga oshirmasidan aniq bo'lishi mumkin.

Nomoddiy aktivni tan olish sharti aktivning qiymati ishonchli baholanishidir. Nomoddiy aktivlarning haqqoniy qiymati ishonchli baholanadi, (a) oqilona haqqoniy qiymat baholari kengligidagi o'zgarish ushbu aktiv uchun ahamiyatli emas yoki (b) kenglikdagi turli baholarning ehtimollari oqilona baholanishi mumkin va haqqoniy qiymatni aniqlashda foydalanilishi mumkin. Agar tadbirkorlik subyekti yoki qabul qilingan yoki topshirilgan aktivning haqqoniy qiymatini ishonchli aniqlay olsa, bunda qabul qilingan aktivning haqqoniy qiymati yaqqolroq namoyon bo'lmaguncha, topshirilgan aktivning haqqoniy qiymatidan tannarxni hisoblashda foydalaniladi.

Ichki yaratilgan gudvill. Ichki yaratilgan gudvill aktiv sifatida tan olinmasligi lozim. Ba'zi holatlarda kelgusi iqtisodiy naflarni keltirib chiqarish uchun xarajat amalga oshiriladi, biroq u mazkur standartdagi tan olish mezonini qanoatlantiradigan nomoddiy aktivning paydo bo'lishiga olib kelmaydi. Bunday xarajat, odatda, ichki yaratilgan gudvillning qismi sifatida inobatga olinadi. Ichki yaratilgan gudvill aktiv sifatida tan olinmaydi, chunki tadbirkorlik subyekti nazoratida bo'lgan holda aniqlanadigan resurs (ya'ni u na ajraladigan va na shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlardan kelib chiqadigan resurs) emas, balki tannarxda ishonchli baholanadi.

Tadbirkorlik subyektining haqqoniy qiymati bilan uning aniqlanadigan sof aktivlarining har qanday paytdagi balans qiymati o'rtasidagi farq tadbirkorlik subyektining haqqoniy qiymatiga ta'sir etadigan bir qator omillarni qamrab olishi mumkin. Biroq bunday farqlar tadbirkorlik subyekti tomonidan nazorat qilinadigan nomoddiy aktivlarning qiymatini aks ettirmaydi.

Ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktivlar. Quyidagi muammolar tufayli, ba'zida ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktiv tan olish mezonini qanoatlantirishini aniqlash qiyin bo'ladi:

a) kutilgan kelgusi iqtisodiy naflarni keltirib chiqaradigan aniqlanadigan aktiv mavjudligi va qachon mavjud bo'lishini aniqlash;

b) aktiv qiymatini ishonchli aniqlash. Ba'zi hollarda nomoddiy aktivning ichki tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish xarajatlari tadbirkorlik subyektining ichki

yaratilgan gudvillini saqlash yoki yaxshilash yoxud kunlik faoliyatini amalga oshirish xarajatlaridan farqlanmaydi.

Shu tufayli nomoddiy aktivni tan olish va dastlabki baholash bo'yicha umumiy talablarni qondirishga qo'shimcha tarzda, tadbirkorlik subyekti barcha ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktivlarga nisbatan 52-67-bandlardagi talablarni va qo'llanmani qo'llaydi.

Ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktiv tan olish mezonini qanoatlantirishini aniqlash maqsadida, tadbirkorlik subyekti aktivni tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish jarayonini ikki qismga bo'ladi:

a) tadqiqot bosqichi;

b) tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bosqichi.

“Tadqiqot” va “tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish” atamaları ta'riflangan bo'lsa-da, mazkur standart maqsadi uchun “tadqiqot bosqichi” va “tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bosqichi” atamaları kengroq ma'noga ega.

Agar tadbirkorlik subyekti nomoddiy aktivni yaratish bo'yicha ichki loyihaning tadqiqot bosqichini tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bosqichidan farqlay olmasa, tadbirkorlik subyekti ushbu loyiha bo'yicha xarajatlarni, xuddiki ular faqatgina tadqiqot bosqichida sarflangan sifatida inobatga oladi.

Tadqiqot bosqichi. Tadqiqot (yoki ichki loyihaning tadqiqot bosqichi) natijasida yuzaga kelgan hech qanday nomoddiy aktiv tan olinmaydi. Tadqiqot (yoki ichki loyihaning tadqiqot bosqichi) bo'yicha sarflar ular amalga oshirilganda xarajat sifatida tan olinishi lozim.

Ichki loyihaning tadqiqot bosqichida tadbirkorlik subyekti ehtimolli kelgusi iqtisodiy naflarni keltiradigan nomoddiy aktiv mavjudligini namoyish eta olmaydi. Shu tufayli ushbu sarf u amalga oshirilganda xarajat sifatida tan olinadi.

Quyidagilar tadqiqot faoliyatlariga misollardir:

a) yangi bilimlarni egallashga mo'ljallangan faoliyat;

b) tadqiqot topilmalarini yoki boshqa bilimlarni izlash, baholash va yakuniy tanlab olish, qo'llash;

d) xomashyolar, uskunalar, mahsulotlar, jarayonlar, tizimlar yoki xizmatlar uchun muqobillar izlash; va

e) yangi yoki takomillashtirilgan xomashyolar, uskunalar, mahsulotlar, jarayonlar, tizimlar yoki xizmatlar uchun mumkin bo'lgan muqobillarni yaratish, dizayn tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish, baholash va yakuniy tanlab olish.

Tajriba-konstruktorlik ishlab chiqarish bosqichi. Agar tadbirkorlik subyekti quyidagilarning barchasini namoyish eta olsa, tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish (yoki ichki loyihaning tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bosqichi) natijasida yuzaga kelgan nomoddiy aktiv tan olinadi:

a) nomoddiy aktivni foydalanish yoki sotishga tayyor qilish bo'yicha uni tugallashning texnik imkoniyatini;

b) o'zining nomoddiy aktivni tugallash va undan foydalanish yoki uni sotish bo'yicha moyilligini;

d) o'zining undan foydalanish yoki uni sotish qobiliyatini;

e) nomoddiy aktiv qay tarzda ehtimolli kelgusi iqtisodiy naflarni keltirishini. Shu o'rinda tadbirkorlik subyekti nomoddiy aktivning mahsuloti yoki nomoddiy aktivning o'ziga nisbatan bozor mavjudligini, yoki agar u ichki foydalanishga mo'ljallangan bo'lsa, nomoddiy aktivning foydaliligini namoyish etishi mumkin;

f) nomoddiy aktivni tajriba-konstruktorlik ishlab chiqishni tugallash va undan foydalanish yoki uni sotish uchun muvofiq texnik, moliyaviy va boshqa resurslarning mavjudligini;

d) tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish mobaynida nomoddiy aktivga tegishli sarflarni ishonchli baholash qobiliyatini.

Ichki loyihaning tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bosqichida tadbirkorlik subyekti, ba'zi hollarda nomoddiy aktivni aniqlay olishi va nomoddiy aktiv ehtimolli kelgusi iqtisodiy naflarni keltirishini namoyish eta olishi mumkin. Bunga sabab shuki, loyihaning tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bosqichi tadqiqot bosqichiga nisbatan yanada takomillashgan bo'lishidir.

Quyidagilar tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish faoliyatlariga misollardir:

a) ishlab chiqarish yoki foydalanishdan oldingi andozalarni va modellarning dizayni, yasalishi va sinovi;

b) yangi texnologiyani qamrab olgan uskunalar, andozalar, shakllar va qoliplar dizayni;

d) tijorat maqsadida ishlab chiqarish uchun iqtisodiy maqsadga muvofiq hajmda muvofiq bo'lmagan dastlabki korxonalar dizayni, qurilishi va faoliyati;

e) yangi yoki takomillashgan xomashyolar, uskunalar, mahsulotlar, jarayonlar, tizimlar yoki xizmatlar uchun tanlangan muqobillar dizayni, yasalishi va sinovi.

Nomoddiy aktiv qay tarzda ehtimolli kelgusi iqtisodiy naflarni keltirishini ko'rsatish maqsadida, tadbirkorlik subyekti 36-sonli BHXS – "*Aktivlar qadrsizlanishi*"dagi tamoyillardan foydalangan holda aktivdan olinadigan kelgusi iqtisodiy naflarni baholaydi. Agar aktiv faqatgina boshqa aktivlar bilan birga iqtisodiy naflarni keltirisa, tadbirkorlik subyekti 36-sonli BHXSdagi pul mablag'larini hosil qiladigan birliklar tamoyilini qo'llaydi.

Nomoddiy aktivni tugallash, foydalanish va manfaatlar olish uchun resurslarning mavjudligi, masalan, zaruriy texnik, moliyaviy va boshqa resurslar hamda tadbirkorlik subyektining ushbu resurslarni ta'minlay olish qobiliyatini aks ettiradigan biznes-reja orqali ko'rsatilishi mumkin. Ba'zi hollarda tadbirkorlik subyekti tashqi moliyalashtirish mavjudligini namoyish etishi mumkin, bunda tadbirkorlik subyekti kreditorning rejani moliyalashtirishga moyilligi bo'yicha ko'rsatmasiga ega bo'lgan holda ko'rsatadi.

Tadbirkorlik subyektining xarajat tizimlari, odatda, nomoddiy aktivning ichki tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish xarajatlarini, masalan, ish haqlari va mualliflik huquqlari yoki litsenziyalarga ega bo'lishga yohud kompyuter dasturini tajriba-konstruktorlik ishlab chiqishga sarflangan xarajatlarni ishonchli baholay oladi.

Ichki ishlab chiqilgan brendlar, titul ma'lumotlari (nomlanishlar), nashr nomlari, mijozlar ro'yxati va mohiyatan bir xil moddalar nomoddiy aktivlar sifatida tan olinmasligi lozim.

Ichki ishlab chiqilgan brendlar, titul ma'lumotlari (nomlanishlar), nashr nomlari, mijozlar ro'yxati va mohiyatan bir xil moddalar bo'icha sarflar butun bir biznesni rivojlantirish xarajatlaridan farq qilmasligi mumkin. Shu tufayli bunday moddalar nomoddiy aktivlar sifatida tan olinmaydi.

Ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktivning tannarxi. Ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktivning tannarxi nomoddiy aktiv mezonini dastlab qanoatlantirgan sanadan boshlab sarflangan xarajatlar yig'indisidir. Xarajat sifatida tan olingan sarflarni qayta aks ettirishni taqiqlaydi.

Ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktivning tannarxi aktivni rahbariyat ko'zlagandek ishlay oladigan qilib yaratish, ishlab chiqarish va tayyorlashga zarur bo'lgan barcha bevosita tegishli xarajatlarni qamrab oladi. Bevosita tegishli xarajatlarga misollar quyidagilardir:

a) nomoddiy aktivni tajriba-konstruktorlik ishlab chiqishda foydalanilgan yoki iste'mol qilingan xomayoshlar va xizmatlar xarajatlari;

b) nomoddiy aktivni tajriba-konstruktorlik ishlab chiqish bo'yicha yuzaga keladigan xodimlarga haq to'lash xarajatlari (19-sonli BHXS da ta'riflangandek);

d) yuridik huquqni ro'yxatdan o'tkazish haqlari;

e) nomoddiy aktivni tajriba-konstruktorlik ishlab chiqishda foydalanilgan patentlar va litsenziyalarning amortizatsiyasi.

23-sonli BHXSda foizni ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktiv tannarxining qismi sifatida tan olish mezonini ta'kidlanadi.

Quyidagilar ichki ishlab chiqilgan nomoddiy aktiv tannarxining qismlari emas:

a) sotish, ma'muriy va boshqa umumiy ustama xarajatlari (bunda ushbu xarajatlar aktivni foydalanish uchun tayyorlashga tegishli bevosita xarajatlar bo'lmaguncha);

b) aktiv belgilangan faoliyat ko'rsatishga erishishidan oldin aniqlangan samaradorsizliklar va dastlabki operatsion zararlar;

d) aktivdan foydalanish uchun xodimlarni tayyorlash xarajatlari.

Nomoddiy modda bo'yicha xarajat u sarflanganda xarajat sifatida tan olinadi, qachonki:

a) xarajat tan olish mezonini qanoatlantiradigan nomoddiy aktiv qiymatining tarkibi bo'lmaguncha (18-67-bandlarga qarang);

b) modda biznes birlashuvida sotib olingan bo'lib, nomoddiy aktiv sifatida tan olinmaguncha. Bunday holatda xarajat xarid sanasida gudvill sifatida tan olingan qiymatning tarkibini tashkil etadi (3-sonli MHXSga qarang).

Ba'zi holatlarda kelgusi iqtisodiy naflarga ega bo'lish maqsadida xarajatlar sarflanadi, lekin tan olinishi mumkin bo'lgan hech qanday nomoddiy aktiv yoki boshqa aktiv sotib olinmaydi yoki yaratilmaydi. Tovarlarini yetkazib berish holatida, tadbirkorlik subyektini bunday sarfni unda ushbu tovarlardan foydalanish huquqi bo'lgan paytda xarajat sifatida tan oladi. Xizmatlar ko'rsatish holatida tadbirkorlik subyektini sarf-xizmatlarni qabul qilib olgan paytda xarajat sifatida tan oladi. Masalan, tadqiqot bo'yicha xarajat u sarflangan paytda xarajat sifatida tan olinadi (54-bandga qarang), u biznes birlashuvi tarkibi sifatida sotib olingan holat bundan istisno. Sarfga

u amalga oshirilganda xarajat sifatida tan olinadigan boshqa misollar quyidagilarni qamrab oladi:

a) yangi biznesni boshlash faoliyati bo'yicha xarajatlar (ya'ni tashkiliy xarajatlar), bunda ushbu xarajatlar 16-sonli BHXSga muvofiq asosiy vositalar moddasining tarkibiga kiritilmaidi. Tashkiliy xarajatlar tashkil etish xarajatlarini qamrab olishi mumkin, masalan, yuridik tashkilotni tashkil etishga sarflangan yuridik va kotibiyat xarajatlari (ya'ni ochishdan oldingi xarajatlar) yoki yangi faoliyatlarni boshlash, yangi mahsulotlar yoki jarayonlarni ishga tushirish bo'yicha xarajatlar (ya'ni faoliyatdan oldingi xarajatlar);

b) trening faoliyatlari bo'yicha xarajatlar;

d) reklama va sotish faoliyatlari bo'yicha xarajatlar (pochta orqali buyurtma ro'yxatlari);

e) Tadbirkorlik subyektini to'liq yoki qisman boshqa joyga ko'chirish yoki qayta tashkil etish bo'yicha xarajatlar.

Tadbirkorlik subyekti, qachonki u tovarlarga egalik qilsa, tovarlardan foydalanish huquqiga ega. Xuddi shuningdek, tadbirkorlik subyekti qachonki ular yetkazib berish shartnomasi shartlariga muvofiq yetkazib beruvchi tomonidan yaratilganda va tadbirkorlik subyekti to'lov evaziga ularni yetkazib berilishini talab qila olganda, tovarlardan foydalanish huquqiga ega bo'ladi. Qachonki xizmatlarni tadbirkorlik subyektiga yetkazib berish shartnomasiga muvofiq yetkazib beruvchi tomonidan ko'rsatilganda, u qabul qilingan bo'ladi (ammo tadbirkorlik subyekti ulardan boshqa xizmatni ko'rsatishda foydalangan paytda emas, masalan, mijozlarga reklamani yetkazib berishda).

Agar tovarlar uchun to'lov tadbirkorlik subyekti tovarlardan foydalanish huquqiga ega bo'lishidan oldin to'langan bo'lsa, tadbirkorlik subyekti oldindan to'langan to'lovni aktiv sifatida tan olishiga to'sqinlik ko'rsatmaydi. Xuddi shuningdek, qachonki xizmatlar uchun to'lov tadbirkorlik subyekti ushbu xizmatlarni qabul qilishidan oldin to'langan bo'lsa, 68-band tadbirkorlik subyekti oldindan to'langan to'lovni aktiv sifatida tan olishiga to'sqinlik ko'rsatmaydi.

Aktiv sifatida tan olinmaydigan oldingi xarajatlar. Dastlab xarajat sifatida tan olingan nomoddiy modda bo'yicha xarajat keyingi sanada nomoddiy aktiv tannarxining qismi sifatida tan olinmasligi lozim.

Tadbirkorlik subyekti yoki 74-banddagi tannarx bo'yicha hisobga olish modeli yoki 75-banddagi qayta baholash modelini o'zining hisob siyosati sifatida tanlashi lozim. Agar nomoddiy aktiv qayta baholash modelidan foydalangan holda hisobga olinsa, uning turkumidagi barcha boshqa aktivlar ham aynan shu modeldan foydalangan holda hisobga olinishi lozim (bunda ushbu aktivlar bo'yicha faol bozor mavjud bo'lmaguncha).

Nomoddiy aktivlarning turkumi aktivlarning bir xil xususiyati va tadbirkorlik subyekti faoliyatida foydalanilishi jihatidan guruhlanishidir. Nomoddiy aktivlar turkumidagi moddalar bir vaqtda qayta baholanadi, bunda aktivlarni tanlanma qayta baholashdan hamda moliyaviy hisobotlarda turli sanalarda tannarxlar va qiymatlar birikmasini aks ettiradigan miqdorlarni taqdim etish chetlab o'tiladi.

Tannarx bo'yicha hisobga olish modeli. Dastlabki tan olishdan so'ng, nomoddiy aktiv uning tannarxidan har qanday jamg'arilgan amortizatsiyani va har qanday yig'ilgan qadrsizlanish bo'yicha zararni chegirilgandagi qiymatda hisobga olinishi lozim.

Qayta baholash modeli. Dastlabki tan olishdan so'ng nomoddiy aktiv qayta baholangan qiymatda, ya'ni qayta baholash sanasidagi uning haqqoniy qiymatidan har qanday keyingi jamg'arilgan amortizatsiyani va har qanday keyingi yig'ilgan qadrsizlanish bo'yicha zararni chegirilgandagi qiymatda hisobga olinishi lozim. Mazkur standartdagi qayta baholashlar maqsadida haqqoniy qiymat faol bozor inobatga olingan holda aniqlanishi lozim. Qayta baholashlar shunday me'yorda amalga oshirilishi lozimki, hisobot davri oxirida aktivning balans qiymati uning haqqoniy qiymatidan muhim darajada farq qilmasligi kerak.

Qayta baholash modeli bo'yicha quyidagilarga ruxsat berilmaydi:

- a) oldin aktiv sifatida tan olinmagan nomoddiy aktivlarni qayta baholash;
- b) tannarxdan boshqa qiymatlarda nomoddiy aktivlarni dastlab tan olish.

Qayta baholash modeli aktiv dastlab tannarxda tan olingandan so'ng qo'llaniladi. Biroq, agarda nomoddiy aktiv jarayondan o'tish mobaynida tan olish mezonini qanoatlantirmaganligi tufayli uning tannarxining faqat ma'lum qismi aktiv sifatida tan olingan bo'lsa (65-bandga qarang), qayta baholash modeli ushbu aktivning butun qismiga qo'llanishi mumkin. Shu bilan birga, qayta baholash modeli davlat granti orqali qabul qilingan va nominal qiymatda tan olingan nomoddiy aktivlarga nisbatan ham qo'llanilishi mumkin (44-bandga qarang).

Nomoddiy aktiv uchun faol bozor mavjud bo'lishi odatiy hol emas, lekin bu sodir bo'lishi mumkin. Masalan, ayrim yurisdikstiyalarda erkin o'tkaziladigan taksi litsenziyalari, baliq ovlash litsenziyalari yoki ishlab chiqarish kvotalari uchun faol bozor mavjud bo'lishi mumkin. Biroq brendlar, gazeta nomlari, musiqa va film nashr etish huquqlari, patentlar va savdo belgilari uchun faol bozor mavjud bo'la olmaydi, chunki bunday aktivning har biri yagonadir. Shu bilan birga, nomoddiy aktivlar oldi-sotdi qilinsa ham, shartnomalar alohida sotuvchilar va xaridorlar o'rtasida tuziladi va operatsiyalar kamdan-kam holatda sodir bo'ladi. Shular tufayli bir aktiv uchun to'langan narx boshqasining haqqoniy qiymati to'g'risida yetarlicha dalil hisoblanmasligi mumkin. Bundan tashqari narxlar ko'pgina hollarda jamoatga ma'lum bo'lmaydi.

Qayta baholash davriyligi qayta baholanayotgan nomoddiy aktivlar haqqoniy qiymatining o'zgaruvchanligiga bog'liqdir. Agar qayta baholangan aktivning haqqoniy qiymati uning balans qiymatidan muhim darajada farq qilsa, yana qayta baholash zarurdir. Ayrim nomoddiy aktivlarning haqqoniy qiymatida katta darajada va o'zgaruvchan tebranishlar kuzatilishi mumkin, bunday holat yillik qayta baholash zaruratini keltirib chiqaradi. Bunday tez-tez qayta baholashlar haqqoniy qiymatida faqatgina katta bo'lmagan tebranishlarga ega nomoddiy aktivlar uchun zarur emas.

Agar nomoddiy aktiv qayta baholansa, qayta baholash sanasidagi har qanday jamg'arilgan amortizatsiya:

a) aktivning yalpi balans qiymatidagi o'zgarishga proporsional tarzda qayta hisoblanadiki, natijada qayta baholashdan so'ng aktivning balans qiymati uning qayta baholangan qiymatiga teng bo'ladi;

b) aktivning yalpi balans qiymatidan chegirib tashlanadi va sof balans qiymati aktivning qayta baholangan qiymati summasida aks ettiriladi.

Agar qayta baholangan nomoddiy aktivlar turkumidagi nomoddiy aktivni ushbu aktiv uchun faol bozor mavjud bo'lmaganligi tufayli qayta baholash imkoni bo'lmasa, aktiv uning tannarxidan har qanday jamg'arilgan amortizatsiya va qadrsizlanish bo'yicha zararlarning chegirilgan qiymatida hisobga olinishi lozim.

Agar qayta baholangan nomoddiy aktivning haqqoniy qiymatini faol bozor orqali aniqlash imkoni boshqa mavjud bo'lmasa, aktivning balans qiymati uning faol bozor orqali oxirgi qayta baholash sanasidagi qayta baholangan qiymatidan har qanday jamg'arilgan amortizatsiya va har qanday keyingi yig'ilgan qadrsizlanish bo'yicha zararlarning chegirilgan qiymati bo'lishi lozim.

Qayta baholangan nomoddiy aktiv uchun bundan buyon faol bozor mavjud bo'lmasligi to'g'risidagi ma'lumot shuni anglatishi mumkinki, aktiv qadrsizlangan va uning 36-sonli BHXSga muvofiq tekshirilishi zarurdir.

Agar keyingi ma'lum hisobga olish sanasida aktivning haqqoniy qiymatini faol bozor orqali aniqlash imkoni bo'lsa, qayta baholash modeli o'sha sanadan boshlab qo'llaniladi.

Agar nomoddiy aktivning balans qiymati qayta baholash natijasidan oshsa, oshgan qism boshqa umumlashgan daromadda tan olinishi va kapital tarkibidagi boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan hisobvaraqda yig'ilishi lozim. Biroq, oshgan qism foyda yoki zararlarda shu darajada tan olinishi lozimki, bunda oldin aynan shu aktivni qayta baholash natijasida foyda yoki zararlarda tan olingan uning kamayishi summasi oldin qoplanishi lozim.

Agar nomoddiy aktivning balans qiymati qayta baholash natijasidan kamaysa, kamaygan qism foyda yoki zarar tarkibida tan olinishi lozim. Biroq kamaygan qism boshqa umumlashgan daromadda ushbu aktiv bo'yicha boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan hisobvaraqining har qanday kredit saldosiqa teng miqdorda tan olinishi lozim. Boshqa umumlashgan daromadda tan olingan kamaygan qism kapital tarkibidagi boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan hisobvaraqda yig'ilgan summani kamaytiradi.

Kapitalda boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi hisobga olinadigan hisobvaraqda jamlangan summa, qachonki bu summa o'zlashtirilganda, to'g'ridan-to'g'ri taqsimlanmagan foydaga o'tkazilishi mumkin. Jami bunday summa aktivning foydali xizmat muddati tugaganida yoki u balansdan chiqarilganida o'zlashtirilishi mumkin. Biroq bu hisobvaraqdagi summaning ma'lum qismi aktiv tadbirkorlik subyektini tomonidan foydalanilayotganda o'zlashtirilishi mumkin; bunda o'zlashtiriladigan summa aktivning qayta baholangan balans qiymati asosida hisoblangan amortizatsiya summasi bilan aktivning boshlang'ich tannarxi asosida hisoblangan amortizatsiya summasi o'rtasidagi farqqa teng bo'ladi.

Boshlang'ich qiymatiga nisbatan qayta baholash qiymatining oshgan summasi taqsimlanmagan foydaga o'tkazilganda, foyda yoki zararlarda aks ettirilmaydi .

Tadbirkorlik subyekti nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati aniqligi yoki aniqsizligini va agar aniq bo'lsa, foydali xizmat muddatini tashkil etadigan davrni yoki ishlab chiqarish yoxud shunga o'xshash birliklar sonini baholashi lozim. Agar barcha tegishli omillarning tahliliga asoslangan holda, aktiv tadbirkorlik subyekti uchun sof pul tushumlarini olib kelishi kutilgan davrning ko'rinadigan chegarasi mavjud bo'lmasa, nomoddiy aktiv tadbirkorlik subyekti tomonidan noaniq foydali xizmat muddatiga ega deb hisoblanishi lozim.

Nomoddiy aktivni hisobga olish uning foydali xizmat muddatiga asoslanadi. Foydali xizmat muddati aniq bo'lgan nomoddiy aktiv amortizatsiya qilinadi, foydali xizmat muddati noaniq bo'lgan nomoddiy aktiv amortizatsiya qilinmaydi. Mazkur standartga ilova qilingan tasviriy misollarda turli nomoddiy aktivlar uchun foydali xizmat muddatni aniqlash va keyin ushbu aktivlarni aniqlangan foydali xizmat muddatlariga asoslangan holda hisobga olish ko'rsatilgan.

Nomoddiy aktivning foydali xizmat muddatini aniqlashda ko'pgina omillar inobatga olinadi, shu jumladan:

a) tadbirkorlik subyekti tomonidan aktivdan kutilgan foydalanish va aktivning boshqa boshqaruv guruhi tomonidan samarali boshqarilishi mumkinligi;

b) aktiv bo'yicha oddiy mahsulot foydalanish davri o'xshash usulda foydalaniladigan o'xshash aktivlarning foydalilik muddatlarining ehtimollari bo'yicha ommaviy ma'lumot;

d) eskirishning texnik, texnologik, tijorat va boshqa turlari;

e) aktivdan foydalanadigan sohaning barqarorligi va aktivdan yuzaga keladigan mahsulotlar yoki xizmatlarga bo'lgan bozor talabidagi o'zgarishlar;

f) raqobatchilar yoki potensial raqobatchilar tomonidan kutilgan harakatlar;

g) aktivdan kutilgan kelgusi iqtisodiy naflarga ega bo'lish uchun talab etilgan saqlash xarajatlarining darajasi va bunday darajaga erishishda tadbirkorlik subyektining imkoniyati va xohishi;

h) aktiv ustidan nazorat davri va aktivdan foydalanishga yuridik yoki shunga o'xshash cheklovlar, masalan, tegishli ijaralarning tugash sanalari;

i) aktiv foydali xizmat muddatining tadbirkorlik subyektining boshqa aktivlari foydali xizmat muddatiga bog'liqligi.

“Noaniq” atamasi “cheksiz” ma'nosini anglatmaydi. Nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati faqatgina aktivni uning foydali xizmat muddatini baholash paytida hisoblangan ishlash standartida saqlash uchun talab etilgan kelgusi saqlash sarflari darajasini hamda tadbirkorlik subyektining bunday darajaga erishishdagi imkoniyati va xohishini aks ettiradi. Nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati noaniqligi to'g'risidagi xulosa aktivni ushbu ishlash standartida saqlash uchun talab etilgandan ortiq rejalashtirilgan kelgusi sarflarga asoslanmasligi kerak.

Texnologiya tarixi taraqqiyotini inobatga olganda, kompyuter dasturiy ta'minoti va ko'pgina boshqa nomoddiy aktivlar texnologik eskirishlarga uchraydi. Shu tufayli ularning foydali xizmat muddati qisqa bo'lish ehtimoli mavjud.

Nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati juda uzoq yoki hattoki, noaniq bo'lishi mumkin. Noaniqlik nomoddiy aktivning foydali xizmat muddatini ehtiyotkorlik bilan hisoblashni ta'kidlaydi, biroq u noreal qisqa muddatni tanlashni ta'kidlamaydi.

Shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlardan kelib chiqadigan nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati shartnomaviy yoki yuridik huquqlarning muddatidan oshmasligi lozim, biroq tadbirkorlik subyekti aktivdan foydalanishining kutilayotgan davriga bog'liq holda qisqaroq bo'lishi mumkin. Agar shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlar yangilanishi mumkin bo'lgan cheklangan muddatga taqdim etilsa, yangilashni tadbirkorlik subyekti tomonidan ahamiyatsiz xarajatlar evaziga amalga oshirish dalili mavjud bo'lsa, nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati yangilanadigan davrni qamrab olishi lozim. Biznes birlashuvidagi nomoddiy aktiv sifatida tan olingan qayta sotib olingan huquqning foydali xizmat muddati huquq taqdim etilgan bitimning qolgan shartnomaviy davri bo'ladi va yangilanadigan davrlarni o'z ichiga olmasligi lozim.

Nomoddiy aktivning foydali xizmat muddatiga ta'sir etadigan ham iqtisodiy, ham yuridik omillar mavjud bo'lishi mumkin. Iqtisodiy omillar tadbirkorlik subyekti tomonidan olinadigan kelgusi iqtisodiy naflarning davrini aniqlashi mumkin. Yuridik omillar ushbu manfaatlardan foydalanish huquqi bo'yicha tadbirkorlik subyekti nazorat qiladigan davrni cheklashi mumkin. Foydali xizmat muddati ushbu omillar asosida aniqlangan davrlarning qisqarog'idir.

Shu o'rinda quyidagi omillarning mavjudligi shuni ta'kidlaydiki, tadbirkorlik subyekti shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlarni ahamiyatsiz xarajatlar evaziga yangilay oladi:

a) ehtimol tajribaga asoslangan holda shunday dalil mavjudki, shartnomaviy yoki boshqa yuridik huquqlar yangilanadi. Agarda yangilash uchinchi tomonning roziligi sharti ostida bo'lsa, uchinchi tomon o'z roziligini taqdim etishi bo'yicha dalil mavjud;

b) shunday dalil mavjudki, yangilashga erishish uchun zarur bo'lgan har qanday shartlar qanoatlantiriladi;

d) yangilashdan tadbirkorlik subyektiga oqimi kutilgan kelgusi iqtisodiy naflar bilan solishtirilganda, tadbirkorlik subyekti uchun yangilash xarajati ahamiyatli emas.

Agar yangilashdan tadbirkorlik subyektiga oqimi kutilgan kelgusi iqtisodiy naflar bilan solishtirilganda, tadbirkorlik subyekti uchun yangilash xarajati ahamiyatli bo'lsa, yangilash qiymati mohiyatan yangilash sanasida yangi nomoddiy aktivni sotib olish qiymatini aks ettiradi.

Amortizatsiya davri va amortizatsiya usuli. Aniq foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktivning eskirish hisoblanadigan qiymati uning foydali xizmat muddati davomida sistematik tarzda taqsimlanishi lozim. Agar aktiv foydalanishda bo'lsa, ya'ni u rahbariyat tomonidan ko'zlangan ishlay olish holati uchun zarur bo'lgan joyda va sharoitda bo'lganda, amortizatsiya boshlanishi lozim. Amortizatsiya vaqtliroq sanada, ya'ni aktiv 5-sonli MHXSga muvofiq sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan (yoki sotishga mo'ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan

chiqarish guruhiga kiritilgan) sana bilan aktivni balansdan chiqarish sanasi solishtirilgandagi vaqtliroq sanada to'xtatilishi lozim.

Foydalanilgan amortizatsiya usuli tadbirkorlik subyekti tomonidan aktivdan kutilayotgan kelgusi iqtisodiy naf qay tarzda sarflanishini aks ettirishi lozim. Agar ushbu holat ishonchli aniqlanmasa, to'g'ri chiziqli (teng maromda) usul qo'llanilishi lozim. Har bir davr uchun amortizatsiya summasi, mazkur yoki boshqa standart boshqa aktivning balans qiymatiga kiritishga ruxsat bermaguncha yoki talab qilmaguncha, foyda yoki zararlarda tan olinishi lozim.

Aktivning eskirish hisoblanadigan qiymatini uning foydali xizmat muddati davomida sistematik tarzda xarajatlarga olib borish uchun turli amortizatsiya usullaridan foydalanish mumkin. Ushbu usullar to'g'ri chiziqli usul, kamaiyb boruvchi qoldiq usuli va ishlab chiqarish birligi usulini qamrab oladi. Foydalanadigan usul aktivda mujassamlangan kutilgan kelgusi iqtisodiy naf sarflanishining ko'zda tutilgan tarziga asoslangan holda tanlanadi va davrdan davrga muvofiq ravishda qo'llaniladi. (bunda ushbu kelgusi iqtisodiy nafni sarflanishining ko'zda tutilgan tarzida o'zgarishlar bo'lmaguncha).

Amortizatsiya, odatda, foyda yoki zararda tan olinadi. Biroq ayrim holatlarda aktivda mujassamlangan kelgusi iqtisodiy naf boshqa aktivlarni yuzaga keltirish uchun sarflanadi. Bunday holatda amortizatsiya summasi boshqa aktiv tannarxining tarkibiy qismini tashkil etadi va uning balans qiymatiga kiritiladi. Masalan, ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan nomoddiy aktivlarning amortizatsiyasi tovar-moddiy zaxiralarning balans qiymatiga kiritiladi (2-sonli BHXS *“Tovar-moddiy zaxiralar”*ga qarang).

Tugatilish qiymati. Quyidagilar sodir bo'lmaguncha, aniq foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktivning tugatilish qiymati nolga teng deb faraz qilinishi lozim:

- a) aktivning foydali xizmat muddati oxirida uchinchi tomonning uni sotib olish bo'yicha majburiyati mavjud bo'lishi;
- b) aktiv uchun faol bozor (13-sonli MHXSda ta'riflangandek) mavjud va;
- d) tugatilish qiymat ushbu bozor ma'lumotlari asosida aniqlanishi mumkin;
- e) aktivning foydali xizmat muddati oxirida bunday bozor mavjud bo'lishi ehtimoli bor.

Aniq foydali xizmat muddatiga ega aktivning eskirish hisoblanadigan qiymati tugatilish qiymatini chegirandan so'ng aniqlanadi. Nolga teng bo'lmagan tugatilish qiymati shuni anglatadiki, tadbirkorlik subyekti nomoddiy aktivni uning iqtisodiy muddati yakunlanishidan oldin hisobdan chiqarishni ko'zda tutadi.

Aktivning tugatilish qiymatini baholash hisobdan chiqarishda qoplanadigan qiymatga asoslanadi, bunda baholash sanasida foydali xizmat muddati tugagan va aktivdan foydalanadigan o'xshash sharoitlarda ishlagan o'xshash aktivning sotilishi bo'yicha narxlardan foydalaniladi. Tugatilish qiymati kamida har moliyaviy yil yakunida ko'rib chiqiladi. Aktivning tugatilish qiymatidagi o'zgarish 8-sonli BHXS *“Hisob siyosatlarini, hisoblab chiqilgan baholardagi o'zgarishlar va xatolar”*ga muvofiq hisoblab chiqilgan baholardagi o'zgarish sifatida hisobga olinadi.

Nomoddiy aktivning tugatilish qiymati aktivning balans qiymatiga teng yoki ko'proq miqdorda oshishi mumkin. Agarda shunday bo'lsa, bunda uning tugatish qiymati keyinchalik aktivning balans qiymatidan past summagacha kamaymaguncha, aktivning amortizatsiya miqdori nolga teng bo'ladi.

Amortizatsiya davri va amortizatsiya usulini qayta ko'rib chiqish. Aniq foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktiv uchun amortizatsiya davri va amortizatsiya usuli kamida har moliyaviy yilning yakunida qayta ko'rib chiqilishi lozim.

Agar aktivning kutilgan foydali xizmat muddati oldingi baholashlardan farq qilsa, amortizatsiya davri muvofiq tarzda o'zgartirilishi lozim. Agar aktivda mujassamlangan kelgusi iqtisodiy naflarni iste'mol qilishning ko'zda tutilgan holatida o'zgarishlar mavjud bo'lsa, amortizatsiya usuli o'zgargan holatni aks ettirish uchun o'zgartirilishi lozim. Bunday o'zgarishlar 8-sonli BHXSga muvofiq hisoblab chiqilgan baholardagi o'zgarishlar sifatida hisobga olinishi lozim.

Nomoddiy aktivning muddati davomida uning foydali xizmat muddatining baholanishi noo'rinligi yaqqol namoyon bo'lishi mumkin. Masalan, qadrsizlanish bo'yicha zararni tan olish shuni ko'rsatishi mumkinki, amortizatsiya davri o'zgartirilishi zarur.

Davr mobaynida nomoddiy aktivdan tadbirkorlik subyektiga oqimi kutilgan kelgusi iqtisodiy naflarning holati o'zgarishi mumkin. Amortizatsiyaning to'g'ri chiziqli usuli emas, balki kamayib boruvchi qoldiq usuli o'rinligi yaqqol namoyon bo'lishi mumkin. Boshqa misol sifatida litsenziyada aks ettirilgan huquqlardan foydalanish kechiktirilishini, biror biznes-rejaning boshqa qismlarini to'xtatib qo'ygan holatini keltirish mumkin. Bunday holatda, aktivdan olinadigan iqtisodiy naf keyingi davrlargacha olinmasligi mumkin.

Noaniq foydali xizmat muddatiga ega bo'lgan nomoddiy aktiv amortizatsiya qilinmasligi lozim.

8-sonli BHXSga muvofiq, tadbirkorlik subyektidan noaniq foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktivning uning qoplanadigan qiymatini uning balans qiymatiga solishtirgan holda, har yili va qachonki nomoddiy aktivning qadrsizlanishi mumkin bo'lgan paytda qadrsizlanishga tekshirilishi talab etiladi.

Baholangan foydali xizmat muddatini qayta ko'rib chiqish. Amortizatsiya qilinmaydigan nomoddiy aktivning foydali xizmat muddati hodisa va sharoitlar ushbu aktivning foydali xizmat muddati noaniq deb baholanishiga haligacha asos berishini aniqlash uchun har bir davrda qayta ko'rib chiqilishi lozim. Agar ular bunday xulosa uchun asos bermasa, foydali xizmat muddatining baholanishi noaniqdan aniqqa o'zgarishi 8-sonli BHXSga muvofiq hisoblab chiqilgan baholardagi o'zgarish sifatida hisobga olinadi.

36-sonli BHXSga muvofiq, nomoddiy aktivning foydali xizmat muddatini aniqsiz emas, balki aniq deb qayta ko'rib chiqish shuni ko'rsatadiki, aktivga zarar yetkazilgan bo'lishi mumkin. Natijada tadbirkorlik subyekti aktivning 36-sonli BHX ga muvofiq aniqlangan qoplanadigan qiymatini uning balans qiymatiga solishtirish orqali qadrsizlanishga tekshiradi va balans qiymatining qoplanadigan qiymatdan har qanday oshgan qismini qadrsizlanish bo'yicha zarar sifatida tan oladi.

Nomoddiy aktivga zarar yetkazilganligini aniqlash uchun tadbirkorlik subyekti 36-sonli BHXSni qo‘llaydi. Ushbu standartda tadbirkorlik subyekti qachon va qanday qilib o‘z aktivlarining balans qiymatini qayta ko‘rib chiqishi, qanday qilib aktivning qoplanadigan qiymatini aniqlashi va qachon qadrsizlanish bo‘yicha zarar tan olinishi yoki tiklanishi kerakligi tushuntiriladi.

Quyidagi holatlarda nomoddiy aktiv hisobdan chiqarilishi lozim:

a) aktiv chiqib ketganida;

b) undan foydalanish yoki uning chiqib ketishidan hech qanday kelgusi iqtisodiy naf kutilmaganida.

Nomoddiy aktivning hisobdan chiqarilishi natijasida yuzaga keladigan foyda yoki zarar aktivning chiqib ketishidan olinadigan sof tushumlar bilan aktivning balans qiymati o‘rtasidagi farq sifatida aniqlanishi lozim. Qachonki aktiv hisobdan chiqarilsa (bunda 17-sonli BHXSda sotish va qayta ijaraga olish bo‘yicha boshqa talablar belgilanmagan bo‘lsa), u foyda yoki zararda tan olinishi lozim. Foyda asosiy faoliyatdan daromad sifatida tasniflanmasligi lozim.

Nomoddiy aktiv bir necha yo‘llar bilan chiqib ketishi mumkin (masalan, sotish, moliyaviy ijara kelishuvini tuzish yoki hadya etish orqali). Bunday aktivning chiqib ketishi sanasini aniqlashda tadbirkorlik subyekti tovarlarni sotishdan tushgan daromadlarni tan olish bo‘yicha 18-sonli BHXS – *“Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad”* dagi mezonlarni qo‘llaydi. 17-sonli BHXS sotish va qayta ijaraga olish orqali aktivlarning chiqib ketishiga nisbatan qo‘llaniladi.

Agar 21-banddagi tan olish tamoyiliga asosan tadbirkorlik subyekti aktivning balans qiymatida nomoddiy aktivning qismini almashtirish tannarxini tan olsa, u eski almashtirilgan qismning balans qiymatini hisobdan chiqaradi. Agar tadbirkorlik subyekti uchun almashtirilgan qismning balans qiymatini aniqlash imkoni bo‘lmasa, u almashtirish tannarxidan almashtirilgan qismning qiymati u sotib olinganda yoki ichki ishlab chiqilganda qancha bo‘lganligini ko‘rsatadigan ko‘rsatkich sifatida foydalanishi mumkin.

Biznes birlashuvida qayta sotib olingan huquq holatida, agarda huquq uchinchi tomonga keyinchalik qayta chiqarilgan (sotilgan) bo‘lsa, tegishli balans qiymati, agar bo‘lsa, qayta chiqarilish bo‘yicha foyda yoki zararni aniqlashda foydalaniladi.

Nomoddiy aktivning chiqib ketishida uning o‘rniga olinadigan tovon dastlab uning haqqoniy qiymatida tan olinadi. Agarda nomoddiy aktiv uchun to‘lov kechiktirilsa, olingan tovon dastlab pul mablag‘idagi narx ekvivalentida tan olinadi. Tovonning nominal qiymati bilan pul mablag‘idagi narx ekvivalenti o‘rtasidagi farq 18-sonli BHXSga muvofiq foizli daromad sifatida tan olinadi va bu esa debitorlik qarz bo‘yicha effektiv daromatlilikni aks ettiradi.

Agar nomoddiy aktiv boshqacha tarzda foydalanilmasa, bunda aktiv bo‘yicha to‘liq eskirish hisoblangan bo‘lmasa yoki u 5-sonli MHXSga muvofiq sotishga mo‘ljallangan sifatida tasniflanmagan bo‘lsa (yoki sotishga mo‘ljallangan sifatida tasniflangan hisobdan chiqarish guruhiga kiritilmagan bo‘lsa), aniq foydali xizmat muddatiga ega nomoddiy aktivning amortizatsiyasi to‘xtatilmaydi.

3.2. Nomoddiy aktivlarni hisobga olish bo'yicha testlar

Test savollariga javob berishda bitta yoki bir necha to'g'ri javob variantlarini tanlash mumkin.

1. IAS 38 standartining talablariga muvofiq nomoddiy aktivlarning alohida sinflari quyidagilardan iborat:

- a) savdo rusumlari;
- b) kompyuter dasturiy ta'minoti;
- d) ixtiro uchun patentlar;
- e) litsenziyalar va franshizlar.

To'g'ri javob:

Mazkur holatda nomoddiy aktivlarni hisobga olishning umumiy qoidasini tartibga soluvchi IAS 38 standartining talablariga amal qilish lozim. Ushbu standartga muvofiq nomoddiy aktiv – jismoniy shaklga ega bo'lmagan bepul aktiv. Bunda nomoddiy aktivlarni tan olishda qo'llaniladigan mezonlarni ta'riflashda standart ularning aniq ro'yxatini bermaydi, chunki buni, masalan, O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobida Buxgalteriya hisobi milliy standarti (7-sonli BHMS) beradi.

Biroq IAS 38 standartining 9-bandida aytilishicha, xo'jalik yurituvchi subyektlar ko'pincha ilmiy yoki texnik bilimlar, yangi jarayonlar yoki tizimlarni ishlab chiqish va joriy etish, litsenziyalar, intellektual mulk, bozor va tovar belgilari (shu jumladan, savdo rusumlari va noshirlik huquqlari) kabi nomoddiy aktivlarni sotib olish, ishlab chiqish, mustahkamlash yoki ularga xizmat ko'rsatishda resurslar sarflaydi yoxud majburiyatlarga ega bo'ladi. Kompyuter dasturiy ta'minoti, patentlar, mualliflik huquqi, kinofilmlar, mijozlar ro'yxatlari, ipotekaga xizmat ko'rsatish huquqlari, baliq ovlash uchun litsenziyalar, import kvotalari, franshizlar, mijozlar yoki yetkazib beruvchilar bilan munosabatlar, mijozlarning loyalligi, bozor ulushi va sotish huquqlari ushbu kategoriyalar qamrab oladigan moddalarga eng keng tarqalgan misollar bo'ladi.

Keltirilgan misollar nomoddiy aktivlarga misol bo'lib xizmat qilishi mumkin. Biroq IAS 38 standarti bunga quyidagi aniqlikni kiritadi: 9-paragrafda ta'riflangan barcha moddalar ham nomoddiy aktivning ta'rifiga, ya'ni identifikatsiyalanganlik, resurslar ustidan nazorat va kelgusi iqtisodiy foydalarning mavjudligi mezonlariga javob bermaydi. Agar mazkur standart amal qiladigan sohada bo'lgan modda nomoddiy aktivning ta'rifiga javob bermasa, uni xarid qilish xarajatlari yoki ichki ishlab chiqarish ularga duch kelingandagi xarajat sifatida tan olinadi.

Bundan tashqari, IAS 39 standartida nomoddiy aktivlar to'g'risidagi axborotni oshkor qilish haqida aytilgan, bunda ular bo'yicha hech bo'lmaganda axborot keltirilishi lozim bo'lgan sinflar sanab o'tilgan. Xususan, unda ta'kidlanishicha, nomoddiy aktivlar sinfi o'z xususiyati va xo'jalik yurituvchi subyekt operatsiyalarida qo'llanilishiga ko'ra o'xshash bo'lgan aktivlar guruhini o'zida namoyon etadi. Quyidagilar alohida sinflarga misollar bo'lishi mumkin:

- savdo rusumlarining nomi;
- titul ma'lumotlari va noshirlik huquqlari;

- kompyuter dasturiy ta'minoti;
- litsenziyalar va franshizlar;
- mualliflik huquqlari, patentlar va sanoat mulkiga egalik qilish huquqi, xizmatlar ko'rsatilishi uchun va foydalanish huquqlari;
- restseptlar, formulalar, modellar, chizmalar va prototiplar.

Demak, savolda qandaydir boshqa shartlar ko'rsatilmaganligi bois mos ravishda yuqorida sanab o'tilgan aktivni tan olish mezonlariga to'g'ridan to'g'ri javob beruvchi barcha moddalar nomoddiy aktivlar jumlasiga kiritilishi mumkin.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javoblar – barcha a), b), d) va e) variantlar.

Respublikamiz amaliyotida nomoddiy aktivlarga 7-sonli BHMSning 6-bandida keltirilgan barcha shartlarga javob beruvchi quyidagi obyektlar kiritilishi mumkin:

a) patent egasining ixtiro, sanoat namunalari va foydali modellarga bo'lgan mutlaq huquqi;

b) muallif yoki boshqa huquq egasining EHM uchun dasturlar va ma'lumotlar bazalariga bo'lgan mutlaq huquqi;

d) muallif yoki boshqa huquq egasining integral mikrosxemalarning topologiyalariga bo'lgan mutlaq huquqi;

e) huquq egasining tovar belgisi va xizmat ko'rsatish belgisiga bo'lgan mutlaq huquqi, shuningdek, tovar ishlab chiqarilgan joy nomidan foydalanish huquqi;

f) huquq egasining seleksiya yutuqlariga bo'lgan mutlaq huquqi;

g) gudvill;

h) tabiiy resurslardan foydalanish huquqi, ya'ni yerosti boyliklari, atrof-muhitdagi boshqa resurslar, atrof-muhit to'g'risidagi geologik va boshqa ma'lumotlar va shu kabilardan foydalanish huquqi;

i) mol-mulkdan foydalanish huquqi, ya'ni yer uchastkalari, binolar va shu kabilardan foydalanish huquqi;

j) boshqa nomoddiy aktivlar (mahsulot ishlab chiqarish, ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatish, iqtisodiy va boshqa imtiyozlardan foydalanish huquqi va shu kabilar).

Nomoddiy aktivlar tarkibiga ta'sis hujjatlariga muvofiq tan olingan tashkiliy xarajatlar (yuridik shaxsni tashkil qilish bilan bog'liq xarajatlar) ham hisobga olinadi.

Nomoddiy aktivlar tarkibiga korxonada xodimlarining intellektual va ishchanlik salohiyati, ularning malakasi va mehnatga qobiliyati kiritilmaydi, chunki ular o'zlarining egalaridan ajralmas hisoblanadi va ularsiz foydalanish mumkin emas.

2. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq nomoddiy aktivlar obyektining foydali foydalanilish muddatini aniqlashda quyidagilarni hisobga olish lozim:

a) mazkur xo'jalik yurituvchi subyekt ushbu aktivdan foydalanmoqchi bo'lgan davr;

b) mazkur xo'jalik yurituvchi subyekt va ayrim boshqa bundan keyingi xo'jalik yurituvchi subyektlar ushbu aktivdan foydalanmoqchi bo'lgan davr;

d) mazkur aktiv ushbu xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan hisobga olingan vaqtga qadar foydalanilgan davr;

e) uning mazkur xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan kutilayotgan foydalanilishidan qat'i nazar aktiv bo'yicha texnik hujjatlarda ko'rsatilgan muddat;

f) muddat barcha ko'rsatilgan muddatlar o'rtasidagi o'rtacha arifmetik kattalik sifatida aniqlanadi;

g) aktivdan foydalanish vaqtiga ta'sir ko'rsatuvchi iqtisodiy, yuridik va boshqa cheklovlar.

To'g'ri javob:

Mazkur holatda IAS 38 standartining 88-95-bandlariga amal qilish lozim, ular asosiy vositalar obyektining foydali foydalanilish muddatini xo'jalik yurituvchi subyekt ushbu aktivdan foydalanishni rejalashtirayotgan davr sifatida ta'riflaydi. Bu shuni anglatadiki, aktiv qandaydir xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan foydalanilgan vaqt ham, aktiv ushbu xo'jalik yurituvchi subyektdan tashqari hali barcha bundan keyingi xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan foydalaniladigan vaqt ham xo'jalik yurituvchi subyektning o'zi tomonidan foydali foydalanilish muddatini aniqlashda hisobga olinmasligi kerak.

Biroq IAS 38 standartining 95-bandi foydali foydalanilish muddatini aniqlash tartibiga ayrim aniqliklarni kiritadi. Xususan, unda ko'rsatilishicha, nomoddiy aktivning foydali xizmat qilish muddatiga ta'sir ko'rsatuvchi ham iqtisodiy, ham huquqiy omillar o'rin tutishi mumkin. Iqtisodiy omillar xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan kelgusi iqtisodiy foydalar olinadigan davrni belgilaydi. Huquqiy omillar xo'jalik yurituvchi subyekt ushbu naflardan foydalanishni nazorat qiladigan davrni chegaralashi mumkin. Foydali xizmat qilish muddati yuqorida ko'rsatilgan omillar bilan belgilanadigan davrlardan eng qisqasini o'zida namoyon etadi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a) variant va e) variant.

7-sonli BHMSga muvofiq nomoddiy aktivlarning foydali foydalanilish muddatini aniqlashning ko'p jihatdan o'xshash tartibi berilgan. Xususan, unda ko'rsatilishicha, nomoddiy aktivlarning foydali foydalanilish muddati xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan obyekt buxgalteriya hisobiga qabul qilinayotgan vaqtda aniqlanadi.

Nomoddiy aktivlarning foydali foydalanilish muddatini aniqlash quyidagilardan kelib chiqib amalga oshiriladi:

- patent, guvohnomaning amal qilish muddati va O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq intellektual mulkdan foydalanish muddatlarining boshqa cheklovlari;

- ushbu obyektidan foydalanishning kutilayotgan, ya'ni xo'jalik yurituvchi subyekt iqtisodiy foyda (daromad) olishi mumkin bo'lgan muddat.

Shunday qilib, xo'jalik yurituvchi subyekt aktivdan foydalanishdan iqtisodiy foyda (daromad) olishi mumkin bo'lgan davr ham ko'rsatilgan, ayrim nomoddiy aktivlar, xususan, patentlarning amal qilish muddati O'zR qonun hujjatlarining talablaridan kelib chiqib belgilanishi ham aytib o'tilgan.

3. Nomoddiy aktivlar obyektining dastlabki qiymatiga IAS 38 standarti talablariga muvofiq quyidagi xarajatlar kiritiladi:

a) aktivning ushbu narxidan barcha chegirmalar va unga ustama narxlarni

hisobga olgan holda aktivni sotib olish narxi;

b) aktivni foydalanish uchun yaroqli holatga keltirish bilan bog'liq to'g'ridan to'g'ri xarajatlar;

d) qandaydir shartlar bajariganidan keyin xo'jalik yurituvchi subyektga qaytariladigan qoplanadigan soliqlar va yig'imlar;

e) ta'minot bo'limi bo'yicha qo'shimcha xarajatlar.

To'g'ri javob:

IAS 38 standartining 27-bandiga muvofiq nomoddiy aktivning dastlabki qiymati barcha chegirmalar va qaytarilishlarni hisobga olgan holda asosiy vositalar obyektining xarid narxini va aktivdan o'z yo'nalishi bo'yicha foydalanish uchun uni ishlash holatiga keltirish bo'yicha to'g'ridan to'g'ri xarajatlar.

Biroq, ikkinchi tomondan, IAS 38 standartining 29-bandi nomoddiy aktivning qiymatiga kirmaydigan xarajatlar ro'yxatini keltiradi. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi:

- yangi mahsulot yoki xizmatlarni joriy etish xarajatlari (shu jumladan reklama va mahsulotni bozorga olib chiqish xarajatlari);

- yangi joyda yoki mijozlar yangi toifasi bilan xo'jalik yuritish xarajatlari (shu jumladan, xodimlarni tayyorlash va o'qitish xarajatlari);

- ma'muriy va boshqa umumiy qo'shimcha xarajatlar.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a) va b) variant.

O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobida esa nomoddiy aktivning dastlabki qiymatini shakllantirish tartibi 7-sonli BHMS bilan tasdiqlangan bo'lib, uning 13-24-bandlarida nomoddiy aktivning qiymatiga kiritiladigan va kiritilmaydigan xarajatlar ro'yxati keltirilgan.

4. Nomoddiy aktivlar qiymatini shakllantirish quyidagi holatda to'xtaydi:

a) nomoddiy aktivlar obyektining foydalanish uchun tayyorligi darajasidan qat'i nazar u korxonadan sotib olingan va korxonaga kelib tushgan vaqtda;

b) nomoddiy aktivlar obyektining foydalanish uchun tayyorligi darajasidan qat'i nazar uning narxi to'langanida;

d) aktiv rahbariyatning maqsadlariga muvofiq foydalanish uchun yaroqli holatga keltirilgan vaqtda;

e) nomoddiy aktivlar obyektini olingan hisobot davrining oxiridan boshlab;

f) nomoddiy aktivlar obyektining narxi to'langan hisobot davrining oxiridan boshlab.

To'g'ri javob:

IAS 38 standartining 30-bandiga muvofiq asosiy vositalar obyektining balans qiymatidagi xarajatlarni tan olish aktiv rahbariyatning maqsadlariga mos holda foydalanish uchun yaroqli holatga keltirilgan vaqtda to'xtaydi. Shunday qilib, nomoddiy aktivdan foydalanish yoki uni qaytadan taqsimlash chog'ida qilingan xarajatlar aktivning balans qiymatiga kiritilmaydi.

Obyektining narxini to'lash faktiga kelsak, hisoblash usulining tamoyiliga muvofiq operatsiyalar pul mablag'larining ushbu operatsiya bo'yicha harakatlanishidan qat'i nazar ular amalda bajarilgan vaqtda aks ettirilishi kerak.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob – d) variant.

5. Xomashyo va materiallarning qilingan, lekin shart bo‘lmagan sarflari, shuningdek, nomoddiy aktivni yaratish bosqichida yuzaga kelgan (xo‘jalik yurituvchi subyekt amalga oshirgan) mehnatga haq to‘lashning (ularsiz ham aktiv kompaniya tomonidan foydalanilishi mumkin bo‘lgan) belgilangan normadan ortiqcha sarflari quyidagi tarzda hisobga olinishi kerak:

- a) yaratilayotgan aktivning qiymatiga kiritilishi lozim;
- b) ular amalga oshirilgan davrda joriy davr xarajatlariga kiritilishi kerak;
- d) kelgusi davrlar xarajatlariga kiritilishi va asosiy vositalar obyektining qiymati bilan parallel ravishda hisobdan chiqarilishi lozim.
- e) favqulodda xarajatlar sifatida tan olinishi kerak.

To‘g‘ri javob:

IAS 38 standartiga muvofiq ayrim operatsiyalar nomoddiy aktivni ishlab chiqish munosabati bilan amalga oshadi, lekin ushbu aktivni rahbariyatning maqsadlariga muvofiq foydalanish uchun yaroqli holatga keltirish uchun majburiy emas. Bu birga yuz beradigan operatsiyalar aktivni ishlab chiqish davridan oldin yoki mazkur davrda amalga oshirilishi mumkin. Birga yuz beradigan operatsiyalar aktivni rahbariyatning maqsadlariga muvofiq foydalanish uchun yaroqli holatga keltirish uchun zarur emasligi tufayli daromad va birga yuz beradigan operatsiyalar bilan bog‘liq xarajatlar bevosita foyda yoki zararda tan olinishi hamda joriy davr daromadlari va xarajatlarining tegishli toifalariga kiritilishi lozim.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob – b) variant.

6. Kelib tushgan nomoddiy aktivlar narxi kreditlashning normal shartlaridan ortiq bo‘lgan davrda to‘lansa, aktiv narxidan ortiqcha amalga oshirilgan qo‘shimcha to‘lov qanday hisobga olinadi:

- a) aktiv qiymatining bir qismini tashkil qiladi;
- b) foizlar bo‘yicha daromadlar sifatida hisobga olinadi;
- d) foizlar bo‘yicha xarajatlar sifatida hisobga olinadi.

To‘g‘ri javob:

IAS 38 standartining 32-bandiga muvofiq, agar nomoddiy aktiv uchun to‘lov kreditlashning odatdagi shartlaridan ortiq bo‘lgan davrga kechiktirilsa, uning tannarxi pul mablag‘lari ekvivalentidagi xarid narxiga teng. Ushbu narx bilan to‘lovning umumiy summasi o‘rtasidagi farq, agar faqat u IAS 23 – “Qarzlarni bo‘yicha xarajatlar” xalqaro standartida nazarda tutilgan kapitallashtirish asosida hisobga olish tartibiga muvofiq kapitallashtirilmasa, kreditlash davri mobaynidagi foizlarni to‘lash xarajatlari sifatida tan olinadi.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob – d) variant.

7-sonli BHMS tegishli operatsiyalarning hisobga olinishini nazarda tutmaydi. Barcha to‘lov summasi obyektning narxini to‘lash uchun haqiqiy xarajatlar deb hisoblanadi va mos ravishda asosiy vositalar obyektining qiymatiga kiritiladi.

Ta’kidlash lozimki, IAS 38 standartida ko‘rsatilgan yondashuv aslida bahs-munozarali hisoblanadi va bir xil ma’no kasb etmaydi, chunki IAS 23 standartida

belgilangan qarzar bo'yicha foizlarni hisobga olish bilan bog'liq muqobil yondashuv mavjud bo'lib, u aktivning qiymatiga foizlarning bir qismini kiritish imkonini beradi.

8. Nomoddiy aktivlar obyektini qandaydir boshqa aktiv bilan almashtirilayotganda va bunday xildagi nomoddiy aktivlarning aktiv bozori mavjud bo'lmasa (shuningdek, almashish uchun topshirilgan aktivlarning ham aktiv bozori mavjud bo'lmasa), qo'lga kiritilgan nomoddiy aktiv quyidagi tarzda baholanadi:

a) qo'lga kiritilgan aktivning adolatli narxi bo'yicha;

b) qo'lga kiritilgan aktivning topshiruvchi taraf balansida shakllangan balans qiymati bo'yicha;

d) obyekt bepul qo'lga kiritilganligi bois, balansda almashish uchun topshirilgan aktivning qiymati qoladi, yangi aktivning qiymati esa hisobga olinmaydi;

e) topshirilgan aktiv(lar)ning balans qiymati bo'yicha;

f) topshirilgan aktiv(lar)ning adolatli qiymati bo'yicha.

To'g'ri javob:

IAS 38 standartiga muvofiq, bunday nomoddiy aktivning dastlabki qiymati adolatli narx bo'yicha baholanadi, almashish operatsiyasi tijorat mazmuniga ega bo'lmagan yoki qo'lga kiritilgan aktivning ham, topshirilgan aktivning ham adolatli narxini ishonchli baholashning iloji bo'lmagan holatlar bundan mustasno. Agar, hatto, xo'jalik yurituvchi subyekt topshirilgan aktivni tan olishni to'xtata olmagan taqdirda ham qo'lga kiritilgan aktiv aynan shu tarzda baholanadi. Agar qo'lga kiritilgan aktiv adolatli narx bo'yicha baholanmayotgan bo'lsa, uning dastlabki qiymati topshirilgan aktivning balans qiymati bo'yicha aniqlanadi.

Buni IAS 38 standarti ham tasdiqlab turibdi, unda aytilishicha, agar xo'jalik yurituvchi subyekt qo'lga kiritilgan yoki topshirilgan aktivning adolatli narxini ishonchli baholay olsa, u holda dastlabki qiymatni aniqlash uchun topshirilgan aktivning adolatli narxi qo'llaniladi, qo'lga kiritilgan aktivning adolatli narxi yaqqolroq tasavvur etilayotgan holatlar bundan mustasno.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – e) variant.

7-sonli BHMS 21-bandining talablariga muvofiq qonun hujjatlarida belgilangan tartibda majburiyatlarni (to'lovni) pul ko'rinishida bo'lmagan mablag'lar bilan bajarish nazarda tutiladigan shartnomalar bo'yicha olingan nomoddiy aktivlarning boshlang'ich qiymati deb korxonadan berilgan yoki berilishi lozim bo'lgan qimmatliklarning qiymati tan olinadi. Korxonadan berilgan yoki beriladigan mavjud qimmatliklarning joriy qiymati korxonaning taqqoslash sharti bilan shunga o'xshash mavjud boyliklari joriy qiymatini belgilaydigan narxlardan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Korxonadan berilgan yoki beriladigan mavjud qimmatliklarning joriy qiymatini belgilash imkoniyati mavjud bo'lmagan taqdirda, majburiyatlarni (to'lovni) pul ko'rinishida bo'lmagan mablag'lar bilan bajarish nazarda tutiladigan shartnomalar bo'yicha korxonadan olingan nomoddiy aktivlarning qiymati shunga o'xshash nomoddiy aktivlarning taqqoslash sharti bilan sotib olinadigan joriy qiymatdan kelib chiqqan holda belgilanadi.

9. Nomoddiy aktivlar obyekt dastlabki marta qo'lg'a kiritilganidan keyin kompaniya uni quyidagi tarzda hisobga olishi mumkin:

- a) dastlabki qiymati bo'yicha;
- b) to'plangan amortizatsiya va obyektning qadrsizlanishidan ko'rilgan zararlar summalari chegirma qilingan holda dastlabki qiymati bo'yicha;
- d) obyektning qayta baholash sanasi holatiga ko'ra aniqlangan adolatli narx bo'yicha.

To'g'ri javob:

IAS 38 standartida aytilishicha, dastlabki marta tan olinganidan keyin nomoddiy aktiv to'plangan amortizatsiya va obyektning qadrsizlanishidan ko'rilgan har qanday zararlar chegirma qilingan holda tannarx bo'yicha hisobga olishi lozim.

IAS 38 standarti keyingi baholashga nisbatan muqobil yondashuvni taklif etadi. Unda aytilishicha, dastlabki marta tan olinganidan keyin nomoddiy aktiv har qanday keyingi to'plangan amortizatsiya va obyektning qadrsizlanishidan ko'rilgan har qanday keyingi zararlar chegirma qilingan holda uning qayta baholash sanasidagi adolatli narxini o'zida namoyon etuvchi qayta baholangan summa bo'yicha hisobga olinishi kerak. Qayta baholash uchun mazkur standartga muvofiq, adolatli narx aktiv bozorini nazarda tutgan holda aniqlanishi kerak. Qayta baholashlar aktiv balans qiymatining uning adolatli narxidan katta farq qilishiga yo'l qo'ymaslik uchun mantazam ravishda o'tkazilishi lozim. Shunday qilib, xuddi asosiy vositalar bilan bo'lgani kabi moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari qayta baholashning o'tkazilishiga ruxsat beradi, lekin uni talab qilmaydi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – b) va d) variantlar.

7-sonli BHMSning 27-bandiga muvofiq nomoddiy aktivlarni qayta baholash - nomoddiy aktivlarning balans (tiklash) qiymatini joriy bozor narxlari darajasiga moslash maqsadida ularni vaqti-vaqti bilan aniqlashtirishdir, deb belgilangan.

11. Foydali foydalanilish muddati cheklangan nomoddiy aktivlar amortizatsiyasi quyidagi parametrlardan kelib chiqib hisoblanishi kerak:

- a) obyektning dastlabki (qoldiq) qiymati bo'yicha (amortizatsiya usuli va uning foydali foydalanilish muddatiga qarab);
- b) obyektning dastlabki (qoldiq) qiymati bo'yicha (amortizatsiya usuli va uning iqtisodiy xizmati muddatiga qarab);
- d) obyektning tugatish qiymati va uning foydali foydalanilish muddati;
- e) obyektning amortizatsiya qiymati va uning foydali foydalanilish muddati;
- f) obyektning amortizatsiya qiymati va uning iqtisodiy xizmati muddati.

To'g'ri javob:

Nomoddiy aktivlar amortizatsiyasi masalalari IAS 38 standarti bilan tartibga solinadi. Bunda xuddi asosiy vositalar bo'lgani kabi standart qiymatning quyidagi turlarini joriy etadi:

- amortizatsiya qilinayotgan qiymat;
- tugatilish qiymati.

Bunda asosiy e'tibor tugatilish qiymatini hisoblashga qaratiladi, bu shu bilan bog'liqki, nomoddiy aktivlar bo'yicha, odatda, ushbu ko'rsatkichni shunchaki

hisoblash imkonini beruvchi aktiv bozori mavjud emas.

IAS 38 standartida aytilishicha, foydali xizmat qilish muddati cheklangan nomoddiy aktivning tugatilish qiymati nolga teng deb qabul qilinishi kerak, quyidagi holatlar bundan mustasno:

a) uchinchi tomonning aktivni uning foydali xizmat qilish muddatining oxirida sotib olish majburiyati mavjud bo'lsa;

b) aktiv uchun aktiv bozori mavjud bo'lsa va tugatish qiymati ushbu bozor baholarini aniqlash yo'li bilan aniqlanishi mumkin yoki bunday bozor aktivning foydali xizmat qilish muddati oxirida mavjud bo'lishi mumkin.

Mauyyan xo'jalik yurituvchi subyektda nomoddiy aktivlar obyekti bo'yicha amortizatsiyani baholash uchun iqtisodiy xizmat qilish muddati e'tiborga olinmaydi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – e) variant.

7-sonli BHMSning 55,56-bandlariga mufoviq nomoddiy aktivlarning amortizatsiyalanadigan qiymatini hisoblashda ularning tugatilish qiymati hisobga olinadi. Tugatilish qiymati uncha katta bo'lmagan taqdirda u amortizatsiyalanadigan qiymatni hisoblab chiqarishda hisobga olinmaydi.

Agar tugatish qiymati sezilarli darajada bo'lsa, u nomoddiy aktivlarni xarid qilingan sanada yoki ularni qayta baholash sanasida belgilanadi. Tugatilish qiymati nomoddiy aktivlarning xizmat muddati oxiridagi tugatilish bo'yicha kutilayotgan xarajatlarga kamaytirilishi kerak. Nomoddiy aktivning tugatilish qiymati quyidagi hollarda nolga teng deb hisoblanadi:

a) kutilayotgan foydali xizmat muddati oxirida uchinchi taraf bilan uni sotib olish haqidagi bitim mavjud bo'lmasa;

b) nomoddiy aktivning tugatilish qiymati faol bozordagi dalillar bilan ishonchli belgilanishi mumkin emasligi munosabati bilan ushbu nomoddiy aktiv uchun faol bozor mavjud bo'lmasa hamda nomoddiy aktivning kutilayotgan foydali xizmat muddati oxirida bunday bozorning mavjud bo'lish ehtimoli bo'lmasa.

12. IAS 38 va IAS 8 standartlarining talablariga muvofiq nomoddiy aktivlar obyekti foydali foydalanilish muddatining o'zgarishi qay tarzda yuz beradi:

a) dastlab obyektning foydali foydalanilish muddati faqat unga katta ta'sir ko'rsatuvchi muhim voqealar natijasida o'zgarishi mumkin;

b) foydali foydalanilish muddati faqat asosiy vositalar obyekti ishlashining dastlab qabul qilingan normativ ko'rsatkichlari xo'jalik yurituvchi subyektning rekonstruksiyalash yoki modernizatsiya qilish natijasida yaxshilangan (oshirilgan) taqdirdagina o'zgarishi mumkin;

d) obyektning foydali foydalanilish muddati undan foydalanishning butun davri mobaynida o'zgarimasdan qoladi;

e) obyektning foydali foydalanilish muddati kamida har bir moliya yili oxirida qayta ko'rib chiqilishi shart va agar joriy kutishlar avvalgi baholardan farq qilsa, ushbu o'zgarishlar hisobga olishda hisoblash bahosidagi o'zgarish kabi aks ettirilishi darkor.

To'g'ri javob:

IAS 38 standartiga muvofiq, foydali xizmat qilish muddati cheklangan

nomoddiy aktivning amortizatsiya qilish davri va usuli kamida har bir moliya yili oxirida tahlil qilinishi lozim. Agar foydali xizmat qilish muddati avvalgi baholardan katta farq qilsa, u holda amortizatsiya qilish davri mos ravishda o'zgartirilishi kerak. Agar kelgusi iqtisodiy naflar aktivi o'z ichiga olgan iste'molni hisoblash grafigida o'zgarish yuz bersa, u holda amortizatsiya qilish usuli bunday o'zgarishni aks ettirish uchun o'zgartirilishi zarur. Bunday o'zgarishlar IAS 8 standartiga muvofiq buxgalteriya baholaridagi o'zgarishlar sifatida hisobga olinishi lozim.

IAS 38 standartiga muvofiq, amortizatsiya qilinmayotgan nomoddiy aktivning foydali xizmat qilish muddati har bir davrda voqealar va holatlar ushbu aktiv cheklanmagan foydali xizmat qilish muddatiga ega bo'lishini belgilab bergan baholashning to'g'riligini ta'minlashda davom etayotgan-davom etmayotganligini aniqlash uchun tahlil qilinishi kerak. Javob salbiy bo'lgan taqdirda IAS 8-“Hisob yuritish siyosati, buxgalteriya baholaridagi o'zgarishlar va xatolar” standartiga muvofiq, foydali xizmat qilish muddatini baholashda cheklanmagan muddatdan cheklangan muddatga o'zgarish buxgalteriya hisobida buxgalteriya bahosidagi o'zgarish sifatida aks ettirilishi darkor.

Shu bilan birga, IAS 8 xalqaro standartining 36-bandiga muvofiq qandaydir hisoblash bahosidagi o'zgarish natijasi uni foyda yoki zararga kiritish yo'li bilan istiqbolli tarzda tan olinishi kerak:

- o'zgarish yuz bergan davrda, agar o'zgarish faqat ushbu davrga ta'sir qilsa;
- o'zgarish yuz bergan davrda va keyingi davrlarda, agar o'zgarish ularning har qaysilariga ta'sir qilsa.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – e) variant, bunda nomoddiy aktivning foydali foydalanilish muddati cheklangan bo'lish-bo'lmasligidan qat'i nazar.

Bizning hisob yuritish qoidalarimiz haqida to'xtaladigan bo'lsak, u holda 7-sonli BHMSning 45-bandiga muvofiq nomoddiy aktivlarning foydali xizmat muddati korxonadan tomonidan nomoddiy aktiv buxgalteriya hisobiga qabul qilinish chog'ida belgilanadi.

Nomoddiy aktivlarning foydali xizmat muddatini belgilash quyidagilardan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi:

a) patent, guvohnomaning amal qilish muddati va O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga muvofiq nomoddiy aktivlardan foydalanish muddatining boshqa cheklanishi;

b) ushbu obyektidan foydalanish ko'zda tutilayotgan muddat, ya'ni korxonadan iqtisodiy foyda (daromad) olishi mumkin bo'lgan muddat.

Nomoddiy aktivlarning alohida guruhlar uchun foydali xizmat muddati ushbu nomoddiy aktivdan foydalanish natijasida olinishi kutilayotgan mahsulotlar miqdori yoki ishlar hajmining boshqa moddiy ko'rsatkichidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Foydali xizmat muddatini belgilash mumkin bo'lmagan nomoddiy aktivlar bo'yicha amortizatsiya ajratmalari me'yorini besh yil hisobida belgilanadi.

Nomoddiy aktivlarning foydali xizmat muddati, agar O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida boshqa hol nazarda tutilmagan bo'lsa, nomoddiy aktiv

foydalanishga tayyor bo'lgan paytdan boshlab korxonaning faoliyat ko'rsatish muddatidan oshmasligi lozim.

13. Foydali foydalanilish muddati cheklangan nomoddiy aktivlar bo'yicha amortizatsiyani hisoblash qay tarzda amalga oshiriladi:

a) obyekt mazkur xo'jalik yurituvchi subyektning barcha boshqa nomoddiy aktivlari bo'yicha o'rtacha holatga keltirilgan foydali foydalanilish muddatidan kelib chiqib, to'g'ri chiziqli usul bilan amortizatsiya qilinadi;

b) obyekt 10 yil darajasida qabul qilingan uning shartli foydali foydalanilish muddatidan kelib chiqib, to'g'ri chiziqli usul bilan amortizatsiya qilinadi;

d) obyekt 20 yil darajasida qabul qilingan uning shartli foydali foydalanilish muddatidan kelib chiqib to'g'ri chiziqli usul bilan amortizatsiya qilinadi;

e) foydali foydalanilish muddati cheklangan nomoddiy aktivlar obyektini amortizatsiya qilinmaydi.

To'g'ri javob:

Hisob yuritishda ushbu vaziyatning aks ettirilishi Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarini takomillashtirish bo'yicha o'tkazilgan oxirgi sa'y-harakatlar natijasida o'zgardi. Natijasida bugungi kunda IAS 38 standartining 107-bandida nazarda tutilgan tartib amal qilmoqda, unda aytilishicha, foydali xizmat qilish muddati cheklanmagan nomoddiy aktiv amortizatsiya qilinmaydi.

Mazkur qoidaga qo'shimcha ravishda ushbu standart 108-bandining talabiga ko'ra, IAS 36- "Aktivlarning qadrsizlanishi" xalqaro standartiga muvofiq, xo'jalik yurituvchi subyekt foydali xizmat qilish muddati cheklanmagan nomoddiy aktivning uning qoplanadigan summasini uning balans qiymati bilan taqqoslash orqali qadrsizlanishini:

a) har yili;

b) nomoddiy aktivning qadrsizlanishi belgisi mavjud bo'lgan hamma vaqtda tekshiruvdan o'tkazishi shart.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – e) variant.

14. Nomoddiy aktivlar obyektining amortizatsiyasi, agar uning balans qiymati hisobot sanasi holatiga ko'ra aniqlangan uning adolatli narxidan kam bo'lsa, davom etadimi:

a) obyektning tugatilish qiymati va uning foydali foydalanilish muddatini hisobga olgan holda davom etadi;

b) davom etadi, lekin bunda kamida keyingi moliya yilida amortizatsiya normasi 0,5 koeffitsiyenti bilan qo'llanishi kerak (ya'ni u 2 marta pasaytirilishi lozim);

d) amortizatsiya obyektning adolatli va balans qiymatlari tenglashmagunga qadar to'xtaydi;

e) obyektning balans qiymati mazkur holatda qayta ko'rib chiqilishi va uning adolatli narxigacha yetkazilishi shart, shundan keyin obyektning amortizatsiyasi odatdagi tartibda davom etishi kerak.

To'g'ri javob:

IAS 38 standartining 97-bandiga muvofiq foydali xizmat qilish muddati cheklangan nomoddiy aktivning amortizatsiya qilinayotgan summasi butun ushbu muddat mobaynida muntazam taqsimlanishi shart.

Aktivning amortizatsiyasi u foydalanish uchun qulay bo'lgan vaqtda, ya'ni aktivning joylashgan o'rni va holati undan ma'muriyatning maqsadlariga muvofiq foydalanishni ta'minlagan vaqtda boshlanishi kerak.

Aktivning amortizatsiyasi quyidagi ikkita sanadan avvalroq kelgan sanada to'xtatilishi kerak: IFRS 5- "Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar va to'xtatilgan faoliyat" xalqaro standartiga muvofiq uni sotish uchun mo'ljallangan aktiv sifatida tasniflash (yoki sotish uchun mo'ljallangan guruh sifatida tasniflangan chiqish guruhi kiritish) sanasi va uni tan olishning to'xtatilishi sanasi.

Bunda foydalanilayotgan amortizatsiyani hisoblash usuli xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan kelgusi iqtisodiy naflarning kutilayotgan iste'mol qilinishi grafigini aks ettirishi lozim. Agar bunday grafikni ishonchli tarzda aniqlashning iloji bo'lmasa, u holda teng hisoblash usulidan foydalanish darkor. Har bir davr uchun amortizatsiya ajratmasi foydada yoki zararda tan olinishi lozim.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a) variant.

15. Nomoddiy aktivlar amortizatsiyasini hisoblashning qanday usullaridan foydalanish mumkin:

- a) teng hisoblash usuli;
- b) yillar sonlari yig'indisi usuli;
- d) ishlab chiqarish birliklari usuli;
- e) kamayadigan qoldiq usuli.

To'g'ri javob:

Nomoddiy aktivlarni amortizatsiya qilish usullari IAS 38 standartiga muvofiq aniqlanadi. Mazkur bandeda aytilishicha, aktivning amortizatsiya qilinayotgan qiymatini uning foydali xizmat qilish muddati mobaynida muntazam asosda taqsimlash uchun amortizatsiya qilishning turli usullari, shu jumladan, teng hisoblash usuli, kamayadigan qoldiq usuli va ishlab chiqarish birliklari usulini qo'llash mumkin.

Aktiv uchun qo'llaniladigan usul aktiv o'z ichiga olgan kutilayotgan kelgusi iqtisodiy naflarni iste'mol qilish grafigi asosida tanlanadi va davrdan davrga izchil qo'llaniladi, ushbu kelgusi iqtisodiy naflarni iste'mol qilish grafigida yuz bergan holatlar bundan mustasno.

Bunda standartning o'zida kamdan-kam hollarda foydali xizmat qilish muddati cheklangan nomoddiy aktivlarni amortizatsiya qilishning to'plangan amortizatsiyaning teng hisoblash usulidagiga qaraganda kichikroq hajmiga olib keladigan usuli foydasiga ishonchli dalil mavjud bo'lishi ko'rsatilgan. Bu amalda nomoddiy aktivlar bo'yicha sekinlashtirilgan amortizatsiya bo'lishi mumkin emasligini anglatadi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a), d) va e) variantlar.

7-sonli BHMSning 46-bandiga muvofiq nomoddiy aktivlar amortizatsiyasi amortizatsiya ajratmalarini hisoblashning quyidagi usullaridan biri bilan amalga

oshiriladi:

a) amortizatsiyani teng maromli (to'g'ri chiziqli) hisoblash.

Amortizatsiyani teng maromli (to'g'ri chiziqli) hisoblash usulida amortizatsiya teng maromda, nomoddiy aktivlarni foydali xizmat muddati mobaynida ularning amortizatsiyalanadigan qiymatidan kelib chiqqan holda teng ulushlarda hisoblanadi.

Mazkur usulga ko'ra nomoddiy aktivlarning amortizatsiyalanadigan qiymati uning xizmat muddati davomida tegishli xarajatlarga teng maromda hisobdan chiqariladi (taqsimlanadi). Usul amortizatsiya me'yori foydali xizmat muddatining davom etish vaqtiga bog'liqligiga asoslangan.

Har bir davr uchun amortizatsiya ajratmalari summasi amortizatsiyalanadigan qiymatni obyektidan foydalanilgan hisobot davrlaridagi soniga bo'lish yo'li bilan hisoblanadi.

Amortizatsiyani teng maromli (to'g'ri chiziqli) hisoblash usulida amortizatsiya ajratmalarining yillik summasi ushbu nomoddiy aktivning amortizatsiyalanadigan qiymati va foydali xizmat muddatidan kelib chiqqan holda aniqlanadi;

b) bajarilgan ishlar hajmiga mutanosib ravishda amortizatsiyani hisoblash (ishlab chiqarish) usuli.

Amortizatsiyani hisoblashning ishlab chiqarish usuli har bir muayyan yilda nomoddiy aktivdan foydalanishdan olinadigan mahsulotlarni hisobga olishga asoslangan.

Mazkur usul bo'yicha har yillik amortizatsiya miqdorini hisoblash uchun butun foydali xizmat muddatidagi umumiy baholangan mahsulotlar va mazkur muayyan yildagi mahsulotlarni aniqlash lozim. Mahsulot sifatida ishlab chiqariladigan mahsulot birliklari soni, ishlangan soatlar soni va boshqalar olinishi mumkin.

Amortizatsiyani hisoblashning ishlab chiqarish usulida yillik amortizatsiya ajratmalari summasi hisobot davridagi mahsulot (ishlar, xizmatlar) hajmining natural ko'rsatkichidan hamda amortizatsiyalanadigan qiymatni nomoddiy aktivning butun foydali xizmat muddatidagi nazarda tutilayotgan mahsulot (ishlar, xizmatlar) hajmiga nisbatidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

16. Boshqa aktivlar bilan bir qatorda hosil qiluvchi birlikni tashkil qiluvchi nomoddiy aktivlarning qadrsizlanishidan ko'rilgan zararlar (ijobiy ishbilarmonlik nufuzini hisobga olmagan holda) tiklanishi mumkinmi:

a) mumkin, keyingi hisobot davrida xo'jalik yurituvchi subyekt foyda olsa;

b) hech qanaqa sharoitda mumkin emas;

d) agar qadrsizlanishidan ko'rilgan zararining paydo bo'lishini belgilab beruvchi omillar amal qilmay qolsa, obyektning qoplanadigan qiymati esa buning natijasida uning joriy balans qiymatiga qaraganda oshsa;

e) agar aktivning qoplanadigan qiymati darajasidan qat'i nazar uning qadrsizlanishiga olib kelgan omillar amal qilmay qolsa.

To'g'ri javob:

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarida aktivlarning qadrsizlanishi bilan bog'liq barcha masalalar IAS 36 standarti bilan tartibga solinadi.

Bunda qadrsizlanishidan ko'rilgan zararlar reversi masalalari mazkur

standartning 109-125-bandlari bilan tartibga solinadi. Unda ko'rsatilishicha, har bir hisobot sanasida xo'jalik yurituvchi subyekt bundan avvalgi davrlarda aktivga nisbatan tan olingan qadrsizlanishidan ko'rilgan zarar (ishbilarmonlik nufuzi bundan mustasno), ehtimol, boshqa mavjud emasligi yoki kamayganligi belgilari mavjudligi yoki mavjud emasligini aniqlashi shart. Har qanday bunday belgi aniqlangan hollarda xo'jalik yurituvchi subyekt mazkur aktivning qoplanadigan summasini qaytadan baholashi lozim.

Bundan avvalgi davrlarda aktivga nisbatan tan olingan qadrsizlanishidan ko'rilgan zarar (ishbilarmonlik nufuzi bundan mustasno), agar qadrsizlanishidan ko'rilgan oxirgi zarar tan olingan vaqtdan boshlab ushbu aktivning qoplanadigan summasini aniqlashda foydalanilgan baholarda o'zgarishlar yuz bergan bo'lsa, reversiyalanishi darkor. Bunday holatda aktivning balans qiymati uning qoplanadigan summasigacha oshirilishi lozim. Ushbu oshish qadrsizlanishidan ko'rilgan zarar reversiyalash hisoblanadi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – d) variant.

17. Boshqa aktivlar bilan bir qatorda hosil qiluvchi birlikni tashkil qiluvchi ishbilarmonlik nufuzining qadrsizlanishidan ko'rilgan zararlar tiklanishi mumkinmi:

- a) mumkin, keyingi hisobot davrida xo'jalik yurituvchi subyekt foyda olsa;
- b) hech qanaqa sharoitda mumkin emas;
- d) agar qadrsizlanishidan ko'rilgan zararining paydo bo'lishini belgilab beruvchi omillar amal qilmay qolsa, obyektning qoplanadigan qiymati esa buning natijasida uning joriy balans qiymatiga qaraganda ohsa;
- e) agar aktivning qoplanadigan qiymati darajasidan qat'i nazar uning qadrsizlanishiga olib kelgan omillar amal qilmay qolsa.

To'g'ri javob:

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarida aktivlarning qadrsizlanishi bilan bog'liq barcha masalalar IAS 36 standarti bilan tartibga solinadi. Bunda mazkur standartning 124-bandida ishbilarmonlik nufuziga nisbatan tan olingan qadrsizlanishidan ko'rilgan zararni keyingi davrda reversiya qilish taqiqlanganligi to'g'ridan to'g'ri ko'rsatilgan.

IAS 36 standartida bunday qoidani tushuntirishga urinib ko'rilgan. Bunda IAS 38- "Nomoddiy aktivlar" standarti xo'jalik yurituvchi subyekt ichida hosil qilingan ishbilarmonlik nufuzini tan olishni taqiqlashi ko'rsatilgan. Ishbilarmonlik nufuziga nisbatan qadrsizlanishdan ko'rilgan zarar tan olinganidan keyingi davrlarda ushbu ishbilarmonlik nufuzi qoplanadigan summasining har qanday oshishi qo'lga kiritilgan ishga oid axborotga nisbatan tan olingan qadrsizlanishdan ko'rilgan zararining reversiya qilinishini emas, balki xo'jalik yurituvchi subyekt ichida hosil qilingan ishbilarmonlik nufuzining oshishini o'zida namoyon etadi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – b) variant.

3.3. Mustaqil tekshirish uchun testlar

1. Tugatish qiymati:

1. Xomashyo/temir-tersak qiymati.
2. Kompaniya aktivni bugungi kunda sotgan taqdirda sotish xarajatlari chegirma qilingan holda olishi mumkin bo'lgan baholash summasi.
3. Kompaniya aktivni uning foydali xizmat qilish muddati oxirida sotgan taqdirda olishi mumkin bo'lgan yalpi pul summasi.

2. Aktivning foydali xizmat qilish muddati quyidagi davrga kiradi:

1. Aktiv har qancha mulkdorlar tomonidan foydalanilishi mumkin bo'ladigan butun davrga.
2. Aktiv kompaniya tomonidan foydalanilishi mumkin bo'lgan davrga.
3. 1 va 2 davr oralig'idagi o'rta davrga.

3. Aktiv to'lov muddatini kreditlashning oddiy shartlaridan ortiq davrga kechiktirish shartlarida sotib olinayotganda, aktivning narxidan ortiq bo'lgan har qanday qo'shimcha to'lov quyidagicha hisobga olinadi:

1. Asosiy vositalar qiymati.
2. Qarzlarni bo'yicha xarajatlar.
3. Ta'mirlash va xizmat ko'rsatish xarajatlari.

4. Bir yoki bir necha aktiv yangi aktivga almashtirilayotganda yangi aktiv qanday baholanadi:

1. Mol-mulkning o'rin bosish qiymati bo'yicha.
2. Adolatli narx bo'yicha.
3. Qoldiq qiymat bo'yicha.

5. Agar aktivlar bilan almashishda xarid qilinayotgan aktivni adolatli narx bo'yicha baholashning iloji bo'lmasa:

1. U almashtirilayotgan aktivning qiymati bo'yicha baholanadi.
2. U tugatilish qiymati bo'yicha baholanadi.
3. Aktiv kapitallashtirilishi mumkin emas.

6. Kompaniya o'zining hisob yuritish siyosatida haqiqiy qiymat yoki qayta baholangan qiymat bo'yicha hisobga olish usulini tanlashi mumkin. Tanlangan hisobga olish usuli:

1. Barcha asosiy vositalarga nisbatan.
2. Asosiy vositalar butun sinfiga nisbatan.
3. Asosiy vositalar obyektlarining aksariyatiga nisbatan **qo'llanilishi kerak.**

7. Asosiy usul (dastlabki qiymat) bo'yicha hisobga olishda aktiv:

1. Dastlabki qiymat bo'yicha.
2. To'plangan amortizatsiya chegirma qilingan holda dastlabki qiymat bo'yicha.
3. To'plangan amortizatsiya va aktivning qadrsizlanishidan ko'rilgan zararlar chegirma qilingan holda dastlabki qiymat bo'yicha **hisobga olinadi.**

8. Agar o'xshash aktivning bozor narxi to'g'risida tasdiqlangan ma'lumotlar mavjud bo'lmasa, muqobil usul (qayta baholangan qiymat) bo'yicha hisobga olishda aktivning adolatli narxini baholash mumkinmi?

1. Yo‘q.

2. Ha. Agar u spetsifik aktiv bo‘lib, unga o‘xshash aktivlar kamdan kam holatlarda sotilsa, u holda aktivning adolatli narxi daromadlarni aniqlash usuli yoki amortizatsiya chegirma qilingan holda tiklash qiymati bo‘yicha baholanadi.

3. Ha. Agar u spetsifik aktiv bo‘lib, unga o‘xshash aktivlar kamdan kam holatlarda sotilsa, u holda aktivning adolatli narxi indeksatsiya qilish yo‘li bilan baholanadi.

9. Qayta baholashlar qanday muddatlarda o‘tkazilishi kerak:

1. Har yili.

2. Har 3-5 yilda.

3. Aktivlar adolatli narxidagi o‘zgarishlarga qarab.

10. Nomoddiy aktivlar obyektini qayta baholash o‘tkazilayotganda, qayta baholash sanasi holatiga ko‘ra to‘plangan amortizatsiya:

1. Aktivning balans qiymati qayta baholashdan keyin uning qayta baholangan qiymati bilan teng bo‘lishi uchun aktiv yalpi balans qiymatining o‘zgarishiga mutanosib ravishda qayta baholanadi.

2. Aktivning yalpi balans qiymatiga qarshi hisobdan chiqariladi, bunda sof kattalik aktivning qayta baholangan qiymati bo‘yicha qayta baholanadi.

3. 1 yoki 2 javoblar.

11. Nomoddiy aktivlar sinfi o‘zgaruvchi grafik bo‘yicha qayta baholanishi mumkinmi:

1. Faqat qayta baholash qisqa vaqt ichida o‘tkazilganda, natijalar esa har doim yangilanib turganda.

2. Aktivlarning faqat bir sinfi baholanganda.

3. Yo‘q.

12. Agar aktivning balans qiymati qayta baholash natijasida oshsa, bu oshish:

1. Foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda daromad sifatida tan olinadi.

2. Foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda aks ettirish yo‘li bilan qayta baholash uchun zaxira sifatida kapital schyotiga kiritiladi.

3. Foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda aks ettirilmagan holda qayta baholash uchun zaxira sifatida kapital schyotiga to‘g‘ridan to‘g‘ri kreditlanadi.

13. Agar ilgari qayta baholanmagan aktivning balans qiymati qayta baholash natijasida kamaysa, bu kamayish:

1. Kapitallashtiriladi.

2. Joriy davr xarajatlari sifatida tan olinadi.

3. Favqulodda yoki kutilmagan xarajatlar sifatida tan olinadi.

14. Mablag‘larni kapitalda qayta baholash zaxirasi schyotidan taqsimlanmagan foyda schyotiga ko‘chirishga qachon ruxsat etiladi:

1. Faqat aktivni o‘chirishda.

2. Aktivni o‘chirishda va har bir davrda qayta baholash natijasida olingan summaga hisoblangan amortizatsiya bilan haqiqiy qiymat summasiga amortizatsiya o‘rtasidagi farq hisoblansa.

3. Sof zarar mavjud bo‘lganida.

15. Davr uchun hisoblangan amortizatsiya qayerda hisobga olinadi:

1. Faqat foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda.
2. Favqulodda moddalar sifatida.
3. Foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda yoki boshqa aktiv (masalan, zaxiralar) qiymatining bir qismi sifatida.

16. Nomoddiy aktivning foydali xizmat qilish muddatlaridagi o'zgarishlar:

1. 8-sonli MHXSga muvofiq hisobga olinishi lozim.
2. Zudlik bilan xarajat sifatida tan olinishi kerak.
3. Buxgalteriya balansida aks ettirilishi darkor.

17. Aktivning balans qiymati 10 shartli birlikni, uning adolatli narxi 12 shartli birlikni tashkil qiladi. Amortizatsiya davom etadimi?

1. Yo'q.
2. Ha, aktivning foydali xizmat qilish muddati tugagunga qadar.
3. Ha, lekin amortizatsiya normasi ikki marta kam bo'lishi kerak.

18. Aktivning balans qiymati tugatilish qiymatiga teng. Amortizatsiya davom etadimi?

1. Yo'q.
2. Ha, aktivning foydali xizmat qilish muddati tugagunga qadar.
3. Ha, lekin amortizatsiya normasi ikki marta kam bo'lishi kerak.

19. Aktivning tugatish qiymati noldan katta. Amortizatsiya davom etadimi?

1. Yo'q.
2. Ha, aktivning foydali xizmat qilish muddati tugagunga qadar, lekin amortizatsiya summasidan tugatish qiymatining miqdori chegirma qilinadi.
3. Ha, lekin amortizatsiya normasi ikki marta kam bo'lishi kerak.

20. Amaliyotda bir qator amortizatsiya usullari qo'llanilishi mumkin. Ushbu usullar to'g'ri chiziqli usul, kamayadigan qoldiq usuli va ishlab chiqarish hajmi usulini o'z ichiga oladi. Amortizatsiya usulini tanlashni quyidagi omillar belgilab beradi:

1. Soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari.
2. Qiymatning eng past varianti.
3. Aktivdan foydalanishning nazarda tutilayotgan sxemasi.

21. Aktivning balans qiymatini tan olish (hisobdan chiqarish) qachon to'xtaydi:

1. O'chirilganidan keyin.
2. Aktivdan foydalanishdan iqtisodiy foyda olish boshqa kutilmayotganda.
3. Yuqorida sanab o'tilgan sabablarning har birida.

22. Tadqiq etish xarajatlari qachon kapitallashtirilishi mumkin:

1. Hech qachon.
2. Ishlab chiqish bosqichi boshlanganidan keyin.
3. Ishlab chiqish bosqichi nihoyasiga yetganidan keyin.

23. Agar kompaniyadan nomoddiy aktivni uning xizmat qilish muddati oxirida sotib olishni istayotgan taraf mavjud bo'lsa, lekin ushbu turdagi aktivlar uchun aktiv bozori mavjud bo'lmasa:

1. Uning tugatilish qiymati nolga teng deb hisoblanadi.
2. Uning tugatilish qiymati yarmiga kamayadi.
3. Uning tugatilish qiymati sotishning to'liq qiymati bo'yicha baholanadi.

24. Nomoddiy aktivning ajratila olinishi nimani nazarda tutadi:

1. Gudvillning alohida ajratilishi.
2. Identifikatsiyalana olish.
3. Aktiv uchun mulk huquqining mavjudligi.

25. Nazorat – bu:

1. Resursdan kelgusi iqtisodiy naflarni olishga qodirlik.
2. Boshqa kompaniyalarning resursdan foydalanish imkoniyatini cheklashga qodirlik.
3. Yuqorida sanab o'tilgan shartlarning har ikkalasi.

26. Dastlab xarajatlar sifatida tan olingan va bundan avvalgi oraliq yoki yillik moliyaviy hisobotga kiritilgan nomoddiy aktiv uchun qilingan xarajatlar:

1. Keyinchalik nomoddiy aktiv qiymatiga kiritilmasligi kerak.
2. Tugatilish qiymatiga kiritilishi mumkin.
3. Keyingi qayta baholash chog'ida nomoddiy aktivning balans qiymatiga kiritilishi mumkin.

27. Nomoddiy aktivlar dastlab qanday qiymat bo'yicha tan olinadi:

1. Dastlabki qiymat bo'yicha.
2. Qayta baholangan qiymat bo'yicha.
3. Ushbu ikkala qiymatdan istalgan biri bo'yicha.

3.4. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq nomoddiy aktivlarni hisobga olish bo'yicha vazifalar va namunaviy vaziyatlar

1-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt tovar belgisini 2015-yil yanvarda sotib oldi. Tovar belgisining qiymati 1 386 ming sh.b. ni tashkil qiladi. Tovar belgisining narxini to'lash ikkita to'lov orqali amalga oshirildi:

- 2015-yil aprelda – 660 ming sh.b.;
- 2015-yil iyulda – 726 ming sh.b.

Yillik foiz normasi – 46,41 %. Nomoddiy aktivning qiymatini va to'lovning bo'lib-bo'lib amalga oshirilishi bilan bog'liq foizlar uchun xarajatlar miqdorini aniqlang.

Yechish:

To'lov muddatini cho'zish iqtisodiyotda kreditlashning normal shartlarini oshirishi tufayli nomoddiy aktivning qiymati nomoddiy aktivning narxini to'lash uchun kelgusi pul to'lovlarining diskontlangan miqdori bo'yicha aniqlanishi kerak.

Quyida keltirilgan to'lovlar grafigini hisobga olgan holda pul kiriminin diskontlangan miqdorini hisoblaymiz:

$$\text{Diskontlangan qiymat } S_{\text{stavka \%} = 46,41 \%, k = 1,4641} = \\ = 660/1,4641^{3/12} + 726/1,4641^{6/12} = 1\ 200 \text{ ming sh.b.}$$

Mos ravishda tovar belgisining qiymati 1 200 ming sh.b.ni, foizlar uchun

xarajatlar miqdori esa quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Foizlar uchun xarajatlar} = 660 + 726 - 1\ 200 = 186 \text{ ming sh.b.}$$

2-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt litsenziyaning narxini 2015-yil yanvarda 2 mln. sh.b. summa bilan to'ladi.

Litsenziya 2015-yil aprelda rasmiyrashtirilib, xo'jalik yurituvchi subyektga topshirildi. Oylik foiz normasi – 1 %.

Litsenziyaning uni xo'jalik yurituvchi subyekt balansiga qo'yishdagi qiymatini aniqlang.

Yechish:

Mazkur holatda litsenziyaning qiymati 2 mln. sh.b. raqami bilan aniqlanadi, chunki uning narxi foydalanish va hisobga qo'yish uchun aktivni olish vaqtidan oldin to'landi. Ushbu holatda aktivni kelgusi pul kirimining diskontlangan qiymati bo'yicha baholash va foizlar bo'yicha daromadni aniqlash talab etilmaydi.

3-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivni 2015-yil martda maqsadli bank krediti hisobidan xarid qiladi. 1210 ming sh.b. miqdoridagi kredit 2015-yil 20-fevralda olindi. Kredit bo'yicha foizlar qolgan qarz summasiga har oyda hisoblanadi. Asosiy qarz va foizlarni to'lash har chorakda 1 marta amalga oshiriladi.

Nomoddiy aktiv xo'jalik yurituvchi subyektga 2014-yil 25-martda kelib tushdi (shu jumladan, hisobga olindi).

Nomoddiy aktivning narxi 2015-yil 25-aprelda kredit mablag'lari hisobidan to'landi. To'lov summasi 1 210 ming sh.b. ni tashkil qildi.

Oylik foiz normasi iqtisodiyotda 10 foizni tashkil qiladi. Kredit bo'yicha foiz stavkasi – oyiga 13 %.

Nomoddiy aktivning qiymati va foizlar uchun xarajatlar miqdorini aniqlang.

Yechish:

Nomoddiy aktivning narxini to'lash bilan bog'liq pul kirimining diskontlangan miqdorini aniqlaymiz:

$$\text{Diskontlangan pul kirimi} = 1\ 210 / 1,1 = 1\ 100 \text{ ming sh.b.}$$

Biroq xo'jalik yurituvchi subyekt aktivning qiymatida kreditni jalb qilish vaqti bilan nomoddiy aktivni xarid qilish vaqti o'rtasida o'tgan 1 oy ichida hisoblanishi mumkin bo'lgan bank krediti bo'yicha foizlar summasini tan olishga haqli.

1 oy ichidagi foizlar umumiy summasi kreditning umumiy summasidan quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Kredit bo'yicha foizlar summasi}_{1 \text{ oy}} = 1\ 210 * 0,13 = 157,3 \text{ ming sh.b.}$$

Biroq aktivning qiymati jalb etilgan kreditning butun qiymatini tashkil qilmaydi, balki faqat 1 100 ming sh.b. ni tashkil qiladi (qolgan 110 sh.b. miqdoridagi summa – foizlar uchun xarajatlar). Mos ravishda nomoddiy aktiv qiymatida barcha 121 ming sh.b.ni emas (kredit bo'yicha foizlar oylik miqdori), balki uning bir qismini hisobga olishi lozim:

$$\text{Kredit bo'yicha foizlarning bir qismi NMAda kapitallashtirilgan} =$$

$$= 157,3 * 100 / 1210 = 143 \text{ ming sh.b.}$$

Ushbu summani boshqa usul bilan ham topish mumkin:

$$\text{Kredit bo'yicha foizlar}_{\text{NMAda kapitallashtirilgan}} = 1100 * 0,13 = 143 \text{ ming sh.b.}$$

Shunday qilib, nomoddiy aktivning umumiy qiymati quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Qiymat}_{\text{nomoddiy aktiv}} = 1100 + 143 = 1243 \text{ ming sh.b.}$$

4-vazifa:

2015-yil noyabrda xo'jalik yurituvchi subyekt boshqa xo'jalik yurituvchi subyektdan xarid qilingan nomoddiy aktivni hisobga oldi. Obyektning xarid qilish xarajatlari 2,6 mln. sh.b.ni tashkil qildi. Bunda obyekt foydalanish va qurilishni bitkazish uchun 2015-yil aprelda olindi, narxi esa 2015-yil oktabrda to'landi. Yillik foiz stavkasi – 69 %.

Bundan tashqari apreldan noyabrgacha bo'lgan vaqt ichida xo'jalik yurituvchi subyekt 0,2 mln. sh.b. sarflagan holda nomoddiy aktiv qurilishni bitkazdi. Bunda amalga oshirish vaqtiga ko'ra amaldagi xarajatlar kassa xarajatlaridan unchalik ajratilmagan edi.

Nomoddiy aktivning uni hisobga olish vaqtidagi qiymatini aniqlang.

Yechish:

Obyektning narxi kreditlashning normal shartlaridan ortiq bo'lgan davrda to'langanligi bois uning qiymati kelgusi pul kiriminin diskontlangan qiymati bo'yicha aniqlanadi:

$$\text{Diskontlangan pul kirimi} = 2,6 / 1,69^{6/12} = 2 \text{ mln. sh.b.}$$

Qolgan summa, ya'ni 0,6 mln. sh.b. to'lovni bo'lib-bo'lib amalga oshirganlik uchun foizlarni to'lash xarajatlari hisoblanadi.

Obyektning qurilishni bitkazish uchun qo'shimcha ravishda 0,2 mln. sh.b. sarflanganligi bois mos ravishda hisobga olish vaqtida nomoddiy aktivning qiymati quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{NMA obyektining qiymati} = 2 + 0,2 = 2,2 \text{ mln. sh.b.}$$

5-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivni asosiy vositalar obyektiga ayirboshlamoqda. Ushbu xildagi nomoddiy aktivlarning aktiv bozori mavjud emas.

Ayirboshlash uchun berilgan asosiy vositalar obyektining dastlabki qiymati 300 ming sh.b. ni, uning qoldiq qiymati 180 ming sh.b. ni, obyektning ayirboshlash operatsiyasini amalga oshirish sanasi holatiga ko'ra aniqlangan adolatli narxi 220 ming sh.b. ni tashkil qiladi.

Olingan nomoddiy aktivning bahosini aniqlang.

Yechish:

Mazkur holatda biz tijorat mazmuniga ega bo'lgan ayirboshlashga duch kelamiz. Umumiy qoidaga ko'ra, ushbu holatda olingan obyektning qiymati uning ayirboshlash operatsiyasini amalga oshirish sanasi holatiga ko'ra aniqlangan adolatli narxi bo'yicha aniqlanishi kerak. Biroq nomoddiy aktivlarning, xususan, olingan nomoddiy aktivning o'ziga xos jihatlari tufayli olingan obyektning adolatli narxini aniqlash imkonini berishi mumkin bo'lgan aktiv bozori mavjud emas.

Demak, olingan obyektning berilgan aktivning adolatli narxi bo'yicha, ya'ni 220 ming sh.b. summasiga baholash lozim.

6-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivni asosiy vositalar obyektiga ayirboshlamoqda. Ushbu xildagi nomoddiy aktivlarning aktiv bozori mavjud emas.

Ayirboshlash uchun berilgan asosiy vositalar obyektining dastlabki qiymati 300 ming sh.b.ni, uning qoldiq qiymati 180 ming sh.b. ni, obyektning ayirboshlash operatsiyasini amalga oshirish sanasi holatiga ko'ra aniqlangan adolatli narxi 220 ming sh.b. ni tashkil qiladi.

Bundan tashqari, asosiy vositani topshiruvchi xo'jalik yurituvchi subyekt bitimning ikkinchi tarafiga qo'shimcha tarzda 30 ming sh.b. to'laydi.

Olingan nomoddiy aktivning bahosini aniqlang.

Yechish:

Ushbu holatda biz tijorat mazmuniga ega bo'lgan ayirboshlashga duch kelamiz. Umumiy qoidaga ko'ra, ushbu holatda olingan obyektning qiymati uning ayirboshlash operatsiyasini amalga oshirish sanasi holatiga ko'ra aniqlangan adolatli narxi bo'yicha aniqlanishi kerak. Biroq, nomoddiy aktivlarning, xususan olingan nomoddiy aktivning o'ziga xos jihatlari tufayli olingan obyektning adolatli narxini aniqlash imkonini berishi mumkin bo'lgan aktiv bozori mavjud emas.

Demak, olingan obyektning taraflar o'rtasida o'tkaziladigan pul mablag'lari bilan tuzatishlarni hisobga olgan holda berilgan aktivning adolatli narxi bo'yicha, ya'ni quyidagi summada baholash lozim:

Nomoddiy aktivni baholash = 220 + 30 = 250 ming sh.b.

7-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivni asosiy vositalar obyektiga ayirboshlamoqda. Ushbu xildagi nomoddiy aktivlarning aktiv bozori mavjud emas.

Ayirboshlash uchun berilgan asosiy vositalar obyektining dastlabki qiymati 300 ming sh.b. ni, uning qoldiq qiymati 180 ming sh.b. ni, obyektning ayirboshlash operatsiyasini amalga oshirish sanasi holatiga ko'ra aniqlangan adolatli narxi 220 ming sh.b. ni tashkil qiladi.

Bundan tashqari, asosiy vositani topshiruvchi xo'jalik yurituvchi subyekt bitimning ikkinchi tarafiga qo'shimcha tarzda 20 ming sh.b. to'laydi.

Olingan nomoddiy aktivning bahosini aniqlang.

Yechish:

Mazkur holatda biz tijorat mazmuniga ega bo'lgan ayirboshlashga duch kelamiz. Umumiy qoidaga ko'ra, ushbu holatda olingan obyektning qiymati uning ayirboshlash operatsiyasini amalga oshirish sanasi holatiga ko'ra aniqlangan adolatli narxi bo'yicha aniqlanishi kerak. Biroq, nomoddiy aktivlarning, xususan olingan nomoddiy aktivning o'ziga xos jihatlari tufayli olingan obyektning adolatli narxini aniqlash imkonini berishi mumkin bo'lgan aktiv bozori mavjud emas.

Demak, olingan obyektning taraflar o'rtasida o'tkaziladigan pul mablag'lari bilan tuzatishlarni hisobga olgan holda berilgan aktivning adolatli narxi bo'yicha, ya'ni

quyidagi summaga baholash lozim:

$$\text{Nomoddiy aktivni baholash} = 220 - 20 = 200 \text{ ming sh.b.}$$

8-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktiv – dasturiy mahsulotni yaratib, unga mutlaq mualliflik huquqini qo'lga kiritdi. Nomoddiy aktivlar obyektining dastlabki qiymati 4 mln. sh.b. ni tashkil qiladi. Foydali foydalanilish muddati 5 yilga teng deb belgilandi. Tugatish qiymati 0 ga teng.

Obyektdan foydalanish boshlanganidan keyin ikki yil o'tgach xo'jalik yurituvchi subyekt uning foydali foydalanilish muddatini 4 yilgacha qisqartiradi.

Amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanishini hisobga olgan holda obyektdan foydalanishning oxirgi ikki yilidagi har yillik amortizatsiya summasini aniqlang.

Yechish:

Nomoddiy aktivlar obyektining tugatish qiymati 0 ga tengligi bois, obyektning amortizatsiya qiymati uning dastlabki qiymatiga teng, ya'ni 2 mln. sh.b.ni tashkil qiladi.

Mos ravishda obyektdan foydalanishning dastlabki ikki yilida har yillik amortizatsiya summasi quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Amortizatsiya har yillik, foydalanishning 1-2-yillari} = 4\ 000 * 1 \text{ yil} / 5 \text{ yil} = 800 \text{ ming sh.b.}$$

Shunday qilib, obyektdan foydalanishning dastlabki ikki yili mobaynida $800 * 2 = 1600$ ming sh.b. summasidagi amortizatsiya hisoblanadi.

Foydali foydalanilish muddatining o'zgarishi kelajak uchun aks ettiriladi, demak, obyektdan foydalanishning oxirgi ikki yili uchun obyektning qoldiq qiymati hisobdan chiqarilishi kerak:

$$\text{Qoldiq qiymati 3-yilning boshi holatiga ko'ra} = 4\ 000 - 1\ 600 = 2\ 400 \text{ ming sh.b.}$$

U holda, foydali foydalanilish muddati tugashiga 2 yil qolganligini hisobga olgan holda har yillik amortizatsiya summasi quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Amortizatsiya har yillik, foydalanishning 3-4-yillari} = 2\ 400 * 1 \text{ yil} / 2 \text{ yil} = 1\ 200 \text{ ming sh.b.}$$

Demak, ikki yil uchun 2 400 ming sh.b. hisobdan chiqariladi, buning natijasida uning qoldiq qiymati 0 ga teng bo'ladi, ya'ni obyekt to'liq budjet amortizatsiyasi qilinadi.

9-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt dasturiy mahsulotlarni yaratib, ularni vaqtinchalik foydalanishga topshiradi va qandaydir vaqt o'tgach tegishli aktivlarni sotadi. Yaratilgan obyektning dastlabki qiymati 1 mln. sh.b.ni tashkil qiladi.

Kompaniya obyektini undan foydalanishning dastlabki 2 yil mobaynida vaqtinchalik foydalanishga topshirishni, so'ngra esa obyektini sotishni rejalashtirmoqda. Obyekt uchun rejalashtirilayotgan tushum summasi 110 ming sh.b.ni tashkil qiladi. Bunda, mualliflik huquqlarini qayta rasmiylashtirish uchun 10 ming sh.b. sarflanadi.

Amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanishini hisobga olgan holda

dasturiy mahsulotlardan foydalanishning dastlabki ikki yilidagi har yillik amortizatsiya miqdorini aniqlang.

Yechish:

Aktivning tugatish qiymatini aniqlaymiz. U sotishdan rejalashtirilayotgan tushum bilan mualliflik huquqlarini qayta rasmiylashtirish uchun to'lov o'rtasidagi farqqa teng bo'ladi:

Tugatish qiymati dasturiy mahsulot = $110 - 10 = 100$ ming sh.b.

Dasturiy mahsulotning tugatish qiymati asosida uning amortizatsiya qiymatini hisoblab chiqamiz:

Amortizatsiya qiymati dasturiy mahsulot = $1\ 000 - 100 = 900$ ming sh.b.

Xo'jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivdan foydali foydalanilish muddatini 2 yilga teng deb belgilaganligini hisobga olgan holda har yillik amortizatsiya miqdori quyidagini tashkil qilishi darkor:

Amortizatsiya har yillik, 1-2-yillar = $900 / 2 = 450$ ming sh.b.

10-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt formalni maxsus kiyim va yorliq ishlab chiqishga qaror qildi. Buyurtmalar o'z modellarini taqdim etgan beshta ustaxonaga berildi. Ushbu beshta buyurtmaning qiymati 10 000 shartli birlikni tashkil qildi – kimning modeli tanlanishidan qat'i nazar har bir ishlab chiquvchi firmaga 2 000 shartli birlikdan to'g'ri keladi.

Tanlov yakunlariga ko'ra beshta modeldan bittasi tanlanib, uni batamom amaliyotga joriy etishga qaror qilinishi uchun ushbu model birmuncha ishlov berishni talab qildi. O'zgartirishlar kiritilganidan keyin ishlab chiquvchiga yana 3 000 shartli birlik to'landi, formaning o'zi va yorliq esa mualliflik huquqi bilan himoyalandi. Ishlanma uchun kapitallashtirilgan xarajatlar summasi va tadqiqot uchun xarajatlar miqdorini aniqlang.

Yechish:

Ishlanma uchun xarajatlar sifatida 3 000 shartli birlik summasini qabul qilish darkor, ayni paytda xarajatlar moddasiga kiritilishi lozim bo'lgan tadqiqot uchun xarajatlar summasi quyidagini tashkil qiladi:

$10\ 000$ shartli birlik = 2000 shartli birlik * 5.

Bunday taqsimlash shu bilan izohlanadiki, dastlabki xarajatlarni amalga oshirishda xo'jalik yurituvchi subyekt tadqiqotlarning yakuniy natijalarini hali namoyon eta olmasdi va umuman tadqiqotlarning ijobiy natija keltirishiga ishonmasdi va mos ravishda ular uchun xarajatlar kapitallashtirilishi mumkin emas.

Hatto yakunida asos sifatida qabul qilingan namuna uchun xarajatlar ham kapitallashtirilishi mumkin emas, chunki bir marta xarajatlar sifatida tan olingan chiqimlar so'ngra nomoddiy aktivning qiymatida kapitallashtirilishi mumkin emas.

11-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt kir yuvish kukuni ishlab chiqarish sohasida faoliyat ko'rsatmoqda. Hozirgi vaqtda u kukunning yangi turini ishlab chiqishga qaror qilmoqda. Bunda 50 ta tajribani amalga oshirish rejalashtirilgan; har bir tajriba

uchun xarajatlar 150 shartli birlikni tashkil qiladi.

Barcha tajribalar nihoyasiga etganidan keyin olingan 5 ta formula tanlanib, ularni sanoat yo'li bilan ishlab chiqarishga joriy etishga qaror qilindi. Sifat va muvofiqlik sertifikatini olish xarajatlari 1 000 shartli birlikni tashkil qildi.

Nomoddiy aktivning qiymatida kapitallashtirilishi mumkin bo'lgan xarajatlar summasini aniqlang.

Yechish:

Xo'jalik yurituvchi subyekt qilgan barcha xarajatlarni ikkita guruhga ajratish lozim:

- **tadqiqot uchun xarajatlar;**
- **ishlanma uchun xarajatlar.**

Bunda ishlanma uchun xarajatlar sifatida faqat amalga oshiriladigan ilmiy tadqiqot ishlaridan ijobiy natija amalda aniq bo'lganidan keyin yuzaga kelgan xarajatlar qabul qilinishi mumkin.

Mazkur holatda, barcha 50 ta tajriba nihoyasiga etmaguncha bunga ishonch yo'q, mos ravishda tajribalarni o'tkazish xarajatlari tadqiqot uchun xarajatlar sifatida tan olinishi va mos ravishda joriy davr xarajatlari sifatida quyidagi summada tan olinishi kerak:

Tadqiqot uchun xarajatlar = 50 * 150 = 7 500 shartli birlik.

Ishlanma uchun xarajatlarga 1 000 Shartli birlik summasidagi sertifikat olish xarajatlari kiritilishi mumkin.

12-vazifa:

Hozirgi vaqtda xo'jalik yurituvchi subyekt kimyoviy faol komponentlarga ega bo'lgan kir yuvish kukunini chiqarish uchun ishlab chiqarish liniyasiga ega. Ishlab chiqarish liniyasining dastlabki qiymati 30 000 shartli birlikni, qoldiq qiymati 15 000 shartli birlikni tashkil qiladi. Tegishli kir yuvish kukunini ishlab chiqarish texnologiyasiga patent olindi. ITTKI uchun xarajatlarning kapitallashtirilgan summasi 2000 shartli birlikni tashkil qildi. ITTKIdan foydalanilish muddati belgilanmadi.

Korxonaga shu narsa ma'lumki, keyingi yildan boshlab davlat tarkibida xlor mavjud bo'lgan ixtirolar uchun patentlar va litsenziyalarning amal qilishini vaqtinchalik to'xtatib qo'yadi. Normal ishlab chiqarish quvvatlari sharoitida ushbu liniyada ishlab chiqarish mumkin bo'lgan mahsulotning umumiy qiymati 5000 shartli birlikni tashkil qiladi. Foydalanish nihoyasiga etganidan keyin qurilmadan 100 shartli birlik summasidagi ehtiyot qismlari olish mumkin. Xo'jalik yurituvchi subyekt aktivlarining bahosini aniqlang.

Yechish:

Mazkur holatda xo'jalik yurituvchi subyekt IAS 36 standartining talablariga muvofiq aktivning qadrsizlanishini sifatida tan olishi lozim. Ushbu holatda birgalikda ham ishlab chiqarish liniyasi, ham ITTKI uchun xarajatlarning kapitallashtirilgan qiymati sifatida namoyon etilgan hosil qiluvchi birlikning qoplanadigan qiymati 5 100 shartli birlikni tashkil qiladi, undan 5000 shartli birlik – mazkur ishlab chiqarish liniyasida olish mumkin bo'lgan mahsulot qiymati, 100 shartli birlik esa – ishlab

chiqarish liniyasini hisobdan chiqarishda olish mumkin bo'lgan ehtiyot qismlar qiymati.

Hozirgi vaqtga kelib asosiy vositalar obyekti bilan ITTKI uchun xarajatlarning kapitallashtirilgan summasi o'rtasidagi nisbat 2:15 ni tashkil qiladi.

Mos ravishda, qoplanadigan qiymatni obyektlar o'rtasida taqsimlash to'g'risida qaror qilish uchun xo'jalik yurituvchi subyekt quyidagi tenglamani yechishi kerak:

$$2 * x + 15 * x = 5\ 100 \text{ shartli birlik.}$$

$$\text{Bundan } x = 300 \text{ shartli birlik.}$$

U holda xarajatlarning taqsimlanishi quyidagi qiymatning shakllanishiga olib keladi:

- o'rnatish – 4 500 shartli birlik,

- ITTKI uchun xarajatlarning kapitallashtirilgan summasi – 600 shartli birlik.

Ular qolgan vaqt uchun mahsulot hajmiga mutanosib ravishda hisobdan chiqarilishi lozim.

Aktivlarning qadrsizlanishidan ko'rilgan zararining tan olinishiga kelsak, ishlab chiqarish liniyasi bo'yicha 10 500 shartli birlik (15 000 shartli birlik – 4 500 shartli birlik), ITTKI uchun xarajatlarning kapitallashtirilgan summasi bo'yicha 1 400 shartli birlik (2 000 shartli birlik – 600 shartli birlik) summasidagi qadrsizlanish tan olinishi kerak.

Bu summalarni hosil qiluvchi birlikning qadrsizlanish koeffitsiyentini hisoblab chiqish va uni hosil qiluvchi birlik alohida tarkibiy qismlarining qadrsizlanishiga yoyish orqali chiqarish mumkin.

Mazkur holatda qadrsizlanish umumiy koeffitsiyenti quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Qadrsizlanish koeffitsiyenti} = 5\ 100 \text{ sh.b.} / 17\ 000 \text{ sh. b.} = 0,3$$

Mos ravishda, qurilmaning qoldiq qiymati va ITTKI uchun xarajatlarning kapitallashtirilgan qiymati quyidagini tashkil qilishi darkor:

$$\text{O'rnatish} = 15\ 000 \text{ sh.b.} * 0,3 = 4\ 500 \text{ sh.b.}$$

$$\text{ITTKI uchun xarajatlar qiymati} = 2\ 000 \text{ sh.b.} * 0,3 = 600 \text{ sh.b.}$$

13-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt o'z balansida nomoddiy aktivga ega. Uni yaratish uchun qilingan dastlabki xarajatlar 30 000 shartli birlikni tashkil qildi. Foydalanishga topshirilayotgan vaqtda foydali foydalanilish muddati belgilanmadi. Ushbu xildagi dasturiy mahsulotlarning aktiv bozori mavjud emas.

Hozirgi vaqtda aktiv 3 ta xo'jalik yurituvchi subyektga 2 yilga mo'ljallangan litsenziya kelishuvlari bo'yicha vaqtinchalik foydalanish uchun topshirilmoqda.

Hozirgi vaqtga kelib xo'jalik yurituvchi subyektlar bir martadan to'lovni amalga oshirishdi – har bir xo'jalik yurituvchi subyekt 4 000 sh.b.

Litsenziya kelishuvining butun muddatidan:

- bir xo'jalik yurituvchi subyektga 1 yil;

- ikkinchi xo'jalik yurituvchi subyekt 0,5 yil;

- uchinchi xo'jalik yurituvchi subyektga 1,5 yil qoldi.

Bundan tashqari, nomoddiy aktivdan foydalanish vaqti mobaynida xo'jalik

yurituvchi subyektlar yana 500 Shartli birlikdan choraklik to'lovlarni ham amalga oshirishlari lozim. Hozirgi vaqtda korxonaga bozorga yangi dasturiy mahsulot bilan chiqdi. Eski nomoddiy aktivning bahosini ko'rsating.

Yechish:

Nomoddiy aktivning foydali foydalanilish muddati belgilanmaganligi bois, ushbu aktiv umumiy qoida bo'yicha amortizatsiya qilinmaydi, lekin uning qiymati har yili qadrsizlanish bo'yicha testdan o'tkazilishi shart.

Mos ravishda, birinchi galda, nomoddiy aktivlar obyektining qoplanadigan summasini hisoblab chiqish lozim.

Nomoddiy aktiv qoplanadigan summasi = 2 000 sh.b. + 1 000 sh.b. + 3 000 sh.b. (uchta ushbu tarkibiy qism hali daromadlar sifatida tan olinmagan bir martalik to'lovlar summasini o'zida namoyon etadi) + 4*500 sh.b.+ 2*500 sh.b.+ 6*500 sh.b.= 12 000 sh.b.

Demak, obyektning qiymati 12 000 shartli birlikni tashkil qiladi, bu aktivning hozirgi vaqtdagi qiymatidan kam. Demak, qadrsizlanishidan ko'rilgan zararlar 18 000 shartli birlikni tashkil qiladi.

Albatta, so'ngra daromad ko'rinishida tan olinish uchun qolgan summaning kamayishiga qarab aktivning qiymati ham kamayadi.

Masalan, yana 0,5 yildan keyin obyektning qiymati qoplanadigan qiymatning yangi miqdorigacha kamaytirilishi lozim bo'ladi, u shu vaqtga kelib quyidagini tashkil qiladi:

Nomoddiy aktiv qoplanadigan summasi = 1 000 sh.b.+ 0 sh.b.+ 2 000 sh.b.+ 2*500 sh.b.+ 0*500 sh.b.+ 4*500 sh.b.= 6 000 sh.b.

14-vazifa:

Xo'jalik yurituvchi subyekt aviadispatcherlar uchun dasturiy ta'minot ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Hozirgi vaqtda (2015-yil iyun) u tegishli 2 000 ming sh.b va 4 000 ming sh.b. qiymatli ikkita dasturiy mahsulotga mualliflik huquqiga ega.

Hisobot sanasi holatiga ko'ra kompaniyaga shu narsa ma'lum bo'ladiki, keyingi taqvim yilining boshidan e'tiboran dasturiy ta'minotni ishlab chiqish huquqi bozorda monopolist bo'ladigan davlat unitar korxonasiga o'tadi. Qolgan yarim yil ichida kompaniya dasturlardan foydalanishdan 400 ming sh.b. miqdoridagi daromad olishni kutmoqda. Bunda dasturlarga joriy xizmat ko'rsatish uchun 100 ming sh.b. sarflanadi.

Ushbu fakt haqida ma'lum bo'lganidan keyin dasturiy mahsulotlar qiymatini aniqlang.

Yechish:

Aktiv qadrsizlanishining tashqi belgilari yaqqol bo'lib, ular ma'lum vaqt o'tishi bilan qandaydir aktivdan foydalanishga ta'qiq ko'rinishida kompaniya faoliyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'qiq qo'yilishida o'z ifodasini topadi. Demak, aktivni baholash uchun xo'jalik yurituvchi subyekt IAS 36 standarti talablaridan foydalanishi lozim.

Birinchi galda, qoplanadigan summani baholaymiz. U hosil qiluvchi birlikdan foydalanishdan olingan sof daromad bilan namoyon etilgan. U quyidagini tashkil

qiladi:

$$\text{Qoplanadigan summa} = 400 - 100 = 300 \text{ ming sh.b.}$$

Qoplanadigan summa ikkita aktivning yig'indisiga taalluqli bo'lib, ushbu aktivlardan qaysidir biri bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'lanishli emasligi bois qadrsizlanish koeffitsiyentini hisoblab chiqamiz:

$$\text{Qadrsizlanish koeffitsiyenti} = 300 / (2\ 000 + 4\ 000) = 0,05$$

Topilgan koeffitsiyentdan foydalangan holda aktivlarning qadrsizlanishi tartib-taomilini qo'llash mumkin:

$$\text{1-dastur} = 2\ 000 * 0,05 = 100 \text{ ming sh.b.};$$

$$\text{2-dastur} = 4\ 000 * 0,05 = 200 \text{ ming sh.b.}$$

Dasturiy mahsulotlarning jami umumiy bahosi 300 ming sh.b.ni tashkil qiladi, bu ularning qoplanadigan qiymatiga teng.

15-vazifa:

A – xo'jalik yurituvchi subyekt sotib olish sanasi holatiga ko'ra balansiy quyidagi ko'rinishga ega bo'lgan B – xo'jalik yurituvchi subyektini sotib olmoqda:

Biznesni birlashtirish vaqti holatiga ko'ra B – korxonaning buxgalteriya balansi

Aktivlar	Summa	Passivlar	Summa
Asosiy vositalar	20 000	Ustav kapitali	10 000
Nomoddiy aktivlar	10 000	Hisobot yili va o'tgan yillar taqsimlanmagan foydasi	5 000
Jami aylanmadan tashqari aktivlar	30 000	Jami o'z kapitali	15 000
Zaxiralar	5 000	Uzoq muddatli kreditlar	5 000
Debitorlik qarzlari	15 000	Qisqa muddatli kreditlar	15 000
Pul mablag'lari	10 000	Kreditorlik qarzlari	25 000
Jami aylanma aktivlari	30 000	Jami qarz kapitali	45 000
Jami aktivlar	60 000	Jami passivlar	60 000

Bunda barcha aktivlar va majburiyatlar adolatli narx bo'yicha baholandi.

A – xo'jalik yurituvchi subyekt B – xo'jalik yurituvchi subyektning quyidagi sof aktivlarini sotib olmoqda:

a) 25 000 shartli birlik;

b) 10 000 shartli birlik.

A – xo'jalik yurituvchi subyekt B – xo'jalik yurituvchi subyektini sotib olganidan keyin uning balansida aks ettirilishi lozim bo'lgan ishbilarmonlik nufuzini baholang.

Yechish:

Birinchi galda B – xo'jalik yurituvchi subyektning sof aktivlarini hisoblab chiqish lozim. Umumiy qoidaga ko'ra sof aktivlar quyidagi formula bo'yicha hisoblab chiqiladi:

$$\text{Sof aktivlar} = \text{Aktivlar}_{\text{hisob-kitobga qabul qilinadigan}} - \text{Passivlar}_{\text{hisob-kitobga qabul qilinadigan}}$$

Mazkur holatda sof aktivlar miqdori quyidagini tashkil qiladi:

Aktivlar hisob-kitobga qabul qilinadigan = 20 000 sh.b.+ 10 000 sh.b.+ 5 000 sh.b.+ 15 000 sh.b.+ 10 000 sh.b.= 60 000 sh.b.

Passivlar hisob-kitobga qabul qilinadigan = 5 000 sh.b.+ 15 000 sh.b. + 25 000 sh.b. = 45 000 sh.b.

Mos ravishda, sof aktivlar miqdori 15 000 shartli birlikni tashkil qiladi.

a) B – xo‘jalik yurituvchi subyektni 25 000 shartli birlikka sotib olish chog‘ida A – xo‘jalik yurituvchi subyekt ushbu operatsiya amalga oshirilganidan keyin 10 000 shartli birlik summasidagi ijobiy ishbilarmonlik nufuzi – gudvillni ko‘rsatadi;

b) xo‘jalik yurituvchi subyektni 10 000 shartli birlikka sotib olish chog‘ida

A – xo‘jalik yurituvchi subyekt zudlik bilan daromad sifatida ko‘rsatiladigan salbiy ishbilarmonlik nufuzini – Badwillni tan olishi lozim.

16-vazifa:

A – xo‘jalik yurituvchi subyekt B – xo‘jalik yurituvchi subyektni yaxlit mulkiy majmuani xarid qilish shartlarida sotib oldi. B – kompaniya sof aktivlarining balans qiymati 180 ming shartli birlikni tashkil qiladi. B – kompaniya sof aktivlarining adolatli narxi – 215 ming shartli birlik.

B – xo‘jalik yurituvchi subyekt uchun to‘langan summa quyidagini tashkil qildi:

- bir yo‘la 190 ming shartli birlik;

- 6 oydan keyin yana 36,4 ming shartli birlik;

Yillik foiz stavkasi – 69%. MHXS talablariga muvofiq ishbilarmonlik nufuzi miqdorini aniqlang.

Yechish:

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq, ishbilarmonlik nufuzining (gudvill) summasi to‘langan mukofot summasi bilan xarid qilinayotgan xo‘jalik yurituvchi subyekt sof aktivlarining adolatli narxi o‘rtasidagi farq bilan aniqlanadi.

Sof aktivlarning adolatli narxi 215 ming shartli birlikni tashkil qiladi.

Xarid qilinayotgan xo‘jalik yurituvchi subyekt uchun to‘langan summalarning diskontlangan miqdorini hisoblab chiqamiz:

Kelgusi pul kirimining diskontlangan qiymati =

= 190 + 36,4 / 1,69^{6/12} = 218 ming shartli birlik

U holda gudvill quyidagini tashkil qiladi:

Gudvill = 218 – 215 = 3 ming shartli birlik

17-vazifa:

Xo‘jalik yurituvchi subyekt 3 mln. sh.b. qiymatidagi nomoddiy aktivni xarid qildi. nomoddiy aktivning foydali foydalanilish muddati ma‘lum emas va uni yetarlicha aniqlik bilan aniqlashning iloji yo‘q.

Aktivdan foydalanishning birinchi yili mobaynida aktiv qadrsizlanishining tashqi va ichki belgilari paydo bo‘lmaganligini hisobga olgan holda milliy moliyaviy hisobida va MHXSga muvofiq aktivdan foydalanishning birinchi yili yakuniga ko‘ra kechiktirilgan soliqlarni aniqlang.

Yechish:

Nomoddiy aktivning foydali foydalanilish muddatini aniqlashning iloji yo‘qligi tufayli, soliq hisobida va MHXS talablariga muvofiq yuritiladigan hisobda amortizatsiyani hisoblash uchun turli asoslar yuzaga keladi.

Soliq hisobida, agar nomoddiy aktivning foydali foydalanilish muddati ma’lum bo‘lmasa, u bo‘yicha amortizatsiya 10 yillik muddatdan kelib chiqib hisoblanadi. U holda amortizatsiya summasi va aktiv qoldiq qiymatining miqdori soliq hisobida quyidagini tashkil qiladi:

Amortizatsiya $S_{\text{oliq hisobi}} = 3 * 0,1 = 0,3 \text{ mln. sh.b. /yil}$

Qoldiq qiymati $S_{\text{oliq hisobi}} = 2,7 \text{ mln. sh.b.}$

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga kelsak, IAS 38 standarti talablariga muvofiq, aktivning foydali foydalanilish muddatini aniqlashning iloji bo‘lmasa, u holda bunday nomoddiy aktivlar bo‘yicha amortizatsiya hisoblanmaydi, biroq, ushbu aktivlar har yili qadrsizlanish nuqtai nazaridan testdan o‘tkaziladi.

Mazkur holatda qadrsizlanish belgilari yo‘qligi alohida ko‘rsatilishi tufayli, amortizatsiya hisoblanmaydi va obyektning qoldiq qiymati (buxgalteriya bazasi) uning dastlabki qiymatiga teng bo‘ladi. U holda kechiktirilgan soliq majburiyatini IAS 12 standarti talablariga muvofiq hisoblab chiqamiz.

KSM $= (3 - 2,7) * 0,24 = 0,072 \text{ ming sh.b.}$

3.5. Mustaqil yechish uchun vazifalar

1. Xo‘jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivni ilgari xo‘jalik yurituvchi subyektida foydalanilgan nomoddiy aktivga ayirboshlamoqda. Ilgari foydalanilgan nomoddiy aktivning dastlabki qiymati **120** ming shartli birlikni tashkil qiladi, to‘plangan amortizatsiya summasi esa topshirish sanasida – **40** ming shartli birlik. Olingan nomoddiy aktivning dastlabki qiymati ilgarigi egasida **110** ming shartli birlikni, qoldiq qiymati esa almashish sanasi holatiga ko‘ra **75** ming sh.b.ni tashkil qiladi. Ushbu yangi nomoddiy aktiv bilan birga xo‘jalik yurituvchi subyekt **10** ming sh.b. miqdorida kompensatsiya oladi. Nomoddiy aktivlar aktiv bozori mavjud emas. Olingan nomoddiy aktivning bahosini aniqlang.

2. Xo‘jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivni 2014-yil **martda** oldi. Nomoddiy aktivlar obyektining narxi 2015-yil **sentabrda 224473,78** sh.b. miqdorida to‘landi (to‘lov muddatini cho‘zish shartnomada nazarda tutilgan). Yillik foiz normasi **8** foizni tashkil qiladi. Olingan nomoddiy aktiv tan olinishi lozim bo‘lgan qiymatni aniqlang.

3. Xo‘jalik yurituvchi subyekt **250** ming sh.b. qiymatdagi va foydali foydalanilish muddati **5** yil bo‘lgan nomoddiy aktivga (savdo rusumiga) ega. Foydali foydalanilish muddati nihoyasiga etgach, obyektни sotish (va undan qandaydir qo‘shimcha daromadlarni olish) rejalashtirilmayapti. Foydalanish boshlanganidan keyin **2** yil o‘tgach, savdo rusumining ommalashmaganligi tufayli xo‘jalik yurituvchi subyekt undan foydalanish muddatini umumiy **4** yilgacha qisqartirish to‘g‘risida qaror qabul qildi. Foydalanishning uchinchi yili oxiri holatiga ko‘ra obyektning qoldiq qiymatini aniqlang.

4. Xo‘jalik yurituvchi subyekt sof aktivlarining balans qiymati **2500** ming sh.b. ni tashkil qiladi. Hisobot sanasi holatiga ko‘ra mustaqil baholovchi biznesni baholashni amalga oshirdi, uning natijasida sof aktivlar qiymati **3000** ming sh.b. miqdorida baholandi. Mazkur holatda ijobiy ishbilarmonlik nufuzi tan olinishi mumkinmi, agar “ha” bo‘lsa, u holda qanday summada (javobni asoslang).

5. Biznesning birlashtirilishi natijasida xo‘jalik yurituvchi subyekt sof aktivlarining balans qiymati **1500** ming sh.b. ni va sof aktivlarining adolatli narxi **2000** ming sh.b. ni tashkil qiladigan boshqa xo‘jalik yurituvchi subyekt ustidan nazoratni qo‘lga kiritdi. Nazorat ilgari mulkdorga qoldiq qiymati **1700** ming sh.b. ni, adolatli narxi **1900** ming sh.b. ni tashkil qiladigan binoni hamda **300** ming sh.b. miqdoridagi pul mablag‘lari summasini berish yo‘li bilan qo‘lga kiritildi. Biznesning birlashtirilishi natijasida shakllangan korxonaning ishbilarmonlik nufuzi summasini aniqlang.

6. Xo‘jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivni dasturiy mahsulotdan foydalanish mutlaq huquqlarini topshirish shartnomasi bo‘yicha sotib olmoqda. Huquqlarni topshirish **2015-yil 1-martda** amalga oshirildi. Qo‘lga kiritilgan huquqlar narxini **2015-yil 1-mayda** to‘lash nazarda tutilgan edi va o‘z muddatida amalga oshirildi. To‘lov summasi **2500** ming shartli birlikni tashkil qildi. Oylilik foiz normasi – **2** foizni tashkil qiladi. Obyekt hisobga olinishi lozim bo‘lgan kelgusi pul kirimining diskontlangan qiymatini aniqlang.

7. Xo‘jalik yurituvchi subyekt dastlabki qiymati **300** ming sh.b. ni tashkil qiladigan nomoddiy aktiv – tovar belgisiga ega. Foydali foydalanilish muddati xo‘jalik yurituvchi subyekt tomonidan **3** yilga teng deb belgilandi. Amortizatsiya to‘g‘ri chiziqli usul bilan hisoblanadi. Ushbu davr nihoyasiga yetgach (o‘tgan yillar amaliyoti shundan dalolat berib turibdiki), xo‘jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivni sotadi (o‘rtacha uning dastlabki qiymatining **50** foiziga). Aktivdan foydalanish **1-yilining oxiri** holatiga ko‘ra uning qoldiq qiymati miqdorini aniqlang.

8. Xo‘jalik yurituvchi subyekt balansida dastlabki qiymati **20000** shartli birlikka va foydali foydalanilish muddati **5** yilga teng bo‘lgan nomoddiy aktiv turibdi. Nomoddiy aktivni sotib olish vaqtida uning tugatish qiymati aniqlanmadi. Amortizatsiya to‘g‘ri chiziqli usul bilan hisoblanadi. Hozirgi vaqtda nomoddiy aktivdan foydalanish boshlanganidan keyin **2** yil o‘tgach, xo‘jalik yurituvchi subyekt undan foydalanmayapti va uni sotish yuzasidan faol ishni boshlab yubordi. Bozorda bunday nomoddiy aktivga **10000** shartli birlik taklif etishga tayyor bo‘lgan xaridor mavjud. Boshqa xaridorlar mavjud emas. Xo‘jalik yurituvchi subyekt hozircha nomoddiy aktivni mazkur xaridorga sotishning maqsadga muvofiqligi masalasini hal etmadi. Nomoddiy aktivning hozirgi vaqtdagi balans qiymatini aniqlang.

9. Xo‘jalik yurituvchi subyekt o‘z faoliyatining qayta yo‘naltirilishi tufayli foydalanilmaydigan nomoddiy aktivga ega. Nomoddiy aktivning dastlabki qiymati **25000** shartli birlikni tashkil qiladi, ishga tushirish vaqtida foydali foydalanilish muddati **5** yilga, tugatish qiymati esa **0** shartli birlikka teng deb belgilandi. Hisobot sanasi vaqtiga kelib, obyektidan **2** yil mobaynida foydalanildi. Ushbu aktivga **11000** shartli birlik to‘lashga tayyor bo‘lgan xaridor mavjud. Obyektga bo‘lgan huquqlarni qayta rasmiylashtirish xarajatlar **1000** shartli birlikni tashkil qiladi va odatda,

sotuvchi tomonidan qoplanadi. Nomoddiy aktivning hisobot sanasi holatiga ko'ra balans qiymatini aniqlang.

10. Xo'jalik yurituvchi subyekt foydali foydalanilish muddati cheklanmagan (ishonchli tarzda baholanmaydigan) nomoddiy aktivni xarid qildi. Obyektning dastlabki qiymati **10000** shartli birlikni tashkil qiladi. Ishga tushirish vaqtida tugatish qiymati ham aniqlanmadi. Amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanadi. Soliq hisobini yuritish uchun O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida belgilangan qoidalar amal qilishini hisobga olgan holda, obyektidan foydalanishning **1-yili** nihoyasiga yetgach, kechiktirilgan soliqlarni aniqlang (yyechimni ilova qilish shart).

11. Xo'jalik yurituvchi subyekt **20000** shartli birlik qiymatidagi dasturiy mahsulotni uchun mutlaq mualliflik huquqiga ega. Ishga tushirish vaqtida foydali foydalanilish muddati **8** yilga teng deb belgilandi. Amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanadi. Obyektidan foydalanish boshlanganidan keyin **4** yil o'tgach, bozorda boshqa ishlab chiqaruvchining shunga o'xshash yangi nomoddiy aktivi paydo bo'ladi. Kompaniya o'z nomoddiy aktivini kechi bilan **1** yildan keyin bozorga chiqarilishi lozim bo'lgan yangi ishlanmaga almashtirishni boshlash to'g'risida qaror qabul qildi. Bunda eski dasturdan foydalanishdan olinishi rejalashtirilayotgan daromad (tuzilgan foydalanish huquqlarini topshirish shartnomalari bo'yicha) **6000** shartli birlikni tashkil qiladi. Undan yangi mahsulot chiqqanidan keyin foydalanish ko'zda tutilmayapti. Eski nomoddiy aktivning balans qiymatini aniqlang.

12. Xo'jalik yurituvchi subyekt qazg'oqqa qarshi shampunning yangi formulasini topish bilan bog'liq rejaviy ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirdi. Tadqiqotlar jarayonida har biri uchun **100** shartli birlikdan xarajat qilingan **200** ta tajriba taqdim etildi. Tajribalar natijalarga ishlov berish xarajatlari **5000** shartli birlikni tashkil qildi. Shundan keyin **2** ta formula tanlab olinib, ular asosida yangi ishlab chiqarishni tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilindi. Muvofiqlik sertifikatleri va zarur sanitariya-epidemiologik hujjatlarni olish xarajatlari **2000** shartli birlikni tashkil qildi. Nomoddiy aktiv qiymatida kapitallashtirilishi lozim bo'lgan summani aniqlang.

13. Nomoddiy aktiv foydalanishga topshirilayotgan vaqtda uning dastlabki qiymati **120** ming sh.b. ni tashkil qildi. Foydali foydalanilish muddati **5** yilga teng deb belgilangan bo'lib, u nihoyasiga yetgach, xo'jalik yurituvchi subyekt obyektini **25** ming sh.b.ga sotishni rejalashtirmoqda. Amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanadi. Obyektidan foydalanish boshlanganidan keyin ikki yil o'tgach, uning foydali foydalanilish muddati **4** yilgacha qisqartiriladi. Obyektidan foydalanishning **uchinchi** yili yakuniga ko'ra uning qoldiq qiymatini aniqlang.

14. Xo'jalik yurituvchi subyekt boshqa xo'jalik yurituvchi subyektini yaxlit mulkiy majmua sifatida xarid qilmoqda. Sotib olinayotgan xo'jalik yurituvchi subyekt sof aktivlarining balans qiymati **10000** ming shartli birlikni, adolatli narxi **12000** ming shartli birlikni tashkil qiladi. Sotib olinayotgan xo'jalik yurituvchi subyekt uchun xaridor **7000** ming shartli birlik to'lab, balans qiymati **4000** ming shartli birlik va adolatli narxi **6000** ming shartli birlikka teng bo'lgan materiallarni topshiradi. Biznesni birlashtirish bo'yicha ushbu operatsiyaning amalga oshirilishi natijasida shakllangan ishbilarmonlik nufuzini summasini aniqlang.

15. Xo‘jalik yurituvchi subyekt dastlabki qiymati **50** ming shartli birlik bo‘lgan nomoddiy aktivni sotib oldi. Mazkur nomoddiy aktivning foydali foydalanilish muddatining aniqlashning iloji yo‘q. Soliq hisobini O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida nazarda tutilgan qoidalar bo‘yicha yuritilishini hisobga olgan holda kechiktirilgan soliqlar miqdorini aniqlang (yechimni ilova qilish shart).

16. Hozirgi vaqtda (2015-yil iyun) xo‘jalik yurituvchi subyekt o‘z balansida 5 yilga kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashni amalga oshirish huquqini beruvchi litsenziyaga ega, buning 3 yili o‘tdi. Litsenziyaning balans qiymati **200** ming sh.b.ni tashkil qiladi. Keyingi yil yanvaridan boshlab tegishli faoliyat majburiy litsenziyalanmaydi. Qolgan 6 oy mobaynida xo‘jalik yurituvchi subyekt mazkur faoliyatni amalga oshirish uchun **1,9** mln. sh.b. sarflagan holda undan **2** mln. sh.b. daromad olishi mumkin. Xo‘jalik yurituvchi subyekt 2015-yil 30-iyun holatiga ko‘ra hisobot tuzmoqda. Hisobotda nomoddiy aktiv sifatida litsenziya qanaqa summada ko‘rsatilishi kerak.

17. Xo‘jalik yurituvchi subyekt **10000** shartli birlik xarajat summasi bo‘yicha nomoddiy aktivni yaratib, kerakli tarzda rasmiylashtirdi. Kompaniya amaliyotiga muvofiq aktiv xo‘jalik yurituvchi subyektning o‘zi tomonidan **3** yil mobaynida foydalanilib, shundan so‘ng sotiladi. Ko‘p yillik kuzatuvlar natijalariga ko‘ra shunga o‘xshash aktivlar foydali foydalanilish muddati tugaganidan keyin dastlabki qiymatining **10** foiziga sotiladi.

18. Nomoddiy aktivdan foydalanish boshlanganidan keyin **1** yil o‘tgach, davlat ishlanmalarning tegishli natijalarini sotishni ta‘qiqalaydi. Natijada kompaniya obyektning **5** yilgacha cho‘ziladigan butun foydali foydalanilish muddati mobaynida undan foydalanishga qaror qiladi, shundan keyin aktiv almashtiriladi. Nomoddiy aktivdan foydalanilayotgan **2** yilning oxirgi holatiga ko‘ra uning balans qiymatini aniqlang.

19. Xo‘jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivdan foydalanish huquqini 2014-yil yanvarda qo‘lga kiritdi. Mutlaq huquqlarni topshirish shartnomasiga muvofiq obyektning narxini quyidagi bosqichlar bo‘yicha to‘lash nazarda tutilgan:

- huquqni qo‘lga kiritish vaqtida – **10000** shartli birlik;
- huquq qo‘lga kiritilgach **yarim yildan** keyin – **5500** shartli birlik;
- huquq qo‘lga kiritilgach **bir yildan** keyin – **7502** shartli birlik;
- huquq qo‘lga kiritilgach **bir yarim yildan** keyin – **5324** shartli birlik.

Yillik foiz normasi **21** foizni tashkil qiladi. Obyekt hisobga olinishi lozim bo‘lgan pul kirimining diskontlangan miqdorini aniqlang.

20. Xo‘jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivni (dasturiy mahsulot uchun mutlaq mualliflik huquqini) dastlabki qiymati **200** ming shartli birlikka, adolatli narxi **170** ming shartli birlikga teng bo‘lgan poluchila uskunaga almashdi. Uskuna bo‘yicha to‘plangan amortizatsiya summasi **50** ming shartli birlikni tashkil qiladi. Ushbu xildagi nomoddiy aktivlarning aktiv bozori mavjud emas. Olingan nomoddiy aktivning bahosini aniqlang.

21. Xo‘jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivni uning narxini bo‘lib-bo‘lib to‘lash sharti bilan sotmoqda:

- huquqni yuridik qayta rasmiylashtirish chog'ida xaridor **420** ming sh.b. to'laydi;

- huquqni qayta rasmiylashtirilganidan keyin **3** oy o'tgach **216,3** ming sh.b. to'laydi.

Yillik foiz normasi **12,551** foizni tashkil qiladi.

Nomoddiy aktivni sotishdan olinadigan daromad miqdorini va foizlar bo'yicha daromad summasini aniqlang.

22. Xo'jalik yurituvchi subyekt mineral resurslar yangi konlarini qidirish bo'yicha keng ko'lamlı geologiya-razvedka ishlarini amalga oshirmoqda. Geologik tadqiqotlar bosqichidagi xarajatlar **2000** ming shartli birlikni tashkil qildi. Tadqiqotlar yakunlanib, kon zaxiralarining hajmi to'g'risida ishonchli ma'lumotlar olinganidan keyin tadqiqotlar natijalariga kompyuterda ishlov berildi va bunga **500** ming shartli birlik sarflandi. Konni ishlab tayyorlash huquqini beruvchi litsenziyani olish uchun **100** ming shartli birlik to'landi. Aktiv qiymatida qanaday summa kapitallashtirilishi mumkinligini aniqlang.

23. Xo'jalik yurituvchi subyekt dastlabki qiymati **200** ming shartli birlikka teng bo'lgan dasturiy mahsulot uchun mutlaq huquqqa ega. Tegishli nomoddiy aktiv foydalanishga topshirishlayotgan vaqtda uning foydali foydalanilish muddati **10** yilga teng deb belgilandi. Amortizatsiya to'g'ri chiziqli usul bilan hisoblanadi. Joriy hisobot sanasiga kelib obyektidan **5** yil mobaynida foydalanildi. Bunda hozirgi vaqtga kelib xo'jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivdan o'zi foydalanishni davom ettirishdan voz kechib uning xaridorini faol qidirmoqda. Bozorda ushbu nomoddiy aktivni **105** ming shartli birlikga xarid qilishga tayyor bo'lgan xaridor mavjud. Mutlaq huquqlarni topshirish xarajatlari **10** ming shartli birlikni tashkil qiladi. Mazkur xarajatlarni sotuvchi xo'jalik yurituvchi subyekt to'lashga tayyor. Nomoddiy aktivning buxgalteriya balansidagi bahosini aniqlang.

24. Xo'jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivni sotmoqda. Nomoddiy aktiv uchun huquqlar 2015-yil **mayda** qayta rasmiylashtirildi, shartnomaga muvofiq nomoddiy aktivning narxini 2015-yil **noyabrda 227,9** ming shartli birlik miqdorida to'lash nazarda tutilgan. Yillik foiz normasi har oylik kapitallashtirish bilan **12,36** foizni tashkil qiladi. Nomoddiy aktivni sotishdan olinadigan daromad miqdorini va foizlar bo'yicha daromad summasini aniqlang.

25. Biznesning birlashtirilishi natijasida xo'jalik yurituvchi subyekt sof aktivlarining balans qiymati **2500** ming sh.b. ni va sof aktivlarining adolatli narxi **2000** ming sh.b. ni tashkil qiladigan boshqa xo'jalik yurituvchi subyekt ustidan nazoratni qo'lga kiritdi. Nazorat ilgari mulkdorga qoldiq qiymati **1200** ming sh.b.ni, adolatli narxi **1600** ming sh.b.ni tashkil qiladigan binoni hamda **500** ming sh.b. miqdoridagi pul mablag'lari summasini berish yo'li bilan qo'lga kiritildi. Biznesning birlashtirilishi natijasida shakllangan ishbilarmonlik nufuzi summasini aniqlang.

26. Biznesni birlashtirish shartnomasi ikki bosqichga bo'lingan. Birinchi bosqichni amalga oshirish vaqtida **2500** ming sh.b.ga balans qiymati **1800** ming sh.b.ni va adolatli narxi **2000** ming sh.b.ni tashkil qiladigan boshqa xo'jalik yurituvchi subyektning sof aktivlari xarid qilindi. Sof aktivlarining qolgan qismi

(ikkinchi qismi) ushbu vaqtda **1200** ming sh.b. miqdoridagi balans qiymatiga va **1500** ming sh.b. miqdoridagi adolatli narxga ega edi. Ikkinchi bosqichni amalga oshirish chog'ida xo'jalik yurituvchi subyekt sof aktivlarining qolgan qismi o'sha vaqtda ularning balans qiymati **1200** ming sh.b.ga va adolatli narxi **1400** ming sh.b.ga teng bo'lgani holda, **1500** ming sh.b.ga sotib olindi. Biznesni birlashtirish operatsiyasi to'liq tugaganidan keyin ishbilarmonlik nufuzi miqdorini aniqlang.

27. Xo'jalik yurituvchi subyekt balans qiymati **2214,5** ming sh.b.ni tashkil qiluvchi dasturiy mahsulot uchun mutlaq mualliflik huquqini boshqa korxonaga **2317,5** ming sh.b.ga sotmoqda. Huquqlar 2014-yil mayda qayta rasmiylashtirildi, ular narxini shartnomada ko'rsatilgan summada 2015-yil noyabrda to'lash nazarda tutilgan. Yillik foiz normasi **6,09** foizni tashkil qiladi. Nomoddiy aktivni sotishdan olinadigan tushum summasi va foizlar bo'yicha daromad miqdorini aniqlang.

28. Xo'jalik yurituvchi subyekt boshqa xo'jalik yurituvchi subyektni yaxlit mulkiy majmua sifatida **12000** ming sh.b.ga sotib olmoqda. Xarid qilinayotgan xo'jalik yurituvchi subyekt sof aktivlarining balans qiymati **9000** ming sh.b.ni, adolatli narxi **11000** ming sh.b.ni tashkil qiladi. Bundan tashqari, biznesni birlashtirish bo'yicha bitim narxini to'lash uchun balans qiymati **1000** ming sh.b.ni va adolatli narxi **1500** ming sh.b.ni tashkil qiladigan material berilmoqda. Xarid tan olishi lozim bo'lgan ishbilarmonlik nufuzi hajmini aniqlang.

29. Xo'jalik yurituvchi subyekt nomoddiy aktivni **410** ming sh.b. miqdoridagi kelishilgan narx bo'yicha xarid qilmoqda. Bunda nomoddiy aktiv uchun huquqlar 2016-yil yanvarda qayta rasmiylashtirildi. Obyektning narxini to'lash ikki bosqichda amalga oshirildi:

- 2014-yil iyulda – **200** ming sh.b.;
- 2015-yil iyulda – **210** ming sh.b.

Yillik foiz normasi **10,25** foizni tashkil qiladi. Nomoddiy aktivning xaridor xo'jalik yurituvchi subyekt buxgalteriya balansida tan olinishi lozim bo'lgan bahosini aniqlang.

4-bob. MOLIYAVIY HISOBOTLAR XALQARO STANDARTLARI TALABLARIGA MUVOFIQ TOVAR-MODDIY ZAXIRALARNI HISOBGA OLISH (2-BHXS)

4.1. “Tovar-moddiy zaxiralar” 2-BHXSning maqsadi, mazmuni va asosiy qoidalari

Ushbu standartning maqsadi tovar-moddiy zaxiralarni (TMZlarni) hisobga olish tartibini belgilashdan iboratdir. TMZlarni hisobga olishda asosiy masala bo‘lib TMZlarning tannarxi qanday summada aktiv sifatida tan olinishi va ular bilan bog‘liq bo‘lgan daromadlar kelgusi davrlarda tan olinguncha hisobga olinishi kerakligi hisoblanadi. Ushbu standart tannarx va uning keyinchalik xarajat sifatida tan olinishi, shu jumladan, uning har qanday sof sotish qiymatigacha kamaytirilishi bo‘yicha ko‘rsatmalarni beradi. U, shuningdek, tovar-moddiy zaxiralarning tannarxini aniqlashda qo‘llaniladigan tannarxni hisoblash formulalari bo‘yicha ko‘rsatmalarni keltiradi.

Ushbu standart quyidagilardan tashqari barcha tovar-moddiy zaxiralarga nisbatan qo‘llaniladi:

(a) qurilish shartnomalari, shu jumladan, ular bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan xizmat shartnomalari ostida kelib chiqadigan tugallanmagan ishlab chiqarish (11-sonli BHXS “*Qurilish Shartnomalari*”ga qarang);

(b) moliyaviy instrumentlar (32-sonli BHXS “*Moliyaviy Instrumentlar: Taqdim etish*” va 9-sonli MHHS “*Moliyaviy Instrumentlar*”ga qarang);

(v) qishloq xo‘jaligi faoliyatiga tegishli biologik aktivlar va yig‘im jarayonidagi qishloq xo‘jaligi hosillari (41-sonli BHXS “*Qishloq xo‘jaligi*”).

Ushbu standart quyidagilar egaligidagi tovar-moddiy zaxiralarga nisbatan qo‘llanilmaydi:

(a) qishloq va o‘rmon xo‘jaliklari mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilar, yig‘imdan so‘nggi qishloq xo‘jaligi hosillari, foydali qazilmalar va qazilma mahsulotlari, agar ular shu sohalarda o‘rnatilgan ilg‘or amaliyotlarga muvofiq sof sotish qiymati bo‘yicha baholanadigan bo‘lsa, bunday TMZlar sof sotish qiymati bo‘yicha baholanib, ushbu qiymatdagi o‘zgarishlar shu o‘zgarish ro‘y bergan davrdagi foyda yoki zararida tan olinadi.

(b) o‘z TMZlarini sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymat bo‘yicha baholaydigan, tovarlarni sotuvchi broker-treyderlari. Bunday TMZlar sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymat bo‘yicha hisobga olinganida, sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatdagi o‘zgarishlar o‘zgarish ro‘y bergan davrdagi foyda yoki zararda tan olinadi.

Tovar-moddiy zaxiralar ishlab chiqarishning ma‘lum bir bosqichlarida sof sotish qiymati bo‘yicha hisobga olinadi. Bu, masalan, qishloq xo‘jaligida don mahsulotlari yig‘ib olingandan keyin yoki foydali qazilmalar qazib olingandan keyin ularning sotilishi forvard shartnomasi yoki davlat kafolati ostida kafolatlanganida yoki ular bo‘yicha faol bozor mavjud bo‘lganida va sotilmaslik riski sezilarsiz darajada kam bo‘lganida yuz beradi. Bunday TMZlarga nisbatan mazkur standartning faqatgina baholash bo‘yicha talablari qo‘llanilmaydi.

Broker-treyderlar – o‘z hisobidan yoki boshqa tomonlar nomidan tovarlarni sotib oluvchi yoki sotuvchi shaxslardir. 3 (b) bandeda izohlangan TMZlar, asosan, yaqin kelajakda sotish va narxlardagi o‘zgarishlardan foyda olish yoki broker-treyderlarning marjasi hisobiga foyda ko‘rish maqsadida sotib olinadi. Agar ushbu tovar-moddiy zaxiralar sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymat bo‘yicha baholanadigan bo‘lsa, ularga nisbatan ushbu standartning faqat baholash bo‘yicha talablari qo‘llanilmaydi.

Ushbu standartda quyidagi belgilangan ma‘nodagi atamalardan foydalaniladi:

Tovar-moddiy zaxiralar quyidagi aktivlardir:

(a) odatdagi faoliyat doirasida sotish uchun mo‘ljallangan ;

(b) bunday sotuv uchun ishlab chiqarish jarayonida bo‘lgan;

(d) ishlab chiqarish jarayonida yoki xizmatlar ko‘rsatilishida foydalanilishi ko‘zlangan xomashyo va materiallar ko‘rinishidagi aktivlar.

Sof sotish qiymati odatdagi faoliyat davomida ishlab chiqarishni oxiriga yetkazish bo‘yicha xarajatlar va sotishni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan va taxminiy baholangan xarajatlar chegirib tashlangan sotish bahosidir.

Haqqoniy qiymat baholash sanasida bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi odatdagi operatsiyada aktivni sotishda olinishi mumkin bo‘lgan yoki majburiyatni o‘tkazishda to‘lanishi mumkin bo‘lgan narxdir (13-sonli MHXS “*Haqqoniy qiymatni baholash*” ga qarang).

Sof sotish qiymati tushunchasi tadbirkorlik subyekting odatdagi faoliyati davomida tovar-moddiy zaxirani sotishdan olinishi mo‘ljallangan sof summani anglatadi. Haqqoniy qiymat – baholash sanasida, TMZni xuddi shunday TMZ sotiladigan asosiy bozorda (yoki eng katta manfaat keltiradigan bozorda) sotish bo‘yicha bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi odatdagi operatsiya amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan bahoni aks ettiradi. Birinchisi – tadbirkorlik subyektinga xos qiymat; ikkinchisi esa yo‘q. Tovar-moddiy zaxiralarning sof sotish qiymati ularning sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatiga teng bo‘lmasligi mumkin.

Tovar-moddiy zaxiralar sotib olingan va qayta sotish uchun mo‘ljallangan tovarlarni qamrab oladi, masalan chakana savdo tashkiloti tomonidan sotib olingan va qayta sotish uchun saqlanadigan tovarlar yoki qayta sotish uchun mo‘ljallangan yer va boshqa mulklar. Tovar-moddiy zaxiralar jumlasiga, shuningdek, tadbirkorlik subyekti tomonidan ishlab chiqarilgan tayyor mahsulot yoki tugallanmagan ishlab chiqarish hamda ishlab chiqarish jarayonida ishlatish uchun mo‘ljallangan xomashyo va materiallar kiradi. Xizmat ko‘rsatish tashkilotlari uchun tovar-moddiy zaxiralarga 19-bandeda izohlanganidek, xizmat ko‘rsatish bo‘yicha xarajatlar ham, ular bilan bog‘liq bo‘lgan daromadlar haligacha tan olinmagan bo‘lsada, kiradi (18-sonli BHXS “*Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad*” ga qarang).

Tovar-moddiy zaxiralari tannarxi yoki sof sotish qiymatidan qaysi biri kamroq bo‘lsa, o‘sha bo‘yicha baholanishi lozim.

Tovar-moddiy zaxiralar tannarxi. Tovar-moddiy zaxiralar tannarxiga TMZlarni sotib olish, qayta ishlash va ularni hozirgi paytdagi joylashi hamda holatiga keltirish uchun amalga oshirilgan boshqa jami xarajatlar kiritilishi lozim.

Sotib olish xarajatlari. Tovar-moddiy zaxiraning sotib olish xarajatlariga xarid narxi, import bojlari va boshqa soliqlar (soliq idoralari tomonidan tadbirkorlik subyektiga keyinchalik qaytariladiganlardan tashqari), tashish, ortish-tushirish hamda tayyor mahsulotlar, materiallar va xizmatlarni sotib olish bilan bevosita bog‘liq boshqa jami xarajatlar kiradi. Savdo chegirmalari, qoplab berishlar va shu kabilar sotib olish xarajatlaridan chegirilib tashlanishi lozim.

Qayta ishlash xarajatlari. Tovar-moddiy zaxiralarni qayta ishlash xarajatlariga mahsulotni ishlab chiqarish bilan bevosita bog‘liq xarajatlar, masalan bevosita mehnat xarajatlari, kiradi. Ularga, shuningdek, materiallarni tayyor mahsulotga aylantirishda amalga oshiriladigan va sistematik tarzda taqsimlanadigan doimiy va o‘zgaruvchan ustama xarajatlar ham kiradi. Doimiy ishlab chiqarish ustama xarajatlari – ishlab chiqarish hajmidan qat’iy nazar nisbatan doimiy bo‘lib qoladigan bilvosita ishlab chiqarish xarajatlaridir, masalan ishlab chiqarish binolari va uskunalarning eskirishi va ularni saqlash xarajatlari hamda ishlab chiqarishni boshqarish xarajatlari. O‘zgaruvchan ishlab chiqarish ustama xarajatlari bu ishlab chiqarish hajmiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki deyarli to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlikda o‘zgaradigan bilvosita ishlab chiqarish xarajatlaridir, masalan bilvosita materiallar va bilvosita mehnat xarajatlari.

Doimiy ishlab chiqarish ustama xarajatlarining qayta ishlash tannarxiga olib borilishi ishlab chiqarish obyektlarining normal quvvatiga qarab belgilanadi. Normal quvvat – bir nechta davr yoki mavsumlar davomida normal sharoitda, rejalashtirilgan ta‘mirlash natijasidagi ishlab chiqarish hajmdagi yo‘qotishlarni hisobga olgan holda o‘rtacha erishilishi kutilgan ishlab chiqarish hajmidir. Agar u normal quvvatga taxminan teng bo‘lsa, normal quvvat sifatida haqiqiy ishlab chiqarish hajmini olish mumkin. Ishlab chiqariladigan mahsulot birligi tannarxiga kiritiladigan doimiy ustama xarajatlarning summasi ishlab chiqarishning pasayishi yoki to‘xtashi natijasida oshmaydi. Tannarxga kiritilmagan ustama xarajatlari ular kelib chiqqan davrda xarajatlar sifatida tan olinadi. Ishlab chiqarish darajasi haddan tashqari yuqori bo‘lgan davrlarda, ishlab chiqariladigan mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan doimiy ustama xarajatlar kamayadi va buning natijasida tovar-moddiy zaxiralar tannarxdan yuqori baholanmaydi.

O‘zgaruvchan ishlab chiqarish ustama xarajatlari ishlab chiqarish quvvatlaridan haqiqatda foydalanishga qarab ishlab chiqariladigan mahsulot birligi tannarxiga olib boriladi.

Ishlab chiqarish jarayoni natijasida bir vaqtning o‘zida birdan ortiq mahsulot ishlab chiqarilishi mumkin. Bunday holat, masalan, birgalikda ishlab chiqariladigan mahsulotlar yoki asosiy va qo‘shimcha mahsulot ishlab chiqarilishida yuzaga kelishi mumkin. Agar har bir mahsulotning qayta ishlash xarajatlarini alohida aniqlash imkoni bo‘lmasa, bu xarajatlar mahsulotlar o‘rtasida mutanosib va izchil ravishda taqsimlanadi. Taqsimotni, masalan, har bir mahsulotning umumiy sotish qiymatidagi ulushi asosida, mahsulotlarni alohida ajratish mumkin bo‘lgan ishlab chiqarish jarayoni bosqichida yoki ishlab chiqarish tugallanganida amalga oshirish mumkin.

Ko‘pgina qo‘shimcha mahsulotlar o‘z xususiyatlariga ko‘ra muhim darajada bo‘lmaydi. Bunday hollarda, ular ko‘pincha sof sotish qiymati bo‘yicha baholanadi

va bu qiymat asosiy mahsulot tannarxidan chegirilib tashlanadi. Buning natijasida, asosiy mahsulotning balans qiymati uning tannarxidan sezilarli darajada farq qilmaydi.

Boshqa xarajatlar. Boshqa xarajatlar TMZlar tannarxiga, faqatgina TMZlarni hozirgi paytdagi joylashishi va holatiga keltirish uchun sarflangan xarajatlar hajmidagina kiritiladi. Masalan, noishlab chiqarish ustama xarajatlari yoki maxsus mijozlar uchun mahsulotlarni yasash xarajatlarini tovar-moddiy zaxiralar tannarxiga kiritish o‘rinli bo‘lishi mumkin.

Tovar-moddiy zaxiralar tannarxiga kiritilmaydigan va ular kelib chiqqan davr xarajatlari sifatida tan olinadigan xarajatlar misoliga quyidagilar kiradi:

(a) me‘yoridan tashqari sarflangan xomashyo, mehnat va boshqa ishlab chiqarish xarajatlari summasi;

(b) saqlash xarajatlari, agar bu xarajatlar ishlab chiqarish jarayonining keyingi bosqichlari uchun talab etilmasa;

(d) tovar-moddiy zaxiralarni hozirgi paytdagi joylashishi va holatiga keltirish bilan bog‘liq bo‘lmagan ma‘muriy ustama xarajatlar;

(e) sotish xarajatlari.

23-sonli BHXS “*Qarzlar bo‘yicha xarajatlar*” olingan qarzlar bo‘yicha xarajatlar tovar-moddiy zaxiralar tannarxiga kiritiladigan kamdan-kam hollarini belgilaydi.

Tadbirkorlik subyekti tovar-moddiy zaxiralarni to‘lov muddatini uzaytirib to‘lash shartlarida sotib olishi mumkin. Agar bunday kelishuv amalda moliyalashtirish elementini o‘z ichiga olsa, bu element, masalan, odatdagi shartlarda kreditga sotib olish narxi va to‘lov summasi orasidagi farq ushbu moliyalashtirish davrida foiz xarajatlari sifatida tan olinishi shart.

Xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlarda tovar-moddiy zaxiralarning tannarxi.

Xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar tovar-moddiy zaxiralarga ega bo‘lganida, ular bu TMZlarni ishlab chiqarish xarajatlari summasida baholaydilar. Bu xarajatlar, asosan, xizmat ko‘rsatishda bevosita band bo‘lgan xodimlar, shu jumladan, ularni nazorat qiladigan xodimlar bilan bog‘liq bo‘lgan mehnat haqi va boshqa xarajatlar, hamda tegishli ustama xarajatlardan tashkil topadi.

Xizmatlarni sotishda band bo‘lgan va umumiy ma‘muriy xodimlarga tegishli bo‘lgan mehnat haqi va boshqa xarajatlari tannarxga kiritilmaydi va ular kelib chiqqan davrning xarajatlari sifatida tan olinadi. Aksariyat hollarda, xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlarning TMZlari tannarxiga ular tomonidan xizmat narxiga kiritiladigan foyda me‘yori yoki taqsimlanmaydigan ustama xarajatlar kiritilmaydi.

Biologik aktivlardan olingan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining tannarxi.

41-sonli BHXS “*Qishloq xo‘jaligi*”ga asosan tadbirkorlik subyekti o‘zining biologik aktivlaridan yig‘ib olgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini o‘z ichiga oladigan tovar-moddiy zaxiralari, ularni dastlabki tan olishda yig‘im paytidagi sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymati bo‘yicha baholanadi. Bu o‘sha sanadagi tovar-moddiy zaxiralarning, mazkur standart qo‘llanilishi maqsadidagi tannarxidir.

Tannarxni baholash usullari. TMZlar tannarxini baholash uchun, qulaylik maqsadida, agarda ularni qo‘llash natijalari taxminan tannarxga teng bo‘lsa, me‘yoriy

xarajatlar bo'yicha tannarxni hisoblash usuli yoki chakana usuli kabi usullardan foydalanish mumkin. Me'yoriy xarajatlarda xomashyo va materiallar, ishchi kuchi, samaradorlik va quvvatdan foydalanishning normal darajasi hisobga olinadi. Me'yorlar doimiy tarzda tahlil qilib turiladi va zarur hollarda joriy shart-sharoitlarga qarab qayta ko'rib chiqiladi.

Chakana usuli ko'pincha chakana savdo sohasida ko'p sonli, tez-tez o'zgarib turuvchi, va bir xil foyda olib keladigan shunday TMZlarni baholash uchun foydalaniladiki, ular tannarxini hisoblash uchun boshqa usullarni qo'llashning amaliy iloji bo'lmaydi. Tovar-moddiy zaxiraning tannarxi ushbu TMZning sotish qiymatini yalpi foydaning tegishli foiziga kamaytirish yo'li bilan aniqlanadi. Qo'llaniladigan foizni aniqlashda, qiymati dastlabki sotish narxidan kamaytirilgan tovar-moddiy zaxiralari hisobga olinadi. Ko'pincha hamma chakana savdo bo'limlari bo'yicha o'rtacha foiz qo'llaniladi.

Tannarxni aniqlash formulalari. Odatda bir-birining o'rnini bosmaydigan (bir-birini almashtira olmaydigan) TMZlar moddalarining hamda maxsus loyihalar uchun ishlab chiqarilgan va ajratilgan tovarlar va xizmatlarning tannarxi ularga tegishli alohida xarajatlarning maxsus aniqlanishi yo'li bilan baholanadi.

Tannarxni maxsus aniqlanishi deganda, alohida xarajatlarning tovar-moddiy zaxiralarning alohida aniqlangan moddalariga olib borilishi tushuniladi. Bu maxsus loyiha uchun ajratilgan TMZlarni hisobga olishda, ular sotib olingan yoki ishlab chiqarilgan bo'lishidan qat'iy nazar, to'g'ri yondashuv hisoblanadi. Ammo, ko'p miqdordagi, odatda bir-birini o'rnini bosadigan TMZlar moddalari mavjud bo'lganida, xarajatlarning maxsus aniqlanishi o'rinsiz hisoblanadi. Bunday hollarda, foyda yoki zarar shakllanishida oldindan belgilangan natijalarga erishish maqsadida tovar-moddiy zaxiralarda qoladigan moddalarni tanlash usulini qo'llash mumkin.

Tovar-moddiy zaxiralar tannarxi birinchi-kirim, birinchi-chiqim (FIFO) usuli yoki o'rtacha tortilgan qiymat formulasi orqali aniqlanishi lozim. Tadbirkorlik subyektini, uning uchun bir xil xususiyatga ega bo'lgan va bir xil tarzda foydalaniladigan barcha tovar-moddiy zaxiralar bo'yicha bir xil tannarxni aniqlash formulasidan foydalanishi shart. Har xil xususiyatga ega bo'lgan va har xil yo'nalishda ishlatiladigan tovar-moddiy zaxiralar uchun tannarxni aniqlash har xil formulalaridan foydalanish mumkin.

Masalan, tovar-moddiy zaxiralardan bitta operatsion segmentida foydalanish tarzi tadbirkorlik subyektining boshqa operatsion segmentida shu turdagi tovar-moddiy zaxiralardan foydalanish tarzidan farqlanishi mumkin. Ammo, tovar-moddiy zaxiralarning geografik joylashuvdagi (yoki soliq qoidalariga nisbatan) farq o'z-o'zidan har xil tannarx formulalaridan foydalanishga asos bo'la olmaydi.

FIFO formulasi shuni nazarda tutadiki, birinchi sotib olingan yoki ishlab chiqarilgan tovar-moddiy zaxiralar birinchi bo'lib sotiladi va o'z navbatida, davr oxiriga bo'lgan zaxiradagi moddalar eng oxirgi sotib olingan va ishlab chiqarilgan bo'ladi. O'rtacha tortilgan tannarx formulasida har bir moddaning tannarxi, xuddi shunday moddalarning davr boshiga bo'lgan tannarxi bilan davr davomida sotib olingan yoki ishlab chiqarilgan xuddi shunday moddalar tannarxining tortilgan o'rtacha qiymati bo'yicha aniqlanadi. Tadbirkorlik subyektining shart-sharoitlaridan

kelib chiqib, o'rtacha qiymat davriy asosda yoki har bir qo'shimcha partiya olinishi bilan hisoblanishi mumkin.

Sof sotish qiymati. Tovar-moddiy zaxiralarning tannarxi agar ushbu zaxiralar shikastlangan yoxud butunlay yoki qisman eskirgan yoki ularning sotish narxlarini kamaygan bo'lsa, qoplanmasligi mumkin. Tovar-moddiy zaxiralarning tannarxi, shuningdek, ishlab chiqarishni oxiriga yetkazish bo'yicha baholangan xarajatlar yoki sotuvni amalga oshirish bo'yicha baholangan xarajatlar oshgan taqdirda ham qoplanmasligi mumkin. Tovar-moddiy zaxiralar qiymatini tannarxdan past bo'lgan sof sotish qiymatigacha kamaytirish amaliyoti shunday nuqtai nazar bilan to'g'ri keladiki, bunda aktivlar ularning sotilishi yoki foydalanishidan olinishi kutilayotgan summadan oshmagan qiymatda hisobga olinishi zarur.

Odatda, tovar-moddiy zaxiralar moddama-modda sof sotish qiymatigacha kamaytiriladi. Ammo ayrim hollarda, bir xil yoki o'zaro bog'liq moddalarni guruhlashtirish o'rinli bo'lishi mumkin. Bu tovar-moddiy zaxiralarning bir xil maqsadda yoki bir xil yakuniy iste'molchilar uchun ishlab chiqariladigan, bir xil geografik hududda ishlab chiqariladigan va sotiladigan mahsulot turi bilan bog'liq bo'lgan hamda ushbu mahsulot turiga kiradigan boshqa moddalardan amalda alohida baholana olmaydigan moddalariga tegishli bo'lishi mumkin. Tovar-moddiy zaxiralarning tannarxi, ularning tasniflanishi, masalan, tayyor mahsulotlar yoki ma'lum bir operativ segmentdagi barcha tovar-moddiy zaxiralar asosida kamaytirish noto'g'ridir. Xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar odatda alohida sotish narxi belgilanadigan har bir xizmat bo'yicha xarajatlarni to'playdilar. Shu tufayli, har bir bunday xizmatga alohida modda sifatida qaraladi.

Sof sotish qiymatining baholanishi sotilishi kutilayotgan tovar-moddiy zaxiralarning summasi baholangan paytida mavjud bo'lgan eng ishonchli dalillarga asoslanadi. Bunday baholashda, davr tugashidan keyin ro'y beradigan hodisalar bilan bevosita bog'liq bo'lgan narxning yoki tannarxning o'zgarishlari hisobga olinadi, agar bunday hodisalar davr oxiriga mavjud bo'lgan shart-sharoitlarni tasdiqlasa.

Sof sotish qiymatining baholanishi, shuningdek, ushbu tovar-moddiy zaxirani saqlashdan maqsadni ham inobatga oladi. Masalan, qat'iy belgilangan narxlar bo'yicha tovarlarni sotish yoki xizmatlarni ko'rsatish bo'yicha shartnomalarni bajarish uchun mo'ljallangan tovar-moddiy zaxiralar hajmining sof sotish qiymati shartnoma narxiga asoslanadi. Agar sotish bo'yicha shartnomalarda ko'zda tutilgan tovar-moddiy zaxiralarning miqdori saqlanayotgan TMZlar miqdoridan kam bo'lsa, oshiqcha qismning sof sotish qiymati umumiy sotish narxlariga asoslanadi. Saqlanayotgan TMZlar miqdoridan oshiqcha miqdorni ko'zda tutgan, tovarlarni qat'iy belgilangan narxda sotish bo'yicha shartnomalar yoki qat'iy belgilangan narxda xarid qilish bo'yicha shartnomalar rezervlarning tan olinishiga olib kelishi mumkin. Bunday rezervlar 37-sonli BHXS *“Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar”*ga muvofiq hisobga olinishi kerak.

Ishlab chiqarishda foydalanish uchun mo'ljallangan xomashyo va boshqa materiallar tannarxdan past qiymatda hisobga olinmaydi, agarda ularning qiymati kiritilgan tayyor mahsulot tannarx yoki undan yuqoriroq narxda sotilishi kutilsa, ammo, xomashyo narxining kamayishi tayyor mahsulotning tannarxi sof sotish

qiymatidan oshganligini ko'rsatsa, xomashyoqiymati sof sotish qiymatigacha kamaytirilishi lozim. Bunday hollarda, xomashyolarning o'rnini qoplash qiymati ularning sof sotish qiymatining mavjud bo'lgan eng afzal o'lchovi bo'lishi mumkin.

Sof sotish qiymatini qaytadan baholash keyingi har bir davrda amalga oshiriladi. Agar tovar-moddiy zaxiralarning qiymatini tannarxga nisbatan kamaytirilishga sabab bo'lgan dastlabki shart-sharoitlar endilikda mavjud bo'lmaganida yoki iqtisodiy sharoitlarning o'zgarishi natijasida sof sotish qiymatining oshganligiga aniq dalillar mavjud bo'lganida, kamaytirish summasi shunday tarzda qayta tiklanadi-ki (ya'ni, qayta tiklash summasi dastlabki kamaytirish summasi bilan cheklanadi), bunda yangi balans qiymati tannarx bilan o'zgargan sof sotish qiymatidan qaysi biri kamroq bo'lsa, o'sha qiymatga teng bo'ladi. Ushbu holat yuzaga kelishi mumkin, masalan, qachonki sof sotish qiymati pasaygani tufayli sof sotish qiymatida hisobga olingan tovar-moddiy zaxirasi keyingi davrda ham saqlanib turgan bo'lsa va uning sotish narxi oshsa.

Tovar-moddiy zaxiralar sotilganida, ushbu zaxiralarning balans qiymati xarajat sifatida, ular bilan bog'liq bo'lgan daromad tan olinadigan davrda, tan olinishi lozim. Har qanday tovar-moddiy zaxirani sof sotish qiymatigacha kamaytirish summasi va zaxiralar bo'yicha yo'qotishlar ushbu kamaytirish yoki yo'qotish ro'y bergan davrda xarajat sifatida tan olinishi lozim. Sof sotish qiymatining oshishi natijasida kelib chiqadigan tovar-moddiy zaxiralarini kamaytirishning har qanday qayta tiklanishi summasi, xarajat bo'lib tan olingan TMZlar summasining kamayishi sifatida bunday qayta tiklash ro'y bergan davrda tan olinishi lozim.

Ba'zi tovar-moddiy zaxiralarning qiymati boshqa aktivlar hisobvaraqlariga olib borilishi mumkin, masalan, o'z kuchi bilan qurilgan asosiy vositaning tarkibiy qismi sifatida. Bunday usul bilan boshqa aktivlarga kiritilgan tovar-moddiy zaxiraning qiymati, ushbu aktivdan foydalanish muddati davomida xarajat sifatida tan olinadi.

Moliyaviy hisobotlarda quyidagilar ochib berilishi lozim:

(a) tovar-moddiy zaxiralarni baholash uchun qabul qilingan hisob siyosatlari, jumladan, qo'llanilgan tannarxni aniqlash formulasi;

(b) tovar-moddiy zaxiralarning jami balans qiymati va tadbirkorlik subyekti uchun o'rinli tasniflangan TMZlar turkumlarining balans qiymati;

(d) sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda hisobga olingan TMZlarning balans qiymati;

(e) hisobot davri davomida xarajat sifatida tan olingan tovar-moddiy zaxiralar summasi;

(d) hisobot davrida xarajat sifatida tan olingan tovar-moddiy zaxiralar qiymatini har qanday kamaytirish summasi;

(f) hisobot davrida xarajat bo'lib tan olingan TMZlar summasining kamayishi sifatida tan olingan kamaytirilishning har qanday qayta tiklanish summasi;

(g) tovar-moddiy zaxiralar kamaytirilishining qayta tiklanishiga olib kelgan shart-sharoitlar va hodisalar;

(h) majburiyatlar bo'yicha kafillik sifatidagi tovar-moddiy zaxiralarning balans qiymati.

Tovar-moddiy zaxiralarning tasniflangan har xil turkumlarining balans qiymatlari va ushbu aktivlardagi o'zgarishlar ko'lami to'g'risidagi ma'lumotlar moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar uchun foydalidir. Tovar-moddiy zaxiralarning odatdagi turkumlariga tovarlar, xomashyo, materiallar, tugallanmagan ishlab chiqarish va tayyor mahsulotlar kiradi. Xizmat ko'rsatuvchi tashkilotning tovar-moddiy zaxiralari tugallanmagan ish sifatida ta'riflanishi mumkin.

Davr mobaynida xarajat sifatida tan olingan tovar-moddiy zaxiralarning summasi, ko'p hollarda sotish tannarxi deb yuritiladi, hozirgi paytda sotilgan TMZning baholanishiga oldin kiritilgan xarajatlardan, taqsimlanmagan ishlab chiqarish ustama xarajatlaridan va tovar-moddiy zaxiralarning ishlab chiqarish xarajatlarining me'yorida ortiq summasi kabi xarajatlardan tashkil topadi. Tadbirkorlik subyektlarining shart-sharoitlari, mahsulotni tarqatish bo'yicha xarajatlar kabi boshqa summalarini ham qo'shishni taqozo etishi mumkin.

Ayrim tadbirkorlik subyektlari TMZlarning davr davomida xarajat sifatida tan olinadigan tannarxidan tashqari summalar ochib berilishiga olib keladigan foyda yoki zararni aks ettirish shaklini qabul qiladilar. Ushbu shakl bo'yicha, tadbirkorlik subyekti xarajatlarning xususiyatiga asoslangan tasnifdan foydalangan holda, xarajatlar tahlilini taqdim etadi. Bunday hollarda tadbirkorlik subyekti xarajat sifatida tan olingan xom ashyo va materiallar, mehnat haqi va boshqa xarajatlarni va shu bilan birgalikda davr mobaynida tovar-moddiy zaxiralarning sof o'zgarishi summasini ochib beradi.

4.2. Zaxiralarni hisobga olish bo'yicha testlar

1. IAS 2 standarti talablariga muvofiq zaxiralar:

- a) tannarx va sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat kattaliklarining eng kichigi bo'yicha;
- b) tannarx va sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat kattaliklarining eng kattasi bo'yicha;
- d) tannarx va sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat kattaliklarining o'rtachasi bo'yicha;
- e) tannarx va sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat kattaliklarining istalgan biri bo'yicha baholanishi shart.

To'g'ri javob:

Mazkur holatda qurilish shartnomalari, shu jumladan ular bilan bevosita bog'liq bo'lgan xizmatlar ko'rsatish uchun tuzilgan shartnomalar (IAS 11 "Qurilish shartnomalari") bo'yicha yuzaga keladigan qurilishi tugallanmagan ishlab chiqarish, moliyaviy vositalar, qishloq xo'jaligi faoliyati va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yig'ish vaqtida ushbu mahsulotlar bilan bog'liq biologik aktivlarni (IAS 41 "Qishloq xo'jaligi") istisno etgan holda barcha turdagi zaxiralarni hisobga olish umumiy tartibini tartibga soluvchi IAS 2 standarti talablariga amal qilish lozim.

Mazkur standartning 9-bandida aytilishicha, zaxiralar tannarx va sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat kattaliklarining **eng kichigi** bo'yicha baholanishi shart.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a) variant.

O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standartlarining talablariga kelsak, 4-sonli BHMSning 11-bandida aytilishicha, tovar-moddiy zaxiralar quyidagi ikki qiymat: hisobot davri oxiridagi tannarxidan (xarid qiymati yoki ishlab chiqarish tannarxi) yoki sotishning sof qiymatidan eng kam qiymat bo‘yicha baholanadi.

Biroq, tovar-moddiy zaxiralarini baholash jarayoniga 3-sonli BHMS qo‘shimcha aniqliklarni kiritadi. Unda aytilishicha, ma‘nan eskirgan, o‘zining dastlabki xususiyatini to‘liq yoki qisman yo‘qotgan yoxud joriy bozor narxi, sotilish narxi pasayib ketgan moddiy-ishlab chiqarish zaxiralari buxgalteriya balansida moddiy boyliklar qiymatining pasayishi uchun zaxira chegirma qilingan holda hisobot yilining oxiri holatiga ko‘ra aks ettiriladi. Moddiy boyliklar qiymatining pasayishi uchun zaxira kompaniyaning moliyaviy natijalari hisobidan, agar moddiy-ishlab chiqarish zaxiralari haqiqiy tannarxi joriy bozor narxidan yuqori bo‘lsa, haqiqiy tannarx bilan joriy bozor narxi o‘rtasidagi farq miqdoriga hosil bo‘ladi.

Biroq, bu yerda shuni ta‘kidlash lozimki, bozor narxi tushunchasi va sotilish mumkin bo‘lgan sof qiymat tushunchasi mutlaqo bir xil tushuncha emas.

Masalan, IAS 2 standart ushbu masalaga izoh beradi. Xususan, unda aytilishicha, sotilish mumkin bo‘lgan sof qiymat kompaniya normal faoliyat jarayonida zaxiralarni sotishdan olishni kutayotgan sof summa bilan bog‘liq. Adolatli narx bitimni amalga oshirish istagidagi yaxshi xabardor bo‘lgan xaridorlar bilan bozordagi sotuvchilar o‘rtasida bitimlarni amalga oshirish chog‘ida shunga o‘xshash zaxiralarni ayirboshlash mumkin bo‘lgan summani aks ettiradi. Buning natijasida sotilish mumkin bo‘lgan sof qiymat muayyan kompaniya uchun xos qiymat hisoblanadi; bozor narxi esa unday hisoblanmaydi. Mos ravishda, zaxiralar sotilishi mumkin bo‘lgan sof qiymat sotish xarajatlari chegirma qilingan holda adolatli narxga teng bo‘lmasligi ham mumkin.

2. IAS 2 standarti talablariga muvofiq zaxiralar sotilishi mumkin bo‘lgan sof qiymat bu:

- a) ishlar normal ketayotganda nazarda tutilayotgan sotilish narxi;
- b) ishlar normal ketayotganda ishlarni bajarish xarajatlari va sotish xarajatlari chegirma qilingan holda nazarda tutilayotgan sotilish narxi;
- d) ishlar normal ketayotganda, sotish xarajatlari chegirma qilingan holda nazarda tutilayotgan sotilish narxi.

To‘g‘ri javob:

IAS 2 standarti sotilish mumkin bo‘lgan sof qiymatni bir xil ma‘noda talqin etadi. Xususan, standartning 6-bandida aytilishicha, sotilish mumkin bo‘lgan sof qiymat – ishlar normal ketayotganda **ishlarni bajarish xarajatlari va sotish xarajatlari chegirma qilingan holda** nazarda tutilayotgan sotilish narxi.

Biroq, amaliyotda ushbu summani aniqlash bilan bog‘liq ko‘plab muammolar mavjud, chunki zaxiralarni sotish bilan bog‘liq juda ko‘plab xarajatlar ehtimoliy xususiyatga ega. Masalan, zaxiralarning bir qismi qadoqlash xarajatlarini talab qiladi, qolgan qismi esa buni talab qilmaydi. Mazkur holatda ehtiyotkorlik mezoniga amal qilish, ya‘ni hech qachon aktivlar qiymatini oshirib, xarajatlar miqdorini kamaytirib, ko‘rsatilishiga yo‘l qo‘ymaslik darkor.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob –b) variant.

O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobida zaxiralarning qadsizlanishi uchun rezerv yaratishda normativ hujjatlar moddiy boyliklar qiymatining pasayishi uchun zaxira kompaniyaning moliyaviy natijalari hisobidan agar moddiy-ishlab chiqarish zaxiralarning haqiqiy tannarxi joriy bozor narxidan yuqori bo‘lsa, haqiqiy tannarx bilan joriy bozor narxi o‘rtasidagi farq miqdoriga hosil bo‘lishini talab qiladi. Mos ravishda sotish xarajatlari hisobga olinmaydi.

3. Zaxiralarni xarid qilish xarajatlarini aniqlashda quyidagilarni hisobga olish lozim:

a) zaxiralar xarid qilish xarajatlarini aniqlashda ular qo‘lga kiritilgan savdo chegirmalari hamda to‘lovlarning qaytarilishi va boshqa shunga o‘xshash moddalarni o‘z ichiga olmaydi;

b) zaxiralarni xarid qilish xarajatlarini aniqlashda ular qo‘lga kiritilgan savdo chegirmalari hamda to‘lovlarning qaytarilishi va boshqa shunga o‘xshash moddalarni o‘z ichiga oladi. Keyinchalik tegishli summalar boshqa daromadlar sifatida tan olinadi;

v) savdo chegirmalari, to‘lovlarning qaytarilishi va boshqa shunga o‘xshash moddalarni xarid qilinayotgan zaxiralar tannarxiga kiritish kompaniya tomonidan mustaqil ravishda hal etiladi. Ushbu band hisob yuritish siyosatida aks ettirilishi shart.

To‘g‘ri javob:

IAS 2 standartining 11-bandida aytilishicha, zaxiralarni xarid qilish xarajatlari sotib olish qiymati, import bojlari va boshqa soliqlarni (keyinchalik kompaniyaga soliq organlari tomonidan qoplanadigan soliqlar bundan mustasno) hamda tashish, ishlov berish xarajatlari va obyektini sotib olish bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan boshqa xarajatlarni o‘z ichiga oladi. Savdo chegirmalari, to‘lovlarning qaytarilishi va boshqa shunga o‘xshash moddalar xarid qilish xarajatlarini aniqlashda chegirma qilinadi.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob – a) variant.

Respublikamizda qo‘llaniladigan yondashuvda ushbu masala to‘g‘ridan-to‘g‘ri tartibga solinmagan (IAS 2 standartidagi kabi). Biroq, to‘lov evaziga xarid qilingan moddiy ishlab chiqarish zaxiralarning haqiqiy tannarxi sifatida kompaniyaning amaldagi xarajatlari summasi tan olinishi ko‘rsatilgan, qo‘shilgan qiymat solig‘i va boshqa qoplanadigan soliqlar bundan mustasno (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan holatlardan tashqari). Albatta, amaldagi xarajatlar barcha chegirmalarni hisobga olgan holda shakllanadi, demak, tartib huddi IAS 2 standartida taklif etilgan tartibga o‘xshash bo‘ladi.

4. Zaxiralar qiymatini shakllantirishda:

a) yetkazib beruvchilarga berilgan kreditlar (tijorat krediti) bo‘yicha moddiy-ishlab chiqarish zaxiralari buxgalteriya hisobiga qabul qilingunga qadar hisoblangan foizlarni; agar ushbu zaxiralarni xarid qilish uchun qarz mabag‘lari jalb etilgan bo‘lsa, ular bo‘yicha moddiy-ishlab chiqarish zaxiralari buxgalteriya hisobiga qabul qilingunga qadar hisoblangan foizlarni hisobga olish zarur;

b) yetkazib beruvchilarga berilgan kreditlar (tijorat krediti) bo'yicha moddiy-ishlab chiqarish zaxiralari buxgalteriya hisobiga qabul qilingunga qadar hisoblangan foizlarni; agar ushbu zaxiralarni xarid qilish uchun qarz mabag'lari jalb etilgan bo'lsa, ular bo'yicha moddiy-ishlab chiqarish zaxiralari buxgalteriya hisobiga qabul qilingunga qadar hisoblangan foizlarni hisobga olmaslik lozim;

d) qarzlar bo'yicha foizlarni hisobga olish masalasi kompaniyaning hisob yuritish siyosatida qayd etilishi kerak. Bunda qarzlar bo'yicha foizlarni zaxiralar tannarxiga ham kiritgan, ham kiritmagan holda amalga oshiriladigan har qanday yondashuv qo'llanilishi mumkin.

To'g'ri javob:

IAS 2 standartda ushbu masala deyarli tartibga solinmagan, chunki buning uchun maxsus IAS 23 standarti mavjud. Lekin, IAS 2 standartining 18-bandi bu borada ayrim izohlarni beradi. Xususan, unda ko'rsatilishicha, kompaniya zaxiralarni to'lov muddatini cho'zish sharti bilan xarid qilishi mumkin. Bunday kelishuv moliyalash elementini o'zida mujassam etgan hollarda ushbu element, masalan, oddiy savdo krediti shartlarida xarid qilish narxi bilan to'langan summa o'rtasidagi farq moliyalash davri mobaynidagi foizlar bo'yicha xarajat sifatida tan olinadi. Ya'ni tijorat krediti bo'yicha foizlar zaxiralar qiymatiga kiritilmaydi.

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari, xususan, IAS 23 standarti tomonidan taklif etiladigan variantlarni ko'rib chiqamiz. Standart mazkur xarajatlarni aniqlash orqali qarzlar bo'yicha xarajatlarni tasniflash uchun nazariy bazani yaratadi:

Qarzlar bo'yicha xarajatlar – foizlar bo'yicha xarajatlar va kompaniya qarz mabag'lari olish munosabati bilan duch kelgan boshqa xarajatlar.

Bundan tashqari, ikkinchi eng muhim tushuncha – **kvalifikatsiyalanadigan aktiv** tushunchasi kiritildi.

Kvalifikatsiyalanadigan aktiv – uni foydalanish yoki sotish uchun tayyorlash katta vaqt talab qilishi *shart* bo'lgan aktiv.

Standart qarzlar bo'yicha xarajatlarni hisobga olishga nisbatan ikkita muqobil yondashuvga ruxsat etadi:

1. Asosiy yondashuv – qarzlar bo'yicha xarajatlar ssudani olish shartlaridan qat'i nazar ushbu xarajatlar amalga oshirilgan davr xarajatlari sifatida tan olinishi **kerak**;

2. Muqobil yondashuv – qarzlar bo'yicha xarajatlar **kapitallashtirilishi**, ya'ni kvalifikatsiyalanadigan aktivning qiymatiga kiritilishi **lozim**.

Bunda **kvalifikatsiyalanadigan aktiv** – foydalanish yoki sotish uchun tayyorlash katta vaqt talab qilishi shart bo'lgan aktiv. Zaxiralar bo'yicha katta vaqt talab qilinmasligi bois, mazkur holatda muqobil yondashuv qo'llanilishi mumkin emas.

Ushbu masalalarni tartibga soluvchi 24-sonli BHMS bir qator zidiyatlar o'zida mujassam etish bilan birga qarzlar bo'yicha xarajatlar yuzasidan **ko'rsatma beradi**:

a) Olingan qarzlar va kreditlar bo'yicha xarajatlar ular amalga oshirilgan davr xarajatlari sifatida tan olinishi kerak, xarajatlarning **investitsion aktiv** qiymatiga kiritilishi lozim bo'lgan qismi **bundan mustasno** (12-band).

Bunda **investitsion aktivlar** jumlasiga asosiy vositalar obyektlari, mulkiy majmualar va xarid qilish va (yoki) qurish uchun katta vaqt va xarajatlar talab qiluvchi boshqa shunga o'xshash aktivlar kiradi. Bevosita qayta sotish uchun xarid qilinadigan ushbu obyektlar tovarlar sifatida hisobga olinadi va **investitsion aktivlar** jumlasiga kiritilmaydi.

b) Lekin o'sha 24-sonli BHMSda aytilishicha, agar kompaniya olingan qarzlar va kreditlar mablag'laridan moddiy ishlab chiqarish zaxiralari, boshqa boyliklar, ishlar, xizmatlar narxini oldindan to'lash yoki ular narxini to'lash hisobiga bo'naklar berish uchun foydalansa, u holda qarzlar va kreditlarga xizmat ko'rsatish xarajatlari qarzdor kompaniya tomonidan narxini oldindan to'lash yoki ushbu maqsadlar uchun bo'naklar berish munosabati bilan hosil bo'lgan debitorlik qarzlarning oshishiga **kiritiladi**.

Bundan narxi oldindan to'lanayotgan moddiy-ishlab chiqarish zaxiralari investitsion aktivlar bilan qay tarzda bog'liqligi borasida savol tug'iladi. Bu yerda ixtiyoriylik nazarda tutilmagan. Xususan, 24-sonli BHMSda aytilishicha, zaxiralar tannarxiga yetkazib beruvchilarga berilgan kreditlar (tijorat krediti) bo'yicha hisoblangan foizlar; agar ushbu zaxiralarni xarid qilish uchun qarz mablag'lari jalb etilgan bo'lsa, ular bo'yicha moddiy ishlab chiqarish zaxiralari buxgalteriya hisobiga qabul qilingunga qadar hisoblangan foizlar kiradi. Demak, ushbu xarajatlar aktiv qiymatiga kirishi shart.

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarida qarzlar bo'yicha xarajatlarni hisobga olishga nisbatan muqobil yondashuvga ruxsat etiladigan vaziyat haqida yozilgan.

Kvalifikatsiyalanadigan aktivni xarid qilish, qurish yoki ishlab chiqarishga **bevosita** kiritiladigan qarzlar bo'yicha xarajatlar, agar:

- kompaniya tomonidan **kelgusida iqtisodiy foyda** olish mumkin bo'lsa;
- xarajatlar **ishonchli tarzda o'lchanishi** mumkin bo'lsa, ushbu aktiv qiymatiga kiritish yo'li bilan kapitallashtirilishi kerak.

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarining mana shu qoidasi qarzlar bo'yicha xarajatlarning hisobga olinishini tartibga solish masalalariga qandaydir aniqlik kiritish o'rniga mutlaqo chalkashliklarni kiritadi. Ya'ni, amalda IAS 23 standarti ham, 24-sonli BHMS ham masalaga oydinlik kiritmaydi, balki ularning turli qoidalari bir-biriga zid.

Bunda 24-sonli BHMS kapitallashtirish uchun zarur bo'lgan shartlar ro'yxatiga qo'shimcha aniqliklar kiritdi:

Investitsion aktivni xarid qilish va qurish bilan bevosita bog'liq bo'lgan olingan qarzlar va kreditlar bo'yicha xarajatlar kiritiladigan qarzlar bo'yicha xarajatlar kompaniya tomonidan kelgusida iqtisodiy foyda olingan taqdirda yoki investitsion aktivning mavjudligi **kompaniyaning boshqaruv ehtiyojlari uchun** zarur bo'lgan hollarda ushbu aktivning dastlabki qiymatiga kiritiladi.

Kvalifikatsiyalanadigan aktivni xarid qilish, qurish yoki ishlab chiqarishga **bevosita** kiritiladigan qarzlar bo'yicha xarajatlar – **agar** tegishli aktiv uchun xarajatlar **amalga oshirilmaganda**, ularga yo'l qo'ymaslik **mumkin bo'lgan** qarzlar bo'yicha xarajatlardir.

Mazkur aktiv bo'yicha kapitallashtirish uchun ruxsat etilgan qarzar bo'yicha xarajatlar summasi davr mobaynida ushbu qarz bo'yicha mazkur qarz mablag'larini vaqtinchalik investitsiya qilishdan olinadigan har qanday **investitsion daromad** chegirma qilingan holda amalda qilingan xarajatlar sifatida ta'riflanishi kerak.

Biroq, qog'ozda oddiy va aniq bayon etilgan narsani amaliyotda qator holatlarda talqin etish juda qiyin bo'ladi.

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, MHXSda qarzar bo'yicha foizlarni zaxiralar tannarxiga kiritilishi bilan bog'liq vaziyatni uni hal etishda, masalan, zaxiralar (aktivlar) qiymatini oshirishga ruxsat etmaydigan ehtiyotkorlik talablariga amal qilish lozim bo'lgan noma'lum vaziyat sifatida talqin etish mumkin.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – b) variant.

Amaliyotdagi bahs-munozarali yondashuvga qaramasdan a) variant to'g'ri javob bo'lishi ehtimolga ko'proq yaqin, biroq, buxgalter bu yerda kasbiy-malakaviy mulohazani namoyon etishi darkor.

5. Doimiy qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlarining zaxiralarni qayta ishlash chiqimlariga taqsimlanishi MHXS talablariga muvofiq quyidagilarga asoslanadi:

- a) darajasidan qat'i nazar haqiqiy ishlab chiqarish quvvatiga;
- b) agar u normal ishlab chiqarish quvvatiga taxminan teng bo'lsa, haqiqiy ishlab chiqarish quvvatiga;
- d) normal sharoitda ishlashda ishlab chiqarish quvvatiga mutanosib ravishda;
- e) kompaniyaning hisob yuritish siyosatida qayd etilishi shart bo'lgan har qanday usulga.

To'g'ri javob:

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari doirasida ushbu masala IAS 2 standartining 13-bandi bilan tartibga solinadi. Unda aytilishicha, doimiy qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlarining zaxiralarni qayta ishlash chiqimlariga taqsimlanishi **normal sharoitda** ishlashda kompaniyaning ishlab chiqarish quvvatlariga asoslanadi. **Normal ishlab chiqarish quvvati** – rejali texnik xizmat ko'rsatish natijasida quvvatning yo'qotilishini hisobga olgan holda ishlarning normal borishida bir necha davr yoki mavsum uchun o'rtacha ko'rsatkichlar asosida hisoblab chiqiladigan kutilayotgan ishlab chiqarish hajmi. Ishlab chiqarishning haqiqiy darajasi u normal sharoitdagi quvvatga taxminan mos kelgan taqdirda foydalanilishi **mumkin**. Har bir mahsulot birligiga kiritiladigan doimiy qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlari summasi ishlab chiqarish darajasining pastligi yoki kompaniyaning to'xtab turishi oqibatida oshmaydi. Taqsimlanmagan qo'shimcha xarajatlar ularning yuzaga kelishi davridagi chiqim sifatida tan olinadi. Ishlab chiqarish odatdan tashqari yuqori darajada bo'lgan davrlarda har bir mahsulot birligiga kiritiladigan doimiy qo'shimcha xarajatlar summasi zaxiralar tannarxidan yuqori baholanmaydigan darajada kamayadi.

Ya'ni amalda doimiy qo'shimcha xarajatlar 1 dona mahsulotga qo'shimcha xarajatlar stavkasi bo'yicha taqsimlanadi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – b) va v) variantlar.

6. O'zgaruvchan qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlarining zaxiralarni qayta ishlash chiqimlariga taqsimlanishi MHXS talablariga muvofiq quyidagilarga asoslanadi:

- a) darajasidan qat'i nazar haqiqiy ishlab chiqarish quvvatiga;
- b) agar u normal ishlab chiqarish quvvatiga taxminan teng bo'lsa, haqiqiy ishlab chiqarish quvvatiga;
- d) normal sharoitda ishlashda ishlab chiqarish quvvatiga mutanosib ravishda;
- e) kompaniyaning hisob yuritish siyosatida qayd etilishi shart bo'lgan har qanday usulga.

To'g'ri javob:

Ushbu masala ham IAS 2 standartining 13-bandida tartibga solingan. Unda aytilishicha, o'zgaruvchan qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlarini ishlab chiqarish quvvatlaridan haqiqiy foydalanish asosida har bir mahsulot birligiga kiritiladi.

Shunday qilib, IAS 2 amalda xarajatlarni taqsimlashda turli yondashuvlarni qo'llashni talab qilgan holda doimiy qo'shimcha xarajatlar va o'zgaruvchan qo'shimcha xarajatlarni chegaralaydi. Bunda amortizatsiya, binolar va asbob-uskunalarga xizmat ko'rsatish hamda ma'muriy-boshqaruv xarajatlari kabi ishlab chiqarish hajmidan qat'i nazar nisbatan o'zgarmasdan qoladigan bilvosita ishlab chiqarish chiqimlari doimiy qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlari hisoblanadi. Bilvosita xomashyo sarflari va bilvosita mehnat sarflari kabi ishlab chiqarish hajmining o'zgarishiga to'g'ridan-to'g'ri yoki deyarli to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lgan bilvosita ishlab chiqarish xarajatlari o'zgaruvchan qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlari hisoblanadi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a) variant.

7. Qo'shimcha mahsulot olishda u quyidagicha baholanadi:

- a) asosiy mahsulotning bahosini aniqlashda uning tannarxidan chegirma qilinadigan sotilishi mumkin bo'lgan sof narx bo'yicha;
- b) to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita xarajatlarning asosiy va qo'shimcha mahsulot o'rtasida qandaydir muntazam taqsimlanishidan kelib chiqib hosil bo'lgan tannarx bo'yicha;
- d) miqdoriy ifodadagi qo'shimcha mahsulotni majburiy ravishda hisobga olgan holda nolli qiymat bo'yicha. Bunda barcha chiqimlar asosiy mahsulotning tannarxiga kiritiladi.

To'g'ri javob:

IAS 2 standarti 14-bandiga muvofiq qo'shimcha mahsulot aksariyat holatlarda sotilishi mumkin bo'lgan sof narx bo'yicha baholanadi. Mos ravishda, asosiy mahsulotni baholashda ushbu kattalik asosiy mahsulotning tannarxidan chegirma qilinadi.

Lekin, shuni e'tirof etish lozimki, bunday tartib asosiy mahsulotning tannarxini aniqlashda muayyan ziddiyatlarning paydo bo'lishiga olib keladi, chunki amalda mazkur holatda asosiy mahsulotning tannarxini aniqlashda xarajatlar umumiy miqdoridan qo'shimcha mahsulotning tannarxi emas, balki uni sotishdan olinishi mumkin bo'lgan tushum chegirma qilinadi. Qo'shimcha mahsulotni sotish bilan

bog'liq qiyinchiliklar yuzaga kelgan hollarda asosiy mahsulotni sotishdan moliyaviy natijani unchalik ishonchli tarzda aniqlay olmaslik mumkin bo'ladi. Xususan, u oshirib ko'rsatilgan bo'ladi, chunki sotilgan mahsulotning tannarxi past bo'ladi. Qo'shimcha mahsulot uzoq vaqt mobaynida omborda saqlangan taqdirda ham aktivlar qiymatining oshirilishi yuz beradi. Natijada ehtiyotkorlik tamoyili bir yo'la ikki marta – asosiy faoliyatdan olinadigan daromadlar va natijani aniqlashda (u oshirilgan) va zaxiralar qiymatini aniqlashda (bunda ham oshirilgan) buziladi. Mazkur holatda qandaydir qiymatini hisobga olmagan holda faqat qo'shimcha mahsulotni miqdoriy hisobga olishda ifodalangan yondashuv mantiqan to'g'ri bo'ladi. Lekin IAS 2 standarti hozircha bunday yondashuvni hatto muqobil variant sifatida ham taklif etmayapti.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a) variant.

8. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarida (IAS 2) sarflangan zaxiralar tannarxini hisoblashning qanaqa usullariga ruxsat etilgan:

- a) FIFO;
- b) o'rtacha tortilgan qiymat;
- d) yakka tarzda amalga oshiriladigan xarajatlarni spetsifik identifikastiyalash;
- e) LIFO;
- f) NIFO.

To'g'ri javob:

IAS 2 standarti 23-25-bandlarining talablariga muvofiq FIFO, o'rtacha chamalangan qiymat, yakka tarzda amalga oshiriladigan xarajatlarni spetsifik identifikastiyalash usullariga ruxsat etilgan. Biroq, agar Rossiya amaliyotida ushbu usullar deyarli teng ahamiyatga ega deb e'tirof etilib, foydalanilayotgan usul hisob yuritish siyosatida qayd etilishi shart bo'lsa, xalqaro standartlar usullardan biriga ustuvorlik bergan holda ularni qo'llashga nisbatan birmuncha boshqacha yondashuvni taklif etadi.

Xususan, IAS 2 standartining 23-bandida aytilishicha, maxsus loyihalar uchun ishlab chiqarilgan va mo'ljallangan tovarlar va xizmatlar hamda zaxiralarning bir-birini almashtira olmaydigan alohida moddalar tannarxi yakka tarzda amalga oshiriladigan xarajatlarni spetsifik identifikastiyalash yo'li bilan aniqlanishi kerak, ya'ni bu yerda hech qanday tanlash imkoniyati nazarda tutilmaydi va korxonalar ham tegishli qoidani ishlab chiqmaydi.

Haqiqiy xarajatlarni muayyan tarzda aniqlash (yakka tarzda amalga oshiriladigan xarajatlarni identifikastiyalash) shuni aglatadiki, muayyan xarajatlar zaxiralarning muayyan moddalariga kiradi. Hisobga olishning ushbu tartibi ular sotib olinganmi yoki ishlab chiqarilganmi, bundan qat'i nazar, maxsus loyihalar uchun mo'ljallangan mahsulotlarga mos keladi.

Biroq, IAS 2 standartining 24-bandida aytilishicha, haqiqiy xarajatlarni muayyan tarzda aniqlash zaxiraning bir-birini almashtira olmasligi mumkin bo'lgan ko'p sonli moddalar mavjud bo'lgan holatlarda mos kelmaydi. Bunday holatlarda foyda yoki zararga hisob-kitobli ta'sir etish uchun zaxiralar safida qoladigan moddalarni tanlash usuli qo'llanilishi mumkin edi.

IAS 2 standartining 23-bandida ko‘rib chiqilgan zaxiralar jumlasiga kirmaydigan zaxiralar tannarxi “birinchi tushum - birinchi chiqarish” usuli (FIFO) yoki o‘rtacha chamalangan qiymat usuli bilan aniqlanishi shart. Bunda xususiyati va kompaniya tomonidan foydalanilishi bo‘yicha o‘xshash bo‘lgan barcha zaxiralar uchun kompaniya baholashning bir xil formulalarini qo‘llashi shart. Lekin turli xususiyatli yoki turli maqsadlarda foydalaniladigan zaxiralar uchun baholashning turli formulalarini qo‘llash o‘zini oqlashi mumkin.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob – a), b) va d) variantlar.

9. Qaysi vaqtda kompaniya tomonidan ishlab chiqarilgan tayyor mahsulot zaxiralari tannarxi kompaniyaning xarajati sifatida tan olinadi:

- a) ushbu zaxiralarni sotishdan olingan daromad tan olinadigan davrda;
- b) ushbu turdagi zaxiralarni ishlab chiqarish xarajatlari tan olinadigan davrda;
- d) usul kompaniya tomonidan mustaqil tarzda aniqlanadi va u kompaniyaning hisob yuritish siyosatida qayd etilishi shart.

To‘g‘ri javob:

IAS 2 standartining 34-bandida aytilishicha, zaxiralar sotilganidan keyin ular hisobga olingan summa tegishli tushum tan olinadigan davrda xarajat sifatida tan olinishi shart.

Biroq, zaxiralarga nisbatan ham xuddi asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarga nisbatan bo‘lgani kabi zaxiralarning qadrsizlanishi taomillari qo‘llanilishi mumkin. Bunda zaxiralarning qadrsizlanishi taomillari IAS 36 standartda emas, balki IAS 2 standartining o‘zida yozilgan. Mazkur holatda, zaxiralar tannarxi, agar ushbu zaxiralarga ziyon etgan bo‘lsa, agar ular to‘liq yoki qisman eskirgan bo‘lsa yoxud ularning sotilish narxi pasaygan bo‘lsa, qoplanmaydigan bo‘lishi mumkin. Zaxiralar tannarxi sotishni nihoyasiga yetkazish yoki amalga oshirish xarajatlari oshgan taqdirda ham qoplanmaydigan bo‘lishi mumkin. Tannarxdan past zaxiralarni sotilish mumkin bo‘lgan sof narxgacha hisobdan chiqarish amaliyoti aktivlar ularni sotish yoki ulardan foydalanishdan olinishi kutilayotgan summalardan yuqori sumada hisobga olinmasligi kerak, degan fikrga javob beradi.

Ushbu holatda, zaxiralar tannarxini sotilish mumkin bo‘lgan sof narxgacha qisman hisobdan chiqarish miqdori va barcha zaxiralar yo‘qotishlari hisobdan chiqarishni amalga oshirish yoki yo‘qotishlar paydo bo‘lishi davrida xarajatlar sifatida tan olinishi kerak. Sotilish mumkin bo‘lgan sof qiymatning oshishi tufayli zaxiralarning hisobdan chiqarilgan qiymatini tiklash summasi qiymatini tiklash davrida xarajat sifatida tan olingan zaxiralar miqdorining kamayishi sifatida tan olinishi darkor.

Barcha qolgan holatlarda zaxiralar tannarxi ularni sotishdan olinadigan tushum tan olinadigan davrda xarajat sifatida tan olinadi.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob – a) variant.

10. Biologik zaxiralarning quyidagi turlarini ularning uchta asosiy turi o‘rtasida taqsimlang:

- qo‘ylar, yigirilgan ip, gilam mahsulotlari, jun;

- yog‘ochlar, arralangan qurilish materiallari, o‘rmon xo‘jaligidagi daraxtlar;
- paxta, to‘plangan qamish, g‘o‘za o‘simlik sifatida, iplar, shakar, gazlama;
- pishloq, yogurt, yog‘, sut, sutli chorva mollari;
- cho‘chqa go‘шти, kolbasa, cho‘chqalar, karbonat;
- granullangan va pachkaldagi barg choyi, choy barglari, choy bo‘tazorlari;
- uzumzorlar, vino, uzum;
- mevali daraxtlar, daraxtlardan terilgan mevalar, quruq mevalardan tayyorlangan kompot;

To‘g‘ri javob:

Qishloq xo‘jaligi bilan bog‘liq turli xildagi aktivlarni tasniflashda maxsus IAS 41 “Qishloq xo‘jaligi” standartining talablariga amal qilish lozim.

Bunda mazkur standartda tasniflash masalalariga terminologiya darajasida katta e‘tibor qaratiladi. Xususan, quyidagi tushunchalar ta‘riflari kiritiladi:

Biologik aktiv – hayvon yoki o‘simlik.

Qishloq xo‘jaligi mahsuloti – kompaniyaning biologik aktivlaridan yig‘ib olingan mahsulot.

Biologik aktivlar guruhi – o‘xshash hayvonlar yoki o‘simliklar yig‘indisi.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotini yig‘ish – mahsulotni biologik aktivdan ajratish yoki biologik aktivning hayotini to‘xtatish.

Qishloq xo‘jaligi faoliyati – qishloq xo‘jaligi mahsulotini olish yoki qo‘shimcha biologik aktivlar etishtirish maqsadida biologik aktivlar biotransformatsiyasini boshqarish.

Biotransformatsiya – biologik aktivda sifat yoki miqdor o‘zgarishlarini keltirib chiqaruvchi o‘sish, degeneratsiya, mahsulot ishlab chiqarish va takror ishlab chiqarish jarayonlaridan iborat.

Ushbu tushunchalarga muvofiq yuqorida keltirilgan aktivlarni tasniflashni amalga oshiramiz:

Biologik aktivlar	Qishloq xo‘jaligi mahsuloti	Yig‘imdan keyin qayta ishlash natijasida olingan mahsulot
Qo‘ylar	Jun	Yigirilgan ip, gilam mahsulotlari
O‘rmon xo‘jaligidagi daraxtlar	Yog‘ochlar	Arralangan qurilish materiallari
G‘o‘za o‘simlik sifatida	paxta, to‘plangan qamish	Iplar, kiyim-bosh, shakar
Sutli chorva mollari	Sut	Pishloq, yogurt, yog‘
Cho‘chqalar	Nimtalangan go‘shlar	Kolbasa mahsulotlari, dudlangan
Choy bo‘tazorlari	Choy barglari	Granullangan va pachkaldagi barg choyi
Uzumzorlar	Uzum	Vino
Mevali daraxtlar	Daraxtlardan terilgan mevalar	Quruq mevalardan tayyorlangan kompot

11. Biologik aktiv dastlabki tan olish vaqtida va har bir hisobot sanasi holatiga ko‘ra quyidagilar bo‘yicha baholanadi:

- a) adolatli narxni ishonchli tarzda aniqlash mumkin bo‘lgan hollarda nazarda tutilayotgan sotish xarajatlari chegirma qilingan holda adolatli narx bo‘yicha;
- b) sotilish mumkin bo‘lgan sof qiymat bo‘yicha;

d) biologik aktivning turi va u bo'yicha adolatli narxni aniqlash imkoniyatidan qat'i nazar tannarx bo'yicha.

To'g'ri javob:

Biologik aktivlarni (biologik zaxiralarni) hisobga olish masalalari amalda IAS 2 standartini tarmoq qismi bilan to'ldiruvchi IAS 41 "Qishloq xo'jaligi" standarti bilan tartibga solinadi.

IAS 41 standartining 21-bandida aytilishicha, biologik aktiv dastlabki tan olish vaqtida va har bir hisobot sanasi holatiga ko'ra nazarda tutilayotgan sotish xarajatlari chegirma qilingan holda adolatli narx bo'yicha baholanishi kerak, 39-bandda yoritilgan, ya'ni adolatli narxni yetarli darajada ishonchlilik bilan aniqlash mumkin bo'lmagan holatlar bundan mustasno.

39-bandda aytilishicha, biologik aktivning adolatli narxini yetarli darajada ishonchlilik bilan aniqlash mumkinligi to'g'risidagi tamoyilga amal qiladi. Ushbu tamoyilni faqat unga taalluqli bozor narxlari va ko'rsatkichlari to'g'risidagi axborot mavjud bo'lmagan, adolatli narxning muqobil hisob-kitoblari esa yaqqol ishonchliligi bilan ajralib turmaydigan biologik aktivni tan olish vaqtida rad etish mumkin. Bunday holatda biologik aktiv to'plangan amortizatsiya va obyektning qadrsizlanishidan ko'rilgan zararlar summalari chegirma qilingan holda tannarx bo'yicha baholanishi kerak. Adolatli narxni yetarli darajada ishonchlilik bilan aniqlash imkoniyati paydo bo'lishi bilan kompaniya nazarda tutilayotgan sotish xarajatlari chegirma qilingan holda adolatli narx bo'yicha baholashga o'tishi darkor.

Shunday qilib, tan olish lozimki, biologik aktivlarni baholashga nisbatan asosiy yondashuv – ularni adolatli narx bo'yicha baholash yondashuvi bo'lib, faqat boshqa iloji bo'lmagan hollarda to'plangan amortizatsiya chegirma qilingan holda tannarx bo'yicha baholashga yo'l qo'yiladi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a) variant.

12. Biologik aktivlardan yig'ib olingan qishloq xo'jaligi mahsuloti dastlabki tan olish vaqtida va har bir hisobot sanasi holatiga ko'ra quyidagilar bo'yicha baholanishi kerak:

a) hosilni yig'ish vaqtida adolatli narxni ishonchli tarzda aniqlash mumkin bo'lgan hollarda nazarda tutilayotgan sotish xarajatlari chegirma qilingan holda adolatli narx bo'yicha;

b) sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat bo'yicha;

d) qishloq xo'jaligi mahsulotining turi va u bo'yicha adolatli narxni aniqlash imkoniyatidan qat'i nazar tannarx bo'yicha.

To'g'ri javob:

Biologik aktivlarni (biologik zaxiralarni) hisobga olish masalalari amalda IAS 2 standartini tarmoq qismi bilan to'ldiruvchi IAS 41 "Qishloq xo'jaligi" standarti bilan tartibga solinadi.

Ushbu standartning 22-bandida aytilishicha, kompaniyaning biologik aktivlaridan yig'ib olingan qishloq xo'jaligi mahsulotini nazarda tutilayotgan sotish xarajatlari chegirma qilingan holda hosilni yig'ish vaqtida belgilangan adolatli narx bo'yicha baholash lozim. Bunday baho IAS 2 "Zaxiralar" standarti qo'llanila

boshlagan sanadagi tannarx hisoblanadi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a) variant.

4.3. Mustaqil tekshirish uchun testlar

1. Zaxiralar qanday ta'riflanadi:

1) Faqat jismoniy shaklga ega bo'lgan, sotish uchun mo'ljallangan, sotuvdan oldingi tayyorgarlikdan o'tgan mahsulot yoki ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan materiallar sifatida.

2) Omborda turgan va hozirgi vaqtda ularni sotish amalga oshirilmayotgan tovarlar sifatida.

3) Sotish uchun mo'ljallangan, sotuvdan oldingi tayyorgarlikdan o'tgan aktivlar yoki ishlab chiqarish jarayonida yoxud xizmatlar ko'rsatishda foydalaniladigan materiallar sifatida.

2. Sof sotuv qiymati qanday ta'riflanadi:

1) Biznesni oddiy yuritish sharoitida nazarda tutilayotgan sotish narxi, shu jumladan, sotish xarajatlari chegirma qilingan holda komplektlash xarajatlari.

2) Biznesni oddiy yuritish sharoitida komplektlash xarajatlari va sotish xarajatlari chegirma qilingan holda nazarda tutilayotgan sotish narxi.

3. Adolatli narx – u uchun:

1) Aktiv bunday operatsiyani amalga oshirishni istovchi xabardor mustaqil taraflar o'rtasida sotilishi mumkin bo'lgan yoki majburiyat so'ndirilishi mumkin bo'lgan summa.

2) Aktiv bunday operatsiyani amalga oshirishga majbur bo'lgan mustaqil taraflar o'rtasida sotilishi mumkin bo'lgan yoki majburiyat so'ndirilishi mumkin bo'lgan summa.

4. Sof sotuv qiymati bilan adolatli narx o'rtasidagi farq quyidagilardan iborat:

1) Sof sotuv qiymati kompaniya muayyan biznesining o'ziga xos xususiyatlariga nisbatan aniqlanadi. Adolatli narx kelishilgan narxlarga qaraganda ko'proq bozor narxlari asosida aniqlanadi.

2) Adolatli narx kompaniyaning muayyan biznesi bo'yicha aniqlanadi. Sof sotuv qiymati shartnomada belgilangan narxlar asosida emas, balki bozor narxlari asosida aniqlanadi.

5. Zaxiralar qiymati:

1) Ishlab chiqarish, ishlov berish bo'yicha barcha xarajatlarni, shuningdek zaxiralarni yetkazib berish va joylashtirish hamda ularni talab etilayotgan holatga keltirish uchun qilingan xarajatlarni o'z ichiga oladi.

2) Faqat ishlab chiqarish xarajatlarini o'z ichiga oladi va ishlov berish xarajatlarini, shuningdek zaxiralarni yetkazib berish va joylashtirish hamda ularni talab etilayotgan holatga keltirish uchun qilingan xarajatlarni o'z ichiga olmaydi.

6. Soliqlar va import bojlari quyidagilarga misol bo'ladi:

1) Ishlov berish xarajatlari.

2) Xarid qilish xarajatlari.

- 3) 1 va 2-variantlar
- 4) Variantlardan hech biri mos kelmaydi.

7. O'zgaruvchan qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlari:

1) Ishlab chiqarish darajasiga qarab o'zgarib turadigan to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita xarajatlar, masalan, mehnatga haq to'lash uchun to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita xarajatlar.

2) Ishlab chiqarish hajmiga qarab o'zgarib turadigan bilvosita xarajatlar, masalan, mehnatga haq to'lash va materiallar narxini to'lash uchun bilvosita xarajatlar.

8. Taqsimlanmagan qo'shimcha xarajatlar qanday tan olinadi?

1) Taqsimlanmagan qo'shimcha xarajatlar ular ko'rilgan davrdagi foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda tan olinadi.

2) Taqsimlanmagan qo'shimcha xarajatlar ular ko'rilgan davrdagi foyda va zararlar to'g'risidagi hisobotda daromad sifatida tan olinadi.

9. Doimiy qo'shimcha xarajatlardan farqli o'laroq o'zgaruvchan qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlari:

1) Taqsimlashsiz barcha ishlab chiqarish birliklariga taalluqli.

2) Mahsulot ishlab chiqarish uchun ishlab chiqarish obyektidan amalda foydalanilish darajasidan kelib chiqib, har bir ishlab chiqarilgan mahsulot birligiga taalluqli.

10. Boshqa xarajatlar:

1) Ular zaxiralarni yetkazib berish va joylashtirish hamda talab etilayotgan holatga keltirish uchun qilinishi mumkin bo'lishidan qat'i nazar, zaxiralar qiymatiga kiritilmasligi lozim.

2) Agar ular zaxiralarni yetkazib berish va joylashtirish hamda talab etilayotgan holatga keltirish uchun qilingan bo'lsa, zaxiralar qiymatiga kiritilishi mumkin.

11. Quyidagilar ular amalga oshirilgan hisobot davrining xarajatlari sifatida hisobga olinadigan chiqimlarga misol bo'ladi:

1) Sotish xarajatlari, tayyor mahsulotni saqlash xarajatlari va ma'muriy xarajatlar.

2) Xarid qilish va ishlov berish xarajatlari.

3) Chiqindilar, mehnatga haq to'lash xarajatlari va boshqa ishlab chiqarish xarajatlarning haddan ziyod darajasi.

4) 2 va 3.

5) 1 va 3.

6) 1, 2 va 3.

12. Zaxiralarni ularning tannarxidan kamiga sotish sabablari quyidagilar bo'lishi mumkin:

1) Bozor narxining umumiy pasayishi, tovarlarning jismoniy zararlanishi va ularning ma'naviy eskirishi.

2) Mahsulot ishlab chiqarishni nihoyasiga yetkazish uchun qo'shimcha xarajatlar.

- 3) Ishlab chiqarish xarajatlarining pasayishi.
- 4) Faqat 2 va 3.
- 5) Faqat 3.
- 6) Faqat 1 va 2.

13. Agar zaxiralar sotiladigan narx komplektlash xarajatlarini hisobga olgan holda joriy bozor narxidan past bo'lsa, u holda zaxiralar qiymati ularning:

- 1) Adolatli narxigacha
- 2) Sof sotilish narxigacha **pasaytiriladi.**

14. Zaxiralarni sotish chog'ida balans qiymati:

- 1) Tushum tan olingan davrdagi xarajat **sifatida**
- 2) Tushum tan olingan davrdagi daromad **sifatida tan olinadi.**

15. Aktivlarning boshqa guruhlariga o'tkazilgan zaxiralar:

- 1) Aktivlar qiymatini pasaytirish maqsadida darhol.
- 2) Ushbu aktivning foydali xizmat qilish muddati mobaynida **xarajatlarga**

kiritiladi.

4.4. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq zaxiralarni hisobga olish bo'yicha vazifalar va namunaviy vaziyatlar

1-vazifa:

Kompaniya xaridorga kelgusida **100** barrel neftni 1 barrel uchun (QQSni hisobga olmagan holda) **25 shartli** birlik narxda sotib olishga shartnoma tuzdi. Ushbu narx 2 oy uchun qayd etildi.

Birinchi oyning oxirida neftning bozor narxi 1 barrel uchun **30 shartli** birlikkacha oshdi (adolatli narx **30 shartli** birlikni tashkil qiladi). O'sha vaqtda kompaniya **100** barrel neftni ko'rsatilgan narx bo'yicha sotib oladi, chunki neftni sotib olish vaqtini keyingi cho'zishda u shunchaki shartnoma majburiyatlarini o'z vaqtida bajarishga ulgurmaydi. Xarid qilingan neftni sotish bilan bog'liq boshqa xarajatlar kompaniyada mavjud emas.

100 barrel neft sotib olinganidan keyin ularning kompaniya balansidagi umumiy bahosini aniqlang.

Yechish:

IAS 2 standartining 9-bandiga muvofiq zaxiralar quyidagi ikkita kattalikdan eng kichigi bo'yicha baholanishi shart:

- tannarx;
- sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat.

Mos ravishda, ushbu ko'rsatkichlarni quyidagi vazifa bo'yicha aniqlaymiz:

- sotib olish tannarxi – **1 barrel uchun 30 shartli birlik;**
- sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat – **1 barrel uchun 25 shartli birlik.**

Ushbu kattaliklardan eng kichigi bo'yicha baholash qoidasiga amal qilgan holda neftning qiymati quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Neftning qiymati} = 100 * 25 \text{ sh.b.} = 2\,500 \text{ sh.b.}$$

2-vazifa:

Tovarlarning xarid qiymati **1** dona uchun **20** shartli birlik narxda **100** dona uchun **2 000** shartli birlikni tashkil qildi. Kompaniyaga tovarlar partiyasini yetkazib berish xarajatlari **500** shartli birlikni tashkil qildi. Tovarlardan bilan ta'minlash xarajatlari ham **500** shartli birlikka teng.

Korxonada tovarni qadoqlash operatsiyasi **1** dona uchun **1** shartli birlik narxda amalga oshiriladi. Bunda sotib olingan tovar **100** foiz qadoqlanishi kerak.

Kompaniyaning prays-varag'ida ko'rsatilishicha, tovarni chakanalab xarid qilishda uning narxi **1** dona uchun **33** shartli birlikni, mayda ulgurji (**5** donadan ko'p) xarid qilishda – **1** dona uchun **31** shartli birlikni, yirik ulgurji (**10** donadan ko'p) xarid qilishda – **1** dona uchun **28** shartli birlikni tashkil qiladi.

Kompaniya statistikasi quyidagilardan dalolat berib turibdi:

- tovarning **40** foizi chakanalab;
- **40** foizi – mayda ulgurji;
- **20** foizi – yirik ulgurji sotiladi.

1 dona tovarning buxgalteriya balansidagi bahosini ko'rsating.

Yechish:

IAS 2 standartining 9-bandiga muvofiq zaxiralar quyidagi ikkita kattalikdan eng kichigi bo'yicha baholanishi shart:

- tannarx;
- sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat.

Ushbu holatda, moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarining asosiy tamoyillaridan biri hisoblangan ehtiyotkorlik mezonidan kelib chiqib, bahoni aniqlash uchun aktivlarning eng kichigi, ya'ni yirik ulgurji partiya uchun belgilangan narxdan foydalanish darkor.

Tovarlarni xarid qilish tannarxi – 1 dona uchun 30 sh.b. = 20 sh.b.+ 5 sh.b.+ 5 sh.b.

Tovarni qayta ishlash tannarxi – 1 dona uchun 1 sh.b.

Sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat = 28 – 1 = 1 dona uchun 27 sh.b.

Demak, tovar partiyasi **1** dona uchun **27** Shartli birlik narx bo'yicha baholanishi kerak, chunki sotilish narxi xarid qilish tannarxidan past.

3-vazifa:

Tovarlardan xarid qiymati **1** dona uchun **20** shartli birlik narx bo'yicha **100** dona uchun **2 000** shartli birlikni tashkil qildi. Tovarlardan partiyasini kompaniyaga yetkazib berish xarajatlari **500** shartli birlikni tashkil qildi. Tovarlardan bilan ta'minlash xarajatlari ham **500** shartli birlikka teng.

Kompaniyaning prays-varag'ida ko'rsatilishicha, tovarni chakanalab xarid qilishda uning narxi **1** dona uchun **36** shartli birlikni, mayda ulgurji (**5** donadan ko'p) xarid qilishda – **1** dona uchun **34** shartli birlikni, yirik ulgurji (**10** donadan ko'p) xarid qilishda – **1** dona uchun **31** shartli birlikni tashkil qiladi.

Tovarni iste'molchilarga yetkazib berish xarajatlari **1** dona uchun **2** shartli birlikni tashkil qiladi.

Kompaniya statistikasi quyidagilardan dalolat berib turibdi:

- tovarning **40** foizi chakanalab;
- **40** foizi – mayda ulgurji;
- **20** foizi – yirik ulgurji sotiladi.

1 dona tovarning buxgalteriya balansidagi bahosini ko'rsating.

Yechish:

IAS 2 standartining 9-bandiga muvofiq zaxiralar quyidagi ikkita kattalikdan eng kichigi bo'yicha baholanishi shart:

- tannarx;
- sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat.

Mazkur holatda, moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarining asosiy tamoyillaridan biri hisoblangan ehtiyotkorlik mezonidan kelib chiqib, bahoni aniqlash uchun aktivlarning eng kichigi, ya'ni yirik ulgurji partiya uchun belgilangan narxdan foydalanish kerak.

Tovarlarni xarid qilish tannarxi – 1 dona uchun 30 sh.b. = 20 sh.b.+ 5 sh.b.+ 5 sh.b.

Sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat –1 dona uchun 29 sh.b.= 31 sh.b.– 2 sh.b.

Demak, tovar partiyasi **1** dona uchun **29** shartli birlik narx bo'yicha baholanishi kerak, chunki sotilish narxi xarid qilish tannarxidan past.

4-vazifa:

Kompaniya **100** barrel neftni 1 barrel uchun **30 shartli** birlik narx bo'yicha sotib olmoqda.

Hisobot davri tugayotgan vaqtda kompaniya tomonidan **90** barrelni 1 oydan keyin 1 barrel uchun **29 shartli** birlik narx bo'yicha sotish uchun shartnoma tuzilgan.

Neftning bozor narxi hisobot davri tugayotgan vaqtda 1 barrel uchun **27 shartli** birlikni tashkil qiladi.

Hisobot davrining oxiri holatiga ko'ra sotib olingan neftning bahosini aniqlang.

Yechish:

IAS 2 standartining 9-bandiga muvofiq zaxiralar quyidagi ikkita kattalikdan eng kichigi bo'yicha baholanishi shart:

- tannarx;
- sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat.

Ushbu holatda sotib olingan neftning butun partiyasini ikkita partiyaga bo'lish lozim:

1. Partiyaning qat'iy belgilangan narx bo'yicha sotish uchun kafolatlangan shartnoma mavjud bo'lgan qismi – **90** dona.

2. Partiyaning ko'rsatilgan narx bo'yicha sotish uchun shartnoma mavjud bo'lmagan qismi – **10** dona.

Tovar partiyasining birinchi qismi bo'yicha xarid qilish tannarxi **30 shartli** birlikni, sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat esa **29 shartli** birlikni tashkil qiladi. Demak, eng kichik baho qoidasiga amal qilgan holda ushbu qism 1 barrel neft uchun **29** shartli birlik narx bo'yicha baholanishi kerak, bu **2 610** shartli birlikni tashkil qiladi.

Tovar partiyasining ikkinchi qismi bo'yicha xarid qilish tannarxi **30 shartli** birlikni, sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat esa **27 shartli** birlikni tashkil qiladi, chunki aynan shu narx joriy bozor narxi hisoblanadi. Demak, eng kichik baho qoidasiga amal qilgan holda neft partiyasining ushbu qismi 1 barrel neft uchun **27 shartli** birlik narx bo'yicha, ya'ni **270** shartli birlik umumiy summaga baholanishi lozim.

Mos ravishda, kompaniya balansida neftning umumiy bahosi = $2\ 610 + 270 = 2\ 880$ **shartli birlikni** tashkil qilishi darkor.

5-vazifa:

Kompaniya **100** barrel neftni 1 barrel uchun **30 shartli** birlik narx bo'yicha sotib olmoqda.

Hisobot davri tugayotgan vaqtda kompaniya tomonidan **90** barrelni 1 oydan keyin 1 barrel uchun **29 shartli** birlik narx bo'yicha sotish uchun shartnoma tuzilgan.

Neftning bozor narxi hisobot davri tugayotgan vaqtda 1 barrel uchun **33 shartli** birlikni tashkil qiladi.

Hisobot davrining oxiri holatiga ko'ra sotib olingan neftning bahosini aniqlang.

Yechish:

IAS 2 standartining 9-bandiga muvofiq zaxiralar quyidagi ikkita kattalikdan eng kichigi bo'yicha baholanishi shart:

- tannarx;
- sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat.

Ushbu holatda sotib olingan neftning butun partiyasini ikkita partiyaga bo'lish lozim:

1. Partiyaning qat'iy belgilangan narx bo'yicha sotish uchun kafolatlangan shartnoma mavjud bo'lgan qismi – **90** dona.

2. Partiyaning ko'rsatilgan narx bo'yicha sotish uchun shartnoma mavjud bo'lmagan qismi – **10** dona.

Tovar partiyasining birinchi qismi bo'yicha xarid qilish tannarxi **30 shartli** birlikni, sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat esa **29 shartli** birlikni tashkil qiladi. Demak, eng kichik baho qoidasiga amal qilgan holda ushbu qism 1 barrel neft uchun **29 shartli** birlik narx bo'yicha baholanishi kerak, bu **2 610** shartli birlikni tashkil qiladi.

Tovar partiyasining ikkinchi qismi bo'yicha xarid qilish tannarxi **30 shartli** birlikni, sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat esa **33 shartli** birlikni tashkil qiladi, chunki aynan shu narx joriy bozor narxi hisoblanadi. Demak, eng kichik baho qoidasiga amal qilgan holda neft partiyasining ushbu qismi 1 barrel neft uchun **30 shartli** birlik narx bo'yicha, ya'ni **300** shartli birlik umumiy summaga baholanishi lozim.

Mos ravishda, kompaniya balansida neftning umumiy bahosi = $2\ 610 + 300 = 2\ 910$ **shartli birlikni** tashkil qilishi lozim.

6-vazifa:

Kompaniya **100** dona tovarni **1** dona uchun **25** shartli birlik narx bo'yicha sotib

oldi. Bunda tovarning bozor narxi bugungi kunda **1** dona uchun **28** shartli birlikni tashkil qiladi. Hisobot sanasi holatiga ko'ra kompaniya quyidagi shartnomalarga ega:

- **1** dona uchun **27** shartli birlik narx bo'yicha **40** donani yetkazib berish uchun shartnoma;

- **1** dona uchun **24** shartli birlik narx bo'yicha **40** donani yetkazib berish uchun shartnoma.

Qolgan **20** dona uchun shartnoma mavjud emas.

Hisobot davrining oxiriga qadar tovar yetkazib berilmaganini hisobga olgan holda zaxiralarning buxgalteriya balansidagi bahosini aniqlang.

Yechish:

IAS 2 standartining 9-bandiga muvofiq zaxiralar quyidagi ikkita kattalikdan eng kichigi bo'yicha baholanishi shart:

- tannarx;

- sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat.

Mazkur holatda sotib olingan neftning butun partiyasini uchta partiyaga bo'lish lozim:

1. Birinchi shartnoma bo'yicha yetkazib berilishi lozim bo'lgan tovar tannarxi – **25** shartli birlik, sotilish mumkin bo'lgan narx – **27** shartli birlik. Natijada ushbu **40** dona tovar balansda **1** dona uchun **25** shartli birlik narx bo'yicha baholanishi kerak.

2. Ikkinchi shartnoma bo'yicha yetkazib berilishi lozim bo'lgan tovar – tannarxi – **25** shartli birlik, sotilish mumkin bo'lgan narx – **24** shartli birlik. Natijada ushbu **40** dona tovar balansda **1** dona uchun **24** shartli birlik narx bo'yicha baholanishi zarur.

3. U uchun yetkazib berish shartnomasi mavjud bo'lmagan tovar. Tovarning tannarxi – **25** shartli birlik, sotilish mumkin bo'lgan narx – **28** shartli birlik. Natijada ushbu **20** dona tovar balansda **1** dona uchun **25** shartli birlik narx bo'yicha baholanishi kerak.

Zaxiralarning jami umumiy bahosi quyidagini tashkil qiladi:

$$\text{Zaxiralar} = 40 * 25 + 40 * 24 + 20 * 25 = 2\ 460 \text{ shartli birlik}$$

7-vazifa:

Joriy yilning iyunida kompaniya omborga **100** dona tayyor mahsulotni kirim qildi. Ularni ishlab chiqarish amaldagi xarajatlari **20 000** shartli birlikni tashkil qildi.

O'sha vaqtda **1** dona uchun **10** shartli birlik darajasidagi sotish xarajatlarini hisobga olgan holda **1** dona uchun sotilish mumkin bo'lgan narx **220** shartli birlikni tashkil qilar edi.

Hisobot davrining oxiriga kelib yoqilg'i narxlarining keskin oshishi natijasida sotish xarajatlari **1** dona uchun **25** shartli birlik darajasigacha oshdi. Tovarning narxi avvalgi darajada qoldi.

Bir dona ham sotilmaganligini hisobga olgan holda zaxiralar butun partiyasining hisobot davrining oxiri holatiga ko'ra balansdagi bahosini aniqlang.

Yechish:

IAS 2 standartining 9-bandiga muvofiq zaxiralar quyidagi ikkita kattalikdan eng

kichigi bo'yicha baholanishi shart:

- tannarx;
- sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat.

Hisobot sanasi holatiga ko'ra **1** donaning tannarxi **200** shartli birlikni, sotilish mumkin bo'lgan narx esa **1** dona uchun **195** shartli birlikni tashkil qildi (**220 sh.b.– 25 sh.b.**).

Mos ravishda, tayyor mahsulotning butun partiyasi **1** dona uchun **195 sh.b.** qiymatidagi bahoga ega bo'lishi kerak, bu **19500** shartli birlikni tashkil qiladi.

8-vazifa:

Kompaniya tovarni **1** dona uchun **150** shartli birlik narx bo'yicha sotib oldi. Bunda xarid qilish vaqtida sotilish bozor narxi **1** dona uchun **180** shartli birlikni tashkil qiladi. Hisobot davrining oxiriga kelib bozor narxi **1** dona uchun **140** shartli birlikgacha pasaydi va sotuvchi tomonidan **1** dona uchun **10** shartli birlik qiymatidagi sotuvdan oldingi majburiy tayyorgarlik ko'rish ishlari bajarildi.

Yilning oxiri holatiga ko'ra ushbu kompaniya balansida **1** dona tovarning bahosi qanday.

Yechish:

IAS 2 standartining 9-bandiga muvofiq zaxiralar quyidagi ikkita kattalikdan eng kichigi bo'yicha baholanishi shart:

- tannarx;
- sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat.

Hisobot sanasi holatiga ko'ra **1** dona zaxiraning tannarxi **150** shartli birlikni, sotilish mumkin bo'lgan narx esa **1** dona uchun **130** shartli birlikni tashkil qildi (**140 sh.b.– 10 sh.b.**).

Mos ravishda, zaxiralarning har bir donasi ushbu ikkita kattalikdan eng kichigi, ya'ni **1** dona uchun **130** shartli birlik narx bo'yicha baholanishi kerak.

9-vazifa:

Kompaniya tovarlarni qayta sotish maqsadida **1** dona uchun **100** shartli birlik narx bo'yicha sotib oldi. Muvaffaqiyatli savdo qilish uchun kompaniya tovarni qadoqlash kerak. Hisobot sanasi holatiga ko'ra qadoqlash xarajatlari **1** dona uchun **5** shartli birlikni tashkil qiladi. Har bir donani iste'molchiga yetkazib berish xarajatlari **1** dona uchun **15** shartli birlikni tashkil qiladi.

Bunda hisobot sanasi holatiga ko'ra tovarning bozor narxi **1** dona uchun **117** shartli birlikni tashkil qiladi.

Qolgan har bir dona tovarning hisobot sanasi holatiga ko'ra balansdagi bahosini aniqlang.

Yechish:

IAS 2 standartining 9-bandiga muvofiq zaxiralar quyidagi ikkita kattalikdan eng kichigi bo'yicha baholanishi shart:

- tannarx;
- sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat.

Mazkur holatda tovarlarni xarid qilish tannarxi **100** shartli birlikni, sotilish

mumkin bo'lgan narx esa **97** shartli birlikni (**117 sh.b.– 15 sh.b.– 5 sh.b.**) tashkil qiladi. Mos ravishda, zaxiralarni sotilish mumkin bo'lgan narx – **97** shartli birlik / dona narx bo'yicha baholash lozim.

10-vazifa:

Kompaniya **100** dona tovarni qayta sotish uchun xarid qildi. Tovarning xarid qiymati **1** dona uchun **35** shartli birlikni tashkil qiladi. Bunda tovarni kompaniyaga yetkazib berish xarajatlari **1** dona uchun **5** shartli birlikni tashkil qiladi. Tovarni yetkazib berish yetkazib beruvchining hisobidan amalga oshirildi.

Hisobot sanasi holatiga **20** dona tovar sotilmadi. Bunda sotilgan **80** dona tovardan **40** tasi **1** dona uchun **37** shartli birlik, **30** tasi **1** dona uchun **38** shartli birlik, **10** tasi **1** dona uchun **34** shartli birlik narx bo'yicha sotildi.

Hisobot sanasi holatiga ko'ra tovarning bozor narxi **1** dona uchun **43** shartli birlikni tashkil qiladi. Tovarning hisobot sanasi holatiga ko'ra balansdagi bahosini aniqlang.

Yechish:

IAS 2 standartining 9-bandiga muvofiq zaxiralar quyidagi ikkita kattalikdan eng kichigi bo'yicha baholanishi shart:

- tannarx;
- sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat.

Ushbu holatda tovarlarni xarid qilish tannarxi **35** shartli birlikni, sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat esa **43** shartli birlikni tashkil qiladi. Mos ravishda, zaxiralarni xarid qilish tannarxi, ya'ni **35 shartli** birlik / dona narx bo'yicha baholash lozim. Bir yil mobaynida sotilgan zaxiralarning sotilish narx umuman hech qanday ahamiyatga ega emas.

11-vazifa:

Kompaniya avtomobillarni qayta sotish uchun har birini **10 000** shartli birlikga xarid qilmoqda. Jami **10** ta avtomobil sotib olindi. Sotish chog'ida **110 000** shartli birlik miqdorida tushum olish rejalashtirilgan - **1** ta avtomobilning narxi **11 000** shartli birlik.

1 oydan keyin bozorda yangi model paydo bo'ldi, shu sababdan sotib olingan eski modelning narxi **1** dona uchun **9 500** shartli birlikkacha pasaydi.

Yana bir oy o'tgach, yangi model kam-ko'stini bartaraf etish uchun qaytarib olinganligi to'g'risida ma'lumot tarqaldi va shuning uchun eski modelning narxi **1** dona uchun **10 500** shartli birlik darajasigacha oshdi. Bu vaqtga kelib sotilmagan avtomobillarning bahosi qanday?

Yechish:

Umumiy qoidaga ko'ra zaxiralar quyidagi ikkita kattalikdan eng kichigi bo'yicha baholanishi lozim:

- tannarx;
- sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat.

Mazkur holatda eski modeldagi 1 ta avtomobilning tannarxi **10 000** shartli birlikni tashkil qiladi.

Sotilish mumkin bo'lgan narx hisobot sanasi holatiga ko'ra **10 500** shartli birlikni tashkil qiladi.

Avtomobilning tannarxi sotilish mumkin bo'lgan sof narxdan pastligi tufayli, avtomobillar tannarx bo'yicha, ya'ni hisobot davri ichida ularning narxi tannarx darajasidan ham pastga kamaygan bo'lishidan qat'i nazar **1** dona uchun **10 000** shartli birlik narx bo'yicha baholanishi kerak.

12-vazifa:

Ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotning haqiqiy tannarxi **1** dona uchun **8** shartli birlikni tashkil qiladi. Hisobga olishda to'liq tannarx bo'yicha hisobga olish usuli qo'llanilmoqda.

Shu o'rinda ishlab chiqaruvchi xaridorga tovarning qadoqlanishini qo'shimcha tarzda kafolatlaydi, buning uchun har bir donaga **1** shartli birlikdan sarflanadi. Lekin xaridorlarning o'rtacha **50** foizi qadoqlashdan voz kechadi.

Jami **100** dona mahsulot ishlab chiqarildi va hozircha ularning bir donasi ham sotilmagan. Sotilish bozor narxi **1** dona uchun **11** shartli birlikni tashkil qiladi. Tayyor mahsulot butun partiyasining balans qiymatini aniqlang.

Yechish:

Umumiy qoidaga ko'ra zaxiralar quyidagi ikkita kattalikdan eng kichigi bo'yicha baholanishi lozim:

- tannarx;
- sotilish mumkin bo'lgan sof qiymat.

Ushbu holatda tayyor mahsulotning haqiqiy tannarxi **1** dona uchun **8 shartli** birlikni tashkil qiladi. Upakovkalash xarajatlarini hozircha tannarxga kiritmaslik kerak, chunki ular hali amalga oshirilmagan.

Sotilish mumkin bo'lgan narx **1** dona uchun **11 shartli** birlikni tashkil qiladi. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, sotilish sof narxi **10** shartli birlikni (agar xaridor upakovkalashni talab qilsa) yoki **11 shartli** birlikni (agar upakovka talab qilinmsa) tashkil qilishi mumkin. Biroq, bu har qanday holatda ham tannarxdan yuqori, demak, mahsulot tannarx bo'yicha baholanishi darkor.

Tayyor mahsulot tannarxi = 100 * 8 = 800 sh.b.

13-vazifa:

Faraz qilaylik, **normal ishlab chiqarish quvvati** quyidagini tashkil qiladi:

- 5 000 dona A mahsulot;
- 7 000 dona B mahsulot;

Haqiqiy ishlab chiqarish hajmi quyidagini tashkil qildi:

- 4 000 dona A mahsulot;
- 6 000 dona B mahsulot;

1 dona mahsulot uchun vaqt sarfi:

- A mahsulot – 0,5 soat;
- B mahsulot – 0,25 soat.

- **Qo'shimcha xarajatlar doimiy darajasi 120** ming shartli birlikni tashkil

qiladi.

- **Qo‘shimcha xarajatlarning o‘zgaruvchan darajasi 35** ming shartli birlikni tashkil qiladi.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlarning o‘zgaruvchan darajasi quyidagini tashkil qiladi:

- 1 dona A mahsulot uchun **10 shartli birlik**;

- 1 dona B mahsulot uchun **5 shartli birlik**.

Kompaniya tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulotning har bir turi bo‘yicha xarajatlar umumiy miqdorini aniqlang.

Yechish:

Mahsulotning har bir turini ishlab chiqarish bo‘yicha xarajatlar umumiy miqdorini aniqlash

Xarajatlar turi	A	B
Doimiy qo‘shimcha xarajatlar		
Butun ishlab chiqarish hajmi uchun doimiy qo‘shimcha xarajatlar miqdori (taqsimlash bazasi 5000:7000, taqsimlash summasi 120 000), shartli birlik	50 000	70 000
1 dona mahsulot uchun doimiy qo‘shimcha xarajatlar miqdori, shartli birlik (normal ish sharoitlaridan kelib chiqib)	1 000	1 000
Haqiqiy hajm uchun doimiy qo‘shimcha xarajatlar miqdori (4 000 va 6 000 dona), shartli birlik	40 000	60 000
Joriy davr xarajatlari (zaxiralarga emas) kiritilgan doimiy xarajatlar miqdori, shartli birlik	20 000 = (120 000 – 100 000)	
O‘zgaruvchan qo‘shimcha xarajatlar		
Haqiqiy mahsulot hajmi bo‘yicha butun ishlab chiqarish quvvati uchun o‘zgaruvchan xarajatlar miqdori, shartli birlik (taqsimlash uchun baza – haqiqiy soatlar miqdori: 4 000*0,5 i 6 000*0,25, ya’ni nisbat - 2:1,5)	20 000	15 000
To‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlar		
A va B mahsulotlarni butun amalda ishlab chiqarish uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlar, shartli birlik	40 000	30 000
Jami	100 000	105 000

Jami: zaxiralarga kiritilgan xarajatlar = 205 ming **sh.b.**; 20 ming **sh.b.** (joriy davr xarajatlari). Jami 225 ming **sh.b.**

13-vazifa:

Faraz qilaylik, **normal ishlab chiqarish quvvati** quyidagini tashkil qiladi:

- 5 000 dona A mahsulot; 7 000 dona B mahsulot;

Haqiqiy ishlab chiqarish hajmi quyidagini tashkil qildi:

- 6 000 dona A mahsulot; 9 000 dona B mahsulot;

1 dona mahsulot uchun vaqt sarfi:

- A mahsulot – 0,5 soat; B mahsulot – 0,25 soat.

- **Qo‘shimcha xarajatlar doimiy darajasi 120** ming shartli birlikni tashkil qiladi.

- **Qo‘shimcha xarajatlarning o‘zgaruvchan darajasi 35** ming shartli birlikni

tashkil qiladi.

To'g'ridan-to'g'ri xarajatlarning o'zgaruvchan darajasi quyidagini tashkil qiladi:

- 1 dona A mahsulot uchun **10 shartli** birlik; 1 dona B mahsulot uchun **5 shartli** birlik.

Kompaniya tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulotning har bir turi bo'yicha xarajatlar umumiy miqdorini aniqlang.

Yechish:

Mahsulotning har bir turini ishlab chiqarish bo'yicha xarajatlar umumiy miqdorini aniqlash

Xarajatlar turi	A	B
Doimiy qo'shimcha xarajatlar		
Butun ishlab chiqarish hajmi uchun doimiy qo'shimcha xarajatlar miqdori (taqsimlash bazasi 6000:9000, taqsimlash summasi 120 000), sh.b.	48 000	72 000
1 dona mahsulot uchun doimiy qo'shimcha xarajatlar miqdori, Shartli birlik (haqiqiy ish hajmidan kelib chiqib)	8	8
Haqiqiy hajm uchun doimiy xarajatlar miqdori (6 000 va 9 000 dona), sh.b.	48 000	72 000
Joriy davr xarajatlari kiritilgan doimiy xarajatlar miqdori, Shartli birlik (rejaning oshirib bajarilishidan tejash mavjud emas)	0	
O'zgaruvchan qo'shimcha xarajatlar		
Haqiqiy mahsulot hajmi bo'yicha butun ishlab chiqarish quvvati uchun o'zgaruvchan xarajatlar miqdori, Shartli birlik (taqsimlash uchun baza – haqiqiy soatlar miqdori: 4 000*0,5 i 6 000*0,25, ya'ni nisbat - 2:1,5)	20 000	15 000
To'g'ridan-to'g'ri xarajatlar		
A va B mahsulotlarni butun amalda ishlab chiqarish uchun to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar, sh.b.	60 000	45 000
Jami	128 000	132 000

Jami xarajatlar miqdori ushbu holatda 260 ming **sh.b.** tashkil qiladi.

15-vazifa:

Kompaniya **1 000** dona A mahsulot ishlab chiqarishi lozim edi, amalda esa **800** dona ishlab chiqardi. Korxonada boshqa mahsulot ishlab chiqarmadi. Bunda doimiy qo'shimcha xarajatlar darajasi **160** ming shartli birlikni tashkil qildi. Ushbu mahsulot uchun doimiy xarajatlar miqdorini aniqlang.

Yechish:

Doimiy qo'shimcha xarajatlar normal ishlab chiqarish quvvati asosida taqsimlanadi. Mos ravishda, ushbu holatda ishlab chiqarish rejasi bajarilmaganligi bois, doimiy qo'shimcha xarajatlar stavkasi ularning rejali ishlab chiqarish hajmidan kelib chiqib hisoblanishi lozim.

Qo'shimcha xarajatlar stavkasi = 160/1 000 = 0,16 ming sh.b./ dona.

U holda haqiqiy ishlab chiqarish hajmiga doimiy qo'shimcha xarajatlar

miqdori quyidagini tashkil qiladi:

Haqiqiy ishlab chiqarish hajmiga doimiy qo‘shimcha xarajatlar = 0,16 * 800 = 128 ming sh.b.

Qolgan qism (32 ming sh.b.) rejaning to‘liq bajarilmaganligi munosabati bilan xarajatlar sifatida joriy davr xarajatlariga hisobdan chiqariladi.

16-vazifa:

Kompaniya 1 000 dona A mahsulot ishlab chiqarishi lozim edi, amalda esa 1 200 dona ishlab chiqardi. Korxonada boshqa mahsulot ishlab chiqarmadi. Bunda doimiy qo‘shimcha xarajatlar darajasi 150 ming shartli birlikni tashkil qildi. Ushbu mahsulot uchun doimiy xarajatlar miqdorini aniqlang.

Yechish:

Doimiy qo‘shimcha xarajatlar normal ishlab chiqarish quvvati asosida taqsimlanadi. Biroq, reja oshirib bajarilgan (normal ishlab chiqarish quvvati oshirilgan) taqdirda, qo‘shimcha xarajatlar stavkasi kamayadi. U holda ushbu stavka quyidagini tashkil qiladi:

Qo‘shimcha xarajatlar stavkasi = 150/1 200 = 0,125 ming sh.b. / dona.

U holda haqiqiy ishlab chiqarish hajmiga doimiy qo‘shimcha xarajatlar miqdori quyidagini tashkil qiladi:

Haqiqiy ishlab chiqarish hajmiga doimiy qo‘shimcha xarajatlar = 0,125 * 1 200 = 1 500 ming sh.b.

17-vazifa:

Rejaga ko‘ra mahsulot ishlab chiqarish hajmi 1 dona uchun 100 shartli birlik tannarx bo‘yicha 100 donani tashkil qilishi lozim edi. Rejadagi tushum hajmi 15 000 shartli birlikni tashkil qilishi lozim edi.

Amalda haqiqiy tannarx 1 dona uchun 130 shartli birlikni tashkil qiladigan 80 dona mahsulot ishlab chiqarildi. Haqiqiy sotuv hajmi 20 000 shartli birlikni tashkil qildi.

Davr mobaynida doimiy qo‘shimcha xarajatlar darajasi 5 000 shartli birlikni tashkil qildi. Ishlab chiqarilgan mahsulotga to‘g‘ri keladigan doimiy qo‘shimcha xarajatlar darajasini aniqlang.

Yechish:

Mazkur holatda asosiy masala reja topshirig‘i bajarilgan-bajarilmaganligini aniqlashdan iborat, chunki natural o‘lchov birliklarida reja to‘liq bajarilmagan, qiymat o‘lchovida esa ishlab chiqarish bo‘yicha ham, sotuvlar bo‘yicha ham reja oshirib bajarildi.

Natural ko‘rsatkich ko‘proq ahamiyatga ega, chunki unga inflyatsiya omili ta’sir ko‘rsatmaydi. O‘z navbatida, normal ishlab chiqarish quvvatiga erishilmadi, demak qo‘shimcha xarajatlar stavkasini normal ishlab chiqarish quvvatidan kelib chiqib hisoblash zarur:

Qo‘shimcha xarajatlar stavkasi = 5 000/100 = 50 sh.b. / dona.

U holda haqiqiy ishlab chiqarish hajmi uchun doimiy xarajatlar miqdori quyidagini tashkil qiladi:

Haqiqiy ishlab chiqarish hajmi uchun doimiy qo‘shimcha xarajatlar = $50 \cdot 80 = 4\,000$ ming sh.b.

Qolgan summa (**1 000 sh.b.**) joriy davr xarajatlariga kiritilishi lozim bo‘lgan doimiy xarajatlarni o‘zida namoyon etadi.

18-vazifa:

Kompaniya 3 ta turdagi taqqoslanadigan mahsulotni ishlab chiqaradi – A, B va V. Mahsulot ishlab chiqarish rejadagi hajmi mos ravishda 2000, 1000, 6000 donani tashkil qilishi lozim edi.

Amalda ishlab chiqarish hajmi mos ravishda 1000, 2000 va 5000 donani tashkil qildi.

Doimiy qo‘shimcha xarajatlar darajasi 300 000 shartli birlikni tashkil qiladi.

Doimiy xarajatlarni A, B va V mahsulotlari o‘rtasida taqsimlang.

Yechish:

Qo‘shimcha xarajatlar stavkasini hisoblash uchun quyidagilarni olish zarur:

- A mahsulot bo‘yicha – 2 000 dona;

- B mahsulot bo‘yicha – 2 000 dona;

- V mahsulot bo‘yicha – 6 000 dona.

Ushbu holatda biz mahsulotning har bir turi bo‘yicha ishlab chiqarishning rejadagi va haqiqiy darajasidan eng yuqori ko‘rsatkichni oldik.

U holda qo‘shimcha xarajatlar stavkasi quyidagini tashkil qiladi:

Qo‘shimcha xarajatlar stavkasi = $300\,000/10\,000 = 30$ sh.b. / dona.

Bunda mahsulotning har bir turini ishlab chiqarish haqiqiy hajmiga doimiy xarajatlar miqdori quyidagilarni tashkil qiladi:

A mahsulotning haqiqiy hajmiga doimiy qo‘shimcha xarajatlar = $1\,000 \cdot 30 = 30\,000$ ming sh.b.

B mahsulotning haqiqiy hajmiga doimiy qo‘shimcha xarajatlar = $2\,000 \cdot 30 = 60\,000$ ming sh.b.

V mahsulotning haqiqiy hajmiga doimiy qo‘shimcha xarajatlar = $5\,000 \cdot 30 = 150\,000$ ming sh.b.

Muayyan mahsulot tannarxiga kiritilgan jami doimiy xarajatlar **240 000** shartli birlikni tashkil qiladi. Joriy davrda tan olingan xarajatlar **60 000** shartli birlikni tashkil qiladi.

19-vazifa:

Kompaniya tannarxi 1 kub.m uchun **1000** sh.b.ni tashkil qiluvchi o‘z mahsuloti hisoblangan 100 kub. m taxtani bitimning ikkinchi tarafi mahsuloti hisoblangan 20 poddon g‘ishtga ayirboshlamoqda. G‘ishtning adolatli narxi 1 poddon uchun **4 500** sh.b.ni tashkil qiladi. Olingan g‘ishtning umumiy bahosini aniqlang.

Yechish:

Har bir kompaniya ayirboshlash shartnomasiga ko‘ra o‘z mahsulotini qo‘yishiga qaramay ular turli rejali kompaniyalar hisoblanadi va ayirboshlash bir xil deb tan olinmasligi darkor.

Mos ravishda, olingan g‘isht adolatli narx, ya‘ni **4 500** sh.b./poddon bo‘yicha

baholanishi kerak.

20-vazifa:

Kompaniya hisob siyosatiga muvofiq o'z faoliyatini ushbu moliya yilida boshladi. Bunda kompaniyaning balansida quyidagi aktivlar tarkib topgan:

- avtomobil – **200** ming sh.b. foydali foydalanilish muddati **50** oyga teng deb belgilangan (**10** oy amortizatsiya o'tdi); MHXSda foydali foydalanilish muddati avtomobil bosib o'tgan masofadan kelib chiqib belgilangan – **200** ming km (**20** ming km yurgan).

- dastgoh – **8** ming sh.b. joriy yilda moddiy-ishlab chiqarish zaxiralari tarkibida hisobga olinib, xarajatlarga chiqarilgan, chunki qiymati **20** ming sh.b.dan kam. MHXSda foydali foydalanilish muddati **40** oyga teng deb belgilangan bo'lib, shundan **10** oyi o'tgan.

- sarflangan zaxiralar qiymati **115** ming sh.b.ni, MHXS bo'yicha esa **100** ming sh.b.ni tashkil qildi (15 ming sh.b. zaxiralarni tan olish vaqtidayoq xarajatlarga kiritildi).

Yilning oxiriga kelib tayyor mahsulot qiymati balansda tannarx bo'yicha baholashda **35** ming sh.b.ni tashkil qildi, bunda bir yil mobaynida sotuvlar tannarxi **315** ming sh.b.ni tashkil qildi. Hisob yuritishda to'liq tannarx bo'yicha hisobga olish usuli qo'llaniladi.

Mahsulot katta rentabellik bilan sotilmoqda va sof sotilish qiymati ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxidan ancha yuqori bo'ladi.

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq sotuvlar tannarxi va tayyor mahsulot tannarxini aniqlang.

Yechish:

Kompaniya hisob siyosatiga ko'ra xarajatlar jami **350** ming sh.b.ni, shu jumladan, tayyor mahsulot tannarxi **35** ming sh.b. + sotuvlar tannarxi **315** ming sh.b.ni tashkil qiladi.

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq transformastiyalash chog'ida xarajatlar summasiga quyidagi tuzatishlarni kiritish zarur:

- avtomobil amortizatsiyasi bo'yicha (**-20** ming sh.b.) = **20** (MHXSda amortizatsiya) – **40** (moliyaviy hisobda amortizatsiya);

- dastgoh bo'yicha dastgoh (**-6**) ming sh.b. = **2** (MHXSda amortizatsiya) – **8** (Hisob siyosatiga muvofiq xarajatlar);

- zaxiralar bo'yicha (**-15**) ming sh.b.

MHXS talablariga muvofiq xarajatlar jami umumiy miqdori kompaniya hisob siyosati bo'yicha xarajatlar miqdoriga qaraganda **41** ming sh.b.ga kam.

MHXS talablariga muvofiq xarajatlar jami umumiy miqdori **309** ming sh.b.ni, shu jumladan tayyor mahsulot bahosi **30,9** ming sh.b.lni (**10%**) va mahsulot sotuvlar tannarxi **278,1** ming sh.b.ni (**90%**) tashkil qiladi

21-vazifa:

Kompaniya materiallarni quyidagi grafik bo'yicha oldi:

10 oktabrda – 10 dona 100 sh.b.dan;

20 oktabrda – 20 dona 130 sh.b.dan.

Kompaniya 5 noyabrda 10 dona materialni sarfladi.

Kompaniyaning hisob yuritish siyosatiga muvofiq zaxiralar haqiqiy tannarxini aniqlash usuli:

- moliyaviy hisobida – FIFO;

- soliq hisobida – LIFO;

- MHXS talablariga muvofiq – o‘rtacha chamalangan tannarx.

Milliy standartlari va MHXS bo‘yicha kechiktirilgan soliqlarni hisoblang.

Yechish:

BHMS talablariga muvofiq kechiktirilgan soliqlarni hisoblaymiz. Buning uchun moliyaviy va soliq hisobida moddiy xarajatlar summasini hisoblaymiz:

$$\text{MX mh} = 10 * 100 = 1000 \text{ sh.b.}$$

$$\text{MX sh} = 10 * 130 = 1300 \text{ sh.b.}$$

Mos ravishda, kompaniya quyidagi summadagi kechiktirilgan soliq majburiyatini shakllantiradi:

$$\text{KSM} = (1000 - 1300) * 0,24 = 72 \text{ sh.b.}$$

Endi IAS 12 standarti talablariga muvofiq kechiktirilgan soliqlarni hisoblaymiz. Buning uchun zaxiralar qoldiqlarini soliq hisobi bo‘yicha va MHXS talablariga muvofiq hisoblaymiz:

$$\text{Qoldiq}_{\text{MHXS}} = 20 * 120 = 2400 \text{ sh.b.}$$

$$\text{Qoldiq}_{\text{SH}} = 10 * 100 + 10 * 130 = 2300 \text{ sh.b.}$$

U holda kompaniya kechiktirilgan soliq majburiyatini quyidagi summada shakllantiradi:

$$\text{KSM} = (2400 - 2300) * 0,24 = 24 \text{ sh.b.}$$

Kechiktirilgan soliq majburiyati summasidagi farq milliy standartlar moliyaviy hisobi talablariga muvofiq va MHXS talablariga muvofiq materiallar qoldig‘i miqdoridagi farq bilan shartlangan. Xususan, qoldiq moliyaviy hisobi ma‘lumotlari bo‘yicha 2600 sh.b.ni, MHXS ma‘lumotlari bo‘yicha esa – 2400 sh.b.ni tashkil qiladi.

4.5. Mustaqil yechish uchun vazifalar

1. Rejaga ko‘ra kompaniya 1000 dona A mahsulot va 2000 dona B mahsulot ishlab chiqarishi lozim edi. Mahsulotlar – taqqoslanadigan. Ishlab chiqariladigan mahsulot sifati standartlarining qat‘iylashuvi natijasida kompaniya faqat 2000 dona A mahsulot va 4000 dona B mahsulot ishlab chiqardi. Doimiy qo‘shimcha xarajatlar miqdori 40000 shartli birlikni tashkil qildi. A va B mahsulot uchun doimiy qo‘shimcha xarajatlar miqdorini hamda ularning taqsimlanmagan summasini aniqlang.

2. Kompaniya 100 dona tovarni qayta sotish uchun xarid qildi. Tovarning xarid qiymati 1 dona uchun 35 shartli birlikni tashkil qiladi. Bunda tovarni kompaniyaga yetkazib berish xarajatlari 1 dona uchun 5 shartli birlikni tashkil qiladi. Tovarni yetkazib berish yetkazib beruvchining hisobidan amalga oshirildi.

Hisobot sanasi holatiga 20 dona tovar sotilmadi. Bunda sotilgan 80 dona

tovardan **40** tasi **1** dona uchun **37** shartli birlik, **30** tasi **1** dona uchun **38** shartli birlik, **10** tasi **1** dona uchun **34** shartli birlik narx bo'yicha sotildi.

Hisobot sanasi holatiga ko'ra tovarning bozor narxi **1** dona uchun **37** shartli birlikni tashkil qiladi. Tovarining hisobot sanasi holatiga ko'ra balansdagi umumiy bahosini aniqlang.

3. Ishlab chiqarish umumiy xarajatlari **50000** shartli birlikni tashkil qildi. Natijada **100** dona asosiy mahsulot va **100** dona qo'shimcha mahsulot olindi. Qo'shimcha mahsulotning sotilish mumkin bo'lgan narxi **1** dona uchun **40** shartli birlikni tashkil qiladi. Asosiy mahsulot sotilish mumkin bo'lgan narxi **1** dona uchun **450** shartli birlikni tashkil qilishini va bir dona ham sotilmaganligini hisobga olgan holda asosiy mahsulot jami hajmining bahosini aniqlang.

4. Kompaniya taqqoslanadigan mahsulotning ikkita turini ishlab chiqaradi – A va B.

1 dona A mahsulot uchun to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar **20** shartli birlikni, **1** dona B mahsulot uchun **10** shartli birlikni tashkil qiladi.

Doimiy qo'shimcha xarajatlar **80** ming shartli birlikni tashkil qiladi.

Kompaniya reja bo'yicha jami **2000** dona A mahsulot, **4000** dona B mahsulot ishlab chiqarishi lozim. Amalda **3000** dona A mahsulot va **5000** dona B mahsulot ishlab chiqarildi.

A mahsulot uchun xarajatlar va B mahsulot uchun xarajatlarni aniqlang.

5. Kompaniya moliyaviy hisobida quyidagi ma'lumotlarga ega:

a) sotuvlar tannarxi – **100** ming sh.b.;

b) tayyor mahsulot tannarxi yilining boshi holatiga ko'ra – 0, yilining oxiri holatiga ko'ra – **20** ming sh.b.

Kompaniyaning texnologik xususiyatlari tufayli tugallanmagan ishlab chiqarish mavjud emas.

Hisobotlarni MHXS talablariga muvofiq transformastiyalashda hisobot yili ishlab chiqarish xarajatlari summasini (+**30**) ming sh.b.ga tuzatishlar qilish zarurligi aniqlandi. Tayyor mahsulotning tuzatishlardan keyin buxgalteriya balansidagi tannarxini aniqlang.

6. Kompaniya **100** dona tovarni **1** dona uchun **26** shartli birlik narx bo'yicha sotib oldi. Bunda tovarning bozor narxi hisobot sanasi holatiga ko'ra **1** dona uchun **24** shartli birlikni tashkil qiladi. Bundan tashqari, hisobot sanasi holatiga ko'ra kompaniya quyidagi shartnomalarga ega:

- **1** dona uchun **27** shartli birlik narx bo'yicha **50** donani yetkazib berish uchun shartnoma;

- **1** dona uchun **30** shartli birlik narx bo'yicha **40** donani yetkazib berish uchun shartnoma.

Tovarlar zaxiralarining umumiy bahosini buxgalteriya balansida aks ettiring.

7. Kompaniya tannarxi **1** kub.m uchun **1000** sh.b.ni tashkil qiluvchi o'z mahsuloti hisoblangan **100** kub. m taxtani bitimning ikkinchi tarafi mahsuloti hisoblangan **20** poddon g'ishtga ayirboshlamoqda. G'ishtning adolatli narxi **1** poddon uchun **4 500** sh.b.ni tashkil qiladi. Olingan g'ishtning umumiy bahosini aniqlang.

8. Kompaniya materiallarni quyidagi grafik bo'yicha oldi:

10 oktabrda – 10 dona 100 sh.b.dan;

20 oktabrda – 20 dona 130 sh.b.dan.

Kompaniya 5 noyabrda 10 dona materialni sarfladi.

Zaxiralarning haqiqiy tannarxini aniqlash usuli:

- moliyaviy hisobida – FIFO;

- soliq hisobida – LIFO;

- MHXSda – o‘rtacha tannarx.

BHMS va MHXS bo‘yicha kechiktirilgan soliqlarni hisoblang.

9. Hisobot davrida sotuvlar tannarxi **180** ming shartli birlikni tashkil qildi.

Tayyor mahsulot tannarxi yilining boshi holatiga ko‘ra **20** ming shartli birlik, yilining oxiri holatiga ko‘ra **40** ming shartli birlikni tashkil qiladi. Korxonada bir turdagi mahsulotni ishlab chiqaradi. Hisobot to‘liq ishlab chiqarish tannarxi bo‘yicha yuritiladi. Hisobot davrining boshida mavjud bo‘lgan mahsulot ushbu davr mobaynida to‘liq sotildi. O‘tgan davrlarda BHMS va MHXS o‘rtasida farqlar bo‘lmagan edi.

Transformatsiya tartib-taomillarining o‘tkazilishi natijasida hisobot davri ishlab chiqarish xarajatlari **50** ming shartli birlikga oshirilishi kerakligi aniqlandi. Sotuvlar va tayyor mahsulot tannarxining tuzatishlardan keyingi bahsini aniqlang.

10. Iyun oyida kompaniya omborga **100** dona mahsulotni kirim qildi. Ularni ishlab chiqarish amaldagi xarajatlari **20 000** shartli birlikni tashkil qildi. O‘sha vaqtda **1** dona uchun **10** shartli birlik darajasidagi sotish xarajatlarini hisobga olgan holda **1** dona uchun sotilish mumkin bo‘lgan narx **220** shartli birlikni tashkil qilardi.

Hisobot davrining oxiriga kelib, yoqilg‘i narxlarining keskin oshishi natijasida sotish xarajatlari **1** dona uchun **30** shartli birlik darajasigacha oshdi. Tovarning narxi avvalgi darajada qoldi. Bir dona ham sotilmaganligi va sotish xarajatlari ko‘rilmaganligini hisobga olgan holda zaxiralar butun partiyasining hisobot davrining oxiri holatiga ko‘ra balansdagi bahosini aniqlang.

11. Kompaniya **100** dona zaxirani **1** dona uchun **30** shartli birlik narx bo‘yicha sotib oldi. Kompaniyaning joriy davrga mo‘ljallangan sotuvlar rejasi bilan tasdiqlanadigan statistikasiga ko‘ra:

- zaxiralarning **50** foizi – **1** dona uchun **35** shartli birlik narx bo‘yicha chakanalab;

- **40** foizi – **1** dona uchun **32** shartli birlik narx bo‘yicha mayda ulgurji; bunda **40** donani **1** donasi **32** shartli birlik narx bo‘yicha sotish uchun shartnoma mavjud;

- **10** foizi – **1** dona uchun **27** shartli birlik narx bo‘yicha yirik ulgurji sotiladi. Bunda **10** donani **1** donasi **27** shartli birlik narx bo‘yicha sotish uchun shartnoma mavjud.

Hisobot davrining yakuniy holatiga ko‘ra bir dona ham zaxira sotilmagan.

Zaxiralar butun partiyasining balansdagi bahosini aniqlang.

12. Qo‘shimcha xarajatlarning doimiy darajasi **220** ming shartli birlikni tashkil qiladi. Bunda A – mahsulot sotuvlarining rejadagi hajmi **500** ming shartli birlikni, B – mahsulotniki esa **400** ming shartli birlikni tashkil qildi. A – mahsulot sotuvlarining haqiqiy hajmi **700** ming shartli birlikni, B – mahsulotniki esa **300** ming shartli birlikni tashkil qildi. Doimiy xarajatlarni A va B mahsulot turlari o‘rtasida taqsimlang.

13. Hisobot davrida sotuvlar tannarxi **270** ming shartli birlikni tashkil qildi. Tayyor mahsulot tannarxi davrning boshi holatiga ko'ra **30** ming shartli birlik, davrning yakuniy holatiga ko'ra **60** ming shartli birlikni tashkil qiladi. Hisobotlarni transformastiyalash natijasida hisobot yili ishlab chiqarish xarajatlarining umumiy hajmi **50** ming sh.b.lga pasaytirilishi kerak. Yilning boshi holatiga ko'ra mavjud bo'lgan barcha mahsulot sotilgan. O'tgan davrlarda BHMS va MHXS o'rtasida farqlar bo'lmagan edi.

MHXS bo'yicha korrektirovkalardan keyin sotuvlar tannarxi va tayyor mahsulot qoldig'i miqdorini aniqlang.

14. Kompaniya tovarni **1** dona uchun **150** shartli birlik narx bo'yicha sotib oldi. Bunda xarid qilish vaqtida sotilish bozor narxi **1** dona uchun **180** shartli birlikni tashkil qilardi. Hisobot davrining oxiriga kelib bozor narxi **1** dona uchun **155** shartli birlikgacha pasaydi va sotuvchi tomonidan **1** dona uchun **10** shartli birlik qiymatidagi sotuvdan oldingi majburiy tayyorgarlik ko'rish ishlari bajarildi. Yilning oxiri holatiga ko'ra balansda **1** dona tovarning bahosi qanday?

5-bob. MOLIYAVIY HISOBOTLAR XALQARO STANDARTLARI TALABLARIGA MUVOFIQ TUSHUMLAR (Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad)NI HISOBGA OLIISH (18-sonli BHXS)

5.1. “Tushum” (Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad) 18-sonli BHXSning maqsadi, mazmuni va asosiy qoidalari

Daromad “*Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishning konseptual asosi*”⁵ aktivlarning kelib tushishi yoki ko‘payishi yohud majburiyatlarning kamayishi shaklida iqtisodiy nafning hisobot davrida o‘shish va ushbu o‘shish kapital egalarining kapitalga qo‘yilmalari bilan bog‘liq bo‘lmagan ko‘payish sifatida ta‘riflangan. Daromad tushunchasi odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad va boshqa daromadlarni o‘z ichiga oladi. Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad (keyingi matnda daromad deb yuritiladi) tadbirkorlik subyekting odatdagi faoliyati doirasida hosil bo‘ladi va turlicha nomlanadi, shu jumladan, sotishdan tushum, yig‘imlar, foizlar, dividendlar va royaltilar. Ushbu standartning maqsadi ayrim turdagi operatsiyalar va hodisalar natijasida hosil bo‘ladigan daromadni hisobga olish tartibini belgilashdan iboratdir.

Daromadni hisobga olishdagi asosiy masala bo‘lib ushbu daromad qachon tan olinishi kerakligini aniqlash hisoblanadi. Daromad kelgusi iqtisodiy naf tadbirkorlik subyekti tomonidan olinishi ehtimoli mavjud bo‘lganida va ushbu naf ishonchli darajada baholanishi mumkin bo‘lganda tan olinadi. Mazkur standart ushbu mezonlar bajaraladigan va shu bois, daromad tan olinadigan holatlarni belgilaydi. U, shuningdek, ushbu mezonlarni qo‘llash bo‘yicha amaliy ko‘rsatmalarni beradi.

Ushbu standart quyidagi operatsiya va hodisalar natijasida hosil bo‘ladigan daromadni hisobga olishda qo‘llanilishi kerak:

a) tovarlarni sotish;

b) xizmatlarni ko‘rsatish;

d) boshqa tomonlar tadbirkorlik subyekting foizlar, royalti va dividendlar ko‘rinishidagi daromadlarni keltiradigan aktivlaridan foydalanishi.

Mazkur standart 1982-yilda tasdiqlangan 18-sonli BHXS “*Daromadlarni tan olish*” o‘rnini egallaydi.

Tovarlarga tadbirkorlik subyekti tomonidan sotish maqsadida ishlab chiqarilgan tovarlar hamda qayta sotish uchun xarid qilingan tovarlar, masalan chakana savdo bilan shug‘ullanadigan sotuvchi tomonidan xarid qilingan tovarlar yoki qayta sotish maqsadida saqlanayotgan yer va boshqa mulklar, kiradi.

Xizmat ko‘rsatish odatda tadbirkorlik subyekti shartnomada belgilab qo‘yilgan topshiriqni kelishilgan davr davomida bajarishini o‘z ichiga oladi. Xizmatlar bir yoki bir necha davrlar davomida ko‘rsatilishi mumkin. Xizmat ko‘rsatishga oid ayrim shartnomalar qurilish shartnomalari bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi, masalan, arxitektorlar va loyiha boshqaruvchilari xizmatiga oid shartnomalar. Bunday shartnomalar bo‘yicha yuzaga keladigan daromadlar mazkur standartga binoan emas,

⁵МХХСКнинг “*Молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва тақдим этишининг концептуал асоси*” БҲХСК томонидан 2001 йилда қабул қилинган. 2010 йил сентябрда БҲХСК *Концептуал асосни Молиявий ҳисобот учун концептуал асос* билан алмаштирди.

balki 11-sonli BHXS “Qurilish shartnomalari”da qurilishga oid shartnomalar bo‘yicha belgilangan talablarga muvofiq hisobga olinadi.

Tadbirkorlik subyekting aktivlaridan boshqa tomonlar foydalanishi natijasida quyidagi ko‘rinishdagi daromadlar yuzaga keladi:

a) foizlar – tadbirkorlik subyektinga tegishli bo‘lgan pul mablag‘lari yoki ularning ekvivalentlaridan yoki tadbirkorlik subyektinga to‘lanishi kerak bo‘lgan summalardan foydalanilgani uchun olinadigan haq;

b) royalti – tadbirkorlik subyektinga tegishli bo‘lgan uzoq muddatli aktivlar, masalan patentlar, savdo belgilari, avtorlik huquqlari va dasturiy ta‘minotlardan foydalanilgani uchun olinadigan haq;

d) dividendlar – ulushli investitsiyalarning egalariga ularning ayrim turdagi kapitaldagi ulushiga mutanosib ravishda foydaning taqsimlanishi.

Ushbu standart quyidagilardan keladigan daromadlarga nisbatan qo‘llanilmaydi:

a) ijara shartnomalari (17-sonli BHXS “*Ijara*” ga qarang);

b) ulush bo‘yicha hisobga olish usulida aks ettiriladigan investitsiyalardan olinadigan dividendlar (28-sonli BHXS “*Qaram tadbirkorlik subyektlari va qo‘shma korxonalariga investitsiyalar*” ga qarang);

d) 4-sonli BHXS “*Sug‘urta shartnomalari*” ning qo‘llash doirasida bo‘lgan sug‘urta shartnomalari;

e) moliyaviy aktivlar yoki moliyaviy majburiyatlarning haqqoniy qiymatidagi o‘zgarishlar yoki ularning chiqib ketishi (9-sonli MHXS “*Moliyaviy instrumentlar*” ga qarang);

f) boshqa joriy aktivlarning qiymatidagi o‘zgarishlar;

g) qishloq xo‘jaligi faoliyatiga tegishli bo‘lgan bilogik aktivlarni dastlabki tan olish va ularning haqqoniy qiymati o‘zgarishi (41-sonli BHXS “*Qishloq xo‘jaligi*”);

h) qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini dastlabki tan olish (41-sonli BHXS ga qarang);

i) mineral ma‘danlarni qazib olish.

Ushbu standartda quyidagi belgilangan ma‘nodagi atamalardan foydalaniladi:

Odatdagi faoliyatdan olinadigan daromad (keyingi matnda daromad deb yuritiladi) - ma‘lum davr mobaynida tadbirkorlik subyekting odatdagi faoliyati natijasida olinadigan iqtisodiy nafning yalpi tushumi bo‘lib, ushbu tushum mulk egalarining kapitalga qo‘yilmalari bilan bog‘liq bo‘lmagan kapitalning ko‘payishiga olib keladi.

Haqqoniy qiymat – baholash sanasida bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi odatdagi operatsiyada aktivni sotishda olinishi mumkin bo‘lgan yoki majburiyatni o‘tkazishda to‘lanishi mumkin bo‘lgan narxdir (13-sonli MHXS “*Haqqoniy qiymatni baholash*” ga qarang).

Daromad tadbirkorlik subyekting faqat o‘zi uchun olingan yoki olinadigan iqtisodiy nafning yalpi tushumini qamrab oladi. Uchinchi tomonlar nomidan undirib olingan summalar, masalan sotishdan soliqlar, tovarlar va xizmatlardan olinadigan soliqlar, qo‘shilgan qiymat solig‘i, tadbirkorlik subyektinga kelib tushadigan iqtisodiy naf bo‘lib xizmat qilmaydi va kapitalning ko‘payishiga olib kelmaydi. Shu bois, ular

daromaddan chiqarib tashlanadi. Shunga o'xshash, vositachilik munosabatlarida, iqtisodiy nafning yalpi tushumi buyurtmachi nomidan undiriladigan summalarni qamrab oladi, lekin tadbirkorlik subyekting kapitali oshishiga olib kelmaydi. Buyurtmachi nomidan undirilgan summalar daromad bo'lib hisoblanmaydi. Aksincha, daromad bo'lib vositachilik haqi hisoblanadi.

Daromad olingan yoki olinadigan tovonning haqqoniy qiymati bo'yicha baholanadi⁶.

Operatsiya natijasida hosil bo'ladigan daromad summasi odatda tadbirkorlik subyekti bilan xaridor yoki aktivdan foydalanuvchi o'rtasidagi kelishuv asosida aniqlanadi. U olingan yoki olinadigan tovonning haqqoniy qiymati bo'yicha baholanadi, bunda tadbirkorlik subyekti tomonidan ruxsat etilgan har qanday savdo chegirmalari yoki ulgurji savdo chegirmalari hisobga olinadi.

Aksariyat hollarda, tovon pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari shaklida bo'ladi va daromadning summasi bo'lib olingan yoki olinadigan pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari summasi xizmat qiladi. Biroq, pul mablag'lari va ularning ekvivalentlari tushumi kechiktirilgan bo'lsa, tovonning haqqoniy qiymati olingan yoki olinadigan pul mablag'larining nominal qiymatidan kam bo'lishi mumkin. Masalan, tadbirkorlik subyekti xaridorga foizsiz kredit berishi yoki sotilgan tovarga haq sifatida xaridor tomonidan berilgan va bozor narxidan kamroq foiz stavkasiga ega bo'lgan vekselni akseptlashi mumkin. Kelishuv amalda moliyalashtirish operatsiyasi bo'lganida, tovonning haqqoniy qiymati barcha kelgusi tushumlarni hisoblab topilgan foiz stavkasi bo'yicha diskontlash orqali aniqlanadi. Hisoblab topilgan foiz stavkasi – quyidagi ikkita stavkadan aniqroq aniqlanadigani:

a) xuddi shunday kredit reytingiga ega bo'lgan emitentning o'xshash moliyaviy instrumentlari bo'yicha ustuvor stavkasi;

b) moliyaviy instrumentning nominal qiymatini tovarlar yoki xizmatlarning sotish narxlariga teng bo'lguncha diskontlaydigan foiz stavkasi.

Tovonning haqqoniy qiymati bilan nominal qiymat o'rtasidagi farq va 9-sonli MHXS ga muvofiq foiz daromadi sifatida tan olinadi.

Agar tovarlar yoki xizmatlar qiymati teng bo'lgan yoki o'xshash tovarlar yoki xizmatlarga almashtirilsa, bunday operatsiya daromad keltirmaydigan operatsiya bo'lib hisoblanadi. Bu ko'pincha moy yoki sut kabi mahsulotlarga xos, bunda mol yetkazib beruvchilar muayyan joyda ushbu mahsulotlarga bo'lgan talabni o'z vaqtida qondirish maqsadida boshqa-boshqa joylarda joylashgan tovar-moddiy zaxiralar bilan almashishadi. Tovarlar yoki xizmatlar o'xshash bo'lmagan tovarlar yoki xizmatlarga almashtirilishi yo'li bilan sotilsa, bunday almashish daromad keltiradigan operatsiya bo'lib hisoblanadi.

Daromad olingan tovarlar yoki xizmatlarning ushbu operatsiyada o'tkazilgan pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari summasiga tuzatilgan haqqoniy qiymati bo'yicha baholanadi. Agar olingan tovarlar yoki xizmatlarning haqqoniy qiymatini ishonchli darajada baholab bo'lmasa, daromad berilgan tovarlar yoki xizmatlarning ushbu operatsiyada o'tkazilgan pul mablag'lari yoki ularning ekvivalentlari summasiga tuzatilgan haqqoniy qiymati bo'yicha baholanadi.

⁶Шунингдек, ШДҚ-31 “Даромад—Реклама хизматларини қамраб олган бартер операциялари” га қаранг.

Ushbu standartda keltirilgan tan olish mezonlari, odatda, har bir alohida operatsiyaga nisbatan qo'llaniladi. Biroq, ayrim holatlarda, tan olish mezonlarini bitta operatsiyaning alohida ajratiladigan tarkibiy qismlariga nisbatan, ushbu operatsiyaning mohiyatini aks ettirish maqsadida, qo'llash zarur bo'ladi.

Masalan, mahsulotning sotish narxi sotishdan so'nggi xizmat ko'rsatish uchun alohida aniqlab bo'ladigan summani o'z ichiga olsa, bu summa kechiktiriladi va xizmat ko'rsatiladigan davr mobaynida daromad sifatida tan olinadi. Aksincha, tan olish mezonlari ikki va undan ortiq operatsiyalarga nisbatan birgalikda qo'llaniladi, agar ushbu operatsiyalar ularning tijorat natijasini faqat bir qator operatsiyalarni bir butun operatsiya sifatida hisobga olganda tushunib bo'ladigan tarzda bir-biriga bog'liq bo'lsa.

Masalan, tadbirkorlik subyekti tovarlarni sotishi mumkin va shu paytning o'zida, ushbu tovarlarni keyinchalik qayta sotib olishga qaratilgan alohida shartnoma tuzishi va bu bilan operatsiyaning natijasini yo'qqa chiqarishi mumkin; bunday holatda, ikkita operatsiya birgalikda hisobga olinishi kerak.

Tovarlarni (mahsulotlarni) sotishdan daromad quyidagi shartlarning hammasi bajarilganda tan olinishi kerak:

a) tadbirkorlik subyekti tovarlarga egalik qilishi bilan bog'liq ahamiyatli risklar va mukofotlar xaridorga o'tkazganida;

b) tadbirkorlik subyekti odatda egalik huquqiga xos bo'lgan darajada sotilgan tovarlarni endilikda boshqara olmaganida va ularni samarali darajada nazorat qila olmaganida;

d) daromadning summasini ishonchli darajada baholab bo'lganda;

e) tadbirkorlik subyekti tomonidan operatsiya bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy nafning olinishi ehtimoli mavjud bo'lganida; va

f) operatsiya bo'yicha amalga oshirilgan yoki amalga oshiriladigan xarajatlar ishonchli darajada baholana olganda.

Mulkka egalik qilish huquqi bilan bog'liq ahamiyatli risklar va mukofotlar tadbirkorlik subyekti tomonidan xaridorga o'tkazilishi paytini aniqlash uchun operatsiyaning jihatlarini o'rganish talab etiladi. Aksariyat hollarda, egalik huquqi bilan bog'liq risklar va mukofotlarning o'tkazilishi xaridorga yuridik egalik qilish huquqi yoki tasarruf qilish huquqining o'tishi paytiga to'g'ri keladi.

Bu aksariyat chakana savdo operatsiyalariga xosdir. Boshqa hollarda, egalik huquqi bilan bog'liq risklar va mukofotlarning o'tkazilishi yuridik egalik qilish huquqi yoki tasarruf qilish huquqining o'tishi paytiga to'g'ri kelmaydi.

Tadbirkorlik subyekti mulkka egalik qilishi bilan bog'liq ahamiyatli risklarni saqlab qolsa, bunday operatsiya sotish bo'lib hisoblanmaydi va daromad tan olinmaydi.

Tadbirkorlik subyekti mulkka egalik qilish bilan bog'liq ahamiyatli risklarni turli holatlarda saqlab qolishi mumkin. Tadbirkorlik subyekti mulkka egalik qilish bilan bog'liq ahamiyatli risklar va mukofotlarni saqlab qoladigan holatlarning misollari quyidagilar:

a) tadbirkorlik subyekti mahsulotning oddiy kafolat shartlari bilan qoplanmagan qoniqarsiz ishlashi uchun javobgarlikni saqlab qolganida;

b) muayyan sotishdan daromad olish xaridor tovarlarni sotishi natijasida daromad olishiga bog'liq bo'lganida;

d) o'rnatishni talab qiladigan tovarlar sotilib, o'rnatish tadbirkorlik subyekti tomonidan oxirigacha bajarilmagan shartnomaning ahamiyatli qismi bo'lganida; va

e) xaridor oldi-sotdi shartnomasida kelishilgan sababga ko'ra xaridni bekor qilish huquqiga ega bo'lganda va tadbirkorlik subyektida qaytarilishning ehtimolligi haqida noaniqlik mavjud bo'lganida.

Tadbirkorlik subyekti egalik qilish bilan bog'liq riskning faqat ahamiyatsiz qismini saqlab qolganida, operatsiya sotish bo'lib hisoblanadi va daromad tan olinadi. Masalan, sotuvchi tovarlarga yuridik egalik qilish huquqini olinishi lozim bo'lgan summaning undirilishini ta'minlash maqsadidagina saqlab qolishi mumkin.

Bunday holatda, agar tadbirkorlik subyekti egalik huquqi bilan bog'liq ahamiyatli risklar va mukofotlarni o'tkazgan bo'lsa, operatsiya sotish bo'lib hisoblanadi va daromad tan olinadi. Tadbirkorlik subyekti egalik qilish bilan bog'liq riskning faqat ahamiyatsiz qismini saqlab qolishining yana bir misoli bo'lib, xaridor xarid bilan mamnun bo'lmaganida unga pullari qaytarilishi taklif qilingan chakana sotuv hisoblanishi mumkin.

Bunday hollarda daromad sotish paytida tan olinadi, agar sotuvchi kelgusida tovarlarning qaytarilishini ishonchli darajada bahola olsa hamda oldingi tajriba bilan boshqa tegishli omillar asosida qaytariladigan tovarlar uchun majburiyatni tan olsa.

Daromad operatsiya bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy naf tadbirkorlik subyekti tomonidan olinishi ehtimoli mavjud bo'lganidagina tan olinadi. Ba'zi hollarda, bunday ehtimol, tovon olinmaguncha yoki noaniqlik bartaraf bo'lmaguncha, mavjud bo'lmashligi mumkin. Masalan, chet el hukumati sotishdan olingan tovonni xorijga o'tkazilishiga ruxsat berishi noaniq bo'lishi mumkin.

Bunday ruxsat berilganida, noaniqlik bartaraf bo'ladi va daromad tan olinadi. Biroq, daromadga kiritilgan summaning undirib olinishi to'g'risida shubha (noaniqlik) tug'ilganida, undirib olib bo'lmaydigan yoki qoplanishi ehtimoli bo'lmagan summa oldin tan olingan daromad summasining tuzatilishi emas, balki xarajat sifatida tan olinadi.

Aynan bir operatsiya yoki boshqa hodisaga tegishli bo'lgan daromadlar va xarajatlarni bir vaqtda tan olinadi; bu jarayon odatda daromadlar va xarajatlarning muvofiqligi deb nomlanadi.

Agar daromadni tan olish bo'yicha boshqa shartlar bajarilgan bo'lsa, xarajatlarni, shu jumladan, tovarlarni jo'natishdan keyin amalga oshirilishi kerak bo'lgan kafolatlar bo'yicha xarajatlarni va boshqa xarajatlarni, odatda, ishonchli darajada baholab bo'ladi. Biroq, xarajatlarni ishonchli darajada baholab bo'lmaganda, daromadni tan olish mumkin emas. Bunday hollarda, sotilgan tovarlar uchun olingan har qanday tovon majburiyat sifatida tan olinadi.

Xizmatlarni ko'rsatish bo'yicha operatsiyaning natijasini ishonchli baholab bo'lsa, operatsiya bilan bog'liq bo'lgan daromad operatsiyaning hisobot davri oxiridagi tugallanishi darajasiga bog'liq ravishda tan olinadi. Operatsiyaning natijasini quyidagi shartlarning barchasi bajarilganda ishonchli baholash mumkin bo'ladi:

- a) daromadning summasini ishonchli darajada baholash mumkin;
- b) operatsiya bilan bog‘liq iqtisodiy naf tadbirkorlik subyekti tomonidan olinishi ehtimoli mavjud;
- d) operatsiyaning hisobot davri oxiridagi tugallanish darajasini ishonchli baholash mumkin;
- e) operatsiya bo‘yicha amalga oshirilgan xarajatlarni hamda operatsiyani oxiriga yetkazish uchun zarur xarajatlarni ishonchli baholash mumkin⁷.

Daromadlarning operatsiyaning tugallanishi darajasiga bog‘liq ravishda tan olinishi, ko‘pincha, tugallanish darajasi (foizi) usuli deb yuritiladi. Bu usul bo‘yicha, daromad xizmatlar ko‘rsatilgan hisobot davrlarida tan olinadi. Daromadning ushbu usul bo‘yicha tan olinishi davr davomida ko‘rsatilgan xizmatlarning hajmi va faoliyat natijalari to‘g‘risida foydali ma’lumot beradi.

11-sonli BHXS ham daromadlarning ushbu usul bo‘yicha tan olinishini talab etadi. U standartning talablari odatda xizmatlarni ko‘rsatishni qamrab oladigan operatsiya bo‘yicha daromadlarni va ular bilan bog‘liq xarajatlarni tan olishda qo‘llanilishi mumkin.

Daromad operatsiya bilan bog‘liq bo‘lgan iqtisodiy naf tadbirkorlik subyekti tomonidan olinishi ehtimoli mavjud bo‘lganidagina tan olinadi. Biroq, daromadga kiritilgan summaning undirib olinishi to‘g‘risida shubha (noaniqlik) tug‘ilganida, undirib olib bo‘lmaydigan yoki qoplanishi ehtimoli bo‘lmagan summa oldin tan olingan daromad summasining tuzatilishi emas, balki xarajat sifatida tan olinadi.

Tadbirkorlik subyekti operatsiyada ishtirok etuvchi boshqa tomonlar bilan quyidagilar bo‘yicha kelishganidan so‘ng, odatda, daromadni ishonchli baholay oladi:

- a) tomonlar tomonidan ko‘rsatiladigan va qabul qilinadigan xizmat yuzasidan har qaysi tomonning yuridik kuchga ega huquqlari;
- b) xizmatlar evaziga olinadigan tovon;
- v) hisob-kitoblarning shakli va shartlari.

Tadbirkorlik subyekti uchun, shuningdek, samarali ichki moliyaviy rejalatirish va hisobot tizimiga ega bo‘lish zarurdir. Tadbirkorlik subyekti, zaruriyat to‘g‘ilganda, baholangan daromadlarni xizmatlar bajarilishi sari qayta ko‘rib chiqadi. Bunday qayta ko‘rib chiqishlar zarurati mavjudligi operatsiyaning natijasini ishonchli baholab bo‘lmaydi degani emas.

Operatsiyaning tugallanishi darajasi bir nechta usullar bilan aniqlanishi mumkin. Tadbirkorlik subyekti ko‘rsatilgan xizmatlarni ishonchli darajada baholaydigan usuldan foydalanadi. Operatsiyaning xususiyatidan kelib chiqib, bu usullarga quyidagilar kiritilishi mumkin:

- a) bajarilgan ishlarning nazorat o‘lchovini o‘tkazish;
- b) ma’lum sanagacha ko‘rsatilgan xizmatlarning jami ko‘rsatiladigan xizmatlarga nisbatini (foizlarda) aniqlash;
- d) operatsiya bo‘yicha ma’lum sanagacha amalga oshirilgan xarajatlarning operatsiya bo‘yicha jami baholangan xarajatlarga nisbatini aniqlash. Ma’lum sanagacha amalga oshirilgan xarajatlarga faqat o‘sha sanagacha ko‘rsatilgan

⁷Шунингдек, ШДҚ-27 “Ижара юридик шаклига эга бўлган операцияларнинг моҳиятини таҳлил қилиши” ва ШДҚ-31 “Даромад—реклама хизматларни қамраб олган бартер операциялари” га қаранг.

xizmatlarni aks ettiradigan xarajatlar kiritiladi. Operatsiya bo'yicha jami baholangan xarajatlarga faqat ko'rsatilgan yoki ko'rsatilishi kerak bo'lgan xizmatlar bo'yicha xarajatlar kiritiladi.

Buyurtmachilar tomonidan xizmatlar ko'rsatilishi sari amalga oshiriladigan to'lovlar va olingan bo'naklar ko'pincha xizmatlar ko'rsatilishi darajasini ko'rsatmaydi.

Agar qandaydir boshqa usul operatsiyaning tugallanganligi darajasini yaxshiroq ifoda etishi to'g'risida dalil bo'lmasa, amaliy jihatdan, belgilangan vaqt oralig'ida xizmatlar noma'lum sondagi xatti-harakatlarni bajarish orqali ko'rsatilsa, daromadlar muayyan davr mobaynida bir tekis maromda tan olinadi. Agar xizmatlar ko'rsatilishida qandaydir ma'lum xatti-harakat boshqa xatti-harakatlarga qaraganda ancha ahamiyatliroq bo'lsa, daromadning tan olinishi ushbu ahamiyatliroq xatti-harakat amalga oshirilmaguncha kechiktiriladi.

Xizmatlarni ko'rsatish bo'yicha operatsiyaning natijasi ishonchli darajada baholana olmaganida, daromad faqat qoplanadigan xarajatlar tan olingan darajada tan olinishi kerak.

Operatsiyaning dastlabki bosqichlarida, ko'pincha operatsiyaning natijasini ishonchli darajada baholab bo'lmaydi. Shunga qaramasdan, tadbirkorlik subyekti operatsiya bo'yicha amalga oshirilgan xarajatlarni qoplash ehtimoli mavjud bo'lishi mumkin. Shu bois, daromad amalga oshirilgan xarajatlarning faqat qoplanishi kutilayotgan darajasida tan olinadi. Operatsiyaning natijasi ishonchli baholana olinmaganligi tufayli, foyda tan olinmaydi.

Operatsiyaning natijasini ishonchli darajada baholab bo'lmaganida va amalga oshirilgan xarajatlar qoplanishi ehtimoli mavjud bo'lmaganida, daromad tan olinmaydi va amalga oshirilgan saflar xarajat sifatida tan olinadi.

Tadbirkorlik subyektining foizlar, royalti va dividendlar ko'rinishidagi daromadlarni keltiruvchi aktivlaridan boshqa tomonlar foydalanishi natijasida hosil bo'ladigan daromad asosda tan olinishi kerak:

a) operatsiya bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy naf tadbirkorlik subyekti tomonidan olinishi ehtimoli mavjud bo'lganida;

b) daromadning summasini ishonchli darajada baholab bo'lganda.

Daromad quyidagi asosda tan olinishi lozim:

a) foizlar 39-sonli BHXS ning 9 bandi hamda AG5–AG8 da belgilanganidek effektiv foiz stavkasi usulida tan olinishi kerak;

b) royalti tegishli shartnomaning mohiyatiga ko'ra hisoblash usuli bo'yicha tan olinishi kerak; va

d) dividendlar, hissador tomonidan to'lov olinishi huquqi kuchga kirganida, tan olinishi kerak.

Foizlarni keltiruvchi investitsiya bo'yicha to'lanmagan foizlar uning sotib olinishidan oldin hisoblanganida, sotib olishdan so'ng olinadigan foizlar ular sotib olinguncha bo'lgan davr va sotib olinishidan so'nggi davrlar orasida taqsimlanadi; faqat sotib olinishidan so'nggi davrga to'g'ri keladigan qismi daromad sifatida tan olinadi.

Shartnomaning mohiyatidan kelib chiqib, daromadni qandaydir boshqa sistematik va ratsional asosda tan olish o‘rinliroq bo‘lmasa, royalti tegishli shartnomaning shartlariga ko‘ra hisoblanadi va shu asosda tan olinadi.

Daromad operatsiya bilan bog‘liq bo‘lgan iqtisodiy naf tadbirkorlik subyekti tomonidan olinishi ehtimoli mavjud bo‘lganidagina tan olinadi. Biroq, daromadga kiritilgan summaning undirib olinishi to‘g‘risida shubha (noaniqlik) tug‘ilganida, undirib olib bo‘lmaydigan yoki qoplanishi ehtimoli bo‘lmagan summa oldin tan olingan daromad summasining tuzatilishi emas, balki xarajat sifatida tan olinadi.

Tadbirkorlik subyekti quyidagi ma‘lumotlarni ochib berishi lozim:

a) daromadni tan olish uchun tadbirkorlik subyekti tomonidan qabul qilingan hisob siyosatlari, shu jumladan, xizmatlarni ko‘rsatish bo‘yicha operatsiyaning tugallanganlik darajasini aniqlash uchun qabul qilingan usullar;

b) davr mobaynida daromadning har bir ahamiyatli toifasi bo‘yicha tan olingan summa, shu jumladan quyidagilar natijasida yuzaga kelgan daromad:

d) tovarlarni sotish;

e) xizmatlarni ko‘rsatish;

f) foizlar;

g) royalti;

h) dividendlar;

i) daromadning har bir ahamiyatli toifasiga kiritilgan va tovarlar yoki xizmatlar bilan almashish natijasida hosil bo‘lgan daromad summasi.

Tadbirkorlik subyekti har qanday shartli majburiyatlar va shartli aktivlarni 37-sonli BHXS “*Rezervlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar*” ga muvofiq ochib beradi. Shartli majburiyatlar va shartli aktivlar kafolatlar bo‘yicha xarajatlar, da‘volar, jarimalar yoki ehtimoli bor bo‘lgan zararlardan kelib chiqishi mumkin.

5.2. Daromadlarni hisobga olish bo‘yicha testlar

1. IAS 18 standartiga muvofiq daromadning eng to‘liq va to‘g‘ri ta’rifini ko‘rsating:

a) kompaniyaning odatdagi faoliyati jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy foydalar sof kirimi, bunda ushbu kirim kapitalning aksiyadorlar badallari hisobidan emas, balki boshqacha tarzda ko‘payishiga olib keladi;

b) kompaniyaning odatdagi faoliyati jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy foydalar yalpi kirimi, bunda ushbu kirim kapitalning aksiyadorlar badallari hisobidan emas, balki boshqacha tarzda ko‘payishiga olib keladi.

To‘g‘ri javob:

Daromadlarni hisobga olish moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari doirasida IAS 18 “Tushum” standarti bilan tartibga solinadi. Mazkur standartning 7-bandiga muvofiq daromadlar – kompaniyaning odatdagi faoliyati jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy foydalar yalpi kirimi, bunda ushbu kirim kapitalning aksiyadorlar badallari hisobidan emas, balki boshqacha tarzda ko‘payishiga olib keladi.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob – b) variant.

O‘zbekiston respublikasi buxgalteriya hisobida BHMS № 2 “**Asosiy xo‘jalik faoliyatidan tushgan daromadlar**”da berilgan ko‘p jihatdan shunga o‘xshash ta’rif amal qiladi. Xo‘jalik yurituvchi subyektning odatdagi faoliyati davomida vujudga keladigan davr ichida mulk egalari o‘z sarmoyalariga badali bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘payishlarni istisno etganda, o‘z sarmoyasi ko‘payishiga olib keladigan tushumlar.

Unga ko‘ra kompaniyaning daromadlari deb aktivlar (pul mablag‘lari, boshqa mol-mulk)ning kelib tushishi va (yoki) majburiyatlarning bajarilishi natijasida ushbu kompaniya kapitalining oshishiga olib keluvchi iqtisodiy foydalarning oshishi e’tirof etiladi, ishtirokchilar (mol-mulk egalari)ning hissalarini bundan mustasno.

Biroq, baribir mazkur ta’rifning ayrim o‘ziga hos xususiyatlarini ajratish lozim. Masalan, iqtisodiy foydalar oshishining umumiy xususiyati ta’riflanmagan. Natijada tan olinadigan daromadning miqdori borasida bahs-munozaralar yuzaga kelishi mumkin. Ushbu holatda MHXSda berilgan ta’rif aniqroq.

Shuningdek, daromadlar odatdagi faoliyat jarayonida olinishi lozimligi ham ko‘rsatilmagan. Lekin, umuman olganda, mazkur yondashuvni MHXS bilan bir xil deb hisoblash lozim.

2. IAS 18 standartiga muvofiq kompaniya tomonidan tan olinadigan tushum summasining eng aniq bahosini ko‘rsating:

a) tushum olingan yoki kutilayotgan bozor narxi bo‘yicha baholarda baholanadi;

b) tushum sotilgan mahsulot yoki ko‘rsatilgan xizmatlar tannarxiga tenglashtiriladi;

d) tushum olingan yoki kutilayotgan adolatli narxi bo‘yicha baholarda baholanadi.

To‘g‘ri javob:

Ushbu masala IAS 18 standartining talablari bilan ham tartibga solinadi. Xususan, mazkur standartning 9-bandida aytilishicha, tushum olingan yoki kutilayotgan adolatli narxi bo‘yicha baholarda baholanishi kerak.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob – v) variant.

Umuman olganda, respublikamizda ham o‘sha yondashuv amal qiladi, aktivlarning adolatli va bozor narxi o‘rtasidagi prinsipial farqlarning mavjudligi bundan mustasno.

Xususan, 2-BHMS – “**Asosiy xo‘jalik faoliyatidan tushgan daromadlar**” ning 8,9-bandlarida aytilishicha, asosiy xo‘jalik faoliyatidan olinadigan daromad joriy narxlarda olingan yoki olinishi lozim bo‘lgan tushum (to‘lov) qiymati bo‘yicha baholanadi. Ko‘pchilik hollarda bundan tushum pul mablag‘i yoki uning ekvivalentlari shaklida bo‘ladi. Daromad miqdori - olingan yoki olinishi lozim bo‘lgan pul mablag‘i yoki uning ekvivalentlaridan iborat. Biroq pul mablag‘i yoki ekvivalentlari tushumi kechiktirilgan bo‘lsa, u holda joriy narxdagi naf qiymati olingan yoki olinishi lozim bo‘lgan qiymat pul mablag‘ining nominal miqdoridan kam bo‘lishi mumkin. Masalan, xo‘jalik yurituvchi subyekt xaridorga foizsiz kredit berishi yoki xaridor tomonidan sotilgan tovarga haq sifatida berilgan vekselni bozor

narxidan kamroq foiz stavkasi bo'yicha akseptlashi mumkin. Bitimlar natijasida moliyaviy operatsiyalarni o'tkazish chog'ida to'langan mablag'ning joriy narxdagi qiymati vaqtinchalik foiz stavkasi qo'llanib, bo'lajak barcha tushumlarni diskontlash yo'li bilan aniqlanadi. Vaqtinchalik foiz stavkasi quyidagi tushunchalardan biri bilan aniq belgilanadi:

1. Kredit reytingi bir xil bo'lgan emitentning o'xshash moliyaviy aktivlari bo'yicha ustuvor stavka;

2. Tovarlarni sotish yoki xizmat ko'rsatish joriy narxiga moliyaviy vositaning nominal qiymatini diskontlaydigan foiz stavkasi.

Demak, agar ushbu narx MHXS doirasida adolatli narx sifatida tan olinishi mumkin bo'lsa, u holda mos ravishda tushum summasining baholari ham aynan bir xil bo'ladi.

3. *Tovarlarni yoki xizmatlarni o'z xususiyati va miqdoriga ko'ra o'xshash bo'lgan tovarlar yoki xizmatlarga ayirboshlanayotganda:*

a) ayirboshlash kompaniyaga tushumni hosil qiluvchi operatsiya sifatida ko'rib chiqilmaydi;

b) ayirboshlash kompaniyaga tushumni hosil qiluvchi operatsiya sifatida ko'rib chiqiladi;

d) mazkur holat hisob yuritish siyosatida qayd etilishi lozim va belgilangan talablardan kelib chiqib kompaniya tushumni tan olishi ham, tan olmasligi ham mumkin.

To'g'ri javob:

Ushbu masalaning yechimi ko'p jihatdan ayirboshlash shartnomasi bo'yicha olingan aktivlar (masalan, asosiy vositalar) hisobga qanday bahoda qabul qilinayotganligiga bog'liq. Yuqorida aytilganidek, moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari amalda ayirboshlashning ikkita turini joriy etadi:

- tijorat mazmuniga ega bo'lgan ayirboshlash;

- tijorat mazmuniga ega bo'lmagan ayirboshlash.

Tushum nuqtai nazaridan IAS 18 standartining 12-bandida belgilangan, ko'p jihatdan o'xshash holatlar amal qiladi. Xususan, unda aytilishicha, tovarlar yoki xizmatlar o'z xususiyati va miqdoriga ko'ra o'xshash bo'lgan tovarlar yoki xizmatlarga ayirboshlanayotganda ayirboshlash kompaniyaga tushumni hosil qiluvchi operatsiya sifatida ko'rib chiqilmaydi. Bu ko'pincha yetkazib beruvchilar muayyan jug'rofiy segmentda vaqtinchalik asosda talabni qondirish uchun turli joylarda zaxiralarni ayirboshlayotganda yog' yoki sut kabi mahsulotlar bilan yuz beradi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a) variant.

2-BHMS – “Asosiy xo'jalik faoliyatidan tushgan daromadlar” ning 10-bandida aytilishicha, agar tovar qiymati teng bo'lgan yoki o'xshash tovarga almashtirilsa, bunday almashtirish daromad keltirmaydigan bitim hisoblanadi. Boshqa tovarlar yoki xizmatlarga almashtirish tarzida tovarlar sotilsa yoki xizmat ko'rsatilsa, ya'ni mavozga qilinsa, bu daromad keltiradigan bitim hisoblanadi. Asosiy xo'jalik faoliyatidan olinadigan daromad joriy narxlarda olingan tovarlar yoki ko'rsatilgan xizmatlar qiymati bo'yicha hisobga o'tkazilgan pul mablag'i yoki pul

ekvivalentlarga chogʻishtirib oʻlchanadi. Agar joriy narxlarda olingan tovarlar va koʻrsatilgan xizmatlar qiymatini aniq oʻlchash mumkin boʻlmasa, bunday hollarda asosiy xoʻjalik faoliyatidan olinadigan daromad joʻnatilgan tovarlar yoki xizmatlar qiymati boʻyicha hisobga oʻtkazilgan pul mablagʻi yoki pul ekvivalentlari qiymatiga chogʻishtirib hisoblanadi.

4. Tovarlar yoki xizmatlar oʻz xususiyati va miqdoriga koʻra oʻxshash boʻlmagan tovarlar yoki xizmatlarga ayirboshlanayotganda:

a) ayirboshlash kompaniyaga tushumni hosil qiluvchi operatsiya sifatida koʻrib chiqilmaydi;

b) ayirboshlash kompaniyaga tushumni hosil qiluvchi operatsiya sifatida koʻrib chiqiladi;

d) mazkur holat hisob yuritish siyosatida qayd etilishi lozim va belgilangan talablardan kelib chiqib kompaniya tushumni tan olishi ham, tan olmasligi ham mumkin.

Toʻgʻri javob:

Ushbu savolga javob amalda bundan avvalgi savolga javobga qarama-qarshi. IAS 18 standarti va xususan, uning 12-bandi tovarlar yoki xizmatlar oʻzidan farq qiluvchi tovarlar yoki xizmatlarga ayirboshlash evaziga sotilayotganda ayirboshlash kompaniyaga tushumni hosil qiluvchi operatsiya sifatida koʻrib chiqilishini talab qiladi. Unda aytilishicha, tushum olingan tovarlar yoki xizmatlarning oʻtkazilgan pul mablagʻlari yoki ularning ekvivalentlari summasiga tuzatishlar qilingan adolatli narxi boʻyicha oʻlchanadi.

Olingan tovarlar yoki xizmatlarning adolatli narxini ishonchli tarzda oʻlchashning iloji boʻlmagan hollarda tushum berilgan tovarlar yoki xizmatlarning oʻtkazilgan pul mablagʻlari yoki ularning ekvivalentlari summasiga tuzatishlar (korrektirovka) qilingan adolatli narxi boʻyicha oʻlchanadi.

Demak, ushbu savolga toʻgʻri javob – b) variant.

Biroq, yana shuni taʼkidlash lozimki, har bir muayyan holatda buxgalter tovarlarning aynan bir xilligi yoki va ularning bir-biridan farq qilishi borasida oʻzining professional fikriga ega boʻlishi kerak. Buni u kompaniya marketing boʻlimining fikri asosida hosil qilishi mumkin va pirovardida operatsiyani hisobga olish varianti aynan ushbu qarorga bogʻliq boʻladi.

Yuqorida aytilganidek, milliy hisobchiligimizla tovarlar bilan ayirboshlashga doir har qanday operatsiyalar hech qanday ichki boʻlishsiz BHMS № 2 “Asosiy xoʻjalik faoliyatidan tushgan daromadlar”ga muvofiq hisobga olinishi lozim.

5. Agar mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni realizastiya qilish chogʻida realizastiya qilish operatsiyasi amalda kreditlash unsurini oʻzida mujassam etsa (masalan, xaridorga toʻlov muddatini choʻzish yoki boʻlib-boʻlib toʻlash imkoniyati taqdim etilsa), u holda bunday operatsiya:

a) kompaniyaning yakunda olingan mukofotning toʻliq summasidagi tushumini shakllantiruvchi yagona operatsiya sifatida hisobga olinishi kerak;

b) mazkur operatsiya quyidagi ikkita operatsiyaga boʻlinishi lozim:

- tushumini – asosiy faoliyatdan olinadigan daromadni shakllantiruvchi operatsiya;

- moliyaviy daromadni shakllantiruvchi operatsiya, u nominal olingan summa bilan tushumni tan olish sanasiga keltirilgan kelgusi pul kirimining diskontlangan qiymati o‘rtasidagi farq bilan aniqlanadi.

To‘g‘ri javob:

Ushbu masalani yechish uchun ham IAS 18 “Tushum” standartiga amal qilish lozim. Mazkur standart shuni talab qiladiki, agar operatsiyada to‘lov muddatini cho‘zish yoki bir operatsiyada tijorat kreditini berish yoxud boshqa moliyaviy operatsiya belgilarining amalda mavjudligini ko‘rsatuvchi qandaydir boshqa belgi o‘rin tutsa, u holda bunday operatsiya tarkibiy qismlarga bo‘linishi shart.

Bunda IAS 18 standartining 11-bandi kelgusi pul kirimining diskontlangan qiymatini qanday aniqlash lozimligi borasida aniq ko‘rsatmalar beradi. Xususan, unda ko‘rsatilishicha, shartnoma amalda moliyaviy operatsiyani o‘zida namoyon etgan hollarda, qarshi taqdim etishning adolatli narxi shartli foiz stavkasi yordamida barcha kelgusi tushumlarni diskontlash orqali aniqlanadi. Vaqtinchalik (shartli) foiz stavkasi – quyidagilardan eng aniq tarzda aniqlanadigan kattalik:

- xuddi shunday to‘lov qobiliyatiga ega bo‘lgan emitentning shunga o‘xshash moliyaviy vositasi uchun ustunlik qiluvchi stavkadan;

- moliyaviy vositaning nominal summasiga nisbatan diskont sifatida qo‘llanilishi tovarlar, ishlar yoki xizmatlar narxini pul mablag‘lari bilan to‘lashda ularning joriy sotish narxlariga ega bo‘lish imkonini beruvchi foiz stavkasidan.

Ushbu talab shaklning mazmundan ustunligi tamoyilidan kelib chiqadi va agar yuridik jihatdan bitim bir butundek ko‘rinib, lekin aslida o‘zida bir necha bitimlar qismlarini mujassam etsa, u holda u bir necha bitimlar sifatida hisobga olinishi kerak.

Demak, ushbu savolga to‘g‘ri javob – b) variant.

6. Qanday shartlarni bir vaqtning o‘zida bajarishda kompaniya tushumini tan olishga haqli:

a) kompaniya tovarlarga egalik qilish bilan bog‘liq katta hajmdagi tavakkalchilik va mukofotni xaridorga o‘tkazdi;

b) kompaniya mukofot summasini xaridordan bo‘nak ko‘rinishida yoki keyingi to‘lov ko‘rinishida oldi;

d) kompaniya odatda egalik qilish huquqi bilan assostiyastiya qilinadigan darajada boshqarishda boshqa ishtirok etmaydi va sotilgan tovarlarni nazorat qilmaydi;

e) kompaniya tovarni yuklab jo‘natdi;

f) tushum summasi ishonchli tarzda o‘lchanishi mumkin;

g) bitim bilan bog‘liq iqtisodiy foydaning kompaniyaga kelib tushishi ehtimoli mavjud;

h) bitim bilan bog‘liq qilingan yoki kutilayotgan xarajatlar ishonchli tarzda o‘lchanishi mumkin.

To‘g‘ri javob:

Kompaniya ularni bir vaqtning o‘zida bajarishda tushumini tan olishga haqli

bo'lgan shartlar ro'yxati IAS 18 standartining 14-bandida keltirilgan. Mazkur ro'yxat quyidagi shartlarni o'z ichiga oladi:

- kompaniya tovarlarga egalik qilish bilan bog'liq katta hajmdagi tavakkalchilik va mukofotni xaridorga o'tkazdi;

- kompaniya odatda egalik qilish huquqi bilan assostiyastiya qilinadigan darajada boshqarishda boshqa ishtirok etmaydi va sotilgan tovarlarni nazorat qilmaydi;

- tushum summasi ishonchli tarzda o'lchanishi mumkin;

- bitim bilan bog'liq iqtisodiy foydaning kompaniyaga kelib tushishi ehtimoli mavjud;

- bitim bilan bog'liq qilingan yoki kutilayotgan xarajatlar ishonchli tarzda o'lchanishi mumkin.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a), d), f), g), h) variantlar.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, tovarni yuklab jo'natish fakti tushumni tan olish uchun yetarlicha asos bo'lmaydi. Bu shu bilan bog'liqki, hatto tovar yuklab jo'natilganidan keyin ham sotuvchi qator holatlarda tovar bilan bog'liq katta hajmdagi tavakkalchilikni saqlab qolishi mumkin. Bundan tashqari, sotuvchi tovar yuklab jo'natilganidan keyin ham tovar bilan muayyan harakatlarni amalga oshirishga majbur bo'lishi mumkin.

Ikkinchi tomondan, qator holatlarda tovarni yuklab jo'natmasdan turib ham sotuvchi tovar bilan bog'liq tavakkalchiliklarning katta qismini xaridorga o'tkazishi mumkin. Shuning uchun tovarni yuklab jo'natish fakti bu erda hal qiluvchi ahamiyatga ega emas.

O'zbekiston Respublikasi amaliyotida barcha ushbu "Asosiy xo'jalik faoliyatidan tushgan daromadlar" BHMS N 2da aniq qilib yozilgan.

Xususan, tushum quyidagi shartlar mavjud bo'lgan taqdirda buxgalteriya hisobida tan olinadi:

1. Tovarlarni yetkazib berish kechiktirilayotgan bitim, ularni yetkazish muddati xaridorning iltimosiga ko'ra uzaytiriladi, bunda xaridor mulkka egalik qilish huquqiga ega bo'ladi va hisoblar bo'yicha majburiyatlarni qabul qiladi.

Daromad quyidagi shartlarda xaridor mulkka egalik qilish huquqiga ega bo'lganda tan olinadi:

- 1.1. Yetkazib berish amalga oshiriladi;

- 1.2. Tovar mavjud bo'lib, sotishni tan olish paytida xaridorga yetkazib berishga tayyor;

- 1.3. Xaridor tovarni yetkazib berish muddatini kechiktirilish shartlarini alohida tarzda tasdiqlaydi;

- 1.4. Oddiy to'lov usullarini qo'llash.

Daromad tovarni o'z vaqtida yetkazib berish uchun faqat sotib olishga yoki ishlab chiqarishga intilishning mavjudligida tan olinmaydi.

2. Tovarlarni quyidagi shartlarda ortib jo'natiladi:

- 2.1. O'rnatish va texnik nazorat.

Daromad odatda xaridor jo'natilgan tovarlarni qabul qilib olganda, shuningdek ularni o'rnatish va texnik nazorat tugallanganda tan olinadi. Biroq, daromad tovarlarni xaridor tomonidan qabul qilinishi bilan darhol tan olinadi, agarda:

- o'rnatish jarayoni mohiyatan oddiy, masalan, zavodda tekshirilgan telepriyomnikni o'rnatishda uni faqat qutidan olish va antenaga hamda elektr tarmog'iga ulash talab qilinadi, xolos;

- ko'zdan kechirish faqat shartnoma baholarini uzil-kesil belgilash maqsadidagina amalga oshiriladi, masalan, temir rudasi va shakarni yuklab jo'natish va h.k.

2.2. Xaridor qaytarishning cheklangan huquqini kelishgan hollarda ma'qullash.

Agar tovarlarni qaytarishga oid noaniqlik mavjud bo'lsa, daromad jo'natilgan tovarlarni xaridor tomonidan rasmiy qabul qilib olinganda yoki tovarlar yetkazib berilgan va rad etish muddati tugaganida tan olinadi.

2.3. Konsignatsion sotish, unga muvofiq oluvchi (xaridor) yukni jo'natuvchi (sotuvchi) nomidan tovarni sotish majburiyatini o'z zimmasiga oladi.

Oluvchi tomonidan tovar uchinchi shaxsga sotilganda yuk jo'natuvchi tomonidan daromad tan olinadi.

2.4. Yetkazib berilganda haqini to'lab sotish (ko'rsatilgan haqini to'lash sharti bilan).

Daromad yetkazib berish amalga oshirilganda yoki sotuvchi yoxud uning vakili tomonidan pul mablag'lari olinganda tan olinadi.

3. To'lovni kechiktirish sharti bilan sotish, unga muvofiq xaridor tomonidan qisman to'lash yo'li bilan uzil-kesil hisob-kitob qilingandagina tovarlar yetkazib beriladi.

Bunday sotuv shartida daromad tovarlar yetkazib berilgandan so'ng tan olinadi. Lekin bunday sotuvni katta hajmda bajarilishi sharoitining mavjudligida, daromad oldindan to'lov summalarining sezilarli qismi kelib tushganida va omborxonadagi tovarlar zaxira qilib qo'yilgan hamda xaridorga yetkazib berishga tayyor ekanligi sharti ostida tan olinishi mumkin.

4. Mazkur paytda tovarlar zaxirasida bo'lmagan tovarlarni yetkazib berish uchun oldindan haq to'langan (yoki qisman to'langan) buyurtmalar. Masalan, tovarlar hali ishlab chiqarilmagan yoki mijozga uchinchi shaxs orqali yetkazib beriladi.

Daromad xaridorga tovar yetkazib berilgandagina tan olinadi.

5. Sotish va qayta sotib olish bo'yicha kelishuvlar, unga muvofiq sotuvchi o'sha tovarni kechiktirmagan muddatda qayta sotib olishga rozi bo'ladi yoki sotuvchi opsiyon qo'lga (qayta sotib olishga) ega bo'ladi yoxud xaridor sotuvchi tomonidan tovarni qayta sotib olishga opsiyon pulga ega bo'ladi.

Daromad sotuvchi xaridorga egalik qilish tavakkalchiligi va manfaatdorligi berganligini va tegishincha, daromad tan olinishini aniqlash uchun kelishuv shartlari tahlil qilinishi yo'li bilan tan olinadi. Mulkka egalik qilish yuridik huquqi berib yuborilganiga qaramay sotuvchida egalik qilish tavakkalchiligi va manfaatdorligi saqlanib qolganda, bitim moliyaviy shartnoma hisoblanadi va daromadlar olishga olib kelmaydi.

6. Qayta sotishni amalga oshiruvchi distribyutorlar, dilerlar va shunga o'xshash vositachilar orqali sotish.

Bunday sotuvlardan olingan daromad odatda egalik qilish tavakkalchiligi va manfaatdorligi berib yuborilganda tan olinadi. Lekin, xaridor vakil sifatida faoliyat ko'rsatsa, sotuv konsignastion sotuv sifatida qaraladi.

7. Davriy nashrlarga va shunga o'xshash mahsulotlarga obuna bo'lish.

Mavjud nashrlar har bir davrda o'zining narxini saqlab qolsa, daromad ushbu nashrlarni yuklab jo'natilgan davr mobaynida to'g'ri chiziqli usul asosida tan olinadi. Agar nashrlar turli hisobot davrida turli narxlarda bo'lsa, unda daromad jo'natilgan nashrlar qiymatini sotilish narxining umumiy summasiga kiritilgan tovarlar barcha birligining umumiy baholangan qiymatiga nisbati bo'yicha tan olinadi.

8. Bo'lib-bo'lib to'lash sharti bilan sotish, bunga ko'ra tovarlarning qiymati bo'lib-bo'lib to'lanadigan to'lovlar bilan to'lanadi.

Sotish narxiga taalluqli bo'lgan daromad (foizlardan tashqari) sotish kunida tan olinadi. Sotish narxi kiritilgan foiz stavkasi bo'yicha olinishi kerak bo'lgan to'lovlarni diskontlash asosida aniqlanadi. Foizlar esa kiritilgan foiz stavkasini hisobga oluvchi vaqtga doir mutanosiblik asosida ularning olinishiga qarab daromad sifatida tan olinadi.

9. Ko'chmas mulkni sotish.

Daromad odatda mulkka egalik qilish yuridik huquqi xaridorga o'tganda tan olinadi. Lekin, ba'zi hollarda yuridik qoidalarga muvofiq mulkdagi ulushli foiz xaridorga mulkka bo'lgan yuridik huquq o'tgunga qadar berilishi mumkin va shuning uchun egalik qilish tavakkalchiligi va manfaatdorligi ham shu jarayonda beriladi. Bunday hollarda sotuvchi tomonidan shartnomani tugatish bo'yicha ma'lum harakatlar qo'llash kerak emasligi sharti ostida daromadni tan olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Har qanday holda ham sotuvchi ulush va/yoki mulkka egalik qilish yuridik huquqini berganidan keyin har qanday xatti-harakatlar qo'llashga majbur bo'lsa, daromad ushbu harakatlar sodir etib bo'lingandan so'ng tan olinadi. Bunga qurilishi tugallanmagan bino yoki har qanday boshqa inshoot misol bo'la oladi.

Ba'zi hollarda ko'chmas mulk sotuvchining ishtirok etishi sharti bilan hamda tavakkalchilik va manfaatdorlik berilmagan holda sotilishi mumkin. Masalan, opsiyon sotib olish va sotish kelishuvini o'z ichiga olgan sotish va qayta sotib olish to'g'risidagi kelishuv hamda sotuvchi ma'lum muddat davomida mulkka egalik qilish huquqini kafolatlaydigan yoki xaridorning qo'shgan sarmoyasini ma'lum muddat mobaynida daromadli bo'lishini kafolatlaydigan kelishuvlar. Bunday hollarda sotuvchining davom etayotgan ishtirokining mohiyati va darajasi bitimni qanday hisobga olishni belgilaydi. Uni sotish sifatida yoki moliyalash, lizing sifatida yoxud foydani taqsimlash to'g'risidagi har qanday boshqa kelishuv sifatida hisobga olish mumkin. Agar bitim sotish sifatida hisobga olinsa, unda sotuvchining davom etayotgan ishtiroki daromadni tan olishni kechiktirishi mumkin.

Sotuvchi, shuningdek to'lov mablag'lari va xaridorda to'lovlarni amalga oshirish majburiyati borligini ham hisobga olishi kerak. Masalan, boshlang'ich to'lovlar yoki xaridor tomonidan davom ettirilayotgan to'lovlar kiritilgan holda olingan to'lovlarning jami xaridorning to'lovlarni to'lash majburiyatlari bo'yicha

yetarli dalil bo'la olmaydi, daromad faqat haqiqatda olingan pul mablag'lari miqdorida tan olinadi.

20. Litsenziya va royalti uchun to'lov.

Subyektning aktivlaridan (savdo markalari, patentlar, dasturiy ta'minot, musiqa asarlari, yozuvlarning asli va badiiy filmlarga mualliflik huquqi kabi) foydalanganlik uchun to'lanadigan litsenziya va royalti uchun to'lov odatda bitimning mazmuni va shartlariga muvofiq tan olinadi. Amaliyot nuqtai nazaridan uni bitim amalda bo'lgan muddat mobaynida, masalan, litsenziya egasi ma'lum bir texnologiyadan ma'lum davr mobaynida foydalanish huquqiga ega bo'lganda, to'g'ri chiziqli usul bo'yicha amalga oshirish mumkin.

Qat'iy to'lov yoki litsenziyaga mazkur huquqlardan erkin foydalanish imkonini beradigan, litsenziyant esa bajarilmagan hech qanday majburiyatga ega bo'lmagan, lekin, bekor qilinmagan shartnoma bo'yicha qoplanmagan kafolat uchun huquqni berish mohiyatan sotish hisoblanadi. Litsenziya taqdim etuvchida yetkazib berish amalga oshirilgandan so'ng hech qanday majburiyat bo'lmaganda dasturiy ta'minotdan foydalash uchun litsenziya bitimi bunga misol bo'la oladi. Boshqa misol – badiiy filmni bozorlarda namoyish etish huquqining berilishi, unda litsenziyant distribyutorlarni nazorat qilolmaydi va keyingi kassa daromadlari olishni kutmaydi. Bunday holda daromad sotish paytida tan olinadi.

Ba'zi bir hollarda litsenziya yoki royalti to'lovlarini olish yoki olmaslik kelgusida bo'ladigan xodisalarga bog'liq bo'ladi. Bunday hollarda daromad to'lovlar yoki royaltini olish imkoniyati bo'lganda (odatda xodisa sodir bo'lgandan keyin) tan olinadi.

Shartlar ko'p jihatdan o'xshash, lekin kompaniya tomonidan tushumning olinishi huquqini yuridik jihatdan rasmiylashtirishga ko'proq e'tibor qaratiladi.

7. Quyida keltirilgan vaziyatlardan kompaniya tovar bilan bog'liq katta hajmdagi tavakkalchilikni saqlab qoladigan, buning natijasida tushum tan olinmaydigan, bitim esa ushbu vaqtda sotuv sifatida ko'rib chiqilmaydigan vaziyatlarni ko'rsating:

a) kompaniya standart kafolatli majburiyatlar bilan qoplanmaydigan qoniqarsiz faoliyat uchun javobgarlikni saqlab qolganida;

b) muayyan sotuvdan keladigan tushumning olinishi uning tovarlarini sotish natijasida xaridor tomonidan tushumning olinishiga bog'liq bo'lgan hollarda;

d) jo'natilgan tovarlar o'rnatilishi lozim bo'lib, o'rnatish esa kompaniya tomonidan hali bajarilmagan kontraktning bir qismini tashkil qilgan hollarda;

e) xaridor o'zi sotib olgan tovarlar (xizmatlar) katta qismining narxini to'lamagan hollarda;

f) xaridor xarid qilish bitimini sotish kontraktida belgilangan sababga ko'ra bekor qilish huquqiga ega bo'lib, kompaniyada foyda olishga ishonch bo'lmagan hollarda.

To'g'ri javob:

IAS 18 standarti ayrim holatlarda sotuvchiga tushumni tan olmaslik majburiyatini yuklaydi. Bu asosan kompaniya egalik qilish bo'yicha katta hajmdagi

tavakkalchilikni o'zida saqlab qolgan hollarda yuz beradi. Natijada bitim sotuv hisoblanmaydi va u bo'yicha tushum tan olinmaydi. IAS 18 standarti bunday vaziyatlarga ayrim misollarni keltiradi. Ular jumlasiga a, b, v, d-bandlarda sanab o'tilgan holatlar kiradi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a), b), d), f) variantlar.

Agar tovarning narxi to'lanmagan bo'lsa, u holda tushum baribir tan olinadi. Buni hisoblash usulining ehtimoli talab qiladi, unga ko'ra operatsiya pul mablag'larining harakati chog'ida emas, balki ushbu operatsiyani amalga oshirish vaqtida hisobga olinadi.

8. Xizmatlar ko'rsatilishini nazarda tutuvchi bitimlar natijasi ishonchli tarzda o'lchanishi mumkin bo'lgan hollarda ushbu bitim bilan bog'liq tushum qanday tan olinishi kerak:

a) hisobot sanasi holatiga ko'ra bitimning tugallanganlik bosqichini ko'rsatish yo'li bilan;

b) faqat hisobot sanasi holatiga ko'ra amalga oshirilgan xarajatlar summasida;

d) tushum faqat xizmat to'liq ko'rsatilganidan keyin tan olinishi lozim;

e) tushumni tan olish varianti mazkur holatda har bir muayyan kompaniyaning hisob yuritish siyosatida qayd etilgan qoidaga bog'liq. Bunda yuqorida ko'rsatilgan uchta variantdan istalgan bittasi tanlanishi mumkin.

To'g'ri javob:

Ushbu savolga javob ko'p jihatdan tushum pudrat shartnomasi amalga oshirilgan taqdirda qanday tan olinishi holati bilan o'xshash. IAS 18 "Tushum" standarti, umuman olganda, IAS 11 standartidagi tushumni tan olish tamoyillariga o'xshash tamoyillarni taqdim etadi.

Xususan, IAS 18 standartining 20-bandida aytilishicha, xizmatlar ko'rsatilishini nazarda tutuvchi bitimlar natijasi ishonchli tarzda o'lchanishi mumkin bo'lgan hollarda ushbu bitim bilan bog'liq tushum hisobot sanasi holatiga ko'ra bitimning tugallanganlik bosqichini ko'rsatish yo'li bilan tan olinishi kerak. Bunda standart aniq yondashuvni taqdim etmaydi va uni hal etishda ko'p variantlilikni nazarda tutmaydi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – a) variant.

O'zbekistonda ham ko'p jihatdan yuqoridagi yondashuvga o'xshash yondashuv amal qiladi. O'zbekiston Respublikasi amaliyotida barcha ushbu "Asosiy xo'jalik faoliyatidan tushgan daromadlar" BHMS N 2da aniq qilib yozilgan.

Xususan, tushum quyidagi shartlar mavjud bo'lgan taqdirda buxgalteriya hisobida tan olinadi:

10. O'rnatish uchun to'lov.

Montaj (o'rnatish) uchun to'lov o'rnatishning tugallash bosqichi ko'rsatilganda tan olinadi.

11. Xizmatlar uchun to'lov mahsulotlar bahosiga kiritiladi.

Mahsulotlarni sotish bahosi o'z ichiga sotishdan keyingi xizmatlar (masalan, dasturiy ta'minot sotilganda mahsulot sifatini oshirishni ta'minlash bo'yicha sotishdan keyingi xizmat ko'rsatishlar) uchun ma'lum summani o'z ichiga olganda,

ushbu summa kelgusi davrga o'tkaziladi va xizmatlar ko'rsatilgan davrda daromad sifatida tan olinadi.

12. Reklama uchun taqdirlash.

Ommaviy axborot vositasi tomonidan vositachilik haqi omma oldida tegishli reklama yoki reklama tasmasi chiqarilganda tan olinadi. Ishlab chiqarish vositachilik haqi loyihani tugallash darajasi ko'rsatilganda tan olinadi.

13. Sug'urta agentliklarining vositachilik haqi.

Sug'urta agentligi tomonidan olingan yoki olinishi lozim bo'lgan vositachilik haqi, agent tomonidan keyinchalik xizmat ko'rsatish talab etilmasa, agent tomonidan sug'urta polisi kuchga kirgan yoki tiklangan kundan keyin daromad deb tan olinadi. Lekin, agentdan sug'urta polisi amalda bo'lgan muddatda keyinchalik xizmat ko'rsatish talab qilinishi ehtimoli mavjud bo'lsa, komission haq yoki uning qismi kechiktiriladi va sug'urta polisi kuchga ega bo'lgan davr mobaynida daromad sifatida tan olinadi.

14. Moliyaviy xizmatlar uchun to'lov.

Moliyaviy xizmatlar uchun daromadni tan olish ma'lum miqdorda to'lov belgilangan moliyaviy xizmatlarni ko'rsatish maqsadiga va u bilan bog'liq bo'lgan har bir moliyaviy instrumentni hisobga olish asoslariga bog'liq. Moliyaviy xizmatlar uchun to'lovlar tavsifi ko'rsatilayotgan xizmatlarning mohiyati va asosini aks ettirmasligi mumkin. Shuning uchun moliyaviy instrumentning real daromadining ajralmas qismi bo'lgan to'lovni xizmat ko'rsatishdan keyin ishlab topilgan to'lov va ma'lum harakatlarni bajarganlik uchun to'lovdan ajrata olish muhimdir.

(a) Moliyaviy instrument real daromadining ajralmas qismi bo'lgan to'lov.

Bunday turdagi to'lov odatda real daromadga tuzatish sifatida qaraladi. Lekin, moliyaviy instrumentni boshlang'ich qiymati tan olingandan keyingi joriy narxlarda o'lchash zarur bo'lganda, to'lov daromad sifatida aks ettiriladi.

(1) Xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan investisiya sifatida saqlanadigan moliyaviy instrumentni yaratish va sotib olish uchun olingan to'lov.

Ushbu to'lov qarz beruvchining moliyaviy ahvolini baholash, qimmatbaho qog'ozlar bo'yicha kafolat, garov va boshqa shartnomalarni, instrument sharoitni muhokama qilish, hujjatlarni tayyorlash va rasmiylashtirish va bitimni tugatish kabi faoliyatlar uchun to'lovlar to'lashni o'z ichiga oladi. Bu to'lov tashkil etilib davom ettirilayotgan qatnashuvning ajralmas qismi hisoblanadi, natijada moliyaviy instrument kelib chiqadi va tegishli to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar bilan birga kechiktiriladi va real daromadlarga tuzatishlar sifatida tan olinadi.

(2) Ssudalar berish yoki sotib olish uchun xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan olingan qabul qilingan majburiyatlar bilan bog'liq bo'lgan xizmatlari uchun to'lov.

Agar subyektning ma'lum kredit shartnomasini tuzishi ehtimoli mavjud bo'lsa, qabul qilingan majburiyatlar uchun olingan to'lov moliyaviy instrumentni sotib olishda davom etayotgan ishtiroki uchun kompensatsiya hisoblanadi va tegishli to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar bilan birga kechiktiriladi va real daromadlarga tuzatishlar sifatida tan olinadi. Agar majburiyatning muddati o'tgan bo'lsa va xo'jalik yurituvchi

subyekt ssudalar taqdim etmagan bo'lsa, unda to'lov shartnomasining muddati tugashi bilan daromad sifatida tan olinadi.

(v) Ko'rsatilgan xizmatlar uchun ishlab topilgan to'lov.

(1) Ssudalar uchun xizmat ko'rsatishda undiriladigan to'lov.

Xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan ssuda uchun xizmat qilishda undiriladigan to'lov xizmatlar ko'rsatib borilishiga qarab daromad sifatida tan olinadi. Agar xo'jalik yurituvchi subyekt ssuda bersa, lekin ushbu ssuda bilan xizmat ko'rsatish uchun odatda shunday xizmat turi uchun undiriladigan to'lovga nisbatan birmuncha arzon to'lovni saqlab qolsa, unda berilgan ssuda qiymatining bir qismi kechiktiriladi va xizmatlar ko'rsatib borilishiga qarab tan olinadi.

(2) Ssudalar berish yoki olish bo'yicha majburiyatni qabul qilganlik uchun to'lov.

Agar kredit shartnomasini tuzishning kichik ehtimoli mavjud bo'lsa, majburiyat uchun to'lov majburiyat amalda bo'lgan muddat mobaynida vaqtga doir mutanosiblik usul asosida umumxo'jalik faoliyatidan olingan daromad sifatida tan olinadi.

(s) Oddiy faoliyatdan ahamiyatliroq bo'lgan ma'lum harakatlarni bajarish natijasida kelib chiqadigan to'lov.

To'lov quyida keltirilgan misollarda ko'rsatilganidek ma'lum harakatlarni bajarish natijasida daromad sifatida tan olinadi:

(1) Mijozga akstiyalarni taqsim qilgani uchun vositachilik haqi.

Vositachilik haqi akstiyalar taqsimlanganda daromad sifatida tan olinadi.

(2) Ssudalarni qarzdor va investor orasida joylashtirganlik uchun mukofotlash.

Mukofotlash ssudalar tashkil qilingandan so'ng daromad sifatida tan olinadi.

(3) Kreditni sindikatlashtirish uchun to'lov.

Ma'lum harakat tugashi bilan kelib chiqadigan to'lov bilan faoliyatning kelgusi natijalariga yoki tavakkalchilikni saqlab qolinganligiga tegishli bo'lgan to'lovni farqlay olish kerak. Kreditni tashkil qiluvchi va o'zi uchun ssuda paketining hech qanday qismini saqlab qolmaydigan (yoki boshqa ishtirokchilar kabi qiyosiy tavakkalchiliklar uchun real daromadning bir qismini saqlab qoluvchi) xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan kreditni sindikatlashtirish uchun to'lov sindistirlashtirilgan kreditga xizmat ko'rsatish uchun qoplash hisoblanadi. To'lovning bunday turi sindikatlashtirish tugatilishiga ko'ra daromad sifatida tan olinadi.

Lekin, agarda xo'jalik yurituvchi subyekt – sindikatlashtirish ishtirokchisi sindikatlashtirishning boshqa ishtirokchilari oladigan daromadga nisbatan kam bo'lgan qiyosiy tavakkalchilik uchun real daromad olgan holda ssuda paketining ma'lum bir qismini saqlab qolsa, unda sindikatlashtirish uchun olingan to'lovlarning bir qismi saqlab qolingan tavakkalchilik bilan o'zaro munosabatda bo'ladi. To'lovlarning tegishli qismi kechiktiriladi va 14(a)-bandda ko'rsatilganidek investistiyadan olinadigan real daromadga tuzatishlar kiritish shaklida daromad sifatida tan olinadi. Aksincha, xo'jalik yurituvchi subyekt – sindikatlashtirish ishtirokchisi sindikatlashtirishning boshqa ishtirokchilari tomonidan ishlab topilgan daromadga nisbatan juda yuqori bo'lgan tavakkalchilikning qiyosiy darajasi bilan real daromad olgan holda ssuda paketining ma'lum bir qismini saqlab qolsa, unda real

daromadning bir qismi kreditni sindikatlashtirish uchun to'lov bilan o'zaro munosabatda bo'ladi.

Real daromadning tegishli qismi sindikatlashtirish tugashi bilan sindistirlashtirilgan kredit uchun to'lovlarning bir qismi sifatida tan olinadi.

15. Abonement yig'implari.

San'atkorlarning chiqishlari, banketlar va boshqa alohida hollardan tushum bunday hollar ro'y berganda daromad sifatida tan olinadi. Qator voqealarga chiptalar sotilganda, to'lov har bir voqea ko'rsatilgan vaqtda ko'rsatilgan xizmat hajmi bo'yicha har bir voqea orasida taqsimlanadi.

16. O'qitish uchun to'lov.

Daromad o'qitish davri mobaynida tan olinadi.

17. Boshlang'ich, a'zolikka qabul qilish va a'zolik badallari.

Daromadni tan olish ko'rsatiladigan xizmatlarning tavsifiga bog'liq. Agar badallik to'lovlari faqat a'zolikni nazarda tutsa va barcha boshqa xizmatlar yoki mahsulotlar uchun alohida to'lansa yoxud alohida yillik obuna bo'lish mavjud bo'lsa, badallar ularni olishda ahamiyatli noaniqliklar bo'lmaganda daromad sifatida tan olinadi. Agar badallar a'zolarga turli xizmatlar ko'rsatilishi yoki a'zolik davri mobaynida nashr qilish huquqini bersa yoxud a'zo bo'lmaganlarga sotilayotgan tovarlar va ko'rsatilayotgan xizmatlar uchun undiriladigan to'lovlarga nisbatan pastroq narxlarda to'lash huquqini bersa, ular beriladigan chegirmalarning kelib tushish vaqti, mohiyati va qiymatini aks ettirish asosida tan olinadi.

18. Franshiz uchun to'lov.

Franshiz uchun to'lov boshlang'ich va keyingi xizmatlar, asbob-uskunalar va boshqa moddiy aktivlar va nou-xau ta'minotini qoplashi mumkin. Mos ravishda franshiz uchun to'lov uning undirilish maqsadini aks ettirishi asosida daromad sifatida tan olinadi. Quyida franshiz uchun to'lovlarning tegishli usullari keltirilgan:

(a) asbob-uskunalar va boshqa moddiy aktivlar bilan ta'minlash.

Joriy narxlarda sotilgan aktivlarning qiymatiga asoslangan summa barcha tovar yetkazib berilganda yoki mulkka egalik huquqi berilganda daromad sifatida tan olinadi.

(v) Dastlabki va keyingi xizmatlar ko'rsatish.

Davomiy xizmat ko'rsatish uchun to'lovlar, ular dastlabki to'lovlarning bir qismi yoki alohida to'lov sifatida tan olinishidan qat'i nazar, xizmat ko'rsatilishiga qarab daromad sifatida tan olinadi. Agar alohida to'lov muvofiq bo'lgan foyda bilan birga davom ettirilayotgan xizmatni qoplamasa, davom etayotgan xizmatlar xarajatlarini qoplash va ular bo'yicha tegishli foydani ta'minlash uchun yetarli bo'lgan boshlang'ich to'lovlarning bir qismi kechiktiriladi va xizmat ko'rsatilishiga qarab daromad sifatida tan olinadi.

Franshiz bo'yicha kelishuv franshiz taqdim etuvchi kompaniyani boshqalarga qaraganda pastroq narxda yoki bunday sotuvlardan tegishli foyda bermaydigan narxlarda asbob-uskunalar, zaxiralar yoki boshqa moddiy aktivlar bilan ta'minlashni nazarda tutadi. Bunday hollarda boshlang'ich to'lovlarning baholangan xarajatlarni qoplash va ushbu sotuvlardan ma'lum daromad olish uchun yetarli bo'lgan qismi kechiktiriladi va franshizni oluvchiga tovar sotiladigan muddat ichida tan olinadi.

Boshlang'ich to'lovlarning qoldig'i franshiz taqdim etuvchi shaxsdan talab qilinadigan barcha boshlang'ich va boshqa majburiyatlarni (joyni tanlashda yordam ko'rsatish, xodimlarni o'qitish, moliyalash va reklama kabi) bajarish tugallanganda tan olinadi.

Mintaqaviy franshizga nisbatan kelishuv bo'yicha qabul qilingan boshlang'ich xizmatlar va boshqa majburiyatlar ushbu joylarda joylashgan qator ayrim korxonalariga bog'liq bo'lishi mumkin. Ushbu holda ushbu xizmatlarga tegishli to'lov dastlabki ko'rsatilgan xizmatlar asosiy hajmining savdo korxonalarining soniga mutanosib ravishda daromad sifatida tan olinadi.

Agar boshlang'ich to'lov uzoq muddat davomida undirilsa va to'liq undirilishi bo'yicha ahamiyatli bo'lgan noaniqlik bo'lsa, unda to'lov (daromad) pul mablag'larini qisman kelib tushishiga qarab tan olinadi.

(c) Franshizni uzaytirganlik uchun to'lov.

Kelishuv amalda bo'lgan davrda taqdim etilgan kelishuv bilan ta'minlangan uzaytirish huquqidan foydalanganlik uchun yoki boshqa xizmatlar uchun undiriladigan to'lov xizmat ko'rsatilishiga yoki huquqdan foydalanishga qarab daromad sifatida tan olinadi.

(d) Vakillik shartnomasi bo'yicha amalga oshiriladigan operatsiyalar.

Operatsiyalar franshiz taqdim etuvchi kompaniya va oluvchi kompaniya o'rtasida sodir bo'lishi mumkin. Unda franshiz taqdim etuvchi kompaniya mohiyatiga ko'ra oluvchi kompaniya uchun vakil sifatida ishtiroki etadi. Masalan, franshiz taqdim etuvchi kompaniya o'zi uchun hech qanday foydasiz kanstelyariya mollarini buyurishi va ularni oluvchi kompaniyaga yetkazib berishni tashkil etishi mumkin. Bunday bitim daromad olishga olib kelmaydi.

19. Iste'mol dasturiy ta'minotini takomillashtirish uchun to'lov.

Iste'mol dasturiy ta'minotini ishlab chiqqanlik uchun to'lov dasturiy ta'minot yetkazib berilgandan so'ng unga texnik xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan xizmatlarni tugallash bosqichi va ishlab chiqishni tugallash bosqichi ko'rsatgan holda daromad sifatida tan olinadi.

9. Xizmatlar ko'rsatilishini nazarda tutuvchi operatsiyaning natijasini ishonchli tarzda baholashning iloji bo'lmasa, lekin shu bilan birga olingan qoplama summasi kompaniya qilgan xarajatlarni qoplashiga ishonch mavjud bo'lsa:

a) tushum hisobot sanasi holatiga ko'ra bitimning tugallanganlik bosqichini ko'rsatish yo'li bilan tan olinishi kerak;

b) tushum faqat hisobot sanasi holatiga ko'ra amalga oshirilgan xarajatlar summasida tan olinishi lozim;

d) tushum faqat xizmat to'liq ko'rsatilganidan keyin tan olinishi kerak;

e) tushumni tan olish varianti mazkur holatda har bir muayyan kompaniyaning hisob yuritish siyosatida qayd etilgan qoidaga bog'liq. Bunda yuqorida ko'rsatilgan uchta variantdan istalgan bittasi tanlanishi mumkin.

To'g'ri javob:

Ushbu savolga javob berish uchun IAS 18 "Tushum" standartining 26-27-

bandlariga amal qilish lozim.

Standartning 26-bandida xizmatlar ko'rsatilishini nazarda tutuvchi operatsiyaning natijasini ishonchli tarzda baholashning iloji bo'lmagan hollarda tushum faqat tan olingan qoplanadigan xarajatlar miqdoriga tan olinishi kerakligini ta'kidlovchi umumiy qoida belgilangan.

27-bandda yuqoridagi qoidaga izoh berilgan. Xususan, unda ko'rsatilishicha, bitmni ijro etishning dastlabki bosqichlarida ko'pincha uning natijasini ishonchli tarzda baholashning iloji bo'lmaydi. Lekin, kompaniya bitmni amalga oshirishda qilingan xarajatlarni qoplashi mumkinligi ehtimol tutilishi mumkin. Shuning uchun shartnoma bo'yicha tushum faqat qilingan xarajatlarning qoplanishi kutilayotgan darajada tan olinadi. Chunki bitimning natijasini ishonchli tarzda baholab bo'lmaydi, foyda tan olinmaydi.

Mazkur holatda ushbu qoidalar noaniqlik holatida daromadlarni oshirishga ruxsat bermaydigan ehtiyotkorlik tamoyilining amal qilishiga asoslangan.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – b) variant.

10. Xizmatlar ko'rsatilishini nazarda tutuvchi operatsiyaning natijasini ishonchli tarzda baholashning iloji bo'lmasa va shu bilan birga olingan qoplama summasi kompaniya qilgan xarajatlarni qoplashiga hech qanday ishonch mavjud bo'lmasa:

a) tushum hisobot sanasi holatiga ko'ra bitimning tugallanganlik bosqichini ko'rsatish yo'li bilan tan olinishi kerak;

b) tushum faqat hisobot sanasi holatiga ko'ra amalga oshirilgan xarajatlar summasida tan olinishi lozim;

d) tushum faqat xizmat to'liq ko'rsatilganidan keyin tan olinishi kerak;

e) tushumni tan olish varianti mazkur holatda har bir muayyan kompaniyaning hisob yuritish siyosatida qayd etilgan qoidaga bog'liq. Bunda yuqorida ko'rsatilgan uchta variantdan istalgan bittasi tanlanishi mumkin.

To'g'ri javob:

Ushbu savolga javob berish uchun IAS 18 "Tushum" standartining 26-28-bandlariga amal qilish lozim.

Standartning 26-bandida xizmatlar ko'rsatilishini nazarda tutuvchi operatsiyaning natijasini ishonchli tarzda baholashning iloji bo'lmagan hollarda tushum faqat tan olingan qoplanadigan xarajatlar miqdoriga tan olinishi kerakligini ta'kidlovchi umumiy qoida belgilangan.

Biroq, 28-band mazkur holatda tushumni tan olish tartibiga qo'shimcha aniqliklarni kiritadi. Xususan, unda aytilishicha, bitimning natijasini ishonchli tarzda baholashning iloji bo'lmagan va qilingan xarajatlarning qoplanishi ehtimol tutilmagan hollarda tushum tan olinmaydi, qilingan xarajatlar esa chiqim sifatida tan olinadi.

Demak, ushbu savolga to'g'ri javob – d) variant.

5.3. Mustaqil nazorat qilish uchun testlar

1. Tushum:

1. Daromadni o'z ichiga oladi;
2. Bu kompaniyaning odatdagi faoliyati jarayonida iqtisodiy naflarning yalpi tushumi bo'lib, u kapitalning aksiyadorlar badallari hisobidan emas, balki boshqacha tarzda ko'payishiga olib keladi;
3. Qo'shilgan qiymat solig'ini o'z ichiga oladi.

2. Savdo va ulgurji chegirmalari summalari:

1. Tushumni aniqlashda hisobga olinmaydi;
2. Tushum summasidan chiqarib tashlanadi;
3. Buxgalteriya balansida o'z kapitali tarkibida aks ettiriladi.

3. Fozsiz kredit yoki uzoq muddatli kredit bilan bo'lgan holatda:

1. Tushum mablag'lar olinguncha tan olinmaydi;
2. Kelgusi tushumlarning diskontlangan qiymati aniqlanadi;
3. Shubhali qarzlarni bo'yicha zaxiralar yaratilishi kerak.

4. Tovarlarini ayirboshlashda:

1. Ayirboshlash operatsiyasi buxgalteriya hisobida aks ettirilmaydi;
2. Operatsiyada pul mablag'lari ishga solinmagan;
3. Tushum paydo bo'ladi.

5. Bitim sotilgan tovarga keyingi xizmat ko'rsatilishini nazarda tutgan hollarda:

1. Bu bitim tushumning paydo bo'lishiga olib kelmaydi;
2. Ushbu xizmatni ko'rsatishga taalluqli bo'lgan tushum butun xizmat ko'rsatish davri mobaynida tan olinadi;
3. Bu bitim hamma vaqt kreditlash operatsiyasi sifatida ko'rib chiqiladi.

6. Sotish va qaytarib sotib olish shartnomasi doirasidagi bitimlarning uyg'unlashtirilishi:

1. Bitta bitim sifatida ko'rib chiqiladi;
2. Sotish va qaytarib sotib olish nuqtai nazaridan alohida aks ettiriladi;
3. Qonunda ta'qiqlangan.

7. Sotuvlardan tushgan tushum quyidagi holatda tan olinadi:

1. Sotuvchi tushumni tan olish qarorini qabul qilganda;
2. Har bir hisobot davri oxirida;
3. Muayyan shartlar qondirilganda.

8. Sotuvlar bilan bog'liq odatdagi kredit tavakkalchiligi:

1. Tushumni tan olish muddatini cho'zish uchun eng yaxshi sabab;
2. Tushumni tan olish muddatini cho'zish uchun sabab bo'lmaydi;
3. Auditorlar hisobotida batafsil aks ettiriladi.

9. Agar kompaniya katta hajmdagi tavakkalchiliklarni saqlab qolsa, u holda:

1. Tushum tan olinmaydi;
2. Tushumni tan olish uchun muammolar mavjud emas;
3. Sug'urta majburiy emas.

10. Agar tushumga ega bo'lish xaridor tomonidan tovarlarni uchinchi tarafga sotish natijasida tushum olinishiga bog'liq bo'lsa:

1. Bitim sotuv sifatida tan olinmaydi;
2. Bitim aksiyadorlarning roziligi bilan tuzilishi kerak;
3. Tushumni tan olish kechiktiriladi.

11. Valyutani nazorat qilish chora-tadbirlari tushum summasining o'tkazilishini xavf ostiga qo'ygan hollarda:

1. Tushumni faqat mablag'larni o'tkazish uchun ruxsat olinganidan keyin tan olish mumkin;

2. Bitim bekor qilinadi;
3. Ishonchsiz qarz uchun zaxira yaratilishi kerak.

12. Summa tushum sifatida tan olinganidan keyin to'lanmaslik xavfi:

1. Tushum summasining kamayishi sifatida;
2. Ishonchsiz va shubhali qarzlarni uchun xarajatlar sifatida;
3. Kreditorlik qarzlari moddasiga kiritiladigan summa sifatida ko'rib chiqiladi.

13. Agar xaridorga kafolatlar berilsa, kafolatli xizmat ko'rsatish xarajatlari:

1. Xarajatlar sifatida;
2. Tushum summasining kamayishi sifatida;
3. Keyingi davrda tan olinadi.

14. Xizmat ko'rsatishdan tushgan tushum:

1. Dastlabki hisob-kitoblarni;
2. Bo'nak sifatida olingan to'lovlarni;
3. Hisobot sanasi holatiga ko'ra bitimning tugallanganligi bosqichini ko'rsatish yo'li bilan tan olinadi.

15. Hisobot sanasi holatiga ko'ra xarajatlar, bitimning tugallanganligi bosqichi va bitimni tugatish xarajatlari:

1. Hisobga olinmaydi;
2. Hisobotlarda aks ettiriladi;
3. Ishonchli tarzda baholanishi mumkin.

16. Baholashni tekshirish va qayta ko'rib chiqish:

1. Bitimning moliyaviy natijasi ishonchli tarzda baholanishi mumkin emasligini anglatadi;

2. Bitimning moliyaviy natijasi ishonchli tarzda baholanishi mumkin emasligini anglatmaydi;

3. Bitimni bekor qiladi.

17. Mijozlardan bo'nak sifatida va oraliq tushumlar:

1. Tugallanganlik bosqichining isboti hisoblanadi;
2. Tugallanganlik bosqichini aks ettirishi mumkin emas;
3. To'lanadigan schyotlar sifatida hisobga olinishi lozim.

18. Xarajatlarning qoplanishi ehtimol tutilgan hollarda:

1. Butun tushum tan olinadi;
2. Tushumning faqat xarajatlarga teng qismi tan olinadi;

3. Tushum tan olinmaydi.

19. Foizlardan olingan tushum:

1. Aktiv uchun samarali real daromadni hisobga olgan holda foizli-vaqtinchalik asosda;
2. Pul asosida;
3. Qarzlarni to'lash davrini hisobga olgan holda foizli-vaqtinchalik asosda tan olinishi kerak.

20. Litsenziya to'lovlari:

1. Pul asosida;
2. Hisoblab yozishshlar asosida;
3. Vaqtinchalik asosda tan olinishi lozim.

21. Dividendlar:

1. Pul asosida;
2. Hisoblab yozishshlar asosida;
3. Aksiyadorlarning to'lovlarni olish huquqi aniqlangan vaqtda tan olinishi kerak.

5.4. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq daromadlarni hisobga olish bo'yicha vazifalar va namunaviy vaziyatlar

1-vazifa:

Iqtisodiyot giperinflatsiya sharoitida ishlamoqda. Korxonada mahsulot sotishdan quyidagi miqdordagi daromadlarni tan oldi:

- iyunda **1000** ming shartli birlik summasida (hisobot yili oxirigacha 6 oy);
- sentabrda **2000** ming shartli birlik summasida (hisobot yili oxirigacha 3 oy);

Iqtisodiyotda yillik foiz normasi **46,41** foizni tashkil qiladi. Ushbu norma narxlarning umumiy indeksi sifatida tan olinishi mumkin, chunki IAS 29 standarti mezonlariga javob beradi.

Inflatsiyaga korrekcirovkani hisobga olgan holda daromadlar yillik summasini aniqlang. Korxonada IAS 29 standartini qo'llamoqda.

Yechish:

Olingan daromad summasi har oylik narxlar indeksini hisobga olgan holda korrekcirovka qilinishi kerak. Demak, birinchi bosqichda oylik qayta hisoblash uchun qo'llaniladigan (aniqrog'i tegishli daromadni hisobotlarda tan olish sanasidan boshlab) indeksni hisoblab chiqish lozim:

Iyun oyi indeksi – $1,4641^{6/12} = 1,21$;

Sentabr oyi indeksi – $1,4641^{3/12} = 1,1$

U holda olingan narxlar indeksiga muvofiq daromad ko'rsatkichlarini qayta hisoblaymiz:

Iyun oyi indeksi – $1000 * 1,21 = 1210$ ming sh.b.;

Sentabr oyi indeksi – $2000 * 1,1 = 2200$ ming sh.b.

Hisobotlarda ko'rsatilishi lozim bo'lgan jami umumiy tushum 3410 ming sh.b.ni tashkil qiladi.

2-vazifa:

Kompaniyaning har oylik tushumi **150** ming sh.b.ni tashkil qiladi. Tushum bir oyning o'zida olinib, tan olinadi.

Oylik inflyastiya darajasi **2** foizni tashkil qiladi. Mazkur foiz stavkasi samarali stavka sifatida tan olinadi va davr narxlarining umumiy indeksi sifatida qo'llanilishi mumkin.

Korxonada iqtisodiyotni giperinflyastion iqtisodiyot sifatida tan olishini va IAS 29 standarti qo'llanilishini hisobga olgan holda yillik hisobotda tushum summasi qancha ko'rsatilishi lozimligini aniqlang.

Yechish:

Mazkur holatda shuni nazarda tutish lozimki, dekabrda tan olingan tushum summasi korrekcirovka qilinmasligi kerak, chunki u amalda 31 dekabr holatiga ko'ra tan olinadi.

Noyabr oyi tushumi 1 oy uchun narxlar indeksini, oktabr oyi tushumi 2 oy uchun narxlar indeksini hisobga olgan holda korrekcirovka qilinishi lozim.

Tegishli qayidagiga ega bo'lamiz:

$$\text{Tushum}_{\text{yil}} = 150000 + 150000 * 1,02 + \dots + 150000 * 1,02^{11} = 2011813,5 \text{ sh.b.}$$

3-vazifa:

Kompaniya mahsulotni sotishdan sentabr oyida **10** ming sh.b. miqdorida tushum oldi.

Bir oy uchun inflyastiya darajalari quyidagilarni tashkil qildi:

- sentabr uchun – 1 foiz;
- oktabr uchun – 2 foiz;
- noyabr uchun – 1 foiz;
- dekabr uchun – 5 foiz.

Kompaniya uchun har yilning 31- dekabri hisobot sanasi hisoblanadi.

Korxonada IAS 29 "Giperinflyastiya sharoitida hisobga olish" standartini qo'llayotganligini hisobga olgan holda ushbu tushum hisobotlarda qancha summada tan olinishi kerakligini aniqlang.

Yechish:

Mazkur holatda uch oy uchun umumiy indeksni hisoblab chiqish zarur:

- oktabr;
- noyabr;
- dekabr.

Sentabr oyining narxlar indeksi e'tiborga olinmasligi kerak, chunki tushumning haqiqiy summasi sentabr oyining oxirida tan olinadi.

$$\text{3 oy indeksi} = 1,02 * 1,01 * 1,05 = 1,08171$$

U holda olingan narxlar indeksini hisobga olgan holda tushum summasini qayta hisoblab chiqamiz:

$$\text{Tushum} = 10000 * 1,08171 = 10817,1 \text{ sh.b.}$$

4-vazifa:

Kompaniya tushumini hisobot yilining mart oyida **1440** ming shartli birlik

summasida tan oldi va ushbu summani iyun oyida oldi. Yillik foiz normasi **107,36** foizni tashkil qiladi.

Korxonada IAS 29 standartini qoʻllagan taqdirda (moliya yili 31 dekabrda tugashini hisobga olgan holda) tushum yillik hisobotda tan olinadigan summani aniqlang.

Yechish:

Ushbu holatda ikkita qayta hisoblab chiqish taomilini qoʻllash zarur. Dastlab tushum summasini diskontlash lozim, chunki amalda sotish operatsiyasi ikkita birlashtirilgan operatsiyani, shu jumladan tijorat kreditini berish operatsiyasini oʻzida namoyon etadi.

Soʻngra esa olingan tushum summasini tegishli davr uchun narxlar umumiy indeksini hisobga olgan holda diskontlash kerak.

Avval boshda mart oyida tan olinishi lozim boʻlgan diskontlangan tushum summasini hisoblab chiqamiz:

$$\text{Tushum}_{\text{martda tan olingan}} = 1440 / 2,0736^{3/12} = 1200 \text{ ming sh.b.}$$

Mos ravishda 240 ming shartli birlik summasi foizlar boʻyicha xarajatlar sifatida koʻrsatilishi kerak.

Endi olingan tushumni 9 oy uchun narxlar indeksini hisobga olgan holda hisoblab chiqamiz:

$$\text{Tushum}_{\text{IAS 29 ni hisobga olgan holda hisobot sanasida}} = 1200 * 2,0736^{9/12} = 2073,6 \text{ ming sh.b.}$$

Moliyaviy daromad sifatida olingan foizlar summasi ham diskontlanishi lozim:

$$\text{Foizlar boʻyicha daromadlar} = 240 * 2,0736^{9/12} = 414,72 \text{ ming sh.b.}$$

5-vazifa:

Kompaniya tushumni mart oyida **1440** ming shartli birlik summasida tan oldi va ushbu summani iyun oyida oldi. Yillik foiz normasi **107,36** foizni tashkil qiladi.

Korxonada IAS 29 standartini qoʻllagan taqdirda (moliya yili 31-dekabrda tugashini hisobga olgan holda) tushum yillik hisobotda tan olinadigan summani aniqlang.

Yechish:

Mazkur holatda ikkita qayta hisoblab chiqish taomilini qoʻllashga zarurat yoʻq. Shunchaki tushum summasini diskontlash lozim, chunki amalda sotish operatsiyasi ikkita birlashtirilgan operatsiyani, shu jumladan tijorat kreditini berish operatsiyasini oʻzida namoyon etadi.

$$\text{Tushum}_{\text{hisobotlarda}} = 1440 / 2,0736^{3/12} = 1200 \text{ ming sh.b.}$$

Korxonada IAS 29 standartini qoʻllamayotganligi tufayli inflyatsiyani hisobga olgan holda diskontlangan tushumni qayta hisoblab chiqishga hojat yoʻq.

6-vazifa:

2015-yil sentabrda sotilib, narxi toʻlangan mahsulotni sotish tannarxi 2015-yil martda qilingan xarajatlar hisobidan shakllandi. Sotuvlar hajmining nominal miqdori **2400** ming shartli birlikni, sotuvlar tannarxining miqdori **1000** ming shartli birlikni tashkil qiladi.

Yillik foiz normasi **107,36** foizni tashkil qiladi. Korxonada IAS 29 standartini qo'llamoqda.

IAS 29 standarti talablarini hisobga olgan holda yillik hisobotda ko'rsatilishi lozim bo'lgan sotuvlar hajmi summasini, sotuvlar tannarxini aniqlang.

Yechish:

Mazkur holatda turli indekslarni hisobga olgan holda tushum va sotuvlar tannarxi ko'rsatkichlarini qayta hisoblash lozim, chunki ushbu ko'rsatkichlar dastlab turli davrlar narxlarini hisobga olgan holda tan olingan (shakllantirilgan) edi.

$$\text{Tushum} = 2400 * 2,0736^{3/12} = 2880 \text{ ming sh.b.}$$

$$\text{S/s} = 1000 * 2,0736^{9/12} = 1440 \text{ ming sh.b.}$$

7-vazifa:

Kompaniya xizmatlar ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Hisobot sanasi holatiga ko'ra, xizmat ko'rsatish uchun sarflangan summa **15** ming shartli birlikni tashkil qildi. Bunda kompaniya ko'rsatilayotgan xizmatning tayyorligi bosqichini **50** foizga baholamoqda. Ko'rsatilayotgan xizmatdan olinishi rejalashtirilayotgan daromad **35** ming shartli birlikni tashkil qiladi.

Hisobotlarda "bajarish foizi" usuli bo'yicha joriy davr uchun tan olinishi lozim bo'lgan daromad, xarajat summasini va ko'rsatilgan xizmat bo'yicha natijani aniqlang.

Yechish:

Ushbu holatda kompaniya ko'rsatilayotgan xizmatning tayyorligi bosqichini aniqlash imkoniyatiga ega. O'z navbatida, u bajarish foizi usuli bo'yicha daromadni hisoblab chiqishi va tan olishi shart. U holda hisobot davridagi asosiy ko'rsatkichlar quyidagilarni tashkil qiladi:

- **xarajatlar – 15 ming sh.b.;**

- **daromadlar – 17,5 ming sh.b.= 35 * 0,5;**

- **foyda – 2,5 ming sh.b.**

8-vazifa:

Kompaniya xizmatlar ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Hisobot sanasi holatiga ko'ra, xizmat ko'rsatish uchun sarflangan summa **15** ming shartli birlikni tashkil qildi. Bunda kompaniya ko'rsatilayotgan xizmatning tayyorligi bosqichini **50** foizga baholaydi. Ko'rsatilayotgan xizmatdan olinishi rejalashtirilayotgan daromad **25** ming shartli birlikni tashkil qiladi.

Hisobotlarda "bajarish foizi" usuli bo'yicha joriy davr uchun tan olinishi lozim bo'lgan daromad, xarajat summasini va ko'rsatilgan xizmat bo'yicha natijani aniqlang.

Yechish:

Mazkur holatda kompaniya ko'rsatilayotgan xizmatning tayyorligi bosqichini aniqlash imkoniyatiga ega. O'z navbatida, u bajarish foizi usuli bo'yicha daromadni hisoblab chiqishi va tan olishi shart. U holda hisobot davridagi asosiy ko'rsatkichlar quyidagilarni tashkil qiladi:

- **xarajatlar – 15 ming sh.b.;**

- daromadlar – 12,5 ming sh.b.= 25 * 0,5;

- zarar – 5 ming sh.b.

Zarar summasi 5 ming shartli birlikni tashkil qiladi, chunki u bir yo‘la to‘liq hajmda tan olinadi (25 – 30).

9-vazifa:

Kompaniya xizmatlar ko‘rsatish bilan shug‘ullanadi. Hisobot sanasi holatiga ko‘ra, xizmat ko‘rsatish uchun sarflangan summa **15** ming shartli birlikni tashkil qildi. Bunda kompaniya ko‘rsatilayotgan xizmatning tayyorligi bosqichini aniq baholash imkoniyatiga ega emas.

Ko‘rsatiladigan xizmatdan olinishi rejalashtirilayotgan daromad **45** ming shartli birlikni tashkil qiladi, shu bilan birga kompaniyaning olinadigan daromad summasi ushbu xizmat bo‘yicha xarajatlari miqdorini qoplashiga ishonchi komil.

Hisobotlarda joriy davr uchun tan olinishi lozim bo‘lgan daromad, xarajat summasini va ko‘rsatilgan xizmat bo‘yicha natijani aniqlang.

Yechish:

Ushbu holatda IAS 18 standartining 26 va 27-bandlari talablariga muvofiq daromad summasi faqat hisobot yilida qoplanadigan summa bo‘yicha tan olinishi kerak, ya’ni u quyidagini tashkil qiladi:

- daromadlar – 15 ming sh.b.;

- xarajatlar – 15 ming sh.b.;

- foyda – 0 ming sh.b.

Mazkur holatda foyda tan olinmaydi, chunki tayyorlik bosqichi ishonchli tarzda baholanmagan.

10-vazifa:

Kompaniya ta’lim xizmatlari ko‘rsatish bilan shug‘ullanadi. Hozirgi vaqtda **10** kishidan iborat 1 guruh o‘qiyapti. O‘qish uchun to‘lov **10000** sh.b./kishini tashkil qiladi.

Kurslar umumiy hajmi **240** soatni tashkil qiladi. Hisobot davrining yakuni holatiga ko‘ra **180** soat sarflandi. Bunda mazkur guruh kurslarini o‘tkazish xarajatlari **45000** sh.b.ni tashkil qildi.

Ushbu moliya yili hisobotlarida “bajarish foizi” usuli bilan kurslar bo‘yicha daromadlar, xarajatlar summasini va natijani aniqlang.

Yechish:

Birinchi bosqichda xizmatning tayyorlik bosqichini aniqlash lozim. Albatta, u quyidagini tashkil qiladi:

Tayyorlik bosqichi = 180 / 240 = 0,75 yoki 75 foiz.

Tayyorlik bosqichini baholash mumkinligi tufayli daromadlar summasi tayyorlik bosqichi usuli bo‘yicha tan olinishi kerak. Umumiy daromad 100 ming sh.b.ni tashkil qilishi, hozirgi vaqtga kelib esa ishlarning 75 foizi bajarilganligi bois:

- daromadlar 75 ming sh.b.ni;

- xarajatlar 45 ming sh.b.ni;

- foyda 30 ming sh.b.ni tashkil qiladi.

11-vazifa:

Kompaniya ta'lim xizmatlari ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Hozirgi vaqtda **10** kishidan iborat 1 guruh o'qiyapti. O'qish uchun to'lov **10000** sh.b./kishini tashkil qiladi.

Kurslar umumiy hajmi **240** soatni tashkil qiladi. Hisobot davrining yakuni holatiga ko'ra **180** soat sarflandi. Bunda mazkur guruh kurslarini o'tkazish xarajatlari **90000** sh.b.ni tashkil qildi.

Ushbu moliya yili hisobotlarida ko'rsatiladigan kurslar bo'yicha daromadlar, xarajatlar summasini va natijani "bajarish foizi" usuli bilan aniqlang.

Yechish:

Birinchi bosqichda xizmatning tayyorlik bosqichini aniqlash lozim. Albatta, u quyidagini tashkil qiladi:

Tayyorlik bosqichi = $180 / 240 = 0,75$ yoki 75 foiz.

Tayyorlik bosqichini baholash mumkinligi tufayli daromadlar summasi tayyorlik bosqichi usuli bo'yicha tan olinishi kerak. Umumiy daromad **100** ming sh.b.ni tashkil qilishi, hozirgi vaqtga kelib esa ishlarning 75 foizi bajarilganligi bois:

- daromadlar **75 ming sh.b.ni**;
- xarajatlar **90 ming sh.b.ni** tashkil qiladi;
- zarar biryo'la to'liq hajmda $(100 - 120) = 20$ ming sh.b. miqdorida tan olinadi.

5.5. Mustaqil yechish uchun vazifalar

1. Iqtisodiyot giperinflyastiya sharoitida ishlamoqda. Korxonada mahsulot sotishdan quyidagi miqdordagi daromadlarni tan oldi:

Iyunda **1000** ming shartli birlik summasida (hisobot yili oxirigacha 6 oy); sentabrda **3000** ming shartli birlik summasida (hisobot yili oxirigacha 3 oy);

Yillik foiz normasi **46,41** foizni tashkil qiladi.

Inflyastiyaga tuzatishlarni hisobga olgan holda yillik daromadlar summasini aniqlang. Korxonada IAS 29 standartini qo'llamoqda.

2. Kompaniyaning har oylik tushumi **150** ming sh.b.ni tashkil qiladi. Oylik inflyastiya darajasi – **1** foiz. Korxonada iqtisodiyotni giperinflyastiya iqtisodiyoti sifatida tan olishini hisobga olgan holda yillik hisobotida tushum qancha summada ko'rsatilishi kerakligini aniqlang.

3. Kompaniya sentabrda mahsulot sotishdan **20** ming sh.b. miqdorida tushum oldi. 1 oy mobaynida inflyastiya darajalari quyidagilarni tashkil qildi:

- sentabr uchun – 1 foiz;
- oktabr uchun – 2 foiz;
- noyabr uchun – 1 foiz;
- dekabr uchun – 5 foiz.

Mazkur tushum qancha summada tan olinishi lozimligini aniqlang.

4. Kompaniya xizmatlar ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Hisobot sanasi holatiga ko'ra xizmat ko'rsatish uchun sarflangan summa **15** ming shartli birlikni tashkil qildi. Bunda kompaniya xizmatlarning tayyorlik bosqichini **50** foizga baholamoqda.

Ko'rsatilayotgan xizmatdan olinishi rejalashtirilayotgan daromad 35 ming shartli birlikni tashkil qiladi. Hisobotlarda "bajarish foizi" usuli bo'yicha joriy davr uchun tan olinishi lozim bo'lgan daromad, xarajat summasini va ko'rsatilgan xizmat bo'yicha natijani aniqlang.

5. Kompaniya tushumni martda 1440 ming shartli birlik miqdorida tan oldi va ushbu summani iyunda oldi. Yillik foiz normasi 107,36 foizni tashkil qiladi.

Korxonada IAS 29 standartini qo'llagan taqdirda (moliya yili 31-dekabrda tugashini hisobga olgan holda) tushumni yillik hisobotda tan olinadigan summasini aniqlang.

6. Kompaniya xizmatlar ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Hisobot sanasi holatiga ko'ra, xizmat ko'rsatish uchun sarflangan summa **15** ming shartli birlikni tashkil qildi. Bunda kompaniya ko'rsatilayotgan xizmatning tayyorligi bosqichini **50** foizga baholamoqda. Ko'rsatilayotgan xizmatdan olinishi rejalashtirilayotgan daromad **25** ming shartli birlikni tashkil qiladi. Hisobotlarda "bajarish foizi" usuli bo'yicha joriy davr uchun tan olinishi lozim bo'lgan daromad, xarajat summasini va ko'rsatilgan xizmat bo'yicha natijani aniqlang.

7. Kompaniya tushumni martda 1440 ming shartli birlik miqdorida tan oldi va ushbu summani iyunda oldi. Yillik foiz normasi 107,36 foizni tashkil qiladi.

Korxonada IAS 29 standartini qo'llamayotgan taqdirda (moliya yili 31-dekabrda tugashini hisobga olgan holda) tushumni yillik hisobotda tan olinadigan summasini aniqlang.

8. Kompaniya tushumni noyabrda 1557 sh.b. miqdorida tan oldi va ushbu summani dekabrda oldi. Yillik foiz normasi 70 foizni tashkil qiladi. Korxonada hisobotlarni tuzishda IAS 29 standartini qo'llamoqda. Moliya yili 31 dekabrda tugashini hisobga olgan holda tushumni yillik hisobotda tan olinadigan summasini aniqlang.

9. Kompaniya ta'lim xizmatlari ko'rsatish bilan shug'ullanadi. Hozirgi vaqtda **10** kishidan iborat 1 guruh o'qiyapti. O'qish uchun to'lov **10000** sh.b./kishini tashkil qiladi.

Kurslar umumiy hajmi **240** soatni tashkil qiladi. Hisobot davrining yakuni holatiga ko'ra **180** soat sarflandi. Bunda mazkur guruh kurslarini o'tkazish xarajatlari joriy yilda **45000** sh.b.ni tashkil qildi.

Ushbu moliya yili hisobotlarida ko'rsatiladigan kurslar bo'yicha daromadlar, xarajatlar summasini va natijani "bajarish foizi" usuli bilan aniqlang.

10. Kompaniya tushumni sentabrda **100** ming shartli birlik miqdorida tan oldi va ushbu summani **oktabrda** oldi. Oylik foiz normasi **10** foizni tashkil qiladi. Korxonada moliyaviy hisobotlarni har yilning **31**-dekabri holatiga ko'ra tuzadi. Korxonada hisobotlarni tuzishda IAS 29 standartini qo'llagan taqdirda hisobotlarda ko'rsatiladigan tushum summasini aniqlang.

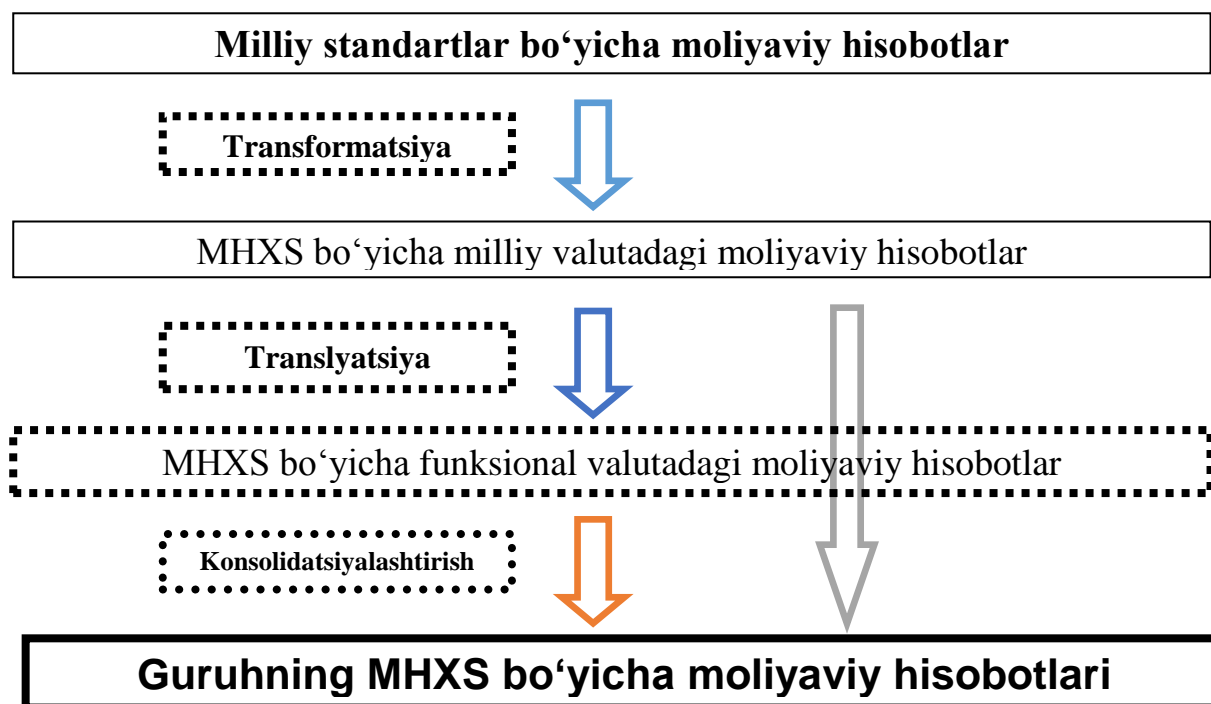
11. Hisobot yilining sentabrda kompaniya **2279507,06** sh.b. miqdorida tushum oldi. Yillik foiz normasi **200 foizni** tashkil qiladi. Iqtisodiyot giperinflyatsiya sharoitida ishlamoqda. Korxonada **IAS 29** standartini qo'llamoqda. Hisobotlar har yilning **31**-dekabri holatiga ko'ra tuziladi. Ushbu tushum hisobotlarda ko'rsatilishi lozim bo'lgan summani aniqlang.

6-bob. MOLIYAVIY HISOBOTLAR XALQARO STANDARTLARI TALABLARIGA MUVOFIQ HISOBOTLAR SHAKLINI O'ZGARTIRISH

6.1. Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq buxgalteriya hisobotlari shaklini o'zgartirishning nazariy asoslari

Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq buxgalteriya hisobotlari shaklini o'zgartirishning umumiy ma'nosi O'zbeiston Respublikasi qoidalariga muvofiq tuzilgan hisobotlar bilan ularni MHXSga muvofiq tuzilgan hisobotlar deb e'tirof etish imkonini beruvchi tuzatishlarni amalga oshirishdan iborat.

Hozirgi vaqtda buxgalteriya hisobotlari shaklini o'zgartirishning nazariy asosi ishlab chiqilgan bo'lib, u shuni nazarda tutadiki, transformatsiya amalda kompaniyalar guruhining konsolidatsiyalashtirilgan moliyaviy hisobotlarini tuzishdagi birinchi bosqich hisoblanadi:

6.1-rasm. Hisobotlar shaklini o'zgartirish bosqichining konsolidatsiyalashtirilgan moliyaviy hisobotlarini tuzish jarayonidagi o'rni

Shunday qilib, hisobotlarning shaklini o'zgartirish bu yakuniy maqsad – konsolidatsiyalashtirilgan hisobotlarni tuzishdagi dastlabki bo'g'in.

2003-yilga qadar hisobotlarning shaklini o'zgartirishdagi asosiy murakkablik shundan iborat ediki, Xalqaro standartlar qo'mitasining o'zi moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq hisobotlarni tuzishga o'tishni aynan qanday amalga oshirish lozimligi borasida biror bir ko'rsatmalarni ishlab chiqmadi. Natijada, har bir kompaniya ma'lum darajadagi ishonch bilan kompaniya hisobotlarini MHXS talablariga mos keladi, deya e'tirof etish imkonini beruvchi qandaydir o'z harakatlar algoritmini tuzishga majbur edi.

Lekin 2004-yil iyunda ularning yangi avlodidan birinchi standart e'lon qilinib,

ular IFRS emas, balki IAS deb nomlana boshladi. IFRS – “Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarining birinchi qo‘llanishi” (boshqacha tarjimada – “Moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarini birinchi marta qabul qilish”). Ushbu yangi standart MHXSga o‘tish jarayonini sezilarli darajada osonlashtirdi, shu jumladan u xalqaro standartlar bo‘yicha birinchi moliyaviy hisobotlarni tuzishda bir necha majburiy va ulardanda ko‘proq ixtiyoriy istisnolarni nazarda tutadi.

Shunday bo‘lsa-da, Xalqaro standartlar qo‘mitasi va ko‘plab boshqa professional kompaniyalar transformatsiya – xalqaro standartlar talablariga mos keladigan hisobotlarga ega bo‘lishning eng yaxshi yo‘li emas, deb ta’kidlashdan sira to‘xtashmadi. U ko‘plab kamchiliklarga ega, jumladan:

- xatolarning muqarrarligi;
- amalda hisobot davri hisob yuritish ma’lumotlarini to‘liq qayta ko‘rib chiqish zarurligi;
- cheklangan vaqtda katta hisob-kitoblarni amalga oshirish zarurligi.

Bunda hisobotlarning shaklini o‘zgartirish o‘rniga buxgalteriya hisobini milliy va xalqaro standartlar bo‘yicha parallel ravishda yuritish taklif etiladi. Bunday nuqtai nazar mazkur usulning quyidagi ustunliklariga asoslangan:

- buxgalteriya hisobining milliy standartlari bo‘yicha hisob yuritilishi ustidan qo‘shimcha ichki nazorat (farq yuzaga kelgan taqdirda buxgalter beixtiyor o‘ziga nima uchun farq yuzaga keldi degan savolni berishga majbur bo‘ladi va balki xato ham topadi);

- transformatsiya tartibotlarini, shu jumladan, cheklangan vaqtda katta hajmdagi ishni amalga oshirish, balki hisobotlarning shaklini o‘zgartirishni bajarish uchun auditorlik firmalarini yollashning zarur emasligi;

- balki, MHXS talablariga muvofiq tuzilgan hisob korxonada boshqaruv hisobi tizimining o‘rnini qisman bosishi mumkin.

Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, hisobotlar shaklini moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari talablariga muvofiq o‘zgartirish emas, balki shunchaki parallel ravishda xalqaro standartlar bo‘yicha hisob yuritish lozim. Bunda hisob yuritish oqilona tashkil etilib, kerakli tarzda avtomatlashtirilgan taqdirda, muayyan qo‘shimcha xarajatlarni keltirib chiqarsa-da, lekin bir vaqtning o‘zida ayrim qo‘shimcha ustunliklarni ham beradi.

Afsuski, amaliyotda baribir ko‘plab kompaniyalar hamon aynan transformatsiya o‘tkazishni afzal ko‘rmoqda.

Shartli birliklarda va boshqa mamlakatlarda hisob yuritishni aynan moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlariga muvofiq amalga oshirishni afzal ko‘rayotgan kompaniyalar soni tobora ortib bormoqda.

Biroq, moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari bo‘yicha hisob yuritishga o‘tayotgan har qanday kompaniya bir marta transformatsiya tartibotini amalga oshirishga majbur bo‘ladi (tashkil etilgan vaqtdan boshlab darhol xalqaro standartlar bo‘yicha hisob yurita boshlagan xo‘jalik yurituvchi subyektlar bundan mustasno).

Bu shu bilan bog‘liqlik, MHXSga o‘tilgan eng dastlabki sanada xo‘jalik yurituvchi subyekt shunchaki milliy standartlar bo‘yicha tuzilgan hisobotlarning shaklini o‘zgartirishi zarur bo‘ladi.

Bunda IFRS 1 shuni talab qiladiki, transformastiyani amalga oshirishda xo‘jalik yurituvchi subyekt:

a) qanaday hisobotlar moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlari bo‘yicha tuzilgan **birinchi** hisobotlar bo‘lishini aniqlashi;

b) MHXSga mos keladigan **hisob yuritish siyosatini** tanlashi va uni birinchi moliyaviy hisobotlarda taqdim etilgan barcha davrlarga **retrospektiv** qo‘llashi;

v) MHXSga **o‘tish sanasi** holatiga ko‘ra ushbu standartlar bo‘yicha **kirish** buxgalteriya balansini tayyorlashi lozim;

Xalqaro standartlar bo‘yicha birinchi moliyaviy hisobotlarni tuzishda hisobot sanasi holatiga ko‘ra amal qilib turgan barcha moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarini **retrospektiv** qo‘llash zarurligi IFRS 1 ning **asosiy** tamoyili hisoblanadi.

Standart kompaniyalarga moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarining ayrim talablarini retrospektiv qo‘llamaslik imkonini beruvchi **6** ta ixtiyoriy istisnoni, shuningdek, MHXSni retrospektiv qo‘llashning iloji bo‘lmaydigan **3** ta majburiy istisnoni o‘zida mujassam etgan.

Ayrim istisnolar haqiqatdan ham ahamiyatli bo‘ladi. Masalan, kompaniya asosiy vositalar obyektini MHXSga o‘tish vaqtidagi adolatli narx bo‘yicha baholash va mazkur adolatli narxdan uning shu vaqtdagi boshlang‘ich narxi sifatida foydalanish to‘g‘risida qaror qabul qilishi mumkin.

Xalqaro standartlarni birinchi marta qo‘llayotgan kompaniya o‘zi tomonidan ilgari MHXSga o‘tish vaqtida yoki unga qadar qo‘llanilgan hisob yuritish milliy qoidalarga muvofiq o‘tkazilgan asosiy vositalar obyektini qayta baholash natijalaridan, agar qayta baholash natijasida olingan baho umuman olganda quyidagilar bilan taqqoslanadigan bo‘lsa, qayta baholash vaqtidagi boshlang‘ich baho sifatida foydalanishga qaror qilishi mumkin:

- adolatli narx bilan;

- MHXS bo‘yicha hisoblab chiqilgan va, masalan, narxlarning umumiy yoki muayyan indeksi o‘zgarishlarini aks ettirish maqsadida uchun tuzatishlar kiritilgan narx yoki amortizatsiya qilingan narx bilan.

Xalqaro standartlarni birinchi marta qo‘llayotgan kompaniya, ayrim aktivlar va majburiyatlarni, o‘zi tomonidan ilgari qo‘llanilgan hisob yuritish milliy qoidalarga muvofiq, masalan, xususiylashtirish yoki aksiyalarni dastlabki oshkora taklif etish kabi voqea oqibatida qandaydir muayyan sana holatiga ko‘ra adolatli narx bo‘yicha baholash yo‘li bilan ularning boshlang‘ich narxini belgilashi mumkin. U bunday voqea bilan shartlangan adolatli narx bo‘yicha bahodan ushbu baholashni o‘tkazish vaqtida Xalqaro standartlar maqsadlari uchun boshlang‘ich narx sifatida foydalanishi mumkin.

Bundan tashqari, IAS 21 “Valyuta kurslari o‘zgarishining ta’siri” xalqaro standarti kompaniya zimmasiga quyidagi majburiyatlarni yuklaydi:

- ayrim kurs farqlarini kapitalning alohida tarkibiy qismi sifatida tasniflash;

- xorijiy operatsiyalarni hisobdan chiqarish vaqtida foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotga ushbu operatsiyalar bo‘yicha to‘plangan kurs farqini (shu jumladan, agar qo‘llash mumkin bo‘lsa, tegishli xejirlash operatsiyalari bo‘yicha

foyda va zararlarni) chiqarish bo'yicha foyda va zararlarning bir qismi sifatida kiritish.

Biroq, Xalqaro standartlarni birinchi marta qabul qilgan kompaniya mazkur talablarni MHXSga o'tish vaqtida mavjud bo'lgan to'plangan kurs farqlariga nisbatan bajarishga majbur emas. Agar Xalqaro standartlarni birinchi marta qabul qilgan kompaniya ushbu istisnodan foydalansa:

- barcha xorijiy operatsiyalar bo'yicha tegishli to'plangan kurs farqlari MHXSga o'tish sanasi holatiga ko'ra nolga teng deb hisoblanadi;

- har qanday xorijiy operatsiyalarni keyingi hisobdan chiqarishdan ko'rilgan foyda yoki zarar MHXSga o'tish vaqtigacha yuzaga kelgan kurs farqlarini istisno etishi va keyingi kurs farqlarini o'z ichiga olishi lozim.

Shunday qilib, Xalqaro standartlarni birinchi marta qo'llayotgan kompaniyalar uchun talablarning ayrim susaytirilishi mavjud.

Butun qayta tuzish ikkita asosiy bosqichga bo'linadi:

- tayyorgarlik;

- hisob-kitob.

Har qanday transformatsiyaning asosini **tayyorgarlik bosqichi** tashkil qiladi, bunda BHMS va MHXSga muvofiq hisob yuritishning nomuvofiqligini aniqlash zarur.

Hisob-kitob bosqichi farqlarni hisoblash bo'yicha arifmetik harakatlarni o'z ichiga oladi.

O'zining kirish balansida kompaniya:

- a) MHXSga muvofiq tan olinishi **talab qilinadigan** barcha aktivlar va majburiyatlarni **tan olishi**;

- b) agar MHXS **tan olishga ruxsat bermasa**, elementlarni aktivlar yoki majburiyatlar sifatida **tan olmasligi**;

- d) hisob yuritishning avvalgi milliy qoidalarga muvofiq aktivlar, majburiyatlar yoki o'z kapitali elementlarining bir turi sifatida tan olingan, lekin endilikda MHXSga muvofiq aktivlar, majburiyatlar yoki o'z kapitali elementlarining boshqa turini o'zida namoyon etayotgan moddalarni qayta tasniflashni amalga oshirishi;

- e) MHXSni kompaniyaning barcha tan olingan aktivlari va majburiyatlarini baholash uchun qo'llashi lozim.

MHXSni birinchi marta qo'llash natijasida yuzaga keladigan tuzatishlar **"Taqsimlanmagan foyda"** schyotiga kiritilishi kerak.

Transformatsiyaga nisbatan asosiy yondashuvlar quyidagilardan iborat:

- o'tgan davr transformatsiyasi chog'ida amalga oshirilgan o'tkazmalarni qaytargan holda bosqichma-bosqich;

- **o'tgan davr transformatsiyasi chog'ida amalga oshirilgan o'tkazmalarni qaytarmagan holda bosqichma-bosqich**;

Har bir usulning mohiyatini kichik misolda qisqacha izohlaymiz.

Hisobotlarning shaklini o'zgartirish chog'ida **40** ming sh.b. qiymatdagi asosiy vosita bo'yicha quyidagi farqlar aniqlangan bo'lsin:

- O'zbekiston Respublikasi BHMSga va xo'jalik yuritvi subyektlarning hisob siyosatiga muvofiq (asosiy vositaning texnik pasportidan kelib chiqib mustaqil

belgilangan) foydalanish muddati – 4 yil;

– MHXSga muvofiq qabul qilingan foydali foydalanish muddati – 5 yil.

Kompaniya moliyaviy hisobotlar xalqaro standartlarini qo‘llashga haqli emas, shuning uchun ham bunday farqlar yuzaga kelishi ehtimolga yaqin.

Reversiv yondashuvning mohiyati shundan iboratki, har bir hisobot davrining oxiri holatiga ko‘ra qandaydir balans moddasini (schyot yoki kontrschyotni) **taqsimlanmagan foyda** schyotiga kiritgan holda unga kiritilgan tuzatish tan olinadi.

Keyingi davrda kiritilgan tegishli tuzatishning **reversi** (qaytarilishi, bekor qilinishi) yuz beradi, keyingi hisobot sanasi holatiga ko‘ra esa kiritilgan tuzatish ikki (yoki undan ko‘p) davr uchun to‘liq summada qaytadan tan olinadi.

Mazkur holatda biz quyidagi ma‘lumotlarga ega bo‘lamiz.

6.1-jadval

MHXS talablariga muvofiq hisobotlar shaklini o‘zgartirish chog‘ida moliyaviy hisob ma‘lumotlariga kiritilgan tuzatishlar

Yil	Ko‘rsatkich	BHMS	MHXS bo‘yicha tuzatishlar kiritish	Kiritilgan tuzatish bo‘yicha buxgalteriya yozuvi
1	Yil uchun amortizatsiya	10	2	Dt Amortizatsiya Kt TMF
	To‘plangan amortizatsiya	10	8	
	Qoldiq qiymat	30	32	
2	Revers		2	Dt TMF Kt Amortizatsiya
	Yil uchun amortizatsiya	10	4	Dt Am Kt TMF
	To‘plangan amortizatsiya	20	16	
	Qoldiq qiymat	20	24	
3	Revers		4	Dt TMF Kt Amortizatsiya
	Yil uchun amortizatsiya	10	6	Dt Am Kt TMF
	To‘plangan amortizatsiya	30	24	
	Qoldiq qiymat	10	16	
4	Revers		6	Dt TMF Kt Amortizatsiya
	Yil uchun amortizatsiya	10	8	Dt Am Kt TMF
	To‘plangan amortizatsiya	40	32	
	Qoldiq qiymat	0	8	
4	Revers		8	Dt TMF Kt Amortizatsiya
	Yil uchun amortizatsiya	0	8	Dt TMF Kt Amortizatsiya
	To‘plangan amortizatsiya	40	40	
	Qoldiq qiymat	0	0	

Reversning asosiy belgilanishi – keyingi yil mobaynida o‘tgan yilda kiritilgan tuzatishlarni qayd etish va xotirada saqlashning zarur emasligi.

O‘tkazmalar reversini amalga oshirmagan holda transformastiyaning mohiyati shundan iboratki, farq faqat har bir muayyan yil yakuniga ko‘ra aniqlanadi.

Transformastiyaga nisbatan ushbu yondashuvni o‘sha raqamli material asosida ko‘rsatamiz.

6.2-jadval

MHXS talablariga muvofiq hisobotlar shaklini o‘zgartirish chog‘ida moliyaviy hisob ma’lumotlariga kiritilgan tuzatishlar jadvali

Yil	Ko‘rsatkich	BHMS	MHXS bo‘yicha tuzatishlar kiritish	Kiritilgan tuzatish bo‘yicha buxgalteriya yozuvi
1	Yil uchun amortizatsiya	10	2	Dt Amortizatsiya Kt TMF
	To‘plangan amortizatsiya	10	8	
	Qoldiq qiymat	30	32	
2	Yil uchun amortizatsiya	10	2	Dt Amortizatsiya Kt TMF
	To‘plangan amortizatsiya	20	16	
	Qoldiq qiymat	20	24	
3	Yil uchun amortizatsiya	10	2	Dt Amortizatsiya Kt TMF
	To‘plangan amortizatsiya	30	24	
	Qoldiq qiymat	10	16	
4	Yil uchun amortizatsiya	10	2	Dt Amortizatsiya Kt TMF
	To‘plangan amortizatsiya	40	32	
	Qoldiq qiymat	0	8	
5	Yil uchun amortizatsiya	0	8	Dt TMF Kt Amortizatsiya
	To‘plangan amortizatsiya	40	40	
	Qoldiq qiymat	0	0	

Shunday qilib, hisobotlarga barcha tuzatishlar kiritish va u orqali amalga oshiriladigan asosiy ko‘rsatkich – **taqsimlanmagan foyda (TMF)**. Bunda quyidagi belgilarni kiritamiz:

TMF_{0BHMS} – BHMS bo‘yicha bazis davrining taqsimlanmagan foydasi;

TMF_{1BHMS} – BHMS bo‘yicha hisobot davrining taqsimlanmagan foydasi;

$Foyda_{1BHMS}$ – BHMS bo‘yicha hisobot davrining taqsimlanmagan foydasi (hisobot davrida olingan foyda);

TMF_{0MHXS} – MHXS bo‘yicha bazis davrining taqsimlanmagan foydasi;

TMF_{1MHXS} – XS bo‘yicha hisobot davrining taqsimlanmagan foydasi;

$Tuzat_0$ – ma’lumotlarga kiritiladigan, MHXSga o‘zgartirish chog‘ida BHMS

bo'yicha shakllangan, bazis davrida amalga oshirilgan tuzatishlar;

Tuzat₁ – ma'lumotlarga kiritiladigan, MHXSga o'zgartirish chog'ida shakllangan, hisobot davrida amalga oshirilgan tuzatishlar.

U holda transformastiyaning asosiy qoidalarini ko'rib chiqamiz. Birinchi galda, kompaniya buxgalteriya hisobining milliy standartlariga (BHMS) muvofiq taqsimlanmagan foyda to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'ladi. Ushbu ko'rsatkichdan MHXS bo'yicha bazis davrining taqsimlanmagan foydasiga ega bo'lish mumkin:

$$\mathbf{TMF}_{0\text{ MHXS}} = \mathbf{TMF}_{0\text{ BHMS}} + \mathbf{Tuzat.}_0 \quad (1)$$

U holda BHMS bo'yicha hisobot davrining taqsimlanmagan foydasi quyidagi tarzda ifodalanishi mumkin:

$$\mathbf{TMF}_{1\text{ BHMS}} = \mathbf{TMF}_{0\text{ BHMS}} + \mathbf{Foyda}_{1\text{ BHMS}} \quad (2)$$

U holda MHXS bo'yicha hisobot davrining taqsimlanmagan foydasi quyidagini tashkil qiladi:

$$\mathbf{TMF}_{1\text{ MHXS}} = \mathbf{TMF}_{1\text{ BHMS}} + \mathbf{Tuzat.}_1 \quad (3)$$

(1) tenglamadan **TMF_{0 BHMS}** ni quyidagi tarzda ifodalaymiz:

$$\mathbf{TMF}_{0\text{ BHMS}} = \mathbf{TMF}_{0\text{ MHXS}} - \mathbf{Tuzat.}_0 \quad (4)$$

Olingan ifodani (2) tenglamaga qo'yamiz:

$$\mathbf{TMF}_{1\text{ BHMS}} = \mathbf{TMF}_{0\text{ MHXS}} - \mathbf{Tuzat.}_0 + \mathbf{Foyda}_{1\text{ BHMS}} \quad (5)$$

(5) tenglamani (3) tenglamaga qo'yib, MHXS bo'yicha taqsimlanmagan foydaning hisobot davridagi ko'rsatkichini aniqlaymiz:

$$\mathbf{TMF}_{1\text{ MHXS}} = \mathbf{TMF}_{0\text{ MHXS}} - \mathbf{Tuzat.}_0 + \mathbf{Foyda}_{1\text{ BHMS}} + \mathbf{Tuzat.}_1$$

Mazkur formulaning keyingi taqdim etilishi uning ichidagi ko'rsatkichlarning qayta guruhlanishiga bog'liq:

$$\mathbf{TMF}_{1\text{ MHXS}} = \mathbf{TMF}_{0\text{ MHXS}} - \mathbf{Tuzat.}_0 + \mathbf{Foyda}_{1\text{ BHMS}} + \mathbf{Tuzat.}_1$$

Shunday qilib, bunday qayta guruhlash reversning mohiyatini ifodalaydi.

Yakuniy formulani boshqa usul bilan ham o'zgartirish mumkin, bu transformastiyaga nisbatan ikkinchi yondashuvning mohiyatini ta'riflash imkonini beradi:

$$\mathbf{TMF}_{1\text{ MHXS}} = \mathbf{TMF}_{0\text{ MHXS}} + \mathbf{Foyda}_{1\text{ BHMS}} + \mathbf{Tuzat.}_1 - \mathbf{Tuzat.}_0$$

Shunday qilib, milliy standartlar bo'yicha tuzilgan hisobotlardan MHXS talablariga muvofiq tuzilgan hisobotlar deb e'tirof etish mumkin bo'lgan hisobotlarga ega bo'lish mumkin.

6.2. Bosh va shu'ba kompaniyalari hisobotlarini konsolidatsiyalashtirish bo'yicha vazifalar

1-vazifa:

1. va 2-jadvallarda A kompaniya (bosh kompaniya) va B kompaniya (shu'ba kompaniya) ning B kompaniya sof aktivlarining (A kompaniya tomonidan) 100 ming sh.b.lga sotib olingunga qadar buxgalteriya balanslari keltirilgan.

1-jadval

**A bosh kompaniyaning (B kompaniya sotib olingunga qadar)
buxgalteriya balansini**

Aktivlar	Summa	Passivlar	Summa
Asosiy vositalar	1000	Aksiyadorlik kapitali	500
Zaxiralar	500	Taqsimlanmagan foyda	1000
Debitorlik qarzlari	200	Qisqa muddatli bank kreditlari	500
Pul mablagʻlari	500	Yetkazib beruvchilar oldidagi kreditorlik qarzlari	200
Jami aktivlar	2200	Jami passivlar	2200

2-jadval

B bosh kompaniyaning buxgalteriya balansini

Aktivlar	Summa	Passivlar	Summa
Asosiy vositalar	100	Aksiyadorlik kapitali	100
Zaxiralar	50	Uzoq muddatli qarzlari	0
Debitorlik qarzlari	100	Qisqa muddatli bank kreditlari	100
Pul mablagʻlari	30	Yetkazib beruvchilar oldidagi kreditorlik qarzlari	80
Jami aktivlar	280	Jami passivlar	280

A bosh kompaniyaning, u B korxonadan ustidan nazoratni qoʻlga kiritganidan keyingi buxgalteriya balansini tuzing.

A va B kompaniyalar guruhining konsolidatsiyalashtirilgan hisobotlarini tuzing.

Yechish:

A kompaniya B kompaniya ustidan nazorat qilish huquqini 100 ming sh.b.lga, yaʼni B kompaniya sof aktivlarining qiymati boʻyicha sotib oladi. A korxonadan ushbu pul mablagʻlari summasini sarflashi tufayli uning buxgalteriya balansida quyidagi sxema bilan taʼriflash mumkin boʻlgan xoʻjalik operatsiyasi aks ettiriladi: $A \pm = P$.

B kompaniyaning buxgalteriya balansida ushbu pul mablagʻlari hech qanday tarzda aks ettirilmaydi, chunki ular avvalgi mulkdorga – hozirda mazkur korxonaga hech qanday aloqador boʻlmagan B kompaniya aksiyalarining egasiga yoʻnaltiriladi. Oʻz navbatida, B kompaniya xarid qilinganidan keyin uning balansini oʻzgarimasdan qoladi, ayni paytda bosh kompaniyaning buxgalteriya balansini summa boʻyicha oldingidek qoladi, lekin unda moddalar qayta guruhlanadi (5.15-jadval).

3-jadval

**A kompaniyaning B kompaniya sotib olinganidan keyingi
buxgalteriya balansini**

Aktivlar	Summa	Passivlar	Summa
Asosiy vositalar	1000	Aksiyadorlik kapitali	500
Shuʼba kompaniyaga investitsiyalar	100	Uzoq muddatli qarzlari	1000
Zaxiralar	500	Qisqa muddatli bank kreditlari	500
Debitorlik qarzlari	200	Yetkazib beruvchilar oldidagi kreditorlik qarzlari	200
Pul mablagʻlari	400		
Jami aktivlar	2200	Jami passivlar	2200

Jipslashtirish taomili amalga oshirilganidan keyin konsolidatsiyalashtirilgan buxgalteriya balansini quyidagi tarzda taqdim etish mumkin.

Bunda shuni hisobga olish lozimki, konsolidatsiyalashtirilgan hisobotlarda shu'ba kompaniyalarga investitsiyalar moddasi bo'lishi mumkin emas, chunki konsolidatsiyalashtirilgan hisobotlar shu'ba kompaniyalar ko'rsatkichlarini o'z ichiga olmaydi, demak amalda o'z kompaniyasiga investitsiyalar ko'rsatiladi.

Qolgan barcha moddalar tegishli shatrlar bo'yicha ko'rsatkichlarni oddiy jamlash yo'li bilan olingan.

4-jadval

**A va B kompaniyalar guruhining konsolidatsiyalashtirilgan
buxgalteriya balansi**

Aktivlar	Summa	Hisoblash	Passivlar	Summa	Hisoblash
Asosiy vositalar	1100	1000 + 100	Aksiyadorlik kapitali	500	B–kompaniyaning aksiyadorlik kapitali qo'shilmagan, chunki aktivdan A– kompaniyaning B – shu'ba kompaniyaga investitsiyalari chiqarib tashlangan, u B– kompaniyaning aksiyadorlik kapitali moddasi bilan o'zaro istisno etiladi ⁸
Shu'ba kompaniyaga investitsiyalar	0	Ichki aylanma istisno etilgan	Uzoq muddatli qarzlari	1000	1000 + 0
Zaxiralar	550	500 + 50	Qisqa muddatli bank kreditlari	600	500 + 100
Debitorlik qarzlari	300	200 + 100	Yetkazib beruvchilar oldidagi kreditorlik qarzlari	280	200 + 80
Pul mablag'lari	430	400 + 30			
Jami aktivlar	2380		Jami passivlar	2380	

2-vazifa:

Oldingi misolda A kompaniya B kompaniya ustidan nazorat qilish huquqini, aytaylik, uning sof aktivlarini 120 ming sh.b.lga sotib olish orqali qo'lga kiritgan. Hisobotning qolgan barcha ko'rsatkichlari o'zgarmasdan qoladi.

⁸ Бу ҳолат А компания томонидан В компаниянинг соф активлари харид қилинганидан кейин у амалда юридик жиҳатдан фаолият юрита олмай қолиши туфайли юз беради, чунки унинг барча 100% акциялари бош компанияга тегишли. Бирок, шунга қарамай В компаниянинг акциядорлик капитали акциялар бекор қилингунга қадар сақланиб қолади.

Bosh kompaniyaning B kompaniya ustidan nazoratni qo‘lga kiritganidan keyingi buxgalteriya balansini, shuningdek kompaniyalar guruhining buxgalteriya balansini tuzing.

Yechish:

B kompaniya ustidan nazoratni qo‘lga kiritishda A kompaniya 100 ming sh.b. emas, balki 120 ming sh.b. miqdoridagi mablag‘ni (ya’ni B kompaniya sof aktivlarining qiymati bo‘yicha) sarflaydi. U holda mazkur operatsiya amalga oshirilganidan keyin A kompaniyaning buxgalteriya balansini quyidagi tarzda taqdim etish mumkin bo‘ladi (5.17-jadval).

Shunday qilib, A kompaniyaning buxgalteriya balansida guruhning buxgalteriya balansini tuzishdagina tan olinadigan gudvill tan olinmaydi. Bunda gudvill summasi B kompaniya sof aktivlarining qiymati va ular uchun to‘langan summa o‘rtasidagi farq ko‘rinishida aniqlanadi.

5-jadval

A kompaniyaning B kompaniya sotib olinganidan keyingi buxgalteriya balansini

Aktivlar	Summa	Passivlar	Summa
Asosiy vositalar	1000	Aksiyadorlik kapitali	500
Shu'ba kompaniyaga investitsiyalar	120	Uzoq muddatli qarzlari	1000
Zaxiralar	500	Qisqa muddatli bank kreditlari	500
Debitorlik qarzlari	200	Yetkazib beruvchilar oldidagi kreditorlik qarzlari	200
Pul mablag‘lari	380		
Jami aktivlar	2200	Jami passivlar	2200

Guruhning konsolidatsiyalashtirilganidan keyingi buxgalteriya balansini 18-jadvalda berilgan.

6-jadval

Guruhning konsolidatsiyalangan balansini

Aktivlar	Summa	Hisoblash	Passivlar	Summa	Hisoblash
Asosiy vositalar	1100	1000 + 100	Aksiyadorlik kapitali	500	Ichki aylanma istisno etilgan
Gudvill	20		Uzoq muddatli qarzlari	1000	1000 + 0
Shu'ba kompaniyaga investitsiyalar	0	Ichki aylanma istisno etilgan	Qisqa muddatli bank kreditlari	600	500 + 100
Zaxiralar	550	500 + 50	Yetkazib beruvchilar oldidagi kreditorlik qarzlari	280	200 + 80
Debitorlik qarzlari	300	200 + 100			
Pul mablag‘lari	410	380 + 30			
Jami aktivlar	2380		Jami passivlar	2380	

Shunday qilib, guruh balansining umumiy valyutasi mazkur holatda birinchi holat bilan solishtirilganda o‘zgarmaydi, chunki nazoratni qo‘lga kiritish uchun katta

miqdordagi pul mablag'larini sarflagan holda A kompaniya bir vaqtning o'zida guruhga 20 ming sh.b. miqdordagi ijobiy ishbilarmonlik nufuzini ham ta'minladi.

3-vazifa:

O'sha buxgalteriya balansiga ega bo'lgan o'sha A kompaniya B kompaniyani uning sof aktivlari qiymati bo'yicha to'liq sotib olmaydi, balki sof aktivlarining 60 foizigina 60 ming sh.b.lga xarid qilish orqali o'ziga B kompaniya ustidan nazoratni ta'minlaydi, deylik. Bunda uning aktivlarining 40 foizi va tegishli 40 ming sh.b. A kompaniya nazorati ostida bo'lmay qoladi. To'lov pul mablag'lari bilan amalga oshiriladi.

Yechish:

Shu'ba kompaniyaning buxgalteriya balansi ushbu operatsiyadan o'zgarmaydi, A kompaniyaning buxgalteriya balansida esa pul mablag'lari $A \pm = P$ sxema bo'yicha aks ettiriladi. A kompaniyaning konsolidatsiyalashtirilganidan keyingi buxgalteriya balansi 19-jadvalda keltirilgan.

7-jadval

A kompaniyaning B kompaniya sotib olinganidan keyingi buxgalteriya balansi

Aktivlar	Summa	Passivlar	Summa
Asosiy vositalar	1000	Aksiyadorlik kapitali	500
Shu'ba kompaniyaga investitsiyalar	60	Uzoq muddatli qarzlari	1000
Zaxiralar	500	Qisqa muddatli bank kreditlari	500
Debitorlik qarzlari	200	Yetkazib beruvchilar oldidagi kreditorlik qarzlari	200
Pul mablag'lari	440		
Jami aktivlar	2200	Jami passivlar	2200

Guruh balansini tuzishda uning hisobotida B kompaniya va tegishli butun guruh akstiyalarining bir qismiga egalik qiluvchi ozchilik ulushi ajratilishi kerak.

Guruhning konsolidatsiyalashtirilgan hisoboti 20-jadvalda keltirilgan.

8-jadval

Kompaniyalar guruhining konsolidatsiyalangan hisoboti

Aktivlar	Summa	Hisoblash	Passivlar	Summa	Hisoblash
Asosiy vositalar	1100	1000 + 100	Aksiyadorlik kapitali	500	
Shu'ba kompaniyaga investitsiyalar	0	Ichki aylanma istisno etilgan	Ozchilik ulushi	40	Guruh ega bo'lmagan aksiyadorlik kapitalining qiymati sifatida aniqlanadi
Zaxiralar	550	500 + 50	Uzoq muddatli qarzlari	1000	1000 + 0
Debitorlik qarzlari	300	200 + 100	Qisqa muddatli bank kreditlari	600	500 + 100
Pul mablag'lari	470	440 + 30	Yetkazib beruvchilar oldidagi kreditorlik qarzlari	280	200 + 80
Jami aktivlar	2420		Jami passivlar	2420	

Shunday qilib, ozchilik ulushi haqidagi axborot oshkor etilishi shart, chunki u guruhning buxgalteriya hisobotidan foydalanuvchilarning iqtisodiy qarorlariga ta'sir etishi mumkin.

4-vazifa:

Yuqoridagi misolda A kompaniya shu'ba kompaniyaning 80 foizini, aytaylik, 120 ming sh.b.ga sotib olgan. Biroq, A kompaniya B kompaniyaning sotib olingan ulushini darhol sotishni xohlaydi. Lekin, B kompaniyani sotib olish bilan uni sotish o'rtasida B kompaniya 10 ming sh.b. miqdorida foyda olishga ulgurdi.

Bosh kompaniya va shu'ba kompaniyaning buxgalteriya balanslarini, shuningdek A va B kompaniyalar guruhining konsolidatsiyalanlgan buxgalteriya balansini tuzing.

Yechish:

B kompaniyaning hisobot sanasi holatiga ko'ra balansi quyidagi ko'rinishga ega bo'lishi mumkin (21-jadval):

9-jadval

Shu'ba kompaniyaning hisobot sanasi holatiga ko'ra buxgalteriya balansi

Aktivlar	Summa	Passivlar	Summa
Asosiy vositalar	100	Aksiyadorlik kapitali	100
Zaxiralar	50	Xarid qilinganidan keyin taqsimlanmagan foyda	10
Debitorlik qarzlari	100	Qisqa muddatli kreditlar	100
Pul mablag'lari	40	Kreditorlik qarzlari	80
Jami aktivlar	280	Jami passivlar	280

A bosh kompaniyaning (B kompaniya sof aktivlarining 80 foizini 120 ming sh.b.ga sotib olganidan keyingi) buxgalteriya balansini quyidagi tarzda taqdim etish mumkin (22-jadval):

10-jadval

Bosh kompaniyaning buxgalteriya balansi

Aktivlar	Summa	Passivlar	Summa
Asosiy vositalar	1000	Aksiyadorlik kapitali	500
Shu'ba kompaniyaga investistiyalar	120		
Zaxiralar	500	Taqsimlanmagan foyda	1000
Debitorlik qarzlari	200	Qisqa muddatli kreditlar	500
Pul mablag'lari	380	Kreditorlik qarzlari	200
Jami aktivlar	2200	Jami passivlar	2200

Konsolidatsiyalashtirilgan hisobot shu'ba kompaniya foydasining tegishli ulushinigina o'z ichiga oladi (23-jadval), shu'ba kompaniyalarga investistiyalar moddasi esa chiqarib tashlanmaydi, chunki kompaniya qayta sotish uchun sotib olinmoqda.

Kompaniyalar guruhining konsolidatsiyalashtirilgan hisoboti

Aktivlar	Summa	Passivlar	Summa
Asosiy vositalar	1000	Aksiyadorlik kapitali	500
Sotish uchun shu'ba kompaniyaga investitsiyalar	88	Bosh va shu'ba kompaniyalar taqsimlanmagan foydasi	1008
Gudvill	40		
Zaxiralar	500		
Debitorlik qarzlari	200	Qisqa muddatli kreditlar	500
Pul mablag'lari	380	Kreditorlik qarzlari	200
Jami aktivlar	2200	Jami passivlar	2200

6.3. Mustaqil yechish uchun vazifalar

1. A korxonada B korxonadan ustidan nazoratni uning sof aktivlarini sotib olish yo'li bilan qo'lga kiritdi. Nazoratni qo'lga kiritish sanasi holatiga ko'ra B korxonada sof aktivlarining balans qiymati 80 ming shartli birlikni, sof aktivlarning adolatli qiymati esa **90** ming shartli birlikni tashkil qilardi. Nazorat qilish huquqi **100** ming shartli birlikga sotib olingan. A va B kompaniyalar guruhining konsolidatsiyalashtirilgan hisobotida **20** ming shartli birlik miqdoridagi ishbilarmonlik nufuzi ko'rsatilgan. Kompaniyalar guruhi buxgalteri konsolidatsiyalashtirilgan hisobotni tuzishda xatoga yo'l qo'rganmi?

2. A korxonada B korxonadan ustidan nazoratni uning sof aktivlarini sotib olish yo'li bilan qo'lga kiritdi. Nazoratni qo'lga kiritish sanasi holatiga ko'ra B korxonada sof aktivlarining balans qiymati 80 ming shartli birlikni, sof aktivlarning adolatli qiymati esa **90** ming shartli birlikni tashkil qilardi. Nazorat qilish huquqi **100** ming shartli birlikka sotib olingan. A va B kompaniyalar guruhining konsolidatsiyalashtirilgan hisobotida **10** ming shartli birlik miqdoridagi ishbilarmonlik nufuzi ko'rsatilgan. Kompaniyalar guruhi buxgalteri konsolidatsiyalashtirilgan hisobotni tuzishda xatoga yo'l qo'rganmi?

3. A korxonada B korxonadan ustidan nazoratni uning sof aktivlarini sotib olish yo'li bilan qo'lga kiritdi. Nazoratni qo'lga kiritish sanasi holatiga ko'ra B korxonada sof aktivlarining balans qiymati 80 ming shartli birlikni, sof aktivlarning adolatli qiymati esa **90** ming shartli birlikni tashkil qilardi. Nazorat qilish huquqi **100** ming shartli birlikga sotib olingan. A va B kompaniyalar guruhining konsolidatsiyalashtirilgan hisobotida ishbilarmonlik nufuzi ko'rsatilgan. Kompaniyalar guruhi buxgalteri konsolidatsiyalashtirilgan hisobotni tuzishda xatoga yo'l qo'rganmi?

4. A korxonada sof aktivlarining qiymati 90 ming shartli birlikni tashkil qiluvchi B korxonadan ustidan nazoratni 120 ming shartli birlik evaziga qo'lga kiritdi. Shundan keyin A korxonaning buxgalteriya balansida 30 ming sh.b. miqdoridagi ishbilarmonlik nufuzi ko'rsatilgan. A korxonada buxgalteri xatoga yo'l qo'rganmi?

5. A korxonada sof aktivlarining qiymati 90 ming shartli birlikni tashkil qiluvchi B korxonadan ustidan nazoratni 150 ming shartli birlik evaziga qo'lga kiritdi. Shundan keyin A korxonaning buxgalteriya balansida 90 ming shartli birlik miqdoridagi shu'ba kompaniyaga investitsiyalar va 60 ming sh.b. miqdoridagi ishbilarmonlik nufuzi ko'rsatilgan. A korxonada buxgalteri xatoga yo'l qo'rganmi?

6. A korxonaning sof aktivlarining qiymati 100 ming shartli birlikni tashkil qiluvchi B korxonadan nazoratni 140 ming shartli birlik evaziga qoʻlga kiritdi. Shundan keyin A korxonaning buxgalteriya balansida 100 ming shartli birlik miqdoridagi shuʻba kompaniyaga investitsiyalar va 40 ming sh.b. miqdoridagi ishbilarmonlik nufuzi koʻrsatilgan. A korxonaning buxgalteri xatoga yoʻl qoʻyganmi?

7. A korxonaning sof aktivlarining qiymati 100 ming shartli birlikni tashkil qiluvchi B korxonadan nazoratni 110 ming shartli birlik evaziga qoʻlga kiritdi. Shundan keyin guruhning konsolidatsiyalashtirilgan buxgalteriya balansida 100 ming shartli birlik miqdoridagi shuʻba kompaniyaga investitsiyalar va 10 ming sh.b. miqdoridagi ishbilarmonlik nufuzi koʻrsatilgan. A korxonaning buxgalteri xatoga yoʻl qoʻyganmi?

8. A korxonaning sof aktivlarining qiymati 100 ming shartli birlikni tashkil qiluvchi B korxonadan nazoratni 90 ming shartli birlik evaziga qoʻlga kiritdi. Shundan keyin guruhning konsolidatsiyalashtirilgan buxgalteriya balansida 0 ming shartli birlik miqdoridagi shuʻba kompaniyaga investitsiyalar va 10 ming sh.b. miqdoridagi ijobiy ishbilarmonlik nufuzi – gudvill koʻrsatilgan. A korxonaning buxgalteri xatoga yoʻl qoʻyganmi?

9. A korxonaning buxgalteriya balansida muayyan operatsiyalar amalga oshirilganidan keyin 1 mln. shartli birlik miqdoridagi tobe jamiyatlarga investitsiyalar moddasi paydo boʻldi. Korxonaning oʻz ulushini sotmoqchi emas. Konsolidatsiyalashtirish chogʻida ushbu summa chiqarib tashlangan. Buxgalterning harakatlari toʻgʻrimi?

10. A korxonaning B korxonadan nazoratni uning sof aktivlarini xarid qilish yoʻli bilan qoʻlga kiritdi. B korxonaning sof aktivlarining balans qiymati nazoratni qoʻlga kiritish sanasi holatiga koʻra 80 ming shartli birlikni, sof aktivlarining adolatli qiymati esa 90 ming shartli birlikni tashkil qilardi. Nazorat 100 ming shartli birlik evaziga qoʻlga kiritildi. A va B kompaniyalar guruhining konsolidatsiyalashtirilgan hisobotida 20 ming shartli birlik miqdoridagi ishbilarmonlik nufuzi koʻrsatilgan. Kompaniyalar guruhi buxgalteri konsolidatsiyalashtirilgan hisobotni tuzishda xatoga yoʻl qoʻyganmi?

11. A korxonaning B korxonadan nazoratni uning sof aktivlarini xarid qilish yoʻli bilan qoʻlga kiritdi. B korxonaning sof aktivlarining balans qiymati nazoratni qoʻlga kiritish sanasi holatiga koʻra 80 ming shartli birlikni, sof aktivlarining adolatli qiymati esa 90 ming shartli birlikni tashkil qilardi. Nazorat 100 ming shartli birlik evaziga qoʻlga kiritildi. A va B kompaniyalar guruhining konsolidatsiyalashtirilgan hisobotida ishbilarmonlik nufuzi koʻrsatilmagan. Kompaniyalar guruhi buxgalteri konsolidatsiyalashtirilgan hisobotni tuzishda xatoga yoʻl qoʻyganmi?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni. 24.04.2015-y. PF-4720.
3. O‘zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi milliy standartlari. – T.: O‘BAMA, 2004.
4. Mirziyoyev Sh.M. “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak”. – T.: O‘zbekiston, 2017. – 104 b.
5. Greg Burton, K. Jermakowicz. International financial reporting standards London, Routledge, Taylor & Francis Group, 2015.
6. F. Benjamin Young. Bank Cost Control. Business & Economics, UK. 2008. – 306 r.
7. Диана Мак Нотон, Доналд Дж. Карлсон, Клайтон Таусенд Дитд и др. Организация работ в банках: в 2-х томах. Том 2. Интерприрование финансовой отчетности. Пер. с англ. – М.: Финанси и статистика, 2002. – 240 с.
8. Mabel Lage E.E. “Accounting – Bank Reconciliation” Henderson, USA. 2008. – 241 r.
9. Este pronunciamiento oficial incorpora las Modificaciones de 2015 a la Norma NIIF para las PYMES (vigentes a partir de 1 de enero de 2017, con aplicación anticipada permitida). ISBN: 978-1-911040-19-4 SET (2 volumes sold together), Parte A Los requerimientos, Parte B Los documentos complementarios. Published: 19 April 2016.
10. 2016 IFRS® Standards (Red Book) is the only official printed edition of the consolidated text of the International Accounting Standards Board’s authoritative pronouncements as issued at 13 January 2016. Publication date: 7 March 2016. SET ISBN: 978-1-911040-15-6.
11. 2015 International Financial Reporting Standards IFRS® (Red Book) is the only official printed edition of the consolidated text of the IASB’s authoritative pronouncements as issued at 1 January 2015. (2 vols).
12. International Financial Reporting Standard - Annual Improvements to IFRSs 2012-2014 Cycle (September 2014).
13. The complete guide to International Financial Reporting Standards Including IAS and Interpretation. Published by Thorogood Publishing Ltd 10-12 Rivington Street London EC2A 3DU. Material quoted directly from the IASB in this document is © 2010 IFRS Foundation.
14. IFRS For Dummies Published by John Wiley & Sons, Ltd The Atrium Southern Gate Chichester West Sussex PO19 8SQ England www.wiley.com Copyright © 2012 John Wiley & Sons, Ltd, Chichester, West Sussex, England Published by John Wiley & Sons, Ltd, Chichester.
15. Агеева О.А. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебник для вузов. / О.А. Агеева, А.Л. Ребизова. – М.: Юрайт, 2013. – 447

16. Бабаев Ю.А. Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО). Учебник. / Ю.А. Бабаев, А.М. Петров. – М.: Вуз. учебник, ИНФРА-М, 2012. – 398 с.
17. Бархатов А.П. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебник. – М.: Дашков и К, 2012. – 484 с.
18. Воронина Л.И. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебное пособие. / Л.И. Воронина. – М.: Магистр, ИНФРА-М, 2011. – 200 с.
19. Ibragimov A.K., Marpatov M.D., Rizaev N.Q. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida banklarda buxgalteriya hisobi. O‘quv qo‘llanma. – T.: Moliya, 2010. – 272 b.
20. Ibragimov A.K. Auditning xalqaro standartlari asosida tijorat banklarida ichki auditning tashkiliy asoslari. O‘quv qo‘llanma. – T.: O‘z R. BMA “Moliya”, 2013. – 384 b.
21. Ibragimov A.K., Rizaev N.K. Tijorat banklari tashqi auditida xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini joriy etish metodikasi. Monografiya. – T.: Moliya, 2011. – 188 b.
22. Ibragimov A.K. Banklarda buxgalteriya hisobining milliy va xalqaro standartlari. / A.K.Ibragimov, M.D.Marpatov, N.K.Rizaev. – T.: Moliya, 2016. – 370 b.
23. Грачева М.Е. Международные стандарты аудита (МСА). Учебное пособие. / М.Е. Грачева. – М.: ИЦ РИОР, 2012. – 138 с.
24. Карагод В.С. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебное пособие для бакалавров. / В.С. Карагод, Л.Б. Трофимова. – М.: Юрайт, 2013. – 322 с.
25. Константинова Э.П. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебное пособие. / Э.П. Константинова. – М.: Дашков и К, 2011. – 288 с.
26. Куликова Л.И. Международные стандарты финансовой отчетности. Нефинансовые активы организации. Учебное пособие. / Л.И. Куликова. – М.: Магистр, НИЦ ИНФРА-М, 2012. – 400 с.
27. Миславская Н.А. Международные стандарты учета и финансовой отчетности. Учебник. / Н.А. Миславская С.Н. – М.: Дашков и К, 2012. – 372 с.
28. Международные стандарты финансовой отчетности (официальный перевод) 2007. International Accounting Standarts.
29. Международные стандарты бухгалтерского учета. I том. – Т., 2000.
30. Международные стандарты бухгалтерского учета. II том. – Т., 2000.
31. IFRS Learning Resources Prepared by Paul Pacter Former Board Member, IASB: ppacter@ifrs.org Updated November 2015.
32. Xolboyev D. Moliyaviy hisob. O‘quv qo‘llanma. / D. Xolboyev, U.N. Ibragimov. – T.: Cho‘lpon, 2016. – 236 b.
33. Левахина Э.Д. Краткий курс по анализу финансовой отчетности. Учеб. пособ. 3-е изд. – М., 2012. – 142 с.
34. Ергашева Ш.Т., Лукашевич П.Л. Бухгалтерский учёт. Учебное пособие. – М.: Прогресс, 2008. – 510 с.

35. Ергашева Ш.Т. Бухгалтерский учёт. Учебное пособие. – Т.: Иқтисод ва молия, 2010. – 508 с.

Internet saytlari

[www.norma.uz./](http://www.norma.uz/)
[www.mf.uz./](http://www.mf.uz/)
[www.lex.uz./](http://www.lex.uz/)
[www.europa.eu./](http://www.europa.eu/)
www.worldbank.org
[www.bfa.uz./](http://www.bfa.uz/)
[www.soliq.uz./](http://www.soliq.uz/)
[www.cbu.uz./](http://www.cbu.uz/)
[www.ias.com./](http://www.ias.com/)
[www.cip.com./](http://www.cip.com/)
[www.aicpa.ord.com.](http://www.aicpa.ord.com)

[www.carajkumarradukia.co](http://www.carajkumarradukia.com)
[m rajkumarfca@gmail.com.](mailto:rajkumarfca@gmail.com)
www.ifrs.org
www.accountancyage.com
www.accountingtoday.com/
www.accaglobal.com/
www.newaccountan.com
www.slideshare.net/
www.buhgalteria.ru/
[www.cchdaily.co.](http://www.cchdaily.co)
caaa.in

[www.omicsgroup.org/jour](http://www.omicsgroup.org/journals/accounting-marketing.php)
[nals/accounting-](http://www.omicsgroup.org/journals/accounting-marketing.php)
[marketing.php](http://www.omicsgroup.org/journals/accounting-marketing.php)
[http://media.clemson.edu/l](http://media.clemson.edu/library/infoaccess_policies/account)
[ibrary/infoaccess_policies/](http://media.clemson.edu/library/infoaccess_policies/account)
[account.](http://media.clemson.edu/library/infoaccess_policies/account)
www.uwl.ac.uk
[uk.sagepub.com/asi/journa](http://www.sagepub.com/asi/journals/accounting-history)
[l/accounting-history](http://www.sagepub.com/asi/journals/accounting-history)
www.iafei.org/
ogbus.com/
ejkm.com

Ibragimov Abdugapur Karimovich
Ergasheva Shaxlo Turgunovna
Rizaev Nurbek Kadirovich
Ibragimova Iroda Rashidovna

MOLIYAVIY HISOBOTLARNING XALQARO STANDARTLARI

O'quv qo'llanma

Muharrir
Vaxabova M.

Texnik muharrir
Qarshiyeva Sh.

Kompyuterda sahifalovchi
Gulyamova G.

Bosishga ruxsat etildi 15.03.2019. Shartli bosma tabog'i 14,2.
Qog'oz bichimi 60x80 1/16. Adadi 50 nusxa.
_____ - sonli buyurtma.

“Iqtisodiyot” nashriyoti DUK matbaa bo‘limida chop etildi.
100063, Toshkent sh. Islom Karimov ko‘chasi, 49.